

Ekologija jezične raznolikosti Zadra

Oštarić, Antonio

Doctoral thesis / Disertacija

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:296737>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-07**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Antonio Oštarić

EKOLOGIJA JEZIČNE RAZNOLIKOSTI ZADRA

Doktorski rad

Zadar, 2020.

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Antonio Oštarić

EKOLOGIJA JEZIČNE RAZNOLIKOSTI ZADRA

Doktorski rad

Mentorica

prof. dr. sc. Anita Sujoldžić

Komentorica

izv. prof. dr. sc. Lucija Šimičić

Zadar, 2020.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Antonio Oštarić

Naziv studijskog programa: Poslijediplomski doktorski studij *Humanističke znanosti*

Mentorica: prof. dr. sc. Anita Sujoldžić

Komentorica: izv. prof. dr. sc. Lucija Šimičić

Datum obrane: 29. svibnja 2020.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: humanističke znanosti, filologija

II. Doktorski rad

Naslov: Ekologija jezične raznolikosti Zadra

UDK oznaka: 811.163.42'27(497.5Zadar)

Broj stranica: 235

Broj slika/tablica: 37/37

Broj bilježaka: 62

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 291

Broj priloga: 3

Jezik rada: hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. izv. prof. dr. sc. Anita Skelin Horvat, predsjednica
2. prof. dr. sc. Anita Sujoldžić, članica
3. izv. prof. dr. sc. Sanja Škifić, članica

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. izv. prof. dr. sc. Anita Skelin Horvat, predsjednica
2. izv. prof. dr. sc. Anita Pavić Pintarić, članica
3. izv. prof. dr. sc. Sanja Škifić, članica

UNIVERSITY OF ZADAR
BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Antonio Oštarić

Name of the study programme: Postgraduate doctoral school in the Humanities

Mentor: Professor Anita Sujoldžić

Co-mentor: Assoc. Prof. Lucija Šimičić

Date of the defence: 29 May 2020

Scientific area and field in which the PhD is obtained: Humanities, Philology

II. Doctoral dissertation

Title: Ecology of language diversity of Zadar

UDC mark: 811.163.42'27(497.5Zadar)

Number of pages: 235

Number of pictures/tables: 37/37

Number of notes: 62

Number of used bibliographic units and sources: 291

Number of appendices: 3

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Assoc. Prof. Anita Skelin Horvat, chair
2. Professor Anita Sujoldžić, member
3. Assoc. Prof. Sanja Škifić, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Assoc. Prof. Anita Skelin Horvat, chair
2. Assoc. Prof. Anita Pavić Pintarić, member
3. Assoc. Prof. Sanja Škifić, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Antonio Oštarić**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom **Ekologija jezične raznolikosti Zadra** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 4. lipnja 2020.

Zahvala

Ovaj doktorski rad plod je mojega samostalnog rada, no mnogi su ljudi oko mene doprinijeli stvaranju uvjeta da ga mogu uspješno dovršiti. U prvom redu, zahvaljujem mentorici prof. dr. sc. Aniti Sujoldžić na mentorskoj pomoći, podršci i vjeri u moj potencijal. Zahvaljujem komentorici izv. prof. dr. sc. Luciji Šimičić na podršci, poticanju, mentorskoj pomoći i prijateljstvu. Zahvaljujem kolegicama i kolegama s Odjela za lingvistiku i iz Centra za strane jezike Sveučilišta u Zadru na pomoći, podršci i tehničkim uvjetima za rad na disertaciji. Zahvaljujem izvanrednim profesoricama dr. sc. Aniti Skelin Horvat, dr. sc. Sanji Škifić i dr. sc. Aniti Pavić Pintarić na sudjelovanju u ocjeni i/ili obrani moje disertacije.

Hvala dr. sc. Małgorzati Ćavar na podršci i tehničkoj pomoći te gospodinu Petru Lovroviću na posudbi fotoaparata. Zahvalan sam gospodinu Zvonimiru Šuljku i gospodinu Ninu Paviću što su mi nesebično dopustili uvid u njihove kolekcije starih razglednica i fotografija Zadra koje sam koristio u radu. Zahvaljujem svim ispitanicima koji su sudjelovali u istraživanju te Turističkoj zajednici grada Zadra i Gradu Zadru. Zahvaljujem Konfucijevu institutu iz Zagreba na pomoći oko kineskih natpisa te kolegi izv. prof. dr. sc. Ivu Fabijaniću što mi je skrenuo pozornost na strane tekstove na metalnim poklopcima na kolniku i pločniku. Zahvalan sam prof. dr. sc. Larissi Aronin na podršci i vjeri u mene. Hvala mnogim prijateljima i kolegama s kojima sam tijekom godina razgovarao o lingvističkim temama koje me zanimaju. Zahvaljujem mojim studenticama i studentima na podršci.

Na kraju, ove disertacije ne bi bilo da nije bilo mojih najmilijih. Zahvaljujem na podršci svojim roditeljima Mariji i Emilu, sestri Martini i bratu Fabijanu. Najveću zahvalnost dugujem mojoj Marini i našim kćerima Željki i Marti – one su vjerovale u mene, ohrabrivale me i podržavale u svim fazama rada. Naš zajednički život pun ljubavi, smijeha i veselja najveće je bogatstvo koje čovjek može poželjeti.

Sadržaj

Sadržaj	i
1. Uvod	1
1.1. Ciljevi istraživanja.....	2
1.2. Struktura rada	3
2. Jezična raznolikost.....	5
2.1. Apsolutna jezična raznolikost.....	8
2.2. Genetska jezična raznolikost	10
2.3. Strukturna jezična raznolikost	11
2.4. Drugi načini prikazivanja jezične raznolikosti	12
2.5. Smanjenje apsolutne jezične raznolikosti.....	16
2.6. Jezična raznolikost Hrvatske	22
3. Teorijski okvir	30
3.1. Ekologija jezika	30
3.1.1. Terminološke dvojbe: ekologija jezika, jezična ekologija, ekologija, ekolingvistika, ekološka lingvistika	30
3.1.2. Ekologija i jezik – povijesni prikaz	32
3.1.3. Einar Haugen i ekologija jezika.....	34
3.1.3.1. Ekologija jezika u kasnijem radu Einara Haugena.....	37
3.1.4. Ekologija jezika poslije Haugena	39
3.1.5. Ekolingvistika.....	60
3.1.5.1. Krićka ekolingvistika	63
3.1.5.2. Ekologija jezika kao dio sveobuhvatnog ekološkog pogleda na svijet	64
3.1.6. Primjeri studija jezićnih ekologija.....	65
3.1.7. Zaključna razmatranja o ekologiji jezika.....	69
3.2. Jezićni krajolik.....	71
3.2.1. Jezićni krajolik ili jezićni krajobraz?.....	71
3.2.2. Pregled literature o jezićnome krajoliku.....	74
3.2.6. Metodološke poteškoće u proućavanju jezićnih krajolika.....	87
3.2.7. Jezićni krajolik kao sastavnica jezićne ekologije	93
3.2.8. Proućavanje jezićnih krajolika u Hrvatskoj i na hrvatskome govornom prostoru ..	94

3.2.9. Budućnost proučavanja jezičnih krajolika.....	96
4. Sociolingvistička i kulturna povijest Zadra.....	97
4.1. Zadar u starom i srednjem vijeku.....	97
4.2. Zadar u mletačkom razdoblju.....	98
4.3. Zadar pod austrijskom i francuskom vlašću.....	102
4.4. Zadar u 20. i 21. stoljeću.....	103
5. Metodologija.....	105
5.1. Kvantitativna metodologija.....	106
5.2. Kvalitativna metodologija.....	116
5.2.1. Intervjuiranje prolaznika.....	117
5.2.2. Intervjuiranje vlasnika i upravitelja poslovnih prostora.....	117
5.2.3. Intervjuiranje donositelja odluka na lokalnoj razini.....	118
6. Rezultati.....	120
6.1. Rezultati kvantitativne analize jezičnoga krajolika Zadra.....	120
6.1.1. Poluotok 2011.....	120
6.1.2. Arbanasi.....	126
6.1.3. Puntamika.....	129
6.1.4. Relja i Jazine.....	133
6.1.5. Voštarnica.....	138
6.1.6. Poluotok 2018.....	143
6.1.7. Usporedba natpisa na Poluotoku 2011. i 2018. godine.....	149
6.1.8. Istražene kategorije koje nisu uključene u rezultate.....	156
6.1.8.1. Ciljana publika.....	156
6.1.8.2. Trajnost nosača natpisa.....	157
6.1.8.3. Istaknutost jezika na natpisu.....	159
6.1.8.4. Struktura višejezičnih tekstova.....	160
6.2. Kvalitativni rezultati – analiza intervjua.....	163
6.2.1. Analiza intervjua s prolaznicima.....	163
6.2.2. Analiza intervjua s vlasnicima i upraviteljima poslovnih prostora.....	170
6.2.3. Analiza intervjua s donositeljima odluka.....	176
7. Rasprava.....	179
8. Zaključak.....	200

8.1. Ograničenja ovoga istraživanja	203
8.2. Doprinos teoriji.....	204
8.3. Praktična primjenjivost rezultata istraživanja.....	205
8.4. Prijedlozi za buduća istraživanja	205
9. Popis literature.....	206
10. Sažetak.....	227
11. Prilozi	230
11.1. Popis kratica	230
11.2. Popis slika.....	231
11.3. Popis tablica.....	233
12. Životopis.....	235

1. Uvod

Jezik je oduvijek bio vrlo važan segment ljudske egzistencije, a osobito života u gradu. U gradu su se razmjenjivala dobra koja su dolazila iz obližnjih mjesta i drugih krajeva, a često su ljudi koji su sudjelovali u razmjeni govorili različitim jezicima ili različitim varijetetima istoga jezika. Osim u govoru, u gradu se jezik često manifestirao i u pismu, na spomenicima, javnim natpisima, oglasnim pločama, epitafima i sličnim tekstovima koji su pismenom stanovništvu priopćavali određenu informaciju (Petrucci & Romeo, 1992). U današnje vrijeme, gradove i dalje rese natpisi u javnom prostoru, ali je njihov oblik često u skladu s modernim vremenom pa uz klasične kamene ili papirnate natpise, sve više u javnom prostoru nalazimo moderne ekrane koji izmjenjuju slike i tekstove na vrlo dinamičan način.

Jezikom u javnom prostoru građanima su se prenosile informacije i slale simboličke poruke o tome čiji je taj prostor i tko je na vlasti. I danas se jezik u javnom prostoru koristi za takve namjene, kada se određenim izborom jezika ili tekstova šalje poruka koja može biti protumačena na razne načine, kao informativna ili simbolička.

Ovaj rad bavi se jezikom u javnom prostoru grada Zadra i to njegovim pisanim primjerima, ali i nekim aspektima njegove govorne uporabe. Zadar je među hrvatskim gradovima jedan od onih koji imaju vrlo zanimljivu jezičnu situaciju (Brozović, 1976), jer su se iz povijesne perspektive u njemu oduvijek govorili razni jezici i varijeteti. Zadar se nalazi na sredini istočne obale Jadrana i ta pozicija, povijesno gledano, uvijek je bila vrlo atraktivna i strateški važna pa je i Zadar bio zanimljiv mnogim osvajačima. Zbog tog razloga, u Zadru su se kroz više od dvije tisuće godina njegova urbanog kontinuiteta govorili i pisali razni jezici, a ostaci te višejezične i multikulturalne slike naziru se i danas.

Koliko je u jednom trenutku Zadar bio višejezičan govori i primjer jedne knjige don Ive Prodana koja je u Zadru objavljena 1900. godine (Prodan, 1900). Knjiga piše o zaštiti glagoljice, a sadrži dijelove na hrvatskom, latinskom, talijanskom i njemačkom jeziku. Ta činjenica govori da je prosječno obrazovan čitatelj u to vrijeme znao i mogao čitati i razumjeti sva četiri dijela knjige. Današnji prosječan čitatelj očekivao bi knjigu u dva dijela, na

hrvatskom i engleskom, jer se situacija u međuvremenu promijenila. Latinski, talijanski i njemački su ispali iz igre, a engleski je došao kao međunarodni jezik.

Motivacija za temu ekologije jezične raznolikosti Zadra došla je iz interesa za proučavanjem jezika u ovome gradu, u kojemu se tijekom samo jedne šetnje gradskim središtem mogu vidjeti razni jezici na natpisima, od kojih su neki prisutni na kamenu stotinama godina, a koji su svjedočili ljudima i događanjima o kojima mi danas ne znamo ništa. Interes za proučavanjem zadarske jezične raznolikosti došao je i iz činjenice da je ona dosad bila akademski zanemarena, unatoč Daliboru Brozoviću koji je još 1976. godine pokušao potaknuti kolege lingviste da istražuju zadarsku jezičnu situaciju (Brozović, 1976). U međuvremenu se u Zadru mnogo toga promijenilo pa tako i jezična situacija.

Ovaj rad bavi se jezičnom raznolikošću Zadra jer istražuje koji se jezici koriste u Zadru i u kojim domenama. Zadar je dio Hrvatske pa je njegova jezična raznolikost u mnogočemu slična onoj u drugim urbanim sredinama Hrvatske, ali zbog povijesnih i društvenih specifičnosti ta je raznolikost drugačija i bilo ju je potrebno proučiti.

Nadalje, rad se bavi i posebnim aspektom jezične raznolikosti, a to je raznolikost na tekstovima u javnom prostoru, što se u suvremenoj sociolingvistici naziva jezičnim krajolikom. U jezičnom krajoliku, dakle, koriste se jezici koji stanovnicima Zadra koriste u određenim sferama njihova života. Te sfere života zapravo predstavljaju ekologiju koju želimo u ovom radu opisati.

Ekologija jezične raznolikosti Zadra bavi se ljudima, jezicima i društvom. Ljudi koji žive i rade u Zadru koriste jezike u svojem svakodnevnom životu i radu radi društvenih potreba i situacija. Ova disertacija nastoji objasniti kako ta svakodnevica funkcionira jezično te kako ti ljudi donose odluke o tome gdje i kada će upotrijebiti određeni jezik.

1.1. Ciljevi istraživanja

Cilj je ovoga istraživanja opisati jezičnu ekologiju Zadra na temelju sveobuhvatne analize jezičnoga krajolika grada te na temelju razgovora s ispitanicima koji sudjeluju u izradi, postavljanju, čitanju i odlučivanju o jezičnom krajoliku. Osim opisa jezične ekologije, ovim će se istraživanjem utvrditi i način na koji se mijenja jezični krajolik Zadra pod utjecajem

unutarnjih i vanjskih čimbenika. Da bi se objasnile promjene u jezičnom krajoliku, promatrat će se dva trenutka u jezičnom krajoliku – stanje 2011./2012. godine i stanje 2018. godine – te će se analizirati promjene koje su se dogodile i razlozi tih promjena.

Kako bismo mogli opisati jezičnu ekologiju Zadra u istraživanju ćemo pokušati odgovoriti na sljedeća istraživačka pitanja:

1. *Što nam jezični krajolik Zadra govori o jezičnoj ekologiji grada?*
2. *Koji se jezici pojavljuju na natpisima u javnom prostoru Zadra?*
3. *Kome su namijenjeni natpisi u javnom prostoru Zadra?*
4. *Tko donosi odluke o tome koji jezik upotrijebiti na natpisu?*
5. *Kako vlasnici lokala odlučuju što će i na kojem jeziku napisati na natpisu u izlogu?*
6. *Kako prolaznici doživljavaju zadarski jezični krajolik?*
7. *Koja je funkcija uporabe određenih jezika u jezičnom krajoliku Zadra?*

Odgovaranjem na navedena pitanja želimo opisati i razumjeti ekologiju jezične raznolikosti Zadra kroz analizu pisanih jezičnih praksi u jezičnom krajoliku te kroz analizu efekata koje te pisane prakse imaju na ljudsko djelovanje u javnom prostoru grada Zadra.

1.2. Struktura rada

Ovaj doktorski rad sastoji se od dvanaest poglavlja. U prvom, uvodnom, poglavlju navodimo razlog odabira ove teme i ciljeve istraživanja te opisujemo strukturu disertacije. Drugo poglavlje bavi se jezičnom raznolikošću svijeta na način da opisuje različite oblike jezične raznolikosti. U sklopu jezične raznolikosti svijeta opisana je i jezična raznolikost Hrvatske u koju kasnije smještamo jezičnu raznolikost Zadra. Treće poglavlje donosi teorijski okvir u dva dijela. Prvi je teorijski okvir ekologija jezika i u tom se dijelu daje pregled literature o ekologiji jezika, ekolingvistici i sličnim pristupima istraživanju. Drugi je teorijski okvir analiza jezičnih krajolika. U tom dijelu daje se pregled literature o jezičnim krajolicima te metodološki nedostaci ranijih studija i metodološki izazovi analize jezičnih krajolika. Četvrto poglavlje donosi sociolingvističku i kulturnu povijest Zadra podijeljenu u četiri povijesna razdoblja: Zadar u starom i srednjem vijeku, Zadar za vrijeme mletačke vlasti, Zadar za vrijeme austrijske i francuske uprave, te Zadar u 20. i 21. stoljeću. Peto poglavlje sadrži opis

metodologije korištene u ovome radu. Prvi dio opisuje kvantitativnu metodologiju kojom se istražuje jezični krajolik. Drugi dio opisuje kvalitativnu metodologiju, odnosno provođenje polustrukturiranih intervjua s akterima koji sudjeluju u procesu nastanka i konzumacije natpisa u jezičnom krajoliku. Šesto poglavlje donosi rezultate istraživanja u dva dijela. Prvi dio odnosi se na rezultate analize jezičnoga krajolika Zadra u kojem su prikazani i opisani kvantitativni rezultati. Drugi se dio odnosi na analizu intervjua. Sedmo poglavlje sadrži raspravu u kojoj su povezani rezultati istraživanja s teorijskim okvirima. Osmo poglavlje sadrži zaključak. Deveto poglavlje sadrži popis literature. Deseto poglavlje sadrži priloge, tj. popis tablica i popis slika. Jedanaesto poglavlje sadrži sažetak na hrvatskom i engleskom jeziku. Dvanaesto poglavlje sadrži životopis autora.

2. Jezična raznolikost

Jezična raznolikost svijeta tema je koja bi se mogla obraditi u nekoliko knjiga, stoga nam za potrebe ovog uvoda nije cilj dati iscrpan pregled akademskog bavljenja njome, već prikazati neke od najvažnijih pristupa opisu jezične raznolikosti. Taj prikaz će nam u kasnijem dijelu teksta pomoći staviti u kontekst jezičnu raznolikost Hrvatske i Zadra.

U enciklopedijskom članku o jezicima svijeta, Mate Križman napisao je sljedeće o jezičnoj raznolikosti:

Jezična raznolikost nisu samo narječja i jezici raspoređeni jedni do drugih u zemljopisnom prostoru s kraja na kraj naseljenoga svijeta. Prepoznatljivo različito govore, i u okviru iste govorne zajednice, različite dobne, spolne, radne ili dr. skupine i društveni slojevi, a postoji i jezična raznolikost kroz vrijeme: u pov. mijenama stari se jezici razvijaju u nove, jedni jezici izumiru, iz drugih niče mnoštvo novih jezika – njihovih potomaka. U nekom se smislu može reći da je ljudski jezik samo jedan, ali i to da jezika ima zapravo koliko i ljudi, zato što je svačiji jezik po nečemu osoban i drukčiji od jezika svakoga drugog čovjeka, čak i onoga koji pripada istoj jezičnoj zajednici. Nitko, naime, ne nasljeđuje jezik gotov, već ga svatko mora na neki način za sebe stvoriti učeći ga od drugih, ne uspijevajući pri tom u svakoj pojedinosti vjerno oponašati govor svoje najbliže okoline. U svakodnevnu jezičnom suočavanju sugovornika ti osobni jezici, *idiolekti*,¹ nužno se za potrebe sporazumijevanja ujednačuju u zajednički jezik one društvene skupine u koju pojedinac urasta. (Križman, 1988, str. 285)

U današnje vrijeme jezična raznolikost najčešće se spominje u kontekstu nestajanja ili izumiranja jezika, ali i u kontekstu upravljanja jezicima, odnosno upravljanja jezičnom raznolikošću. Iako su jezici nastajali i nestajali otkad su ih ljudi počeli koristiti, činjenica je da živimo u stoljeću u kojem jezici svijeta nestaju nezapamćenom brzinom i intenzitetom (Matasović, 2005). Intenzitet je toliki da neki autori predviđaju nestanak 90% jezika svijeta u 21. stoljeću (Krauss, 1992). Izumiranje jezika u fokusu je ekologije jezika jer predstavlja radikalne redukcijske promjene u određenoj jezičnoj ekologiji. Stoga je cijeli jedan pravac u ekologiji jezika nastao iz želje da se zaustavi osiromašenje jezične raznolikosti (v. §3.1.5. *Ekolingvistika*).

¹ Kurziv je prisutan u izvorniku.

U suvremenoj lingvistici mogu se raspoznati dvije glavne struje istraživača koji se bave izumiranjem jezika: jedni se aktivno bore za zaustavljanje izumiranja jezika, poistovjećujući smanjenje i posljedice smanjenja jezične raznolikosti svijeta sa smanjenjem i posljedicama smanjenja biološke raznolikosti; drugi su suzdržaniji i zastupaju stav da je nestajanje jezika prirodan proces, na koji znanstvenici ne bi trebali gledati s emocijama, nego s profesionalnom objektivnošću. Međutim, obje su struje jednoglasne u stavu da je nestajanje jezika svijeta veliki gubitak za kulturnu raznolikost i sveukupno akumulirano ljudsko znanje.

Mnogi se autori pitaju koliko ukupno ima jezika na svijetu i na koji je način takva raznolikost nastala. Što se tiče ukupnog broja jezika, u literaturi se kod različitih autora mogu naći raznovrsni podaci, a njihov raspon seže od 4,000 do 10,000 jezika. Jedan od razloga takvom neslaganju u brojkama jest u činjenici da značajan dio jezika svijeta još uvijek nije popisano ni istraženo. Dodatan je razlog i u tome što je pri brojanju često teško razlučiti radi li se o različitim jezicima ili o dijalektima jednog jezika, budući da davanje statusa jezika određenom kôdu ovisi o mnogim čimbenicima i akterima.

Prema poststrukturalističkom gledanju na jezičnu raznolikost (Le Nevez, 2006, str. 56-66), pobrojavanje jezika na određenom području pokazalo se problematičnim jer jezike tretira kao „unaprijed zadane i omeđene objekte koji postoje neovisno o svojim govornicima“ (Le Nevez, 2006, str. 57). Raspoznavanje i imenovanje jezika prakse su koje su nastale za vrijeme kolonijalizma, kada su europski osvajači imali potrebu klasificirati i imenovati sve što su zatekli u novoosvojenom prostoru (Anderson, 2006). Tim praksama europski popisivači pokušali su katalogizirati nešto što lokalni govornici nikad ranije nisu smatrali zasebnim jezicima, već općenito *komunikacijom* (Makoni & Pennycook, 2007). Prema takvom gledanju, sâm koncept jezika ne opisuje ništa stvarno u svijetu i služi samo kao izmišljeno sredstvo za razumijevanje svijeta i oblikovanje govornika, bez ikakvog uporišta u društvenoj stvarnosti. Međutim, brojanje jezika nije samo konceptualno pitanje, ono može imati i negativan učinak na korisnike jezika (Makoni & Pennycook, 2007); raspoznavanje i imenovanje jezika mogu poremetiti i ozbiljno uzdrmati jezičnu ekologiju nekog područja (Mühlhäusler, 1996).

Suvremeni kritičari korištenja brojčanih podataka u diskursu jezične raznolikosti ili jezične ugroženosti primjećuju kako su numerički podaci postali jedini i osnovni alat tih dvaju diskursa (Hill, 2002; Pietikäinen, Moore, & Blommaert, 2010). Oni smatraju da se brojčanim podacima pokušavaju opisati ideološki i diskurzivno vrlo kompleksne i dinamične jezične

situacije i repertoari govornika, koje je gotovo nemoguće opisati na takav način. Iako se mnogi autori u svojim radovima ograđuju kako je korištenje brojčanih podataka diskutabilno i kako treba biti uzeto s dozom opreza, ipak se takvi podaci nastavljaju koristiti u znanstvenim radovima, a često dolaze i u ruke donositelja odluka, koji na temelju tih istih diskutabilnih podataka donose odluke o jezičnim i drugim politikama (Pietikäinen i sur., 2010). Unatoč njihovim nedostacima, brojke se koriste kao mjerodavni pokazatelji stvarnog stanja na terenu, a budući da se u većini znanosti numeričkim podacima pridodaju osobine objektivnosti i činjeničnosti, takvi su podaci vrlo popularni i efektni (Pietikäinen i sur., 2010).

Autori koji su pokušali opisati razmjere i nastanak jezične raznolikosti svijeta uglavnom se slažu oko razlikovanja triju oblika jezične raznolikosti:

1. *apsolutna jezična raznolikost* – definirana kao „ukupan broj jezika koji se govore na nekom teritoriju“ (Matasović, 2005, str. 15-18; Nettle, 1999). Uglavnom se nalaze podaci za razna geografska područja, kontinente ili države, no kod država moramo biti pažljivi jer njihove granice često ne odgovaraju granicama područja u kojem se neki jezik govori (npr. baskijski se govori u Španjolskoj i Francuskoj, ali i u dijaspori).
2. *genetska (filogenetska) jezična raznolikost* – definirana kao „broj jezičnih porodica na nekom području“ (Matasović, 2005, str. 15-18). Ovaj oblik raznolikosti često se spominje u kontekstu naseljavanja određenih područja te u kontekstu širenja određenih etnojezičnih skupina kroz povijest, budući da takvi podaci govore kako se određeno područje naseljavalo.
3. *tipološka ili strukturna jezična raznolikost* – definirana kao „broj relevantnih strukturnih obilježja po kojima se jezici toga područja razlikuju“ (Matasović, 2005, str. 15-18). Ova je vrsta raznolikosti vjerojatno najmanje istražena, budući da za veliki broj jezika svijeta nije još učinjeno temeljno lingvističko istraživanje, niti postoje gramatike ili rječnici koji bi prikazali jezične strukture koje možda nisu zabilježene u nijednom drugom jeziku.

U svrhu jasnijeg razlikovanja tih triju oblika raznolikosti, Nettle ih na engleskom jeziku označuje trima različitim pojmovima: 1. *language diversity*, 2. *phylogenetic linguistic diversity*, 3. *structural linguistic diversity* (Nettle, 1998, str. 354-355).

2.1. Apsolutna jezična raznolikost

Apsolutna je jezična raznolikost u svijetu prilično neravnomjerno raspoređena. *Ethnologue*², primjerice, navodi kako se u Europi govori oko 4% ukupnog broja jezika svijeta, u objema Amerikama 15%, u Africi 30%, dok se u Aziji, Australiji i Oceaniji zajedno govori 51% jezika svijeta (od čega samo Indonezija i Papuanska Nova Gvineja broje 25% od ukupnog broja jezika svijeta) (Eberhard, Simons, & Fennig, 2019). Prema ovom načinu računanja, Papuanska Nova Gvineja jezično je najraznolikija država s 840 jezika, a slijedi ju Indonezija sa 710 (Eberhard i sur., 2019).

Osim po kontinentima, apsolutnu se jezičnu raznolikost može izračunati za svaku državu na način da podijelimo površinu određene države s brojem jezika koji se govore u toj državi, čime dobijemo broj četvornih kilometara površine po jednom jeziku. Prema takvom bi izračunu pacifičko otočje Vanuatu bilo jezično najraznolikija država svijeta, s obzirom da broji samo 81 km² po jeziku (Matasović, 2005).

Daniel Nettle pokušao je objasniti kako je u prošlosti došlo do takve jezične raznolikosti svijeta, a posebice zašto se najveći broj jezika govori u malim zajednicama u tropskim krajevima (1998). Analizirajući jezičnu raznolikost Afrike, koja je u apsolutnom smislu velika, ali nejednako raspoređena po kontinentu, Nettle je ustanovio da je ona u bliskoj korelaciji s biološkom raznolikošću (1996), ali tu korelaciju ne objašnjava uzročno-posljedičnim vezama kao neki ekolingvisti, već pokušava otkriti zašto se te dvije vrste raznolikosti javljaju u isto vrijeme na istom prostoru. Uzrok tog supostojanja i preklapanja dvaju oblika raznolikosti Nettle objašnjava *ekološkim rizikom*, odnosno „količinom varijacije s kojom se ljudi suočavaju u priskrbljivanju hrane kroz određeno vrijeme“ (Nettle, 1998, str. 362). Drugim riječima, što su veće oscilacije u dostupnosti hrane kroz različita razdoblja to su ljudi skloniji stvarati šire društvene veze (koje bi se protezale na raznolika geografska i klimatska područja) kako bi si osigurali pomoć u razdobljima kada je hrane nedovoljno. Takve društvene veze dovode do povezivanja manjih zajednica i asimilacije, te konačno do manjeg broja etnojezičnih zajednica na određenom geografskom području. S druge strane,

² *Ethnologue* predstavlja bazu podataka (uključujući mrežnu stranicu i tiskane publikacije) koje izrađuje *SIL International*, američka neprofitna evangelička organizacija smještena u Dallasu (Texas), koja se bavi dokumentacijom i očuvanjem ugroženih jezika svijeta te prevodenjem Biblije na jezike koji takav prijevod još nemaju. Unatoč tome što *SIL International* nije akademska institucija, njene publikacije i podaci smatraju se trenutačno najpouzdanijim podacima o jezicima svijeta i jezičnoj raznolikosti. Baza podataka redovito se ažurira, zbog čega svako novo izdanje ima i drugačiji ukupan broj jezika na svijetu.

tamo gdje nema velikih oscilacija u dostupnosti hrane, postojat će i veći broj manjih etnojezičnih zajednica, budući da takve zajednice nemaju potrebu širiti svoje društvene veze za slučaj nestašice.

Nettle je takav obrazac pokazao na primjeru zapadne Afrike, u kojoj se u sjevernim pustinjским dijelovima može naći manji broj većih etnojezičnih zajednica, dok se na tropskom jugu može naći veći broj manjih etnojezičnih zajednica (Nettle, 1996). Ta su istraživanja pokazala da je rasprostranjenost jezika na geografskom području vezana uz ekonomske običaje toga područja, koji su vezani za klimatske obrasce koji utječu na dostupnost hrane. Osim Afrike, Nettle je svoje hipoteze potvrdio i u ostalim krajevima svijeta, osim u onima u kojima je već u ranijim stoljećima došlo do značajnih promjena u načinu života pa se nije niti moglo dobiti potvrdu³. Naime, njegov je zaključak da je u svim tropskim krajevima svijeta ekološki rizik bio vrlo važan faktor stvaranja jezične raznolikosti. S obzirom da u pozadini ekološkog rizika stoje klimatske prilike i dostupnost hrane, Nettle zaključuje da se „ključne odrednice jezične raznolikosti mogu pronaći u temeljnim činjenicama ekologije i prehranjivanja“ (Nettle, 1998, str. 368).

Oblik jezične raznolikosti koji je Nettle opisao predstavlja svojevrsnu ravnotežu koja je povijesno uvjetovana i specifična za određeno povijesno razdoblje. Sukladno tome, u drugim su povijesnim razdobljima oblici i raspored jezične raznolikosti bili drugačiji, a Nettle smatra da će i u budućnosti biti drugačiji, s obzirom na promjene koje donosi suvremeni način življenja (1998). On smatra da je trenutačno u tijeku još jedan proces smanjivanja jezične raznolikosti koji prati transformaciju globalnoga društva „pod utjecajem ekonomskog, tehnološkog i demografskog uspona euroazijskih populacija“ te svega onoga što prati taj uspon (Nettle, 1998, str. 369).

Osim Nettlea, nastanak jezične raznolikosti pokušali su objasniti i neki arheolozi, genetičari i lingvisti, svi na temelju dostupnih podataka i metodoloških aparata koje im njihove znanstvene discipline pružaju. Britanski arheolog i paleolingvist Colin Renfrew predložio je interdisciplinarno korištenje lingvističkih, arheoloških i genetičkih podataka u svrhu opisa širenja ljudskih zajednica u pretpovijesti te razumijevanja nastanka jezične raznolikosti (Renfrew, 1992). Njegov značajan doprinos ovom pitanju bilo je dokazivanje teze da su se

³ Primjerice, u Australiji i Južnoj Americi, gdje su kolonijalna osvajanja uvelike promjenila ravnotežu načina života i jezične raznolikosti.

indoeuropski narodi i jezici proširili iz Anatolije (dio današnje Turske) uz pomoć širenja poljoprivrede. Talijansko-američki genetičar Luca Luigi Cavalli-Sforza usporedno je proučavao evoluciju jezika i genā, pokušavajući odgonetnuti kako su ta dva različita sustava evoluirala na vrlo sličan način, budući da se genetičko stablo i lingvističko stablo ljudskih populacija u načelu preklapaju. Zaključio je da to preklapanje nije neobično, budući da su se oba sustava razvijala sličnim mehanizmima (migracijama i izolacijom) kod istih populacija koje su se širile, razdvajale, a zatim zasebno evoluirale (Cavalli-Sforza, 2008).

2.2. Genetska jezična raznolikost

Neki istraživači pokušali su klasificirati jezike svijeta u skupine na temelju tzv. *genetske* sličnosti, koju su utvrđivali na temelju usporedbe određenih leksičkih i gramatičkih struktura tih jezika. Jedan od najznačajnijih i najplodnijih autora u tom području zasigurno je Joseph H. Greenberg, američki lingvist koji je gotovo cijeli svoj profesionalni život proveo uspoređujući jezike svijeta i klasificirajući ih u rodove (engl. *phyla*), odnosno porodice (Greenberg, 2005). Nezahvalno je baviti se klasifikacijom tisuća svjetskih jezika, budući da nitko ne može biti stručnjak u svakom od njih. Zbog te je činjenice Greenberg izazvao mnoge kritike, posebice iz redova lingvista tipologa koji jezike klasificiraju na temelju utvrđenih obrazaca jezičnih promjena koji se primjenjuju u historijskoj lingvistici. No, Greenbergova je klasifikacija afričkih jezika u četiri porodice danas općeprihvaćena, dok mnogi lingvisti osporavaju njegovu klasifikaciju jezika u ostalim krajevima svijeta, posebice američkih, euroazijskih te indopacifičkih jezika (Croft, 2005).

Merritt Ruhlen, Greenbergov student, nastavio je raditi na genetskoj klasifikaciji jezika svijeta (Ruhlen, 1991) te je objavio kompletnu klasifikaciju u tri sveska, koja daje sveobuhvatan pregled uz bogatu literaturu, ali i pregled oprečnih stavova o takvoj klasifikaciji. Budući je nastala na temelju Greenbergovih komparativnih metoda, Ruhlenova je klasifikacija također naišla na žestoke kritike historijskih lingvista koji se ne slažu s takvim masovnim klasifikacijama koje ne uzimaju u obzir principe historijske lingvistike.

2.3. Strukturna jezična raznolikost

Strukturna ili tipološka jezična raznolikost odnosi se na distribuciju jezičnih obilježja u različitim jezicima svijeta. Za razliku od prethodna dva načina klasifikacije jezika svijeta, jezična tipologija pokušava sustavno opisati načine na koji se jezici svijeta strukturno razlikuju te koje su sve mogućnosti te varijacije. Pod strukturnim jezičnim obilježjima smatraju se, primjerice, obilježja poput redosljeda u kojem se javljaju *subjekt, glagol* i *objekt* u rečenici, zatim redosljeda *imenica-pridjev*, odnosno *pridjev-imenica* u imeničkoj frazi, ili npr. postojanja *određenih* ili *neodređenih članova*. Osim toga, tipologe zanimaju i korelacije između različitih jezičnih obilježja, odnosno postojanje tendencija da se određena obilježja češće javljaju istovremeno s drugim obilježjima u različitim jezicima (Comrie, Dryer, Gil, & Haspelmath, 2013).

Jedan od najopsežnijih izvora podataka o rasprostranjenosti strukturnih jezičnih obilježja u jezicima svijeta jest mrežno izdanje *Svjetskog atlasa jezičnih struktura* (Comrie i sur., 2013), koje sadrži pregled 144 jezična obilježja za 2676 jezika svijeta. Navedeni broj jezika pokazuje kako je zapravo manje od polovice jezika svijeta opisano u strukturnom smislu pa je današnjim lingvistima zapravo nedovoljno poznato dokle sežu strukturne mogućnosti ljudskih jezika, budući da postoji mogućnost da su neki od strukturno najzanimljivijih jezika još uvijek neotkriveni ili neistraženi.

Jedna je od tema jezičnih tipologa postojanje univerzalnih karakteristika jezika svijeta, odnosno strukturnih jezičnih obilježja koja se javljaju u svim jezicima svijeta. Postojanje takvih univerzalnih obilježja smatralo se logičnim u krugovima lingvista i kognitivnih znanstvenika proizašlih iz generativističke škole, koja smatra da su svi jezici svijeta dizajnirani na osnovi *univerzalne gramatike* (Chomsky, 1965). Međutim, Evans i Levinson smatraju da je neosnovano donositi zaključke o univerzalnim jezičnim obilježjima i univerzalnoj gramatici bez uvida u *sve jezike svijeta* (2009). Oni smatraju da je opis jezičnih struktura kroz univerzalnu gramatiku pogrešan jer sve više novoopisanih jezika pokazuje koliko su zapravo raznoliki – toliko da je teško reći postoji li ijedno obilježje koje bi bilo univerzalno *svim jezicima svijeta* (Evans & Levinson, 2009). Prema njima, jedina je univerzalna karakteristika svih jezika svijeta upravo njihova strukturna raznolikost.

Johanna Nichols pokušala je opisati jezičnu raznolikost svijeta s posebnim naglaskom na širenje jezika u određenim geografskim područjima. Nichols temelji svoju klasifikaciju na

osnovnim obilježjima raznolikosti, jezičnih populacija te geografskih područja. Prema njoj ta tri parametra objašnjavaju nastanak današnje genetske jezične raznolikosti i mehanizme širenja populacija i jezika u prošlosti (Nichols, 1990, 1992).

2.4. Drugi načini prikazivanja jezične raznolikosti⁴

Osim navedena tri oblika jezične raznolikosti, neki autori pokušali su suvremenu jezičnu raznolikost objasniti drugačijim modelima koji uključuju neki društveni aspekt. Primjerice, nizozemski sociolog Abram de Swaan današnju jezičnu raznolikost opisuje kroz „svjetski jezični sustav“ (De Swaan, 2001) koji je po njemu „trenutačna faza u tisućljetnoj evoluciji ljudskoga jezika“ (2001, str. 175). Prema de Swaanu, suvremeni svjetski jezični sustav nastao je na temelju tisućljetnog življenja u višejezičnom okruženju. Višejezičnost je sila koja drži na okupu čovječanstvo razdvojeno tolikim jezicima (De Swaan, 2001). Hijerarhija toga sustava je sljedeća: mala zajednica govori jednim jezikom, a s drugim zajednicama povezuju je dvojezični/višejezični govornici koji govore jezike obiju zajednica. Takve povezane zajednice na višem stupnju čine konstelacije, a konstelacije u konačnici tvore globalni jezični sustav (De Swaan, 2001).

De Swaan (2001) smatra da većinu toga sustava čine tzv. *periferni jezici* (oko 98%); to su jezici koji su malo ili nikako zabilježeni. Periferni jezici su jezici usmene komunikacije i predaje te pamćenja, a ne pisanja i čitanja. Od ostalih 2% jezika, stotinjak jezika zauzima središnju ili tzv. *planetarnu* poziciju u globalnom jezičnom sustavu (De Swaan, 2001). Mnogi su govornici ovih jezika dvojezični ili višejezični, a središnji su jezik usvojili kasnije u životu, dok im je prvi jezik jedan od perifernih. Sljedeća razina globalnog jezičnog sustava su tzv. *nadsredišnji jezici* (engl. *supercentral*) u koje De Swaan ubraja arapski, kineski, engleski, francuski, njemački, hindski, japanski, malajski, portugalski, ruski, španjolski i svahili. Ti jezici služe kao nadsredišnji jezici u određenim područjima. Posljednju razinu sustava čini samo jedan jezik, tzv. *hipercentralni* (engl. *hypercentral*) jezik, a to je engleski, koji cijelu konstelaciju drži na okupu (De Swaan, 2001).

⁴ Za detaljan prikaz sedam epistemološki različitih pristupa jezičnoj raznolikosti, vidi Le Nevez (2006).

De Swaan objašnjava dinamiku globalnoga jezičnog sustava političkom ekonomijom jezičnih konstelacija. Naime, on smatra da dinamika sustava počiva na preferencijama koje ljudi imaju po pitanju učenja jezika. Drugim riječima, ljudi će odlučiti naučiti jezik koji im daje veću komunikacijsku prednost, odnosno onaj jezik koji ima višu *Q-vrijednost*⁵ (De Swaan, 2001). Na sličan način, tamo gdje se koristi više jezika u određenom društvu, ljudi će ponekad napustiti jezik s manjom Q-vrijednošću, a to je nerijetko njihov prvi ili materinski jezik (De Swaan, 2001, str. 53).

Dakle, svjetski jezični sustav okuplja sve jezike prema čvrsto uređenom, povezanom i hijerarhijski organiziranom četveroslojnom obrascu. Takav sustav danas potiče nastanak diglosije, u kojoj se jedan izvorni jezik koristi kao jezik određene zajednice, dok se strani jezik koristi za komunikaciju sa strancima, odnosno s članovima drugih etnojezičnih skupina (De Swaan, 2001).⁶

Jedan drugačiji način promatranja jezične raznolikosti jest onaj koji primjenjuje Ingrid Piller (Piller, 2016). Piller na vrlo živopisan i jednostavan način analizira suvremenu jezičnu raznolikost⁷ u okviru društvene pravednosti/nepravednosti. Naime, Piller primjećuje kako je danas u visoko razvijenim zemljama svijeta (npr. Australiji, Kanadi, Sjedinjenim Američkim Državama) popularno hvaliti se jezičnom raznolikošću koja je u tim zemljama nastala kao posljedica dolaska izuzetno velikog broja imigranata.⁸ Jezična je raznolikost u takvom diskursu tretirana kao poželjna, pozitivna i obogaćujuća (Piller, 2016). Međutim, kad se malo bolje analizira stvarni život te svakodnevice jezične raznolikosti, počne se nazirati i druga strana medalje. Naime, u visoko razvijenim zemljama mladi iz jezično najraznolikijih zajednica teže dolaze do posla od svojih jednojezičnih vršnjaka (iako raspolažu s većim brojem jezika, što može predstavljati veliki ekonomski potencijal), a kad se ugase kamere i

⁵ De Swaan (2001) definira *Q-vrijednost* (engl. *Q-value*) kao mjeru komunikacijske vrijednosti određenog jezika u određenoj jezičnoj konstelaciji.

⁶ Sličan model jezične raznolikosti ovom De Swaanovom jest onaj francuskog sociolingvisti Louis-Jeana Calveta (Calvet, 2006). Taj model De Swaanovu osnovu proširuje principima ekologije jezika; više o tome u §3.1.4.

⁷ Onu apsolutnu.

⁸ Naravno, te zemlje su i prije dolaska europskih doseljenika bile jezično vrlo raznolike, no ta se izvorna raznolikost ne spominje u navedenim popularnim diskursima.

diktafoni, o jezičnoj se raznolikosti počinje govoriti kroz prizmu troškova i komplikacija koje ona izaziva (Piller, 2016).⁹

Piller smatra da je jezična raznolikost univerzalna, ali rijetko neutralna, te često rezultira stvaranjem jezične stratifikacije (2016). Nadovezujući se na De Swaanov *globalni jezični sustav*, ona smatra da do dijametralno suprotnog stava prema jezičnoj raznolikosti između javnih medija i mjesta gdje se donose političke odluke, dolazi zbog sukoba između globalne jezične konstelacije i lokalne jezične konstelacije (Piller, 2016). Zbog toga, *raznoliko* ponekad biva eufemizam za „jezično, rasno i etnički izvan *mainstreama*“ (Piller, 2016, str. 19). Takvo gledanje na raznolikost neminovno dovodi do mehanizama podjele koji proizvode društvenu stratifikaciju u kojoj se neki jezici promatraju kao uobičajeni, zadani, dok se drugi promatraju kao drugačiji (Piller, 2016, str. 19).

Piller se osvrnula i na tzv. *super-raznolikost* (engl. *superdiversity*), pojam koji je ponudio Vertovec (2007), a u sociolingvistici primijenili Blommaert i suradnici (v. Arnaut, Blommaert, Rampton, & Spotti, 2016; Blommaert & Rampton, 2011, 2016). Piller smatra da je taj način promatranja jezične raznolikosti prilično eurocentričan te da predstavlja reakciju na promjenu smjera globalnih migracija. Naime, nakon mnogih stoljeća, europske su zemlje od polazišta postale odredište migracija, što je stvorilo percepciju da je raznolikost veća; no to je samo subjektivan dojam jer se na globalnoj razini raznolikost smanjuje (Piller, 2016, str. 23).

Jezična se super-raznolikost često spominje u kontekstu analize *urbane* jezične raznolikosti. Naime, dok je relativno jednostavno opisati jezičnu raznolikost određene države koristeći podatke s popisa stanovništva ili nekih drugih istraživanja, prilično je zahtjevno opisati urbanu jezičnu raznolikost (u literaturi često nalazimo i pojam *urbana višejezičnost*) u suvremenim velegradovima u kojima se govori na stotine različitih jezika. Urbana jezična raznolikost nema istu dinamiku kao jezična raznolikost na drugačijim razinama, primjerice na razini sela ili na razini države (Peukert, 2013). Stoga mjerenju takve jezične raznolikosti treba pristupiti drugačijim alatima. Peukert predlaže da se za mjerenje urbane jezične raznolikosti koriste alati koji su razvijeni za mjerenje biološke ili ekološke raznolikosti u odgovarajućim disciplinama (Peukert, 2013). Međutim, takvi statistički alati u vidu indeksa raznolikosti nisu

⁹ Za sličan primjer nesklada između deklariranih stavova o jezičnoj raznolikosti i stvarnih praksi lokalnih političara u Ujedinjenome Kraljevstvu vidi: Sebba (2017) te Cooke i Simpson (2012).

savršeni i ne mogu adekvatno izmjeriti jezičnu raznolikost, budući da ne mogu mjeriti individualnu dvojezičnost ili višejezičnost; naime, u prirodi nema takvog fenomena kod kojega bi jedna jedinka istovremeno predstavljala više bioloških vrsta.¹⁰

Jezična raznolikost urbanih sredina, posebice europskih velegradova koji su u proteklim desetljećima doživjeli ogroman priljev useljenika, teško je mjerljiva bez kvalitetnih podataka dobivenih popisom stanovništva.¹¹ U nedostatku takvih podataka, Extra i Yağmur sa suradnicima proveli su niz istraživanja u sklopu znanstvenog projekta koji je obuhvaćao šest europskih gradova u različitim europskim državama. Projekt je analizirao urbanu višejezičnost tih šest gradova provodeći istraživanje na ukupno oko 160,000 osnovnoškolskih učenika, koji su ispunjavali upitnik o uporabi jezika u obitelji i u drugim društvenim kontekstima (Extra & Yağmur, 2004, 2011). Takav način mjerenja urbane jezične raznolikosti prilično je pouzdan i kvalitetan, ali je teško provediv na većem broju država i gradova, zbog velikih financijskih troškova njegova provođenja.

Jezična se raznolikost može proučavati i iz perspektive prisutnosti pisanog jezika u javnom prostoru. Time se bave analitičari *jezičnih krajolika* (engl. *linguistic landscapes*). Analizom jezičnih krajolika mogu se dobiti podaci o čestotnosti uporabe određenih jezika u javnom prostoru, na reklamama, službenim natpisima, oglasima, obavijestima, plakatima i sličnim tekstovima. Teoretičari analize jezičnih krajolika smatraju da uporaba jezika u javnom prostoru ima informativnu, ali i simboličku funkciju, te da govori o položaju i snazi određenih etnojezičnih skupina (Landry & Bourhis, 1997). Međutim, budući da se na svijetu samo mali postotak ukupnog broja jezika koristi u pisanom obliku, analiza jezičnih krajolika može nam pokazati samo status i uporabnu vrijednost onih jezika koji se koriste u pisanoj komunikaciji; razgovorni i nestandardizirani jezici uglavnom neće biti registrirani u jezičnom krajoliku, iako mogu imati vrlo visoku čestotnost u svakodnevnoj komunikaciji.¹² Osnovni nedostatak maloprije opisane metode koju je predložio Peukert za mjerenje jezične raznolikosti u

¹⁰ Usporedba između biološke raznolikosti i jezične raznolikosti počiva na analogiji *biološka vrsta=jezik*, odnosno *jedinka=govornik*. S obzirom da nijedna jedinka bilo koje vrste u prirodi ne može istovremeno pripadati dvjema biološkim vrstama, nema paralele kojom bi se biološkim ili ekološkim mjernim instrumentima mogla izmjeriti dvojezičnost ili višejezičnost govornika pojedinca.

¹¹ Mnoge europske države više ne provode tradicionalan popis stanovništva, već su prešle na registarski popis. Od onih država koje provode tradicionalan popis, mnoge ne koriste nikakvo pitanje o jeziku na popisnom obrascu (v. Oštarić, 2018b).

¹² Više o dosadašnjim radovima o jezičnim krajolicima u §3.2.2.

urbanim ekosustavima (2013) očituje se upravo u činjenici da se jezična raznolikost mjeri samo na temelju podataka o uporabi jezika u javnom prostoru. Kao što smo već utvrdili, takvi podaci ne mogu nam dati kvalitetnu sliku urbane jezične raznolikosti, jer evidentiraju samo jezike koji se koriste u pisanom obliku, a takvih je jako malo. Zbog tog nedostatka, urbana jezična raznolikost opisana na temelju podataka o jezičnom krajoliku bila bi nepotpuna jer navedeni podaci ne obuhvaćaju sve idiome koji su u uporabi u određenoj zajednici.

Naposljetku, jezična se raznolikost može promatrati i kroz analizu diskursa o toj istoj raznolikosti. Razni istraživači kritički analiziraju govorne i pisane tekstove o jezičnoj raznolikosti te u njima pokušavaju identificirati jezične ideologije prisutne u društvu. Poseban naglasak stavljaju na jezične ideologije prisutne u diskursu politike, institucija i medija, jer takvi diskursi imaju veću mogućnost utjecanja na javno mnijenje (Cooke & Simpson, 2012). Cooke i Simpson raspoznaju tri pretežite vrste diskursa u recentnim javnim raspravama o jezičnoj raznolikosti: *jedna nacija – jedan jezik, homogenost i jednojezičnost*, te *drugost* (2012, str. 120). Suvremeni zapadnjački diskurs o nacionalnom identitetu, utemeljen na romantičarskim ili preporodnim idejama 19. stoljeća, podrazumijeva stvaranje društvene kohezije kroz samo jedan nacionalni jezik, zbog čega se jezična raznolikost u društvu poima kao problem (Cooke & Simpson, 2012). Mnoge suvremene nacije koje se na neki način osjete ugroženima u prvi plan dovode nacionalističke i jezične ideologije. Naime, homogenost se smatra najboljom i najprihvatljivijom osobinom društva pa bi idealno društvo trebalo biti što homogenije, uz upotrebu jednog nacionalnog jezika koji bi služio kao sredstvo društvene kohezije (Cooke & Simpson, 2012). Da bi se potaknulo homogeniziranje društva, potrebno je stvoriti onu *drugu* stranu, nekakvu suprotnost, a zatim podjelu na članove nacionalne zajednice i one koji to nisu. Prilikom stvaranja *drugosti*, svi govornici koji ne govore nacionalni jezik smatraju se pripadnicima iste „kulturno problematične“ skupine (Holliday, 2005, str. 19-20, citirano u Cooke & Simpson, 2012, str. 122), čak i ako među njima ima vrlo značajnih razlika.

2.5. Smanjenje apsolutne jezične raznolikosti

Iako je poseban prilog časopisa *Language* o izumiranju jezika (Hale i sur., 1992) objavljen 1992., bilo je potrebno pričekati gotovo desetak godina za intenzivnije reakcije akademske

javnosti u vidu značajnijih publikacija. Jedna od prvih jest knjiga „Izumiranje jezika“¹³ britanskog lingvista Davida Crystala, u kojoj autor donosi detaljnu klasifikaciju stupnjeva ugroženosti jezika svijeta (Crystal, 2000). Na temelju iscrpne literature, Crystal zaključuje da je očuvanje jezične raznolikosti važno zbog održavanja snage i stabilnosti cjelokupne ljudske ekologije, budući je jezik njena bitna komponenta. Crystal smatra da su najraznolikiji ekosustavi u prirodi istovremeno i oni najjači te da osiromašenje jezične raznolikosti svijeta smanjuje sposobnost ljudske vrste da se prilagodi novim zahtjevima okoline (2000).

Neki autori (v. Harmon, 1996; Maffi, 2005; Romaine, 2013) smatraju da je jezik vrlo bitna komponenta kulturne raznolikosti, a ta raznolikost služi kao „osnovni materijal za ljudsku misao i kreativnost“ (Harmon, 1996, str. 96). Bez kulturne raznolikosti dovodi se u pitanje opstanak ljudskog roda. Ti autori često uspoređuju jezike i biološke vrste te ih dovode u uzročno-posljedičnu vezu. Naime, oni uočavaju da se u određenim dijelovima svijeta preklapaju biološka i jezična raznolikost te zaključuju da biološke raznolikosti nema bez jezične raznolikosti; drugim riječima, osiromašenje jezične raznolikosti može ugroziti i biološku raznolikost, a samim time i opstanak ljudi na planeti. Takvi zaključci nisu zasnovani na logici, već na emocijama, koje naravno izbijaju na površinu kad dolazi do nestanka velikog broja jezika, a svaki jezik nekome mnogo znači.

Jedan od najsubjektivnijih autora po ovom pitanju jest Claude Hagège, koji je u svojoj knjizi „*Zaustaviti izumiranje jezika*“¹⁴ vrlo strastveno pokušao ukazati na katastrofalne razmjere izumiranja jezika svijeta. Prema njemu, „jezici su možda ono najživotnije u našim ljudskim kulturama“ (Hagège, 2005, str. 7), a njihov gubitak je toliko poguban za čovječanstvo da je „[b]raniti naše jezike i njihovu različitost, a poglavito braniti ih od dominacije jednoga jezika, više [...] od obrane naših kultura. To je obrana našega života. [...] Kao duše bez granica i obrisa, jezici su odraz beskonačnosti“ (Hagège, 2005, str. 13).

Harrison smatra da ovako ubrzano osiromašenje jezične raznolikosti na globalnoj razini nije nikad ranije bilo zabilježeno u ljudskoj povijesti, a jedan od najvećih nedostataka tog procesa jest ogroman i nepovratan gubitak ljudskog znanja stvaranoga generacijama kroz tisućljeća života na zemlji (Harrison, 2007). Harrison navodi tri glavna razloga zbog čega čovječanstvo

¹³ Izvorni naslov je „Language Death“.

¹⁴ Izvorni naslov je „*Halte à la mort des langues*“.

treba zaustaviti izumiranje jezika: 1. nestankom jezika gubi se akumulirano ljudsko znanje, 2. sami sebi inducujemo *kulturnu amneziju* gubeći bogato kulturno nasljeđe u vidu mitova, legendi, sustava vjerovanja, mudrosti, pjesama, poezije i epskih priča, 3. gubi se mogućnost odgonetavanja još uvijek nerazjašnjenih mehanizama kojima ljudski um usvaja i obrađuje podatke (Harrison, 2007).

Nettle i Romaine glavnog krivca za osiromašenje jezične raznolikosti vide u širenju drugih jezika, koje ljudi šire svojim aktivnostima (Nettle & Romaine, 2000). Prema njima, da bi se očuvala jezična raznolikost potrebno je holistički analizirati političke, geografske i ekonomske čimbenike koji podupiru održavanje jezične i kulturne raznolikosti. U tom holističkom pristupu jezik zauzima važno mjesto kao bitna komponenta šireg prirodnog okoliša. Nettle i Romaine (2000) navode razne primjere specijalističkih tradicionalnih znanja koja bi svijet izgubio ako bi nestali neki jezici – primjerice, znanja o jestivim biljkama i životinjama u Australiji koje su Aboridžini stvarali desecima tisuća godina, a koja su se prenosila isključivo usmenim putem. Osim toga, navode i primjer detaljno razrađene terminologije za izradu ribolovnih alata i ribolov u malim pacifičkim državicama, gdje su ribari tradicionalno prenosili s generacije na generaciju ogromno znanje o važnim aspektima njihova života.

Kao jedan od lingvista koji su javno izrazili svoju skepsu prema promatranju osiromašenja jezične raznolikosti kao katastrofe neslućenih razmjera, Ladefoged smatra da je to pitanje vrlo složeno i da treba ostaviti prostora za drugačija mišljenja (1992). Naime, Ladefoged je mišljenja kako nije primjereno da lingvisti uzimaju sebi za pravo određivati što je najbolje za određenu jezičnu zajednicu (1992). On smatra da „se može biti odgovoran lingvist i ne percipirati nestanak jednog jezika ili čak cijele skupine jezika kao nešto što je blizu 'katastrofalnog uništenja'“ (Ladefoged, 1992, str. 810). Prema Ladefogedu, lingvist treba biti osjetljiv prema emocijama i stavovima ljudi čiji jezik istražuje, ali treba istovremeno zadržati profesionalni odmak i fokusirati se na iznošenje činjenica o određenoj jezičnoj situaciji (Ladefoged, 1992). Referirajući se na vlastita iskustva terenskoga rada u Africi, Ladefoged iznosi jedan primjer ispitanika u Keniji koji je bio ponosan i zadovoljan što mu sin ne govori ugroženi materinski jezik, nego najvažniji jezik te regije; kao roditelju, dobrobit i budućnost djeteta mu je na prvom mjestu, a ne očuvanje vlastitog materinskog jezika (1992). Stoga, zadaća lingvista treba biti prikupljanje i obrada činjenica o jezicima, a sami govornici jezika

trebaju imati mogućnost donositi odluke o tome koji će jezik govoriti i odabrati jezik uz koji će najbolje prosperirati.

De Swaan primjećuje da je tema izumiranja jezika postala novo žarište lingvistike, koja nakon mnogih stoljeća preskriptivizma pronalazi svoj temeljni interes u zaštiti i očuvanju ugroženih jezika (De Swaan, 2004, str. 568). On smatra da se ovdje ne radi o izumiranju, već o napuštanju jezika (engl. *language abandonment*), budući da jezici ne umiru, već ih njihovi govornici napuštaju i prelaze na druge jezike. De Swaan se slaže s Ladefogedom da se lingvisti ne smiju uplitati u to hoće li neki narod napustiti ili sačuvati svoj jezik. Prema de Swaanu, smanjenjem jezične raznolikosti ne smanjuje se kulturna raznolikost, jer jezici čine samo dio kulturne raznolikosti – dok neke kulture nestaju, neke nove nastaju (De Swaan, 2004, str. 569).

Isti je autor mišljenja da se pokret za očuvanje jezične raznolikosti svijeta odvojio od lingvistike (posebice od sociolingvistike) te da je stvorio nešto što on naziva *jezičnim sentimentalizmom* (De Swaan, 2004). Jezični sentimentalizam ima svrhu očuvanja kohezije određene društvene skupine kroz očuvanje jezika, no De Swaan smatra da je sasvim moguće održati koheziju skupine čak i ako se jezik više ne govori (2004). Jezični sentimentalizam zanemaruje komunikacijsku funkciju jezika. U tome De Swaan vidi i jedan od uzroka širenja engleskoga jezika po svijetu. Naime, on smatra da u situaciji kada veći broj jezika dobiva određeni status i prava, među tim jezicima počinje natjecanje za što većim brojem govornika na određenom području, a u konačnici će se većina ljudi okrenuti engleskom jeziku. Primjer koji De Swaan navodi jest primjer Europske unije koja trenutačno broji 24 službena jezika, ali u praksi će većina stanovnika te iste Unije međusobno komunicirati na engleskom jeziku kad se nađu u međunarodnoj situaciji (De Swaan, 2004).

Na sličan način, Edwards ove aktivnosti oko obrane jezične raznolikosti naziva *jezičnim romantizmom* (engl. *linguistic romanticism*) koji ima zadatak pod svaku cijenu očuvati jezičnu raznolikost kao nekakvo „čisto i nepatvoreno dobro“ (2011, str. 126). Edwards, međutim, smatra da ta obrana raznolikosti počiva na moralnim, znanstvenim, ekonomskim i estetskim osnovama, zbog čega treba biti oprezan u nekritičkom prihvaćanju takvih ideja, jer bi to moglo biti kontraproduktivno (2011, str. 127).

Neki autori pristupili su temi ugrožavanja jezične raznolikosti iz pozicije kritičke analize diskursa, želeći odgovoriti, među ostalim, na sljedeća pitanja: zašto se ugrožavanje jezične raznolikosti percipira kao katastrofa; zašto se takav način gledanja uopće javlja u suvremenoj popularnoj javnosti; koje su posljedice te ugroženosti i osiromašenja jezične raznolikosti; te zašto se sve to događa baš na prijelazu između drugog i trećeg tisućljeća (Heller & Duchêne, 2007)? Kritički pristup diskursu ugrožavanja jezične raznolikosti ukazuje na postojanje drugih, skrivenih razloga za takvo poimanje ugrožavanja jezične raznolikosti, a ti se skriveni razlozi zapravo odnose na strah od gubitka nekih drugih vrijednosti ili privilegija, koji se potom kao izlika predstavlja kao strah od gubitka jezične raznolikosti (Heller & Duchêne, 2007). Kritičari diskursa ugroženosti jezične raznolikosti argumente nalaze u raznim obilježjima tih diskursa. Jedno od njih je činjenica da je u takvim diskursima fokus brige na jezicima, a ne na govornicima ugroženih jezika. Promidžbom prava jezika zapravo se može nanijeti velika šteta govornicima jer dolazi do elitizacije, čime će profitirati samo određene skupine ljudi (elite), a većina *običnih* ljudi neće imati nikakve koristi (Blommaert, 2001).

Nadalje, spomenuti kritičari u pozadini diskursa ugroženosti jezične raznolikosti vide ideologiju nacionalne države utemeljene na jednom jeziku i homogenoj kulturi (Heller & Duchêne, 2007). Naime, u današnjem značajno promijenjenom načinu života, pod utjecajem globalizacije i neoliberalne ekonomije, dolazi do obrambene reakcije nacionalnih država koje raznolikost doživljavaju kao prijetnju pa kroz diskurs ugroženosti jezične raznolikosti pokušavaju „reproducirati središnju legitimirajuću ideologiju nacionalne države“ (Heller & Duchêne, 2007, str. 7), a usporedno nastoje zadržati svoju poziciju relevantnih čimbenika na globaliziranoj i promjenjivoj sceni. O tome koliko su ti diskursi uglavljeni u ideologiju nacionalne jednojezične države govore nam primjeri u kojima se „veliki“ svjetski jezici pokušavaju zaštititi i očuvati, iako je jasno da na svjetskoj razini ti jezici nisu nimalo ugroženi. Spomenuti se primjeri odnose na očuvanje francuskoga jezika u Francuskoj (Moïse, 2007), engleskoga u Sjedinjenim Američkim Državama (Schmidt Sr., 2007), španjolskoga u hispanofonim državama (Del Valle, 2007) te švedskoga u Švedskoj (Milani, 2007). Slični primjeri odnose se na očuvanje i promicanje standardnog jezika kod zajednica koje predstavljaju nacionalne manjine u drugim državama, a gotovo i ne koriste taj standardni jezik. Primjerice, u Istri i drugim dijelovima Hrvatske štiti se i promiče standardni talijanski jezik umjesto lokalnih autohtonih romanskih varijeteta koji se tamo govore stoljećima (Blagoni & Poropat Jeletić, 2018a; Šimičić, 2017; Vuletić, 2014).

U korištenju pobrojavanja jezika u diskursu jezične ugroženosti, Jane Hill uočava premještanje fokusa s jezika na razne druge jezične elemente, čime brojke postaju ključni elementi strateških i instrumentalnih jezičnih politika (2002). Hill u tom diskursu prepoznaje tri osnovne teme koje služe kao pozadina opravdanosti brige za ugroženost jezika svijeta: prva je tema *univerzalno vlasništvo* nad jezicima, prema kojoj svi jezici svijeta pripadaju cijelom svijetu; druga je tema *hiperbolička valorizacija*, kojom se jezicima daju osobine neprocjenjivog blaga; treća je tema *enumeracije* ili *pobrojavanja* kojom se stalnim ponavljanjem alarmantnih statističkih podataka stvara osjećaj katastrofe (Hill, 2002). Elaborirajući te tri teme, Hill nastavlja kako

[t]ema općeg vlasništva posebno odstranjuje ugrožene jezike od njihovih govornika i drugih članova zajednica u kojima se ti jezici govore. Diskurs hiperboličke valorizacije pretvara ugrožene jezike u objekte koji bi bili prikladniji za konzervaciju u muzejima, gdje bi ih čuvale iznimno profinjene elite, nego za redovitu uporabu u svakodnevnom životu nesavršenih ljudskih bića. Tema pobrojavanja, koja broji ugrožene jezike i njihove govornike, izražava oblik moći koji može pojačati odstranjivanje ugroženih jezika iz domena svakodnevne uporabe njihovih korisnika u domenu ezoteričnog stručnog znanja. (Hill, 2002, str. 120-121)

Prema Blommaertu, osnovni problem u tom diskursu je *artefaktualizacija* jezika, budući da slika jezika kao jasno omeđenog, zatvorenog i krutog ni približno ne odgovara slici jezika koji je u stvarnosti vrlo dinamičan i fleksibilan (2008). Zbog toga nam pobrojavanje takvih *artefaktualiziranih* jezika govori vrlo malo o stvarnim komunikacijskim praksama stvarnih ljudi u stvarnom životu (Blommaert, 2008).

Da zaključimo, iako se s emocionalne strane svakom pojedincu priča o izumiranju jezika čini katastrofalnim gubitkom za čovječanstvo i zasigurno proizvodi osjećaj krivnje, budući da se događa upravo u vrijeme kada mi živimo, činjenica jest da bi u znanstvenom diskursu trebalo ostaviti emocije po strani i temi pristupiti objektivno. Nijedan lingvist neće blagonaklono gledati na gubitak jezika svijeta, budući da je to predmet kojim se lingvist bavi i vjerojatno ima određenu strast prema jezicima. No, ako se gubitak jezika promotri iz perspektive ljudi koji ih koriste, tada treba uzeti u obzir i pravo tih ljudi da donose odluke koje će im omogućiti bolji život, makar i nauštrb jezika koji govore ili napuštaju. Lingvisti koji su proveli mnogo vremena na terenu dokumentirajući ugrožene jezike često navode razne primjere vrlo detaljnih i složenih taksonomija u raznim ljudskim djelatnostima kojima pokušavaju opisati što čovječanstvo gubi kad izgubi jezik. No, takvi se primjeri mogu naći po cijelom svijetu.

Iako se najčešće u tom kontekstu spominje već klišeizirana eskimska terminologija za razne vrste snijega, ili složena taksonomija razvojnih faza u životu lososa ili sobova (v. Harrison, 2007; Nettle & Romaine, 2000), slične se taksonomije mogu naći i u europskih naroda tamo gdje se ljudi stoljećima intenzivno bave određenim djelatnostima.¹⁵ Znanja o kojima pišu navedeni autori mogu se prenositi i na drugim jezicima, ne samo na ugroženom jeziku, pa nam se čini da taj argument ne stoji. Dinamika razvoja ljudskih zajednica funkcionira tako da ljudi imaju, koriste i prenose određena znanja dok su im važna. Kad im ta znanja više nisu važna, ljudi ih prestanu koristiti i prenositi te ih zaborave. No, istovremeno će ti isti ljudi usvojiti, koristiti i prenositi druga, nova znanja, sve radi opstanka i boljeg života. Imajući na umu argumente obje spomenutih strana, bitno je ne zaboraviti da u pozadini takvih diskursa nekad mogu stajati ideologije, ciljevi i diskurzivni alati koji nisu u skladu s onim što se propagira. U takvim diskursima, ugroženost jezične raznolikosti koristi se samo kao izlika za neki drugi interes ili neku drugu vrstu ugroženosti.

S obzirom da je tema ove disertacije jezična raznolikost Zadra, grada koji se nalazi u Republici Hrvatskoj, u sljedećem ćemo dijelu dati pregled jezične raznolikosti Hrvatske da bismo ilustrirali kontekst u kojemu se Zadar nalazi i mehanizme koji su doveli do njegove jezične raznolikosti, a koji se mogu objasniti kao dio procesa koji se odnosi na cijelu Hrvatsku. U opisu jezične raznolikosti Zadra koristit ćemo spomenute principe apsolutne jezične raznolikosti, ali i druge načine tumačenja jezične raznolikosti, posebno one koji se odnose na raznolikost uporabe jezika u javnom prostoru te na smanjenje ukupne jezične raznolikosti.

2.6. Jezična raznolikost Hrvatske

Današnju jezičnu raznolikost Hrvatske čine jezici, dijalekti i govori ljudi ili njihovih potomaka koji su se u nekom povijesnom razdoblju doselili ili preselili na prostor današnje Republike Hrvatske. Naravno, kroz razna povijesna razdoblja ta se jezična raznolikost mijenjala, kao što su se mijenjale i državne granice te imena država koje su obuhvaćale

¹⁵ Primjerice, na otoku Pagu (a vjerojatno i u drugim ovčarskim krajevima Hrvatske) uzgajivači ovaca koriste kompleksnu taksonomiju ovaca, ovnova i janjadi prema dobi, spolu, plodnosti i vanjskom izgledu, a ta taksonomija je strukturno slična onoj koju koriste uzgajivači sobova u Sibiru, a koju spominje Harrison.

današnji prostor Republike Hrvatske. Ponekad se mogu čuti priče starijih ljudi koji se nikad nisu selili iz rodnog mjesta, a živjeli su u nekoliko država s različitim službenim jezicima.¹⁶

Kao i ostale europske države, Hrvatska je višejezična zemlja jer u njoj, osim jednojezičnih govornika hrvatskoga¹⁷, žive i ljudi koji govore nekim drugim jezikom osim hrvatskoga. Nekad su ti ljudi pripadnici etnojezičnih zajednica koje imaju nekakav oblik organizacije, a nekad su to samo višejezični pojedinci.

Društvena je višejezičnost zapravo pravilo u svijetu, iako kod mnogih ljudi postoji predodžba o jednojezičnim državama u kojima se govori samo jedan nacionalni jezik. Od europskih zemalja, nekad su Portugal i Island bili spominjani kao prilično homogene jednojezične države, no suvremen način života i velika mobilnost stanovništva promijenile su i te dvije zemlje.¹⁸

Hrvatska se geografski nalazi na području u kojem je oduvijek bilo migracija stanovništva, najčešće zbog provala raznih osvajača, a u posljednjih stotinjak godina ratovi su doveli do velikih promjena u sastavu stanovništva. Takve promjene izazvane migracijama stanovništva zbog ratova ili zbog ekonomskih razloga rezultirale su današnjom jezičnom raznolikošću Hrvatske.

S povijesnog je aspekta teritorij današnje Republike Hrvatske oduvijek bio višejezičan i, iako nije u cijelosti uvijek pripadao istoj političkoj tvorevini, njegova je višejezičnost u različitim oblicima posvjedočena u znanstvenim istraživanjima. U cijelom je obalnom pojasu tijekom prvog tisućljeća n.e. zabilježen suživot romanskog stanovništva (primarno u dalmatinskim gradovima) i, ranije ilirskog, a kasnije slavenskog stanovništva. Smatra se da je tijekom tog suživota postojala određena dvojezičnost (romansko-ilirska, a kasnije romansko-slavenska) čiji se ostaci danas mogu iščitati iz toponimije i antroponimije (Katičić, 1998; Skok, 1942).

¹⁶ Neki dugovječni stanovnici Rijeke živjeli su u 20. stoljeću na teritoriju devet različitih država s ukupno četiri različita službena jezika (njemački, mađarski, talijanski i hrvatski) (Moravček, 2018).

¹⁷ Naravno, postavlja se pitanje postoje li uopće jednojezični govornici hrvatskoga? Naime, gotovo svi govornici hrvatskoga učili su ili uče standardni hrvatski jezik u školi, a u obitelji ili sa sumještanima govore neki lokalni govor koji može pripadati nekom od narječja hrvatskoga jezika (primjerice čakavskom, kajkavskom ili štokavskom), a može pripadati i narječjima nekog drugog jezika. Stoga bi se moglo reći da su ti ljudi dvojezični u standardnom hrvatskom jeziku i svojem materinskom lokalnom govoru.

¹⁸ Portugal je postao omiljeno odredište britanskih umirovljenika, dok je udio stranaca u stanovništvu Islanda oko 12%, zahvaljujući priljevu stanovništva iz Poljske, Litve i drugih sjevernoeuropskih zemalja (Hagstofa Íslands, 2018).

Katičić u antroponimiji zabilježenoj u arhivskim dokumentima pronalazi tragove romansko-slavenske simbioze u dalmatinskim gradovima u 10. stoljeću, sve do 12. stoljeća, kada hrvatski postaje pretežit jezik komunikacije (Katičić, 1998). No, i u kasnijim je razdobljima hrvatski prostor gajio pismenost na trima jezicima i trima pismima¹⁹, što znači da je u raznim oblicima i usmena višejezičnost u društvu imala svoj kontinuitet.

Romanski je element održao svoj kontinuitet u dvama jezicima: u dalmatskom, koji je izumro krajem 19. stoljeća, te u istriotskom, koji se i danas govori u Istri. Slavenski se element proširio po svim ostalim krajevima današnje Hrvatske u vidu triju skupina govora (čakavske, kajkavske i štokavske) i postao dominantan. U sjevernim dijelovima Hrvatske nije bilo tog romanskog kontinuiteta, ali je zato bilo mnogih utjecaja okolnih sila i njihovih jezika. U austrougarskom razdoblju primjetan je bio utjecaj njemačkog i mađarskog jezika, a u graničnim područjima i turskog jezika.

Od 18. stoljeća nadalje, dolascima i odlascima raznih osvajača i vladara te promjenama granica, mijenja se slika stanovništva današnjeg teritorija Republike Hrvatske, na koji u raznim etapama doseljavaju ekonomski imigranti iz raznih krajeva Europe, ali u tome razdoblju dolazi i do unutarnjih migracija na teritoriju Hrvatske i do iseljavanja u prekoceanske zemlje u prvoj polovici 20. stoljeća. Sve su te promjene prekidale neke kontinuitete i konstantno su mijenjale jezičnu raznolikost na lokalnom i teritoriju cijele države. No, ta se jezična raznolikost, usporedno s onom etničkom, nikad zapravo nije prestala mijenjati, što se može vidjeti i danas, kada svjedočimo redovitom priljevu imigranata i odljevu hrvatskih državljana koji iseljavaju u razvijenije zemlje radi boljeg života.

O apsolutnoj jezičnoj raznolikosti Hrvatske nije mnogo pisano; kao cjelina vjerojatno je najbolje opisana Istra. August Kovačec na nekoliko je mjesta dao kratki pregled jezične raznolikosti Hrvatske: kao samostalne države (Kovačec, 1999) i u okviru bivše Jugoslavije (Kovačec, 1986). Osim toga mogu se naći poneki kratki opisi u enciklopedijama i sličnim priručnicima. Stoga je trenutačno, unatoč brojnim nedostacima, najkorisniji izvor za stvaranje slike o jezičnoj raznolikosti popis stanovništva, koji se na teritoriju Hrvatske provodio u različitim povijesnim razdobljima i u različitim oblicima, a Kovačec u citiranim radovima također koristi podatke s nekoliko recentnih popisa stanovništva. Za današnji teritorij

¹⁹ Na latinskom, crkvenoslavenskom i hrvatskom jeziku te na latinici, glagoljici i ćirilici (Hercigonja, 2006).

Republike Hrvatske popis stanovništva provoden je za vrijeme bivše Jugoslavije (od 1948. do 1991.), a nakon osamostaljenja održana su dva popisa stanovništva, 2001. i 2011. godine.

Podaci dobiveni popisom stanovništva sociolingvistima su zanimljivi i korisni, ali nisu uvijek potpuno pouzdani, budući da na teritoriju Republike Hrvatske od 1948. nadalje sadrže samo jedno pitanje o jeziku (materinski jezik) i dopuštaju samo jedan odgovor o materinskom jeziku, zbog čega dvojezični ili višejezični ispitanici nemaju mogućnost dati odgovor koji bi približno opisao njihove jezične repertoare, već moraju odabrati jedan jezik, što je često vrlo teško (v. Blagoni & Poropat Jeletić, 2018b; Oštarić, 2018b; Škifić & Oštarić, 2015). Osim navedenog problema, rezultati popisa stanovništva mogu biti nepouzdana i zbog toga što se ispitanici nekad deklariraju drugačije od onoga kako bi ih korisnici popisnih rezultata opisali, zbog određenih ideoloških, identitetskih, ali i političkih razloga. Primjerice, Kovačec navodi kako se Istrorumunji u Istri i Arbanasi u Zadru ne deklariraju na popisu stanovništva kao Rumunji, odnosno Albanci, već i jedni i drugi kao Hrvati, s hrvatskim kao materinskim jezikom (1986, 1999).

Tablica 1. Stanovništvo prema materinskom jeziku, Popisi 1991., 2001. i 2011. godine (Državni zavod za statistiku, 2013, str. 12)

	Popis 1991.		Popis 2001.		Popis 2011.	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Republika Hrvatska	4.784.265	100,00	4.437.460	100,00	4.284.889	100,00
Hrvatski	3.922.725	81,99	4.265.081	96,12	4.096.305	95,60
Hrvatsko-srpski	166.837	3,49	2.054	0,05	3.059	0,07
Albanski	12.735	0,27	14.621	0,33	17.069	0,40
Bosanski	6.933	0,14	9.197	0,21	16.856	0,39
Bugarski	355	0,01	265	0,01	293	0,01
Crnogorski	528	0,01	460	0,01	876	0,02
Češki	10.378	0,22	7.178	0,16	6.292	0,15
Mađarski	19.684	0,41	12.650	0,29	10.231	0,24
Makedonski	5.462	0,11	3.534	0,08	3.519	0,08
Njemački	3.586	0,07	3.013	0,07	2.986	0,07
Poljski	627	0,01	536	0,01	639	0,01
Romski	7.657	0,16	7.860	0,18	14.369	0,34
Rumunjski	2.118	0,04	1.205	0,03	955	0,02
Ruski	746	0,02	1.080	0,02	1.592	0,04
Rusinski	2.845	0,06	1.828	0,04	1.472	0,03
Slovački	5.265	0,11	3.993	0,09	3.792	0,09
Slovenski	19.341	0,40	11.872	0,27	9.220	0,22
Srpski	207.300	4,33	44.629	1,01	52.879	1,23
Srpsko-hrvatski	288.578	6,03	4.961	0,11	7.822	0,18
Talijanski	26.580	0,56	20.521	0,46	18.573	0,43
Turski	492	0,01	347	0,01	342	0,01
Ukrajinski	1.430	0,03	1.027	0,02	1.008	0,02
Vlaški	129	0,00	7	0,00	14	0,00
Hebrejski	23	0,00	8	0,00	30	0,00
Ostali jezici	7.496	0,16	2.824	0,06	5.367	0,13
Nepoznato	64.415	1,35	16.709	0,38	9.329	0,22

Tablica 1 prikazuje usporedne rezultate triju posljednjih popisa stanovništva za pitanje o materinskom jeziku. Kao što smo ranije naveli, ti nam podaci ne mogu dati kvalitetnu sliku o jezičnoj raznolikosti jer nam samo daju podatak o tome što su stanovnici Hrvatske izjavili o vlastitom materinskom jeziku. Dakle, ne znamo govore li ti ispitanici druge jezike, koji jezik im je najčešći uporabni jezik kod kuće, i slično. No, u nedostatku boljih podataka moramo pokušati interpretirati ove koje imamo. Ova tablica prikazuje rezultate za hrvatski jezik i sve jezike nacionalnih manjina (dvadeset jedan jezik za dvadeset dvije nacionalne manjine) te dodatno dvije prijelazne kategorije *hrvatsko-srpski* i *srpsko-hrvatski*. Svi ostali odgovori svrstani su u kategorije *Ostali jezici*, odnosno *Nepoznato*.

Tablica 1 ilustrira promjene koje su se dogodile u jezičnoj raznolikosti Hrvatske u razdoblju za vrijeme i poslije Domovinskog rata. Možemo primijetiti da se značajno smanjio broj govornika srpskoga jezika (i srpsko-hrvatskoga), a jedine kategorije koje su zabilježile porast između 1991. i 2011. su *hrvatski*, *albanski*, *bosanski*, *crnogorski*, *poljski*, *romski*, *ruski*, i *hebrejski*. Ovdje nam nije od primarnog interesa objasniti zašto je došlo do tih promjena, no možemo reći da je očito da su rat, pogibije i izbjeglištvo znatno utjecali na to, kao i promjena kasnijih strategija pri izjašnjavanju kod popisivanja.

Tablica 2. Stanovništvo prema materinskom jeziku – detaljna klasifikacija – Popis 2011. (Državni zavod za statistiku, 2013, str. 16)

Materinski jezik	Ukupno	Materinski jezik	Ukupno
Hrvatski	4.096.305	Engleski	1.644
Hrvatsko-srpski	3.059	Finski	31
Albanski	17.069	Francuski	522
Bosanski	16.856	Irski	2
Bugarski	293	Nizozemski	206
Crnogorski	876	Norveški	23
Češki	6.292	Portugalski	130
Mađarski	10.231	Španjolski	477
Makedonski	3.519	Švedski	65
Njemački	2.986	Grčki	85
Poljski	639	Litavski	18
Romski	14.369	Letonski	15
Rumunjski	955	Estonki	13
Ruski	1.592	Moldavski	54
Rusinski	1.472	Goranski	405
Slovački	3.792	Arapski	501
Slovenski	9.220	Armenski	23
Srpski	52.879	Hindi	27
Srpsko-hrvatski	7.822	Kineski	495
Talijanski	18.573	Japanski	50
Turski	342	Korejski	23
Ukrajinski	1.008	Perzijski	25
Vlaški	14	Gruzijjski	19
Hebrejski	30	Filipinski/tagalog	53
Flamanski	41	Ostali jezici	373
Bjeloruski	26	Nepoznato	9.329
Danski	21		

Iz detaljne klasifikacije materinskog jezika s Popisa stanovništva 2011. u Tablici 2. vidimo koji su jezici bili skriveni u kategoriji „Ostali jezici“ u Tablici 1. Popis je sastavljen na način da su najprije navedeni jezici nacionalnih manjina, a zatim ostali jezici.

Osim podataka iz Popisa stanovništva, fragmentirani podaci o jezičnoj raznolikosti mogu se pronaći u različitim publikacijama udruženja nacionalnih manjina, iako se i autori tih publikacija često referiraju na rezultate popisa stanovništva. Dakle, pripadnici nacionalnih manjina udruženi su u zajednice ili društva koja se brinu o očuvanju identiteta određene manjine, kroz očuvanje tradicijske kulture i jezika. Većina pripadnika nacionalnih manjina u svakodnevnom životu koristi neki razgovorni oblik svoga matičnog jezika, koji se najčešće značajno razlikuje od službenog jezika matične države, dok u obrazovnim institucijama, izdavaštvu, medijima i lokalnoj samoupravi uglavnom koriste standardni jezik matične zemlje.²⁰ U publikacijama zajednica pojedinih nacionalnih manjina primjećuje se tendencija da se jezik sve manje prenosi na potomstvo (v. Bogdanović & Cifrić, 2011; Kučerová, 2005; Ljekar, 2009; Škiljan, 2016), što znači da će jezična raznolikost Hrvatske u budućnosti uključivati sve manje govornika tih jezika.

Popis stanovništva i publikacije zajednica nacionalnih manjina, međutim, ne uključuju tzv. *nevidljive* ili *skrivenene manjine* i njihove jezike (Vuletić, 2014). Naime, na teritoriju Hrvatske postoje i zajednice koje su se doselile prije nekoliko stoljeća pa su njihovi jezici posve drugačiji od današnjih jezika zemalja odakle su došli, a vlastiti identitet su u međuvremenu poistovjetili s hrvatskim identitetom te ne osjećaju pripadnost nekom drugom etnicitetu. Vuletić u ovu skupinu ubraja arbanaški i istrorumunjski (2014), dok im je Kovačec ranije dodao sefardski i vlaški (Kovačec, 1986, 1999). Vuletić (2014) u skupinu nevidljivih manjina uključuje i govornike istriotskog ili istroromanskog jezika, koji je zapravo autohtoni romanski jezik (ili skupina autohtonih romanskih govora, ovisno o gledištu) prisutan stoljećima na

²⁰ Česi, na primjer, govore češkim jezikom baziranim na hotskom, moravskom ili valaškom narječju, a ujedno koriste i češki književni jezik donesen u 19. stoljeću (Tatalović, 2005, str. 9). Mađarska nacionalna manjina uglavnom koristi standardni mađarski jezik, dok se u određenim naseljima mogu naći i neke arhaične varijante (Tatalović, 2005). Talijani se u svakodnevnoj komunikaciji uglavnom koriste dijalektima istroromanskog (istriotskog) i nekoliko varijanti istromletačkog (Sujoldžić, 2008, 2009). Za službene i obrazovne svrhe koriste isključivo standardni talijanski jezik (Tatalović, 2005). Rusi u Hrvatskoj jedna su od manjina čiji broj članova raste, primarno zahvaljujući poslovnim vezama između dviju država. Gotovo svi koriste ruski jezik i prenose ga na sljedeće naraštaje (Škiljan, 2014).

području južne Istre. Govornici istriotskog jezika etnički se deklariraju Talijanima, zbog čega istriotski postepeno uzmiče pred uporabom istromletačkog i talijanskog jezika (Kovačec, 1998).

U svojem izvatku za Hrvatsku, ranije spomenuti *Ethnologue* nabraja šesnaest jezika u Hrvatskoj, od kojih je pet autohtonih i jedanaest alohtonih, iako nije jasno navedeno koji su to autohtoni/alohthoni (Eberhard i sur., 2019). Od tih 16 jezika, 14 ih je indoeuropskih, jedan je uralski, a jedan je znakovni. Jezici koji su navedeni za Hrvatsku su sljedeći: *bošnjački, hrvatski znakovni jezik, hrvatski, češki, engleski, mađarski, istriotski, talijanski, romski sinto, istrorumunjski, rusinski, srpski, slovački, slovenski, ukrajinski i venetski*. Među useljeničkim jezicima nabrojani su: *bugarski, makedonski, crnogorski, poljski, rumunjski, ruski, standardni njemački, toskijski albanski i turski*. Prema kriteriju ugroženosti, samo su istrorumunjski i istriotski navedeni kao ugroženi jezici, dok su ostali obilježeni kao jezici u aktivnoj uporabi i razvoju. Broj govornika naveden u izvatku za Hrvatsku uglavnom dolazi iz rezultata Popisa stanovništva 2011. g., a zanimljivo je da se u dokumentu nigdje ne spominju *vlaški i hebrejski*, iako su jezici nacionalnih manjina i nalaze se u rezultatima Popisa. Nadalje, nigdje se ne spominju ni govornici engleskoga kojima je to prvi jezik, već se engleski u izvatku navodi samo u kontekstu govornika kojima je engleski drugi jezik. Također, *Ethnologue* nigdje ne spominje *arbanaški*, koji doista nije naveden u službenim rezultatima Popisa stanovništva, ali je relativno dobro obrađen u lingvističkoj literaturi i trebao bi biti spomenut kao ugrožen jezik. Možemo zaključiti da, barem što se Hrvatske tiče, ovaj katalog svjetskih jezika nije savršen te bi mu koristilo ažuriranje i dodatni izvori podataka uz popis stanovništva.

Osim raznolikosti u vidu drugih jezika, teritorij Republike Hrvatske raznolik je i u pogledu dijalektalne raznolikosti hrvatskoga jezika. Lokalni su hrvatski govori tako grupirani u tri narječja, čakavsko, kajkavsko i štokavsko, a unutar svake od te tri skupine postoje i dodatne podjele po raznim lingvističkim obilježjima.

Dakle, možemo zaključiti da je Hrvatska u jezičnom smislu raznolika zemlja i da tu jezičnu raznolikost čine jezici ljudi čiji su se preci davno doselili na ovaj teritorij, jezici ljudi koji su se sami doselili na teritorij Hrvatske i jezici potomaka ljudi koji su od davnina živjeli na ovom teritoriju. Osim tih jezika, jezičnu raznolikost obogaćuju i narječja hrvatskoga jezika koja su u različitim oblicima rasprostranjena po cijelom teritoriju Hrvatske. Osim u govoru, jezična

raznolikost očituje se i u pisanju, jer pripadnici nacionalnih manjina koriste svoje jezike u medijima, izdavaštvu, obrazovanju i lokalnoj samoupravi, zbog čega se u određenom broju lokalnih samouprava koriste i dvojezični javni natpisi na službenim institucijama i na prometnim znakovima. Osim jezika nacionalnih manjina, u javnom prostoru mogu se vidjeti i natpisi na stranim jezicima, uglavnom za potrebe turizma. Činjenica jest da je jezična raznolikost Hrvatske oduvijek bila u mijeni, a mijenja se i sada. Dok neki jezici nestaju²¹, dolaze neki novi; na svakom novom popisu stanovništva, tablica rezultata prema materinskom jeziku pokazivat će drugačije brojke. U nastavku ove disertacije uklopit ćemo Zadar u širi kontekst jezične raznolikost Hrvatske koristeći podatke dobivene prošlim popisima stanovništva u Zadru te podatke dobivene istraživanjem jezičnoga krajolika Zadra i razgovorima sa stanovnicima Zadra.

²¹ Vuletić (2014) smatra da su arbanaški i istrorumunjski jezici koji nestaju; no, neki jezici nacionalnih manjina također nemaju svjetlu budućnost, sudeći prema autorima navedenih publikacija nacionalnih manjina (Bogdanović & Cifrić, 2011; Ljekar, 2009; Škiljan, 2016).

3. Teorijski okvir

Ovaj doktorski rad temelji se na dvama teorijskim pristupima koji se mogu komplementarno koristiti pri opisu jezične ekologije određenoga prostora, u ovome slučaju grada Zadra. Prvi dio teorijskoga okvira odnosi se na ekologiju jezika, sociolingvistički model Einara Haugena koji je relativno rijetko korišten u lingvistici, ali je u posljednje vrijeme revitaliziran i sociolingvisti diljem svijeta ga počinju razrađivati i koristiti u svojim istraživanjima. Drugi dio teorijskoga okvira odnosi se na proučavanje jezičnih krajolika, pristup koji se bavi jezikom u javnom prostoru. U kombinaciji, ova dva pristupa nude nam način na koji možemo objasniti složenu dinamiku odnosa između jezika i govornika u određenoj zajednici, pri čemu se jezični krajolik pokazuje kao vrlo važan segment jezične ekologije. Analiza jezičnoga krajolika može nam ukazati na to koji jezici imaju praktičnu, odnosno simboličku vrijednost u određenoj zajednici te nam mogu pomoći opisati međuodnose u konkretnoj jezičnoj ekologiji.

3.1. Ekologija jezika

3.1.1. Terminološke dvojbe: ekologija jezika, jezična ekologija, ekologija, ekolingvistika, ekološka lingvistika

Da bismo mogli nastaviti raspravljati o ekologiji jezika, vrlo je važno na samom početku razjasniti što točno znače termini koji se koriste u literaturi i na što se odnose. Ako bismo na trenutak izašli iz ove lingvističke perspektive, vidjeli bismo da je riječ *ekologija* vrlo produktivna i popularna, a predmetak *eko-* može se naći u velikom broju novih riječi. U posljednjim desetljećima, uslijed klimatskih promjena, napora za smanjenjem zagađenja, ograničavanja ispuštanja stakleničkih plinova u atmosferu i poticaja za smanjenje korištenja fosilnih goriva, širio se i tzv. *zeleni diskurs* (engl. *greenspeak*), usporedno s kojim je mnogo toga postalo *ekološko*, *organsko* i *bio*. Zbog inflacije uporabe predmetka *eko-*, u mnogim situacijama nije jasno na što se odnosi riječ *ekološko*.

Na sličan način došlo je i do nastanka velikog broja termina koji sadrže taj predmetak u lingvistici koja se razvila poslije 1971., nakon što je prvi put objavljen Haugenov rad (Haugen, 1971). U dostupnoj literaturi mogu se naći sljedeći termini: *ekologija jezika* (engl. *ecology of language*, *language ecology*; franc. *écologie du langage*; galj. *ecoloxia da*

linguaxe), jezična ekologija (engl. *linguistic ecology*; njem. *Sprachökologie*), ekolingvistika (engl. *ecolinguistics*; njem. *Ökolinquistik*; port. *ecolinguística*), ekološka lingvistika, znakovna ekologija, ekopismenost (engl. *ecoliteracy*), ekodinamika (kat. *ecodinàmica*), jezični ekosustav (engl. *linguistic ecosystem*; kat. *ecosistema lingüístic*), ekosociolingvistički (kat. *ecosociolingüístic*), dijalekatna ekologija (engl. *dialect ecology*), ekosistemska lingvistika (engl. *ecosystemic linguistics*; port. *linguística ecossistêmica*), i mnoge druge inačice na raznim jezicima. U nastavku ćemo navesti definicije i kontekste uporabe termina koji se najčešće koriste u ovoj disertaciji.

Ekologija jezika (kao i sve njene inačice u drugim jezicima) označava teorijski pristup nastao na temelju rada koji je objavio Einar Haugen 1971., kada je definirao ekologiju jezika kao „proučavanje međuodnosa između određenog jezika i njegove okoline“ (Haugen, 1972, str. 325).

Jezična ekologija može imati više značenja: 1. najčešće se koristi za određenu jezičnu ekologiju neke države, regije, grada, sela ili jezične zajednice (primjerice *Jezična ekologija Bocvane*); 2. *jezična ekologija* ponekad se koristi i kao sinonim *ekologije jezika*; 3. Couto koristi *jezičnu ekologiju* kao alternativu za *ekosistemska lingvistiku* (2018); Mufwene i Vigouroux navode kako se u literaturi ponekad *jezična ekologija* pogrešno koristi za *jezični ekosustav* (2017, str. 77).

*Ekolingvistika*²² je najproblematičniji od svih navedenih termina jer se koristi za jako puno značenja, ovisno o autorima (Fill, 2018):

1. U najrecentnijem slučaju (2018) definira se kao pristup koji se bavi ulogom jezika u okolini (u njenom biološkom/ekološkom smislu);
2. Ekolingvistika se bavi utjecajem jezika i diskursa u opisu, ali i u pogoršavanju/olakšavanju problema u zaštiti okoliša;
3. Ekolingvistika se više ne odnosi na disciplinu unutar proučavanja jezika, već na jedinstveni ekološki svjetonazor u kojemu se naglasak stavlja na harmoniju između ljudi i prirode;

²² Edwards u svojim radovima (Edwards, 2001, 2011) ekolingvistiku naziva „novom“ ekologijom jezika, u usporedbi s onom starom – Haugenovom.

4. Neki znanstvenici razmatraju filozofsku stranu ekolingvistike kao znanosti koja nadilazi sve druge znanosti, vodeći ka transdisciplinarnosti;
5. Neki znanstvenici vide ekolingvistiku kao nov holistički svjetonazor u kojem je sve povezano, međuovisno i sve uzajamno djeluje;
6. Konačno, u recentnim izdanjima ekolingvistika se koristi kao krovni termin za sve vrste istraživanja koje se bave vezom jezika i okoline, u bilo kojem od ranije navedenih konteksta.

Ekološka lingvistika bavi se utjecajem jezika na preživljavanje i dobrobit svih živih bića na zemlji (Fill, 2018).

Jezični ekosustav sastoji se od ljudi koji žive na određenom teritoriju i komuniciraju svojim uobičajenim načinom komunikacije – jezikom/jezicima (Couto, 2018).

Ekosistemska lingvistika je grana ekolingvistike koja proučava jezik kao ekološki fenomen – prema njoj, jezik nije sredstvo komunikacije, već jezik *jest* komunikacija (Couto, 2018). Ekosistemska lingvistika je dio ekologije, a ne lingvistike.

Iz navedenih definicija možemo vidjeti da u pitanjima jezika i ekologije ima mnogo preklapanja i nedorečenosti. Različiti autori koriste različite definicije pojmova, što dovodi do zbrke kod razumijevanja što određeni autor zapravo želi reći. Zbog svega rečenoga, u nastavku ove disertacije nastojat ćemo biti oprezni i precizni u korištenju navedenih termina, kako bismo bili jasni i nedvosmisleni.

3.1.2. Ekologija i jezik – povijesni prikaz

Na spomen naslova ove doktorske disertacije većina sugovornika uglavnom reagira pitanjem o tome u kakvoj su vezi jezik i ekologija.²³ Možda je najbolje na to pitanje odgovoriti objašnjenjem da se u ekologiji jezika jezikoslovna pitanja promatraju kroz uporabu ekološke metafore. Naime, u ljudskom je promišljanju uobičajeno nov ili nepoznat fenomen objasniti već poznatim fenomenom koji ima određena slična svojstva. U tom smislu, metafora i metonimija vrlo su česti alati pri razumijevanju novina (Kövecses, 2002). Metafora je zapravo

²³ Detaljne analize početka uporabe ekologije u jezičnim pitanjima te razvoja i diversifikacije njenih strujâ mogu se pronaći kod sljedećih autora: (Couto, 2014; Eliasson, 2015; García Lenza, 2011; Lechevrel, 2010a, 2010b; Ludwig, Mühlhäusler, & Pagel, 2018; Mufwene & Vigouroux, 2017)

toliko značajan mehanizam u ljudskom poimanju svijeta da bi bez nje svakodnevni život bio nezamisliv (Lakoff & Johnson, 2003). Osim njene funkcije u svakodnevnom životu, znanstveno promišljanje i teoretiziranje također je nezamislivo bez metafore, pa neki autori smatraju da „nema znanstvene discipline koja može postojati bez pomoći metafore“ (Kövecses, 2002, str. 224). No, kako ćemo vidjeti u razvoju ekologije jezika, korištenje metafore može biti korisno, ali može i dodatno zakomplicirati situaciju – kako Fill i Mühlhäusler navode u svom uvodniku: metafore su često opisivane kao „ručne svjetiljke koje selektivno osvjetljavaju teren ostavljajući druge u mraku“ (2001, str. 3).

S obzirom da je pojam *ekologija* započeo svoj znanstveni put u biologiji, važno je na ovome mjestu ukratko opisati kako je došlo do prelaska bioloških termina u lingvistiku. Naime, uporaba bioloških termina u lingvistici nije nova pojava. Nakon što je Charles Darwin 1859. g. objavio svoje utjecajno djelo *O porijeklu vrsta*, kojim je začeo evolucijsku biologiju, teorija evolucije i prateće joj pojave vrlo su se brzo proširile znanostima, što je dotaklo i lingvistiku toga doba. Nakon otkrića evolucije, zbog njenog iznimnog odjeka u to vrijeme jezik se počeo opisivati kao *živi* organizam koji *se rađa* i *umire*, koji pripada određenoj *grani* određene *jezične obitelji* (čija se struktura prikazuje *stablom*), čiji sastavni dijelovi (riječi) imaju *korijen*, i tome slično (Schleicher, 1869). Nakon toga, biološka metafora samo je sve većim intenzitetom ulazila u lingvistički i filološki diskurs.

Sama riječ *ekologija* nastala je nedugo nakon objavljivanja Darwinove knjige, kada je njemački biolog Ernst Haeckel 1866. g. predložio stvaranje nove znanosti koju je nazvao *ekologija* (njem. *Ökologie*; iz grčkog *οἶκος* 'dom' i *-λογία* 'znanost o'). U pozadini je tog prijedloga bilo Haeckelovo shvaćanje cijelog svijeta kao jedinstvenog organizma u kojemu i ljudi i životinje i biljke imaju svoju funkciju, a upravo je ta funkcija ključ razumijevanja njihova razvoja, ponašanja i vanjskog oblika (Garner, 2004). Haeckel je ekologiju definirao kao „proučavanje međuodnosa organizama i njihove žive i nežive okoline – uključujući organizme iste i drugih vrsta“ (Haeckel, 1866, str. 286; prema Fill, 2018). U sljedećim je desetljećima ekologija zaživjela i razvijala se unutar biologije, ali se njezin razvoj proširio i na društvene znanosti, posebice tijekom 20. stoljeća. Tada se unutar sociologije razvila *ljudska* ili *humana ekologija* (*ekologija čovjeka*, a kasnije i *socijalna ekologija* (Mlinar, 1978)) prema načelu da će se ljudsko društvo najbolje moći razumjeti ako se na ljudsku populaciju primijene već potvrđeni modeli biološke ekologije (Garner, 2004).

Prema Fillu (2018), to je bio početak primjene ekoloških principa na sve oblike proučavanja života, posebice na „međudnos različitih oblika života te živih i neživih pojava“ („*Historical Aspects*“). Eliasson (2015, str. 82) shematski i detaljno prikazuje razvoj i širenje pojma *ekologija* iz biologije (1866-1908), preko sociologije (u 1920-ima) i psihologije (u 1950-ima), konačno do lingvistike u 1960-ima.

Logičan slijed tih utjecaja jest i početak metaforičke uporabe *ekologije* u opisu jezične raznolikosti u 1960-ima. Smatra se da je Einar Haugen postavio taj kamen temeljac 1972. godine, iako su neki autori upotrijebili pojam *ekologija* u sličnom značenju i ranije (Eliasson, 2015). Sâm Haugen (1972, str. 327) navodi kako je prema njegovim saznanjima jedina ranija upotreba *ekologije* u kontekstu jezika bila ona u eseju koji su Carl Voegelin, Florence Voegelin i Noel Schutz ml. objavili 1967. godine (Voegelin, Voegelin, & Schutz Jr., 1967). U tom radu autori *jezičnu ekologiju* „ograničavaju na dvojezična i trojezična društva“ (Voegelin i sur., 1967, str. 405; prema Haugen, 1972), dok u kasnijem radu „govore o 'unutarjezičnoj' i 'međujezičnoj' ekologiji“ (Voegelin & Voegelin, 1964, str. 2; prema Haugen, 1972).²⁴ Haugen nadalje citira taj drugi rad u kojemu su autori predložili da se istraživanje „u jezičnoj ekologiji ne počinje s određenim jezikom, već s određenim teritorijem, i ne sa selektivnom pažnjom prema nekolicini jezika, nego sa sveobuhvatnom pažnjom prema svim jezicima na tom području“ (Voegelin & Voegelin, 1964, str. 2; prema Haugen, 1972).

3.1.3. Einar Haugen i ekologija jezika

Haugen (1972) smatra da većina opisa jezičnih situacija u njegovo vrijeme sadrži podatke koji čitatelju gotovo ništa ne govore o društvenom statusu ili funkciji određenoga jezika u toj zajednici. Stoga bi lingvisti trebali uzeti u obzir znanje i iskustvo koje su antropolozi, sociolozi, politolozi i psiholozi stekli koristeći ekološki pristup u ranijim godinama. Takav ekološki pristup, smatra Haugen, uvelike bi pridonio lingvističkim istraživanjima (1972).

Haugen definira ekologiju jezika kao „proučavanje međudnosâ između jezika i njegove okoline“ (Haugen, 1972, str. 325). Iako bi se ta *okolina* mogla shvatiti na razne načine, Haugen tvrdi da je okolina jezika upravo „društvo koje ga koristi kao jednog od svojih kôdova“ (Haugen, 1972, str. 325). Nadalje, Haugen jezičnu ekologiju opisuje kao dijelom

²⁴ S obzirom da nam ta dva citirana rada nisu bila dostupna, ovdje citiramo prema Haugenu (1972).

psihološku, a dijelom sociološku, budući da jezik postoji samo u umovima govornika, a funkcionira isključivo u odnosima između govornikâ i njihove društvene, odnosno prirodne okoline; sociološka komponenta sadržana je u činjenici da je jezik u interakciji s društvom koje ga koristi kao vlastito sredstvo komunikacije (Haugen, 1972, str. 325). Ukratko, iz Haugenova je rada vidljivo da je ključna riječ u svemu *interakcija*, odnosno *međudjelovanje* svih uključenih aktera – govornikâ, društva i jezikâ.

Iako se taj ključan Haugenov rad uglavnom citira kao poglavlje u zbirci njegovih eseja koju je priredio Anwar S. Dil (Haugen, 1972), rad je zapravo nastao dvije godine ranije kao predavanje koje je pod naslovom „O ekologiji jezikâ“²⁵ Haugen održao u kolovozu 1970. g. na znanstvenom skupu „*Prema opisu jezikâ svijeta*“²⁶ u austrijskom Burg Wartensteinu (Eliasson, 2015). S obzirom da je skup organizirao Centar za primijenjenu lingvistiku iz Washingtona (*Center for Applied Linguistics*), sljedeće je godine taj referat objavljen u njihovom glasniku (Haugen, 1971). Međutim, čini se da zbog činjenice da nije objavljen u znanstvenom časopisu rad nije bio dostupan široj znanstvenoj javnosti, zbog čega se uglavnom citiraju pretisci iz 1972. ili iz 2001. g. (Haugen, 1972/2001).

Haugen je izrazio čuđenje prema činjenici da u pola stoljeća postojanja socijalne ekologije – zasebne sociološke discipline koja „proučava utjecaj okoline na ljudsko društvo ili pojedince“ (Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2018) – nije bilo pokušaja da se *jezik* počne smatrati sastavnim dijelom te okoline (Haugen, 1972). No, s obzirom da se u 1960-ima situacija počela mijenjati, Haugen je dao svoj prijedlog koncepta kojim bi se jeziku moglo dati značajno mjesto pri proučavanju ljudskog društva. On smatra da ekologija jezika „pokriva širok spektar interesa unutar kojih lingvisti mogu u značajnoj mjeri surađivati sa znanstvenicima raznih društvenih profila kako bi razumjeli interakciju jezikâ i njihovih korisnika“ (Haugen, 1972, str. 328-329). Za razliku od ranijih pristupa proučavanju jezika, Haugen *ekologiju jezika* vidi kao „dinamičnu, a ne statičnu disciplinu“ (1972, str. 329) koja nadilazi granice jezičnog opisa te može predvidjeti buduća stanja i nuditi „terapijska“ rješenja

²⁵ Izvorni naslov je „On the ecology of languages“.

²⁶ Izvorni naslov je „Toward the Description of the Languages of the World“

(1972, str. 329).²⁷ Upravo je ova posljednja ideja kasnije potakla razvoj cijele jedne zasebne struje istraživanja koju nazivamo *ekolingvistika*, o čemu ćemo više reći kasnije.

S obzirom da se Haugen u svojem znanstvenom radu primarno bavio dvojezičnošću, kako društvenom, tako i osobnom, u ovom radu navodi na koji su način neki raniji autori proučavali dvojezična društva (primjerice Charles Ferguson i William Stewart). U tim primjerima on nalazi neke nedostatke koji onemogućavaju kvalitetan opis određene jezične situacije. Dok, primjerice, neki autori velik naglasak stavljaju na statističke podatke o broju govornika određenog jezika, Haugen smatra da je važnije od takvih podataka znati „koriste li ti govornici i druge jezike i u kojim okolnostima“ (1972, str. 334). Nadalje, analiza jezične ekologije osim društvene i psihološke situacije svakog jezika treba sadržavati i informacije o utjecaju te situacije na konkretan jezik (Haugen, 1972, str. 334).

Na kraju rada, Haugen donosi svojih deset ekoloških pitanja na koja bi ekolog jezika trebao pronaći odgovor za svaki pojedini jezik u određenoj zajednici:

Za svaki određeni 'jezik', dakle, trebali bismo htjeti pronaći odgovore na sljedeća ekološka pitanja:

- (1) Koja je njegova klasifikacija u odnosu na druge jezike?

Ovaj odgovor dobili bismo od historijskih i deskriptivnih lingvista;

- (2) Tko su njegovi korisnici?

Ovo je pitanje jezične demografije kojim se govornike smješta u odnosu na mjesto, klasu, religiju ili drugo relevantno grupiranje;

- (3) Koja su područja njegove uporabe?

Ovo je pitanje sociolingvistike koja otkriva je li njegova uporaba neograničena ili ograničena na određene načine;

- (4) Koje druge jezike istovremeno koriste njegovi korisnici?

Ovo možemo nazvati pitanjem dijalingvistike, kojim utvrđujemo stupanj postojeće dvojezičnosti i stupanj preklapanja među jezicima;

- (5) Koje unutarnje varijetete jezik ima?

²⁷ Koliko je zapravo Haugen bio ispred vremena vidi se iz činjenice da je *dinamičnost* sustava danas u srži velikog broja teorijskih pristupa u proučavanju višejezičnosti, ali i nekih drugih lingvističkih fenomena.

Ovo je zadatak dijalektologije, koja će prepoznati ne samo regionalne, već i društvene i kontaktne dijalekte;

- (6) Kakva je priroda njegovih pisanih tradicija?

Ovo je područje filologije, proučavanje pisanih tekstova i njihova odnosa s govorom;

- (7) U kojoj mjeri je njegov pisani oblik standardiziran, odnosno unificiran i kodificiran?

Ovo je područje preskriptivne lingvistike, tradicionalnih gramatičara i leksikografa;

- (8) Koji oblik institucionalne podrške je zadobio, bilo u državnim, obrazovnim ili privatnim institucijama, u svrhu reguliranja njegove forme ili širenja?

Ovaj vid istraživanja možemo nazvati glotopolitikom;

- (9) Kakvi su stavovi njegovih korisnika prema tom jeziku s aspekta prisnosti ili statusa, koji vode prema samoodređenju?

Ovo područje možemo nazvati etnolingvistikom;

- (10) Konačno bismo mogli sumirati njegov status tipologijom ekološke klasifikacije, koja će nam reći nešto o tome gdje jezik stoji i kamo ide u usporedbi s ostalim jezicima svijeta. (Haugen, 1972, str. 336-337)²⁸

3.1.3.1. Ekologija jezika u kasnijem radu Einara Haugena

Iako ga se smatra začetnikom ekološkog pristupa u proučavanju jezika i jezične raznolikosti, Haugen ustvari nije mnogo pisao o toj tematici i nije detaljno razradio svoj ekološki model. Iz toga razloga smatramo da je relevantno prikazati onih nekoliko primjera primjene ekologije jezika u njegovu kasnijem radu.

S obzirom da je i sâm bio dvojezično dijete Amerikanaca norveškoga porijekla, Haugen se u svojem znanstvenom radu mnogo bavio dvojezičnošću. U kasnijoj knjizi iz 1987., „Blagoslov Babilona: Dvojezičnost i jezično planiranje“²⁹, Haugen opisuje jezično posuđivanje i prebacivanje kôdova kod skandinavskih zajednica u SAD-u. Iako je u povijesti dvojezičnost

²⁸ Sve podertane riječi takve su i u izvorniku. Radi bolje preglednosti ovaj citat smo grafički malo drugačije prikazali, ali sav tekst odgovara izvorniku. U izvorniku je tekst naveden u obliku odlomka, a ne popisa pitanja.

²⁹ Izvorni naslov je „Blessings of Babel: Bilingualism and Language Planning“.

često bila tretirana kao prepreka razvoju i društveni problem, Haugen smatra da bi se na dvojezičnost moglo gledati kao na prednost, odnosno nešto iz čega se može izvući korist za sve članove društva (Haugen, 1987). U tom smislu, on definira dvojezične govornike kao „one koji na ravnopravan način koriste sve prednosti koje im pruža članstvo u više od jednoj jezičnoj zajednici“ (Haugen, 1987, str. ix).

Kako bi približio ekološke principe pitanju dvojezičnosti, Haugen smatra da je korisno koristiti pojam *ekologija* u pitanjima jezika, budući da taj raširen pojam na učinkovit način približava jezičnu raznolikost onoj koju možemo naći u prirodi (Haugen, 1987). Iako su lingvisti strukturalističke i generativističke provenijencije uglavnom jezik promatrali kao uniformiran fenomen u jednodijalekatnoj zajednici, Haugen je mišljenja da je u ljudskim zajednicama raznolikost prirodno stanje stvari pa citira Kennetha Pikea, prema kojemu „društvo, kao i jezik, može imati jedinstvo i raznovrsnost u isto vrijeme“ (Haugen, 1987, str. 27). Vraćajući se opet na *dinamičnost*, Haugen smatra da je korisno primijeniti principe ekologije jezika u istraživanju dvojezičnih zajednica, posebice useljeničkih, jer su takve zajednice u jezičnom smislu izrazito dinamične (Haugen, 1987).

U nastavku te monografije Haugen opisuje nastanak sociolingvistike kao lingvističke discipline te usporedni razvoj sociologije jezika. Kritički se osvrće na nedostatke obje discipline nastalih na različitim znanstvenim tradicijama. Naime, sociolingvisti koriste dijalektološke metode kojima preferiraju obrađivati mali broj ispitanika dubinski, dok su sociolozi jezika skloniji obrađivati velik broj ispitanika površinski (Haugen, 1987). Haugen vidi oba pristupa kao nedostatna i predlaže uporabu ekoloških koncepata pri takvim istraživanjima jer, kako smatra, jezični su oblici oblikovani potrebama okoline, tj. zajednice, na sličan način kako su biljni i životinjski oblici oblikovani potrebama njihove okoline (Haugen, 1987). U tom kontekstu, Haugen smatra da se pokreti za očuvanje jezika mogu promatrati kao ekološki napor za upravljanje jezičnom okolinom (1987).

Pokreti za očuvanje jezika nastaju kada je određeni jezik ugrožen zbog određenih razloga, najčešće zbog nestanka određene populacije ili zbog zamjene jezika postojeće populacije. I jedan i drugi slučaj nastaju kada dođe do poremećaja jezične raznolikosti vanjskim utjecajima. Naime, jezična raznolikost u mnogim krajevima svijeta dovodi do jezičnoga konflikta, koji time postaje sastavni dio jezične ekologije. Haugen smatra da bi u takvim situacijama jezični pluralizam mogao biti „cilj prema kojemu bi različite jezične skupine mogle živjeti zajedno“

(1987, str. 53) pa navodi primjer Švicarske koja je, prema njemu, jezično potpuno pluralistička (Haugen, 1987).

3.1.4. Ekologija jezika poslije Haugena

U desetljeću nakon objavljivanja Haugenova rada o ekologiji jezika, ne može se naći mnogo radova o toj tematici; čini se kako Haugen nije zagolicao maštu sociolingvista da nastave i razrade njegov model. Tri godine nakon objave, na Haugenov rad nadovezao se Joe Palmer koji je pokušao primijeniti Haugenove ideje o ekologiji jezika u podučavanju stranoga jezika. Palmer smatra da je mnogo učitelja stranih jezika neučinkovito u učionici jer ne poznaju kulturu učenika kojima predaju (1974). U tom nedostatku Palmer vidi moguću primjenjivost ekologije jezika. Prema Palmeru, učitelj stranog jezika trebao bi iskoristiti skup informacija o okolini određenog jezika, kako društvenoj, tako i psihološkoj, kako bi unaprijedio učinkovitost podučavanja (Palmer, 1974).

Razni autori pokušali su objasniti zašto tako naočigled dobra ideja nije odmah zaživjela i nije proizvela intenzivniju reakciju znanstvenika. Prema Garneru, jedan od razloga za relativan početni neuspjeh Haugenove teorije leži u tome što se iz Haugenova rada ne može jasno razabrati veza između biološke ekologije i jezične ekologije (Garner, 2004). Garner smatra da je 30 godina nakon objavljivanja Haugenova rada definicija jezične ekologije ostala ista, ali se u međuvremenu pojavilo mnogo drugih termina koji su u vezi s proučavanjem jezika, a sadrže predmetak „eko“ (2004).

Eliasson (2015) u svojoj analizi pokazuje da Haugenova *ekologija jezika* nije bila jasno razrađen pristup, s obzirom da je Haugen u različitim radovima davao različita objašnjenja o tome što ona jest. Nadalje, Eliasson primjećuje kako Haugen pod *ekologijom jezika* objedinjuje određen broj različitih pitanja koja dolaze iz raznih, uglavnom lingvističkih disciplina pa zaključuje da je Haugen promatrao *ekologiju jezika* više kao gledište, nego kao posebnu znanstvenu disciplinu ili poddisciplinu (Eliasson, 2015).

Na drugom mjestu Eliasson polazi od Haugenove definicije ekologije jezika te pojašnjava razloge koji su Haugena naveli da takav okvir ponudi javnosti. Naime, prema Eliassonu Haugen je ponudio ekologiju jezika kao bolji pristup lingvističkoj analizi zbog mnogih lingvista koji su analizirali jezik izvan njegova društvenog konteksta (Eliasson, 2013).

Eliasson dalje navodi kako su lingvisti, od strukturalizma sve do generativizma, često promatrali jezik kao statičan i zadan sustav, polazeći od idealne situacije govornik-slušatelj u jezičnoj zajednici koja ne poznaje jezične varijacije (2013).

Eliasson (2013) primjećuje sličnost između Haugenove *ekologije jezika* i *geolingvistike* romanista Marija Peija (v. Pei, 1965). S obzirom da je Haugen definirao *ekologiju jezika* na različite načine u različitim radovima, Eliasson pokušava objasniti što je zapravo Haugen mislio pod tim pojmom. Budući da Haugen u svojim radovima nije predlagao konkretne metodološke aparate za proučavanje jezične ekologije, Eliasson uspoređuje njegove dvije monografije o povijesti skandinavskih jezika te iz njih izvlači primjere metodologije i načine prezentiranja sadržaja. Na kraju, Eliasson rezimira sva pitanja i teme koji su proizašli iz Haugenove ideje te zaključuje da, iako je zamišljena kao ambiciozan poduhvat, ekologija jezika zapravo nudi samo jednu korisnu i zahvalnu perspektivu u proučavanju jezika (Eliasson, 2013).

Mühlhäusler smatra da su radovi koji su se bavili ekologijom jezika zapravo sociolingvistički radovi i da su zanemarivi za teoriju jezika (1996). Nadalje, kao razlog tomu što Haugenova *ekologija jezika* nije postigla veći uspjeh u godinama nakon objavljivanja Mühlhäusler vidi činjenicu da je Haugen prihvatio niz ideja lingvističkog establišmenta, zbog kojih su se njegovi prijedlozi mogli marginalizirati (1996). Jedna od takvih ideja je, primjerice, postojanje *određenog jezika* (engl. *given language*), budući da ne postoje lingvistički kriteriji koji bi u svim mogućim situacijama omogućili određivanje broja jezika u određenoj ekologiji (Mühlhäusler, 1996, str. 4). Druga ideja, koja je po Mühlhäusleru bila također kamen spoticanja, jest ta da su opis, povijest, unutarnji razvoj i slični fenomeni zasebna pitanja kojima se trebaju baviti različite skupine stručnjaka (Mühlhäusler, 1996).

Studije o jezičnoj ekologiji

Kronološki, ali ne i sadržajno gledano, prva ozbiljnija reakcija na Haugenovu ekologiju jezika bila je knjiga koju su uredili Werner Enninger i Lilith M. Haynes, a koja sadrži četrnaest poglavlja pod naslovom „Studije o ekologiji jezika“³⁰ (Enninger & Haynes, 1984). Kako su naveli u uvodu, urednici su htjeli ispitati vitalnost i primjenjivost *ekologije jezika* u

³⁰ Izvorni naslov je „Studies in Language Ecology“.

jezikoslovnim istraživanjima, slijedeći Haugenovu premisu prema kojoj suradnja sa stručnjacima iz drugih područja znanosti lingvistima može pomoći boljem razumijevanju međuodnosa jezika i okoline. Ovdje ćemo kratko prikazati samo tri poglavlja za koja smatramo da donose nešto značajno u ekologiji jezika.

Joachim Raith u svojem poglavlju kritički analizira razne definicije *jezične zajednice* te ukazuje na njihove nedostatke. Prema njemu, ranije definicije *jezične zajednice* uglavnom su uvijek sadržavale ideju o jezičnoj homogenosti i monolitnosti te su često izjednačavane s jezicima (Raith, 1984). Takve definicije nisu dovoljno dobre za istraživanje ekologije jezika pa je prema Raithu potrebno razraditi preciznije alate koji bi bili u skladu s ekološkim načelima. Na primjerima iz Navaho rezervata u Saveznoj državi Arizoni, iz jednog područja sjeverozapadnog toka Amazone, iz urbane sredine New Yorka, te iz primjera anabaptističkih zajednica u Saveznoj državi Pennsylvaniji, Raith prikazuje kako *jezična zajednica* može biti vrlo kompleksna i raznolika, te kako njeni članovi mogu koristiti raznovrstan jezični repertoar za različite društvene potrebe (1984). Raith (1984) zaključuje kako je svaki pojedinac član jedne ili više jezičnih zajednica na različitim stupnjevima apstrakcije, te kako mikro-koncept jezične zajednice (odnosno koncept *društvene mreže*) može objasniti mikrolingvističke procese (primjerice jezično ponašanje³¹ pojedinca ili manjih skupina koje izravno komuniciraju), koji se inače ne mogu adekvatno objasniti lingvističkim makro-konceptima.

Enninger i Wandt naglašavaju kako jezik nije samo neizostavan dio društvenih fenomena, već je fino isprepleten sa značenjskim procesima i u drugim oblicima komunikacije, ne samo u verbalnoj (Enninger & Wandt, 1984); zato predlažu proširenje *ekologije jezika* na *ekologiju znaka*. Oni smatraju da su zbog kompleksnosti lingvističkih i društvenih fenomena istraživači s holističkim nakanama ili idejama često bili primorani suziti svoj znanstveni interes na samo nekoliko aspekata, a ostale zanemariti (Enninger & Wandt, 1984). Enninger i Wandt vide izvor problema u paralelnom razvoju lingvistike i sociologije, koje su se razvijale u izolaciji jedna od druge pa „se jezični sustav opisivao u društvenom vakuumu, a društveni sustav u jezičnom vakuumu“ (1984, str. 30). Iako Haugen ne spominje izričito neverbalnu komunikaciju u svojem radu, Enninger i Wandt smatraju da ona svakako ulazi u pojam *kôda* u Haugenovoj definiciji ekologije jezika, jer i neverbalna komunikacija je jedan od *kôdova* koje

³¹ U ovoj disertaciji koristit ćemo izraz *jezično ponašanje* za engleski pojam *language behaviour* ili *linguistic behaviour*. Iako smo mišljenja da značenjski ne pokriva isto područje kao i engl. *language behaviour*, trenutačno nema izraza u hrvatskom jeziku koji bi nam ovdje bolje poslužio.

neka zajednica koristi (1984). S obzirom na sve rečeno, prema Enningeru i Wandtu *ekologija znaka* fokusirala bi se na proučavanje strukture i funkcije kôdova u određenoj društvenoj zajednici (1984). Još jedno od poboljšanja vide i u češćoj uporabi studijâ slučaja u proučavanju *ekologije znaka*, jer takav izvor podataka može dati puno više slojeva rezultata od kvantitativnog istraživanja (Enninger & Wandt, 1984).

Peter Nelde smatra da je ekologija jezika mnogo pridonijela proučavanju jezičnih dodira, posebice u smislu da se svaka analizirana situacija mora promatrati u određenom kontekstu, uzimajući u obzir određene unutarnje i vanjske čimbenike (Nelde, 1984). On je mišljenja da ekološko-lingvističko gledište nije nužno za opis stabilnih dvojezičnih ili višejezičnih područja, ili otvorenih zona dvojezičnog konflikta, već za područja jezičnih/etničkih dodira u kojima jednom ili više jezika/varijeteta prijeti nestajanje uvjetovano drugim, no ne i političkim, upravnim ili jezikoslovnim odlukama (Nelde, 1984).

Ekologija jezika i etniciteta

Harald Haarmann objavio je prvu monografiju o ekologiji jezika nakon objavljivanja Haugenovog rada. U njoj Haarmann navodi kako nema namjeru napisati konačnu teoriju ekologije jezika, već želi iskoristiti taj dio kao uvod u svoju knjigu (Haarmann, 1986, str. vii), u kojoj primarno analizira odnos jezika i etniciteta kroz mrežu ekoloških odnosa. Smatra da se sveobuhvatan i opći okvir ljudskih odnosa može najbolje utvrditi kroz ekološke principe (Haarmann, 1986). Govoreći o etničkom identitetu, Haarmann naglašava da se on „sastoji od elemenata koji su odraz ukupnih iskustava u ekološkim okolnostima određene etničke skupine“ (1986, str. 1).

Haarmann (1986) u svojoj monografiji nudi detaljnu mrežu ekoloških odnosa koji sadrže unutarnje i vanjske ekološke čimbenike. Prema njemu, jedino jezično-usmjerena ekologija, dakle ekologija jezika, može pružiti uvid u mjesto koje etnicitet zauzima u mreži ekoloških odnosa, jer jezik je uvijek prisutan čimbenik u međuetničkim odnosima (Haarmann, 1986, str. 2). Raspravljajući nadalje o ekološkoj metafori u društvenim znanostima, Haarmann smatra da je teže opisati bilo koju situaciju koja uključuje društvene mreže u ljudskom društvu, nego opisati biološko stanište (1986). On je mišljenja da su se sociolozi jezika bavili utjecajima okoline na jezik i prije Haugena, ali nisu koristili termin *ekologija* (Haarmann, 1986, str. 3).

Međutim, Haarmann smatra da je u tim ranijim radovima nedostajalo ekološkog razmišljanja i metodoloških rasprava, iako obiluju vrijednim podacima i korisnim evaluacijama empirijskih rezultata (1986, str. 3).

Mreža društvenih odnosa o kojoj Haarmann piše nije jasno definiran skup čimbenika koje društveni znanstvenici mogu koristiti u svojim analizama jer društveni odnosi uvijek pokazuju visok stupanj kompleksnosti (Haarmann, 1986). Stoga ekologija jezika treba obuhvatiti širok raspon tema iz raznih područja. Analizirajući Haugenovu definiciju ekologije jezika, Haarmann smatra da je istraživaču vrlo teško odrediti koji su okolišni čimbenici uključeni (1986). Zato, on u svojoj knjizi nudi detaljan popis raznih varijabli koje bi mogle poslužiti istraživačima.

Prema Haarmannu, sljedeći temeljni odnosi predstavljaju sveobuhvatan okvir nekog ekološkog sustava: POJEDINAC : SKUPINA : DRUŠTVO : DRŽAVA (1986, str. 5). Ovaj se niz može interpretirati kao hijerarhijska struktura s različitim stupnjevima kompleksnosti. Haarmann naglašava da je, primjerice, proučavanje jezičnih dodira i dvojezičnosti drugačije kada se fokusira na skupine govornika, nego kad se fokusira na pojedinca. Zbog toga, metodologije koje se koriste moraju odražavati tu razliku (Haarmann, 1986, str. 5).

Haugenov je opis ekologije jezika, smatra Haarmann, nepotpun jer zanemaruje posebno mjesto govornika, pa Haarmann dalje navodi svoj opis:

Jezična ekologija prvenstveno se bavi jezikom u njegovim osnovnim oblicima postojanja koji odgovaraju različitim stupnjevima u navedenom nizu pojmova: jezično ponašanje govornika pojedinca, ulogu jezika u odnosima skupine, funkcionalni raspon jezika/jezikâ u određenom društvu, te jezičnu politiku određene države.“ (Haarmann, 1986, str. 6)

U svojem modelu ekoloških varijabli Haarmann navodi samo čimbenike koji se odnose na skupine govornika jer se, prema njemu, opći okvir ekoloških čimbenika može realizirati samo na osnovi odnosa unutar i među skupinama, društvu i državi; individualni odnosi mogli bi se opisati u posebnom ekološkom modelu temeljenom na općem modelu (1986). Nadalje, Haarmann smatra da su neki nesporazumi u ranijim pokušajima nastali jer nije bilo razdvajanja inventarâ ekoloških varijabli za pojedince i ostale dijelove sustava (1986, str. 6-7). Haarmannov model obuhvaća sedam skupina varijabli: 1) *etnodemografske varijable*, 2) *etnosociološke varijable*, 3) *etnopolitičke varijable*, 4) *etnokulturne varijable*, 5) *etnopsihološke varijable*, 6) *interakcijske varijable*, 7) *etnolingvističke varijable* (Haarmann,

1986, str. 7). Među navedenim skupovima postoji vrlo bliska povezanost i nema dominacije jednog skupa nad drugima. Haarmann smatra da svaka teorija jezične ekologije mora odrediti ekološke varijable koje utječu na jezik u njegovoj okolini (1986, str. 10).

Nadalje, pri određivanju relevantnih varijabli određene jezične ekologije, primjerenije je koristiti sveobuhvatan inventar varijabli, nego se ograničiti samo na jezične varijable, budući da takva kombinacija može bolje ocrtati veze između varijabli koje se odnose na opće stanje etničkih skupina i varijabli koje se odnose na jezik (Haarmann, 1986, str. 11). Razne okolinske čimbenike Haarmann naziva „ekološkim varijablama“, jer njihov utjecaj u određenoj ekologiji uzrokuje varijacije u višejezičnim kontekstima, posebice u jezičnom ponašanju jezičnih zajednica (Haarmann, 1986, str. 13).

Od svih publikacija koje se bave ekologijom jezika, čak i od onih koje su nastale mnogo kasnije, Haarmannova je razrada ekoloških varijabli tehnički najkompleksnija, ali nije kasnije imala velikog odjeka kod drugih autora. Haarmann je njome htio popuniti prazninu koja je postojala u ranijim pokušajima usustavljanja ekoloških varijabli, koji su svi prema njemu bili nepotpuni i mogli su se koristiti samo za opise općih stanja. No, Haarmannov rad u konačnici predstavlja fokusiranje na određenu metodologiju unutar sociologije jezika (Garner, 2004).

Da zaključimo, Haarmannov pokušaj usustavljanja ekoloških varijabli za opis jezične ekologije vrlo je znanstveno razrađen, ali usudili bismo se reći i malo previše tehnički kompleksan, zbog čega vjerojatno i nije u kasnijim desetljećima imao odjeka među istraživačima jezične ekologije. Moglo bi se reći da je zbog svoje izrazite tehničke razrađenosti postao neupotrebljiv i da predstavlja drugi ekstrem u rasponu teorija ekologije jezika – dok s jedne strane imamo, primjerice, Haugenov skup ideja koje nisu detaljno razrađene, s ove strane imamo previše razrađen model koji je vjerojatno bio previše rigidan potencijalnim istraživačima. Ono što je vrijedno svim istraživačima ekologije jezika jest to da mogu pogledati popis svih elaboriranih ekoloških varijabli i odabrati one koje bi bile prikladne ekologiji koju istražuju.

Katalonska škola ekologije jezika

Španjolska je danas država koja uz nacionalni kastiljski ili španjolski ima i tri regionalna jezika s određenom autonomijom, a to su galješki, baskijski i katalonski. No, u 20. stoljeću, u

vrijeme Francove diktature, uporaba tih regionalnih jezika bila je ograničena, posljedice čega se osjete i danas. Katalonija je najbogatija pokrajina Španjolske i već godinama pokušava dobiti neovisnost i samostalnost, ali se ti pokušaji još uvijek nisu do kraja realizirali. Stoga, nije čudo da je katalonska sociolingvistika vrlo brzo prigrlila načela ekologije jezika, čime je nastala tzv. katalonska škola ekologije jezika. Na Sveučilištu u Barceloni osnovan je i Istraživački centar za ugrožene jezike (GELA, 2019).³²

Najznačajniji predstavnik katalonske škole ekologije jezika jest Albert Bastardas i Boada³³, katalonski sociolingvist koji redovito objavljuje radove o jezičnom planiranju i sociolingvističkim temama, često temeljenim na ekološkim principima. Njegova monografija naslova „Ekologija jezika: okoliš, dodiri i sociolingvistička dinamika“³⁴, prvo mu je obimnije djelo posvećeno ovoj tematici (Bastardas i Boada, 1996). U njoj autor raspravlja o ekologiji jezičnih dodira, a nastala je iz motivacije da se „razumiju procesi jezičnih dodira nastalih na prostoru Europe – ili, barem, zapadne Europe – uzrokovanih odlukama političkih vlasti ili migracijskim kretanjima između različitih jezičnih područja“ (Bastardas i Boada, 1996, str. 19). Mišljenja je da analiza jezičnih dodira u sociolingvistici ne može biti kvalitetno učinjena bez sveobuhvatnog holističkog pristupa u kojemu trebaju biti uzeti u obzir svi sociokulturni aspekti društvene zajednice. Na temelju Haugenove tradicije, Bastardas i Boada koristi mnoge termine s prefiksom „eko-“, primjerice, *ekodinamika* kod opisa *ekodinamike* jezičnih dodira – kad piše o jezičnom planiranju, jezičnoj politici i standardizaciji, te o jezičnim dodirima uzrokovanim migracijama stanovništva. Koristi i termin *ekosustav*³⁵ kada misli na *jezični ekosustav* određene države ili zajednice. Na samom kraju knjige Bastardas i Boada opisuje kompleksnost jezičnoga ekosustava katalonskoga jezika.

U mnoštvu drugih radova Bastardas i Boada (Bastardas-Boada, 2013, 2018; Bastardas Boada & Boix Fuster, 1994; Bastardas i Boada, 2004) zalaže se za korištenje ekoloških načela pri proučavanju jezika, u jezičnoj politici, a posebno u sociolingvistici. U proučavanju jezika, a posebno u sociolingvistici, Bastardas i Boada smatra da naglasak treba staviti na

³² Izvorni naziv je „Grup d’Estudi de Llengües Amençades“.

³³ Autor u svom radu koristi različite oblike prezimena: *Bastardas i Boada*, *Bastardas*, *Bastardas-Boada*, ili *Bastardas Boada*.

³⁴ Izvorni naslov je „Ecologia de les llengües: medi, contactes i dinamica sociolingüística“.

³⁵ Termin *jezični ekosustav* kasnije će postati redovito korišten u istom značenju kod drugih autora.

kompleksnost, koja je često zanemarena. Akademski način rada često iz praktičnih razloga traži da se stvarnost rascjepka na dijelove, no to ne znači da je svijet tako organiziran. Da bi približio svoju ideju kompleksnosti jezične ekologije, on koristi usporedbu s glazbenom partitурom, u kojoj svaki instrument ima svoje mjesto, a harmonija se stvara iz tog suzvučja mnogih instrumenata (Bastardas-Boada, 2013). Kao i note na partituri, u jezičnoj ekologiji jezik postoji „višedimenzionalno, transverzalno i dinamično“ (Bastardas-Boada, 2013, str. 29).

Kod jezične politike, njegovi radovi uglavnom se odnose na temeljni katalonski problem – ravnopravnost katalonskog naroda i katalonskog jezika unutar španjolske države. Naime, Bastardas Boada i Boix Fuster smatraju da su katalonski govornici diskriminirani od strane većinskog kastiljskog naroda pa sugeriraju primjenu švicarskog modela unutarnjeg uređenja, prema kojemu razni narodi s različitim jezicima funkcioniraju ravnopravno unutar jedne države, na zadovoljstvo sviju (Bastardas Boada & Boix Fuster, 1994). Jezična situacija u Španjolskoj tema je i kasnijeg rada, u kojem piše o kompleksnosti identiteta govornikâ regionalnih jezika. Bastardas-Boada predlaže postepeni prelazak na novi model jezične organizacije kod ljudi, u kojem društvena dvojezičnost ili višejezičnost ne bi podrazumijevala odustajanje nekih skupina od vlastitih jezika – naziva to *održivim jezičnim dodirima* (engl. *sustainable linguistic contact*) (Bastardas-Boada, 2018).

Ranija predstavnica ove škole je i Maria Carme Junyent, koja je još 1989. objavila monografiju o ekolingvistici³⁶ u kojoj je iz globalne perspektive analizirala jezičnu raznolikost svijeta, bez fokusiranja na neku određenu ekologiju (Comellas Casanova, 2011). Uz tu knjigu kasnije je objavila još dvije³⁷ utemeljene na načelima ekologije jezika, ali i mnoge druge do danas, međutim njezin se fokus s teorijskog propitkivanja ekologije jezika premjestio na obranu jezične raznolikosti, tj. na tzv. *jezični ekologizam* (kat. *l'ecologisme lingüístic*) – ekolingvistički aktivizam (Comellas Casanova, 2011, str. 67).

³⁶ Junyent, M.C. (1989). *Les llengües del món: Ecolingüística*. Barcelona: Empúries.

³⁷ Junyent, M.C. (1992). *Vida i mort de les llengües*. Barcelona: Empúries. / Junyent, M.C. (1998). *Contra la planificació: Una proposta ecolingüística*. Barcelona: Empúries.

Ekologija jezika svijeta

U svojoj knjizi „Prema ekologiji jezika svijeta“³⁸ iz 1999. godine, francuski sociolingvist Louis-Jean Calvet ponudio je svoje viđenje ekologije jezika koristeći mnogo primjera iz literature i iz vlastitih istraživanja. Prema Calvetu, suvremena sociolingvistika nije uspjela postići neke svoje ciljeve zbog stalne borbe s općom lingvistikom (2006). Taj nedostatak može nadomjestiti ekologija jezika, koja se ne bavi očuvanjem jezika i borbom za održavanje jezične raznolikosti, već se bavi opisom jezičnih situacija uz pomoć ekološke metafore kao opisa staništa (Calvet, 2006). Calvet (2006) svoju varijantu ekologije jezika tumači kroz četiri modela, za koje smatra da mogu poslužiti pri tom opisu:

- a. *Gravitacijski model* – nastao na osnovi koju je razradio Abram de Swaan; omogućuje nam opisati globalnu organizaciju jezika strogo hijerarhijskom koju održavaju dvojezični govornici;
- b. *Homeostatski model* – prema ovom modelu, konstelacija jezika nije zauvijek fiksna, već se mijenja i prilagođava prema komunikacijskim potrebama, što može rezultirati nestajanjem perifernih jezika ili promjenama u glavnom jeziku;
- c. *Predodžbeni model* – koji bi trebao objasniti na koji način govornici (individualno ili kolektivno) percipiraju svoje i tuđe jezično ponašanje;
- d. *Model prijenosa* – koji bi trebao objasniti na koji se način mijenjaju situacije i jezici.

Prema Calvetu, ekolingvistički se sustav stalno mijenja pod pritiskom evolucije, proizvoda jezičnog ponašanja i predodžbi govornika, a ta evolucija, koja istovremeno utječe na oblik i funkcije jezika, može iznenada ubrzati pod utjecajem jezične revolucije: sustavi se prenose i mijenjaju istovremeno (2006). Moguće je izdvojiti i opisati čimbenike promjene unutarnjom analizom (samoregulacijom jezičnoga sustava) i vanjskom analizom (promjenama u ekolingvističkoj niši); međutim, ova vrsta revolucije je nepredvidiva, zbog čega je teško planirati buduće analize (Calvet, 2006).

Calvet smatra da se sve promjene u određenoj ekologiji jezika zasnivaju na predodžbama koje govornici imaju o jezicima (2006). Te predodžbe utječu na jezično ponašanje govornika tako što kod njih stvaraju osjećaj jezične sigurnosti/nesigurnosti, što vodi ka promjenama u

³⁸ „Pour une écologie des langues du monde“, izvorno je objavljena na francuskom jeziku (Calvet, 1999). Ovdje koristimo prijevod na engleski jezik – Calvet (2006).

jezičnom ponašanju (Calvet, 2006). Upravo je taj odnos predodžbi i ponašanja kod govornika ono što bi trebalo opisati u određenoj ekolingvističkoj niši (Calvet, 2006).

Inzistirajući na tome kako njegov pogled na ekologiju jezika nije od onih koji propagiraju aktivnu borbu lingvista za očuvanjem jezične raznolikosti, Calvet smatra da bi ekologija jezika trebala nuditi modele koji bi opisivali i objašnjavali razloge situacije u određenom lingvističkom ekosustavu. U takvom sustavu, jezici/varijeteti supostoje u određenoj vrsti međuodnosa na način da je svaki od njih namijenjen jednoj ekolingvističkoj niši, a tu nišu čine „odnosi s drugim jezicima, mjesto koje [taj jezik] zauzima u ekosustavu, tj. njegove funkcije i odnosi s okolinom – u biti, radi se o geografiji, koja igra određujuću ulogu u širenju jezika“ (Calvet, 2006, str. 24).

Jedan vrlo važan aspekt Calvetove knjige, iz perspektive ove disertacije, jest i njegova sugestija da se o jezičnoj ekologiji mnogo može naučiti promatrajući *grafičku okolinu* (engl. *graphic environment*; franc. *l'environnement graphique*)³⁹ (Calvet, 1994/2011, str. 170-181, 265-272; 2006, str. 34). Calvet grafičku, ili možda bolje pisanu, okolinu vidi kao zasebnu ekolingvističku nišu u kojoj na temelju proučavanja natpisa možemo analizirati funkcije jezikâ i odnose među njima (2006). Smatramo da je ovime Calvet zapravo nagovijestio nešto što će se kasnije nazvati proučavanjem *jezičnoga krajolika* (engl. *linguistic landscape studies*), iako se njegovo ime ne spominje u temeljima tog vida sociolingvističkog istraživanja. S obzirom da je ova disertacija, osim ekologije jezika, teorijski utemeljena i na teoriji jezičnih krajolika, mišljenja smo da je ova Calvetova ideja vrlo bitna jer pokazuje da je jezični krajolik bitan segment jezične ekologije, što je jedan od prijedloga ove disertacije.

Sve u svemu, ova Calvetova knjiga predstavlja vrlo ambiciozno i kompleksno djelo, izrazito zanimljivo i smisljeno štivo, koje s brojnim primjerima iz cijeloga svijeta pokušava predložiti globalnu metodu istraživanja sociolingvističke stvarnosti kroz ekologiju jezika. Lingvistički ekosustav je u stalnoj mijeni koja nastaje na temelju promjena u jezičnom ponašanju govornikâ zbog njihovih predodžbi o vlastitoj i tuđoj uporabi jezika. Ta mijena je nepredvidiva i često ne ide u onom smjeru koji su lingvisti zamislili, što Calvet (2006, str. 192) oprimjeruje situacijom očuvanja njemačkog jezika u Staroj Belgiji, iako mu lingvisti već gotovo dva stoljeća predskazuju nestajanje (Nelde, 1984, 2000).

³⁹ No, ovo nije nova ideja, o tome je pisao u ranijim radovima, primjerice (Calvet, 1994/2011).

Ekologija evolucije jezika

U svojoj knjizi o nastanku i razvoju kreolskih i drugih novih jezika, Salikoko Mufwene prikazuje važnost jezične ekologije u evoluciji jezika. Poput Mühlhäuslera (1996) i Calveta (2006), Mufwene na početku objašnjava problem definiranja jezika kao monolitnog i jedinstvenog sustava komunikacije⁴⁰. Prema Mufweneu, *zajednički jezik*⁴¹ (engl. *communal language*) je „apstrakcija promatrača. On je ekstrapolacija iz I-jezika⁴² čiji govornici uspješno komuniciraju jedni s drugima većinu vremena“ (Mufwene, 2001, str. 2). S obzirom na taj problem, Mufwene pokušava odgovoriti na pitanja jesu li sva obilježja *zajedničkog jezika* ujedno i obilježja pojedinih *I-jezika*, te kada promjene kod individualnih *I-jezika* postaju ujedno i promjene u *zajedničkom jeziku*? Lingvisti su jezike u svojim teoretiziranjima uvijek previše reificirali i pridavali su im živote neovisne o njihovim govornicima, iako se jezik zapravo reificira tek kroz govorne činove tih istih govornika (Mufwene, 2001, str. 193).

Naslanjajući se na prijašnje radove o ekologiji jezika, Mufwene pokušava predložiti bolje korištenje biološke metafore kod opisa jezika. Naime, dok se tradicionalno koristila analogija jezika kao biološkog *organizma*, Mufwene predlaže analogiju s biološkom *vrstom*. Kao i kod biološke *vrste*, jezik ima niz unutarnjih varijacija, a genetski mu se sastav može izmijeniti nekoliko puta tijekom života (Mufwene, 2001). No, za razliku od ostalih *vrsta*, jezik ima obilježja *nametničke vrste*, jer mu život i vitalitet ovise o domaćinu, odnosno o njegovom govorniku (Mufwene, 2001). Mufwene (2001) smatra da bi prijašnja analogija *jezik-organizam* više odgovarala *idiolektu*, nego *jeziku*. Uz navedene sličnosti biološke *vrste* i jezika, treba naglasiti da postoje i osobine koje ih razlikuju. Primjerice, kod govornikovog jezičnog ponašanja prisutna je volja, dok kod bioloških *vrsta* i njihove prirodne selekcije, volje nema (Mufwene, 2001).

Prema Mufweneu, jezik je kompleksan i prilagodljiv sustav koji se „nekoliko puta rastavi i sastavi tijekom prijenosa s jedne skupine govornika na sljedeću pa se tako konstantno mijenja

⁴⁰ Neki se autori ne slažu da je Calvet u tome uspio, budući je u njegovom sustavu konstelacija *jezik* opisan prilično statično, a gravitacijski model podrazumijeva jezike kao zatvorena i autonomna tijela (Blommaert & Lin, 2007).

⁴¹ Ili *određeni jezik* (engl. *given language*) kod navedenih drugih autora.

⁴² I-jezik se prema Chomskom odnosi na *internalizirani jezik*, odnosno na *idiolekt*: jezični sustav pojedinog govornika (Mufwene, 2001, str. 2).

na razne načine“ (Mufwene, 2001, str. 25). Mufwene uspoređuje tu ekologiju procesa restrukturiranja s procesom genetičke rekombinacije u biologiji (2001).

Pokušavajući više uklopiti ekologiju jezika u svoj pogled na evoluciju jezika, Mufwene naglašava kako je u prošlosti jezična ekologija prerijetko i nedovoljno uzimana u obzir kao uzrok jezične evolucije, iako je bilo takvih indikacija (2001). Nadalje ga zanima kako *etnografska okolina* utječe na jezik te kako može pokrenuti ili utjecati na njegovo restrukturiranje (Mufwene, 2001). Kod ovih pitanja Mufwene pokazuje utjecaj makroekologije, grane biologije u kojoj se *ekologija* odnosi na razne unutarnje i vanjske faktore koji mogu utjecati na razvoj određene vrste. Kako bi opisao taj makroekološki pristup, Mufwene koristi pregršt primjera iz Sjeverne Amerike koji se odnose na jezike kolonizatora, doseljenika i robova, koji su s vremenom nestali ili su opstali u restrukturiranom obliku. Osim tih primjera, Mufwene nudi i mnogo primjera iz Afrike, posebice onih koji se odnose na afričke jezike u dodiru s europskima, i obrnuto. U mnogima od tih primjera jedan je jezik imao drugačiju sudbinu, odnosno tijek razvoja u različitim dijelovima Afrike, budući se nalazio u različitim jezičnim ekologijama (Mufwene, 2001).

Ukratko, Mufwene u jezičnoj ekologiji vidi relevantnog čimbenika u razvoju jezika, zbog čega je nemoguće proučavati razvoj ili nastajanje novih jezika bez detaljnog uvida u jezičnu ekologiju toga prostora.

Ekologija jezika u pacifičkom prostoru

Knjiga Petera Mühlhäuslera (Mühlhäusler, 1996) bavi se jezičnom ekologijom pacifičkih otoka s povremenim osvrtima na australske aboridžinske jezike. Za razliku od prethodno spomenutih autora i opisanih djela, ovo djelo dolazi iz ruku lingvистa koji spada u skupinu aktivistički orijentiranih znanstvenika, koji smatraju da posao lingvистa nije samo pasivno promatrati i opisivati jezične ekologije, već je zadatak lingvистa aktivno raditi na očuvanju jezične raznolikosti svijeta.

Mühlhäusler u svom radu koristi ekološku metaforu jer smatra da je „vrlo produktivna i izrazito privlačnija od metafore sustava“ (Mühlhäusler, 1996, str. 2). Nadovezujući se na Haugenove postavke ekologije jezika, Mühlhäusler ipak smatra da „je ekološka metafora

usmjerena na djelovanje“ (1996, str. 2), zbog čega sve ono deskriptivno što je ranije napravljeno na Haugenovoj ostavštini vidi dijelom sociolingvistike i od zanemarive važnosti za teoriju jezika.

Na temelju svog bogatog iskustva u radu sa stanovnicima pacifičkih i papuanskih zajednica, Mühlhäusler uočava temeljni problem zapadnjačke lingvistike u pristupu tim udaljenim krajevima svijeta i tretiranju njihovih sredstava komunikacije kao *jezikâ*. Prema Mühlhäusleru, ono čega većina promatrača nije svjesna jest da su identifikacija i imenovanje jezika daleko od objektivnog opisa te mogu ozbiljno uzdrmati jezičnu ekologiju nekog područja (Mühlhäusler, 1996). Često se događa, tvrdi Mühlhäusler, kako se neka točka na dijalekatskom kontinuumu proglasi jezikom i kao takva obrađuje, opisuje i analizira, samo zato što je na tom mjestu boravio neki misionar, istraživač ili lingvist, koji je proizvoljno odabrao tu točku, dok je istovremeno marginalizirao sve ostale točke kontinuuma (Mühlhäusler, 1996).

Prihvaćajući integracijsku perspektivu Roya Harrisa (Harris, 1990) i ekološku perspektivu Einara Haugena (Haugen, 1972), Mühlhäusler tvrdi da se njegov rad neće baviti *brojivim jezicima*, već ljudskom komunikacijom; osim toga, neće se baviti pitanjem što se događa jezicima, već koji procesi stvaraju jezike te kako priroda tih procesa utječe na jezičnu ekologiju (Mühlhäusler, 1996, str. 8-9).

Budući je ova knjiga proizašla iz promišljanja o jezičnoj raznolikosti, Mühlhäusler naglašava da ju još uvijek slabo razumijemo; stoga se on želi baviti procesima koji su nagrizli jezičnu raznolikost pacifičkog prostora tijekom protekla dva stoljeća, pod utjecajem europskih osvajanja (1996). Jezični problem regije, smatra Mühlhäusler, tek u 1990-ima počeo se identificirati kao uvozni, a ne lokalni problem, koji je nastao teškom prilagodbom stranaca/došljaka na kompleksnu jezičnu ekologiju regije (1996).

S obzirom da pripadnici aktivističke ekolingvistike, kao što je i Mühlhäusler, često dovode u vezu biološku raznolikost s onom jezičnom, u ovoj se knjizi mogu naći mnogi primjeri takvih situacija. Mühlhäusler tvrdi da je *biološki imperijalizam* – širenje europskih biljnih i životinjskih te mikrobioloških kultura u kolonijama – rezultirao uništenjem staništa, ali je taj isti biološki imperijalizam ujedno i razlog osiromašenja jezične raznolikosti (1996, str. 19).

Na početku ove knjige, Mühlhäusler analizira jezične ekologije pacifičkog prostora u vrijeme prije dolaska europskih kolonizatora, kako bi rekonstruirao *sociolingvističku prošlost* i ukazao na probleme koje su kolonizatori izazvali u jezičnim ekologijama (1996, str. 22). Koristeći bogate povijesne izvore iz 18. i 19. stoljeća, dnevnike i slične zapise misionara, pomoraca i drugih doseljenika, Mühlhäusler opisuje koje učinke je dolazak Europljana imao na jezičnu ekologiju. Nabraja primjere u kojima je iskorištavanje prirodnih resursa i dovođenje alohtonih životinjskih i biljnih vrsta značajno izmijenilo način života, što je u konačnici imalo i vrlo negativne posljedice za jezičnu ekologiju (Mühlhäusler, 1996).

Mühlhäusler smatra da je osnovna prepreka boljem razumijevanju jezičnih promjena na Pacifiku od strane europskih i europski-obrazovanih lingvista to što su problemu pristupili putem neodgovarajućih metafora, kao što je primjerice metafora *opredmećivanja* koja jezik promatra kao *predmet* ili metafora *spremnika*, koja jezik vidi kao određen i ograničen prostor u kojem postoje jasne granice između unutarnjeg i vanjskog (1996, str. 29). Osnovni nedostatak takvih pristupa jest u činjenici da su jezici promatrani kao samodostatni i pogodni za proučavanje u izolaciji od drugih jezika i ostalih čimbenika (Mühlhäusler, 1996).

Pri istraživanju jezičnih promjena Mühlhäusler vidi veliku korist u *etnografiji komunikacije* Della Hymesa (Hymes, 1964, 1974), budući da se ona fokusira na širok raspon komponenti govornih situacija i govornih događaja unutar jezične ekologije (Mühlhäusler, 1996, str. 49).

Opisujući promjene u jezičnim ekologijama na makrorazini, koje su poremetile dinamiku iz predeuropskih vremena, Mühlhäusler tvrdi da „su se kroz dva stoljeća jezične situacije dramatično promijenile te da se govornici danas nalaze u radikalno izmijenjenim fizičkim i kulturnim okolinama, zbog čega moraju prilagođavati svoje jezične resurse brojnim novim zahtjevima“ (1996, str. 54). Na primjeru četiri studije slučaja, Mühlhäusler prikazuje kako su vanjski utjecaji doveli do poremećaja u jezičnoj ekologiji te izazvali promjene u korištenju tradicionalnih jezika.

Nadalje, Mühlhäusler analizira ulogu misionarstva u mijenama jezičnih ekologija te jezične politike misija. Prema Mühlhäusleru, čini se da je utjecaj pokršćavanja velikih masa imao nenamjeran učinak na jezične ekologije, te su indirektno mnoge misije doprinijele konačnom smanjenju broja tradicionalnih jezika (1996, str. 172). U nastavku Mühlhäusler opisuje i kolonijalne jezične politike u pacifičkim krajevima, koje su rezultirale uništenjem staništa

tradicionalnih jezika i nametanjem jezične monokulture, a istovremeno je kolonijalni sustav proizveo dovoljno zapadnjački obrazovanih stanovnika koji će nastaviti takve prakse i nakon završetka kolonijalnog razdoblja (1996, str. 196).

Jedna od tema koje Mühlhäusler smatra vrlo važnima jest uvođenje pismenosti jer više od bilo kojeg drugog fenomena ilustrira učinak uvezenog načina ponašanja na jezičnu ekologiju pacifičkog područja – tijekom godina, uvođenje pismenosti potpuno je preobrazilo većinu pacifičkih društava i većinu jezika u tom području (Mühlhäusler, 1996). Uvođenje pismenosti, a posljedično i medija, imalo je velike posljedice za tradicionalna pacifička društva kroz smanjenje važnosti usmene predaje, neravnopravnost u dostupnosti informacija, ograničavanje broja kôdova koji se mogu koristiti u medijima, standardizaciju jezika za potrebe medija, te kroz ubrzavanje nestajanja lokalnih jezika u društvenoj transformaciji (Mühlhäusler, 1996, str. 214-215).

Mühlhäusler je vrlo kritički usmjeren prema lingvistima koji, kako tvrdi, pasivno promatraju (i promatrali su u prošlosti) kako nestaju jezici u raznim krajevima svijeta (Mühlhäusler, 1996). Navodi mnoge citate iz djela lingvistâ koji su zastupali stav da se lingvisti ne trebaju miješati u nestanak jezika i osiromašenje jezične raznolikosti, pod izlikom da su sve to prirodni procesi. Mühlhäusler smatra da lingvisti trebaju zauzeti čvrst stav protiv daljnje erozije jezične raznolikosti. Jezično dokumentiranje, kao jedno od mogućih rješenja problema, u biti ne može spasiti jezike koji nestaju, budući da se time uglavnom obuhvati samo dio jezičnoga znanja i jezičnih karakteristika (Mühlhäusler, 1996).

Pišući o procjeni štete dosadašnjeg osiromašenja jezične raznolikosti, Mühlhäusler opisuje i načine na koji dolazak europskih jezika utječe na morfologije pacifičkih jezika. Naime, tijekom 20. stoljeća morfološki su sustavi nekih pacifičkih jezika pojednostavljeni i osiromašeni pod utjecajem engleskoga i drugih europskih jezika te uslijed promjena u načinu života (Mühlhäusler, 1996). Jezik se više ne uči unutar zajednice kroz intenzivne odnose i komunikaciju s članovima zajednice, budući da mladi ljudi rano počinju raditi te ne komuniciraju s drugim članovima onako kako su to ranije radili (Mühlhäusler, 1996). Kod mnogih jezika došlo je do pojednostavljenja morfoloških obilježja ili do potpunog nestanka određenih morfoloških kategorija u govoru mlađih generacija (Mühlhäusler, 1996).

U posljednjem poglavlju, Mühlhäusler opisuje razne teorije koje su se bavile očuvanjem jezika te ukazuje na njihove nedostatke. U nastavku predlaže ekološku teoriju koju su paralelno razvili on i Alwin Fill (1993), a koja stavlja naglasak na sustav održavanja jezične ekologije postavljajući pitanje: „Kakav sustav održavanja podupire jezičnu ekologiju kroz vrijeme?“ (Mühlhäusler, 1996, str. 322). Tim pitanjem želi se naglasiti da je cilj očuvanja zapravo omogućiti preživljavanje *strukturirane raznolikosti*,⁴³ a ne pojedinih jezika, te da su funkcionalne veze među jezicima u središtu pažnje. Mühlhäusler tvrdi da je nestajanje pacifičkih i australskih jezika rezultat gubitka njihovih *ekoloških sustava održavanja* (engl. *ecological support system*) koji obuhvaćaju: pripadnost jezika, kulturne prakse, način života govornika, uzorke naseljavanja, te fizičko i duhovno blagostanje govornika (1996, str. 322-323). Osim toga sustava, razlog je nestanka i u gubitku funkcionalnih odnosa s drugim jezicima (Mühlhäusler, 1996).

Da zaključimo, Mühlhäusler u ovoj monografiji prikazuje kako je kolonizacija Australije i pacifičke regije ozbiljno narušila jezičnu raznolikost tih krajeva. Neki su od uzroka tog narušavanja uvođenje pismenosti i obrazovanja te djelovanje misionara. Svi ti čimbenici svojim su djelovanjem poremetili strukturu jezične raznolikosti i doveli do narušavanja sustava koji ju je do tada održavao. Osim tih uzroka, europski su kolonizatori sa sobom donijeli biljne, životinjske i mikrobiološke vrste kojima su poremetili tradicionalnu biološku raznolikost tih krajeva, što je u konačnici dovelo do negativnih utjecaja na život stanovnika i promjene u jezičnim ekologijama. Mühlhäusler smatra da je zadatak lingvistâ aktivno se boriti za očuvanje jezične raznolikosti, a ne pasivno promatrati i opisivati jezičnu ekologiju.

Mnoge od Mühlhäuslerovih teza u ovoj knjizi kritizirane su od strane Jeffa Siegela, koji smatra da Mühlhäusler nije adekvatno prikazao stanje stvari. Naime, Siegel smatra da je Mühlhäusler koristio prilično zastarjelu literaturu te da razmjeri uništavanja nisu ni približno toliko drastični – u Australiji jesu, ali na pacifičkim otocima je situacija drastična samo na nekoliko mjesta (Siegel, Kuiper, & Rubino, 1997). Ukratko, Siegel smatra da su mnoge od Mühlhäuslerovih tvrdnji jednostrane i subjektivne te da ne prikazuju stvarno stanje stvari na terenu (Siegel i sur., 1997). Unatoč ovim kritikama, na koje Mühlhäusler gleda kao na rezultat nerazumijevanja zbog rada u različitim znanstvenim paradigmama (Mühlhäusler, 1998),

⁴³ Mühlhäusler tvrdi da je osnovno obilježje tradicionalnih jezičnih ekologija u pacifičkoj regiji bila tzv. strukturirana raznolikost (engl. *structured diversity*) u kojoj je svaki jezik/kôd imao svoju određenu funkciju u odnosima unutar zajednice i među zajednicama, bez međusobnih destruktivnih utjecaja (Mühlhäusler, 1996).

smatramo da je ova opširna monografija značajna za ekologiju jezika jer u cjelovitom obliku prikazuje koji se svi čimbenici moraju uzeti u obzir pri istraživanju jezičnih ekologija.

Ekologija jezika i jezična ljudska prava

Žestoka borkinja za jezična ljudska prava, Tove Skutnabb-Kangas, smatra da postoje velike indicije da su jezična i biološka raznolikost kauzalno povezane (2002). Prema njoj, ljudska vrsta mora zaustaviti daljnje smanjenje jezične raznolikosti jer bi to moglo ugroziti i biološku raznolikost, a samim time i opstanak ljudske vrste na Zemlji (Skutnabb-Kangas, 2002). Svoj argument temelji na primjerima iz antropologije i sociologije i smatra da bi se lingvisti morali žestoko zauzeti za jezična ljudska prava, i zajedno s političarima i znanstvenicima raditi na očuvanju jezične, kulturne, ekonomske, političke i okolišne raznolikosti (Skutnabb-Kangas, 2002). Jezične politike trebale bi biti ekološki utemeljene i etički odgovorne; trebale bi biti dostupne na globalnoj razini, ali prilagođene lokalnoj razini (Skutnabb-Kangas, 2002, str. 96).

Ekologija jezika i društvo

Monica Heller kritički povezuje ekologiju jezika i sociologiju jezika. Nadovezujući se na biološku metaforu u ekologiji jezika, kojom se jezici promatraju kao organizmi, Heller (2002) naglašava da su mnogi autori ekologiji jezika zamjerali upravo takvo opredmećenje jezika, budući da jezici, prema njima, nisu objekti, već komunikacijske i društvene prakse, duboko ukorijenjene u društveni život čovjeka (v. Blommaert, 2001). Jezična ekologija i društvo povezani su na uzročno-posljedičan način: promjene u jezičnoj ekologiji mogu uzrokovati društvene promjene, dok društvene aktivnosti mogu dovesti do promjena u jezičnoj ekologiji (Heller, 2002). Jedan od primjera u kojem sociologija jezika i društvena stvarnost nisu dobro povezani jest demolingvistika, disciplina nastala na osnovama Fishmanove sociologije jezika (Heller, 2002). Demolingvistika za svoje potrebe koristi podatke prikupljene popisom stanovništva i drugim načinima prikupljanja podataka o stanovništvu, ali pri tome mora koristiti i određene društvene kategorije, koje ne odgovaraju uvijek društvenoj stvarnosti, ili nisu dovoljno dinamične ili fleksibilne da bi na odgovarajući način prikazale stvarnost (Heller, 2002). Podaci koji se dobiju popisom stanovništva, primjerice u Kanadi, imaju

mnogo nedostataka jer su kategorije prekrute i ne ostavljaju dovoljno fleksibilnosti da bi se mogle evidentirati i neke fluidnije kategorije višejezičnih govornika (Heller, 2002). Takvim podacima stvaraju se slike o identitetima ljudi koji u stvarnosti nisu takvi, već su im identiteti kompleksniji, a njihovo jezično ponašanje puno dinamičnije nego što to tablice s rezultatima popisa stanovništva pokazuju (Heller, 2002). Konačno, znanstvenici moraju biti svjesni činjenice da njihovi podaci i zaključci nisu neutralni te da mogu utjecati na društveni život (Heller, 2002).

Ekološki pogled na jezik

Garner smatra da bi se primjenom ekoloških principa u proučavanju jezika jezik postavilo u njegov prirodan ljudski kontekst, u kojemu postaje prepoznatljiviji i kompleksniji nego u nekim ranijim pristupima (2004, str. 19). Ranija razmišljanja o ekologiji jezika dijeli u dvije struje. Prva struja obuhvaća ideje utemeljene na Haugenovim postavkama u kojima se biološka metafora koristi da bi istraživačima pružila uvid u neke zanimljive osobine jezika, i većina lingvista bavila se tim vidom istraživanja. Druga struja gleda na jezik kao dio ukupne ekologije svijeta; jezik se u tom smislu može razumjeti jedino ako se promatra na taj način (Garner, 2004). Garner smatra da je unatoč stoljetnoj uporabi biološke metafore i raznih analogija u lingvistici i filologiji, „ekologija kao metafora za jezik ograničena i nedosljedna da bi bila koristan model“ (2004, str. 33). Međutim, nastavlja Garner, korištenje ekologije u ne-metaforičkom smislu pri proučavanju jezika pokazuje drugačiji potencijal (2004).

Garner pronalazi izvore ovakvog način razmišljanja u drugim disciplinama, primjerice u sociologiji – citira Giddensa i njegovu teoriju strukturacije, koja tretira društvene procese kao holističke, dinamičke, relacijske i situacijske (2004, str. 34). Nadalje, Garner citira i teoretičara kulture Paula Schafera i njegovo holističko razmišljanje, koje Schafer suprotstavlja specijaliziranom razmišljanju (2004, str. 34). Iako bi se, kaže Garner, umjesto *ekologije jezika* moglo koristiti termin *holistički pogled na jezik*, on smatra da treba nastaviti koristiti raniji termin jer je prepoznatljiv i općeprihvaćen (2004, str. 35).

Garner predlaže četiri obilježja ekološkog razmišljanja koja bi trebalo primijeniti na jezik:

1. HOLISTIČKO – za razliku od strukturalističkog pristupa koji izolira svoj predmet istraživanja i dijeli ga na sastavne dijelove koje zatim posebno analizira, holistički ekološki pristup vidi jezik kao neodvojiv od uporabe u konkretnom kontekstu (2004, str. 36-38).
2. DINAMIČKO – za razliku od tradicionalnog pristupa koji je prirodu promatrao kao dobro ugođen mehanizam, ekološki dinamički pristup u prirodi vidi *nepredvidivu dinamiku* koja određuje prirodu svega promatranog u datom trenutku, pa tako i jezika: ta *nepredvidiva dinamika* osnovno je obilježje jezika (2004, str. 38-39).
3. INTERAKTIVNO – jezik ima vrlo važnu ulogu u interakciji među ljudima i služi da bi ljudi mogli međusobno djelovati, ali on je ipak samo jedan dio interakcije; interakciju, uz jezik, tvore i mnogi drugi elementi, poput neverbalne komunikacije, fizičkog, kulturnog i društvenog konteksta, te predodžbe o sebi i drugima (2004, str. 40-41).
4. SITUACIJSKO – ekološka usredotočenost na holizam, dinamičnost i interaktivnost podrazumijeva da je i situacija ključna komponenta jezika (2004, str. 42).

Ovakvim pristupom, ekologija jezika dovodi u pitanje neke od temeljnih karakteristika jezika prisutnih u tradicionalnim pristupima istraživanju jezika, a to su: *jezik je jedinstven* (jedino ljudi koriste tako složen oblik komunikacije), *jezik je vođen pravilima* (vrlo kompleksan sustav utemeljen na velikom broju obrazaca i na tendenciji ka pravilnoj uporabi među ljudima), *jezik je autonoman predmet istraživanja* (pravila u jeziku reguliraju se autonomno kod svakog jezika) (Garner, 2004). Garner ta tradicionalna načela vidi kao pogrešna pa primjećuje da

... nikad ne nailazimo na jezik u 'bestjelesnom' obliku, već uvijek u kontekstu drugog jezika i drugog ponašanja, od čega je nešto namijenjeno komunikaciji zajedno s jezikom, u nekoj fizičkoj situaciji, u kulturnom okruženju, i tako dalje. Ali kad jezik izdvojimo iz cjeline, umjesto da se jasnije na njega fokusiramo, shvatimo da smo jezik ogolili od svega važnoga, od svega što ga čini jezikom. [...] Iz ove [ekološke] perspektive, jezik je daleko od jedinstvenog oblika ponašanja: on je sastavni dio svekolikog smislenog ponašanja. Očito se ne može tretirati kao autonoman predmet istraživanja, već kao žarišna točka šireg pogleda koji uzima u obzir sve što utječe na osobine jezika i njegov način funkcioniranja. (Garner, 2004, str. 62)

Ove Garnerove ideje zvuče vrlo ambiciozno i privlačno, ali svaki će se istraživač zapitati je li tako nešto moguće provesti u djelo. Garner smatra da, iako zvuči neprovediv, njegov prijedlog ne mora biti takav. Holizam ne podrazumijeva potpunu sveobuhvatnost i nije mu

bitna kvantiteta, već *kvaliteta pogleda* (Garner, 2004). Osvrćući se na provedbu holističkog ekološkog istraživanja u djelo, Garner smatra da „je nemoguće reći sve što bi se moglo reći o dinamičnom i interaktivnom sustavu“ te da je „iz ekološke perspektive [...] svaka situacija jedinstvena i, iako je s vremena na vrijeme moguće i nužno donositi generalne zaključke, oni su u biti uvijek privremeni i parcijalni“ (2004, str. 204).

Garner sugerira da se holistički rezultati mogu dobiti *selektivnom pažnjom* koja će stvoriti mrežu povezanih značenja (2004, str. 63). Da bi se holizam mogao provesti, Garner smatra da treba izgraditi jasno i potpuno artikuliranu teoriju jezične ekologije oko dva temeljna pojma: *društvenosti* i *intersubjektivnosti*. Društvenost (engl. *sociality*) preuzima od Carrithersa⁴⁴ koji ju definira kao „sposobnost za složene društvene odnose“ (Garner, 2004, str. 65; izvorno Carrithers, 1992). S druge strane, *intersubjektivnost* definira kao „zajedničko stvaranje i dijeljenje stvarnosti i njezinog razumijevanja kroz uzajamnu i konsenzualnu aktivnu interpretaciju znanja“ (Garner, 2004, str. 65). „Ljudska društvenost se ostvaruje i pokazuje isključivo kroz intersubjektivnost“ (Garner, 2004, str. 65).

Garner pridaje veliku važnost ljudskoj društvenosti, budući je ona ključna za stvaranje obrazaca ponašanja, koji su vrlo bitni za redovito funkcioniranje u zajednici, jer ponavljanjem konvencionalnih obrazaca ponašanja, članovi zajednice ne trebaju iznova dogovarati značenje njihova ponašanja pri svakom susretu (2004). Sve to vrijedi i za jezik, jer

jezik vrlo jasno odražava društveno-utemeljenu prirodu svake interakcije: pojedini govornik može jezično komunicirati jedino poštujući obrasce ponašanja zajednice. (Garner, 2004, str. 77)

„Bit komunikacije, drugim riječima, nije u prenošenju poruka, već u njihovom stvaranju“ (Garner, 2004, str. 81).

Uspoređujući početke lingvistike i modernu lingvistiku, Garner tvrdi da, unatoč mnogim nedostacima u proučavanju jezika u 19. stoljeću, interes tadašnjih proučavatelja za širi kontekst koji je uključivao jezik, književnost, povijest, tradiciju, i sl., ipak je bio ekološkiji od redukcijske lingvistike koja je uslijedila (2004, str. 102). Ipak, neki su lingvisti 20. stoljeća nastavili zastupati duboko kontekstualizirano proučavanje jezika (npr. Malinowski, Sapir,

⁴⁴ Carrithers, M. (1992). *Why humans have cultures: Explaining anthropology and social diversity*. Oxford: Oxford University Press.

Whorf, Bakhtin), ali njihov rad nije mnogo utjecao na razvoj *mainstream* lingvistike (Garner, 2004, str. 103).

Nadovezujući se na Haugenov rad, Garner smatra da Haugenovoj definiciji ekologije nedostaje upravo *ljudska društvenost*, jer fizička okolina ne objašnjava dovoljno. Garner smatra da okolinu jezika čini „ukupnost svih sustava društvenosti“ – „jezik i okolina, zajedno sa sustavima društvenosti i okruženjem u kojemu se oni manifestiraju, čine složenu i [...] nedjeljivu cjelinu, identitet“ (2004, str. 105).

Dakle, da bi ekološki pogled na proučavanje jezika bio učinkovit potrebna je radikalna promjena načina na koji promatramo jezik. Ekološka se lingvistika u tom smislu ne bi bavila analizom apstraktnog sustava pravila, već bi se bavila opisom konkretne primjene jezika i otkrivanjem načina na koji smisljeno ponašanje uključuje i jezik (Garner, 2004, str. 110). Garner ne vidi ekologiju jezika još uvijek kao novostvorenu i konzistentnu teoriju, već kao način razmišljanja ili reinterpretacije jezičnih pitanja na holistički način te otkrivanja novih pitanja koje konvencionalni pristupi zanemaruju.

Da zaključimo, Garnerov pristup ekologiji jezika⁴⁵ na kvalitetan način nadograđuje Haugenove postavke dodajući im komponentu ljudske društvenosti, koja je prisutna u svakoj ljudskoj interakciji. Garner predlaže sveobuhvatnu promjenu načina na koji se lingvistika bavi jezikom, tako da se uzmu u obzir četiri osnovna obilježja ekološkog razmišljanja: holističko, dinamičko, interaktivno i situacijsko. Kako se ne bi izgubili u moru holističkih podataka, istraživači ne trebaju zahvatiti cijelu ekologiju (što bi *holizam* podrazumijevao), već trebaju primijeniti selektivnu pažnju kojom će se fokusirati na kvalitetu podataka, a ne na kvantitetu. Iako Garnerova verzija ekologije jezika zvuči privlačno, ona je vrlo teško primjenjiva i čini nam se da su je zato istraživači izbjegavali. Razlog tomu je vjerojatno i činjenica da ovom pogledu na jezik nedostaju konkretniji primjeri istraživanja, unatoč tome što Garner daje neke općenite sugestije primjene ekologije u primijenjenoj lingvistici.

⁴⁵ Slična razmišljanja promovira i u ostalim radovima (v. Garner, 1988; Garner, 2005, 2014).

3.1.5. Ekolingvistika

U prethodnom dijelu poglavlja pisali smo uglavnom o radovima koji su slijedili tradiciju Haugenovih postavki, iako su neki autori otišli i malo dalje, posebice Mühlhäusler. U ovom dijelu nastavljamo o *ekolingvistici*, smjeru koji jest započet na Haugenovoj tradiciji, ali je nastavljen zasebnim putem, posebno zahvaljujući M. Hallidayu, P. Mühlhäusleru, A. Fillu, i nekim drugim autorima koji su u Haugenovim definicijama glavni naglasak stavili na „terapijska“ rješenja (Haugen, 1972, str. 329).⁴⁶

U recentnim radovima zapravo se jako malo spominje *ekologija jezika*, a sve više *ekolingvistika*, kao krovni termin koji obuhvaća sve aspekte jezika i ekologije.⁴⁷ Smatramo da je veliki nedostatak suvremene ekolingvistike upravo u tome što se pod isti krov stavlja pet različitih pravaca istraživanja, koji se doista bave jezikom i ekologijom, ali nisu posve kompatibilni. Taj nedostatak je vjerojatno i razlog činjenici da *ekolingvistika* nije dovoljno ozbiljno shvaćena, budući se previše udaljila od izvora.

Glavni promotori širokog poimanja ekolingvistike ne bi se složili s prethodnom tezom, budući da vrlo često naglašavaju kako „u zapadnjačkoj znanosti ekolingvistika postaje sve više utvrđena u *mainstream* lingvistici“ (Fill, 2018) pa navode u kojim se sve izdanjima nalaze poglavlja i tekstovi o toj tematici. Istina jest da je dosta radova publicirano o toj temi, ali vidimo da su uglavnom uvijek isti autori u pitanju. Nadalje, broj radova je također upitan, s obzirom da razdoblje koje uzimamo u obzir predstavlja raspon od 47 godina. Još jedan prilog Fillovoj tezi jest i činjenica da je utemeljen i poseban časopis *Language Ecology* u izdanju kuće John Benjamins. No, urednici tog časopisa u uvodniku jasno navode kako žele da časopis objavljuje radove koji će odgovarati na Haugenovih deset pitanja i da ne žele časopis koji će od Haugenove osnove započeti još jedan samodostatan pravac istraživanja (Ansaldo & Lim, 2017). Za razliku od Fillove primjedbe da ekolingvistika postaje sve više utvrđena u lingvistici, Ludwig, Mühlhäusler i Pagel smatraju da se ekolingvistika zaista vraća na scenu, ali u obliku struje koja je sazdana na Haugenovim načelima (2018).

⁴⁶ U kratkom pregledu Kryžan-Stanojević piše o ekolingvistici kao zasebnoj znanosti na temelju rada poljskog sociolingvisti Antonija Furdala (Kryžan-Stanojević, 2007).

⁴⁷ Iscrpn pregled nastanka ekolingvistike uz analizu povijesti uporabe ekologije u pitanjima jezika može se naći kod (Ludwig i sur., 2018).

Fill u navedenom tekstu (2018) predlaže da *ekolingvistika* bude krovni termin koji bi obuhvatio *ekologiju jezika* i *ekološku lingvistiku*, ali smatramo da to nije dobar put te da neće doprinijeti *ekolingvistici*. Nasuprot tome, Couto (2014) vidi ekolingvistiku kao relativno novu disciplinu, ali neujedinjenu, što je prema njemu znak vitalnosti. I Couto smatra da je ekolingvistika etablirana disciplina, ali ne i da je utemeljena na suglasju među svim akterima – ono što ih sve povezuje jest ekološka točka gledišta (Couto, 2014, str. 125). Nakon iscrpnog povijesnog pregleda uporabe termina *ekolingvistika* i opisa trenutnog stanja discipline, Couto zaključuje da ekolingvistika „jako široko obuhvaća zdravo [*sic*] bavljenje znanostu“ (2014, str. 127).

Još jedan razlog zbog kojeg se ne slažemo da je *ekolingvistika* čvrsto etablirana u suvremenoj lingvistici jest i taj da se u velikom broju radova jako puno prostora (u nekim radovima to je oko 20-30%) posvećuje pretpostavkama o tome kako je Haugen došao na svoju ideju o ekologiji jezika i traženju raznih drugih poveznica ekologije i jezika u radovima autora iz raznih disciplina. Prvi niz pretpostavki služi tome da se popravi nedorečenost koju je Haugen ostavio u svojem radu, a autori idu toliko daleko da intervjuiraju Haugenovu kćer o tome je li s ocem razgovarala o toj temi i sjeća li se što je on mislio pod tim (v. Eliasson, 2015). Što se tiče drugoga, u nekim radovima mogu se naći podaci o tome tko je prvi upotrijebio riječ *ekologija* u određenoj znanosti i tko je sve mogao Haugena inspirirati da on primijeni isto u lingvistici (v. Couto, 2014; Eliasson, 2013; Eliasson, 2015).

Sva ta pitanja pokazuju da postoji velika nesigurnost kod ekolingvističkih autora, a uvodni dijelovi njihovih radova izgledaju kao da traže opravdanje za ono što pišu. Ono što nedostaje većini radova je isto ono što nedostaje i Haugenovom polazišnom radu – nedostaju konkretni primjeri i sugestije kako provesti istraživanje ekologije jezika u djelo, kako opisati različite vrste jezičnih ekologija, kako prilagoditi metodologiju specifičnim ekologijama i slična druga praktična rješenja.

I među samim autorima koji su participirali u ranije prikazanim zbirkama ima onih koji smatraju da je ekolingvistika malo zastranila. Urednici jedne od recentnih zbirki radova smatraju da neki ranije objavljeni radovi ukazuju da je ekolingvistika izmakla iz ruku lingvistica (Vandenbussche, Jahr, & Trudgill, 2013). Mufwene i Vigouroux smatraju da su se ekološki pristupi proučavanju jezičnih praksi i nastanka jezika previše olako i neopravdano spojili s ostalim ekolingvističkim pristupima (2017).

John Edwards, istaknuti kritičar ekolingvistike, opisuje kako razni autori tretiraju jezičnu raznolikost u svojim radovima te komentira njihove stavove i navodi slabe točke aktivističkog pristupa ekologiji jezika. Primjećuje kako ekološki svjesni autori koji naglašavaju potrebu za očuvanjem jezične raznolikosti ustvari ne ističu jednojezičnost na ugroženom jeziku kao soluciju, već naprotiv mnogi predlažu usvajanje raznih oblika dvojezičnosti radi spašavanja ugroženih jezika, što je svojevrsno blaže, ekološkije rješenje (Edwards, 2002).⁴⁸ Edwards kritizira stav nekih autora⁴⁹ koji su mišljenja da uvođenje pismenosti na ugroženim jezicima predstavlja opasnost očuvanju tih jezika te da treba održati „usmenost“ (engl. *orality*) na tim jezicima da bi se očuvali (Edwards, 2002). Na sličan način Edwards smatra i da uvođenje zapadnjačkog obrazovanja ne može samo po sebi biti krivo za nestajanje ugroženih jezika, budući da jezici nestaju zbog situacija do kojih su dovele neke društvene nejednakosti, a nedostupnost obrazovanja bi i sama onda predstavljala primjer nejednakosti (2002). Treća situacija s kojom se Edwards ne slaže jest traženje krivca za osiromašenje jezične raznolikosti u modernim društvenim, ekonomskim i političkim pojavama, od kojih se globalizacija u posljednje vrijeme često spominje kao najveći negativac (Edwards, 2002).

S obzirom da ekolingvisti kao jedan od razloga za zabrinutost navode i gubitak potencijalno korisnog znanja koje nestaje nestankom jezika, Edwards u tome ne vidi značajan problem, budući da na Zapadu postoji raspodjela stručnosti, kojom specifična znanja čuvaju stručnjaci u određenim područjima, a ne cjelokupno društvo (2002). Sâm Edwards tvrdi da voli raznolikost, ali da osobne želje pojedinaca često nisu ostvarive ako se uzmu u obzir društveno prihvatljive mogućnosti (2002). Prema Edwardsu, neopravdano je i licemjerno zamjerati ljudima čiji jezik je ugrožen zbog činjenice da su oni u globaliziranoj ekonomiji pronašli vlastiti fizički, društveni ili psihološki napredak, i treba vidjeti jesu li ti kritičari modernizacije promijenili svoj životni stil u skladu sa svojim uvjerenjima (2002, str. 317-318).

Sljedeća Edwardsova kritika upućena ekolingvistima odnosi se na vrlo često binarno gledanje na jezičnu stvarnost. Naime, iako bi ekološka teorijska podloga trebala podrazumijevati višeslojan, raznovrstan i uključiv pogled na stvari, ekolingvisti često koriste jednostavne ili dihotomijske modele te konstruiraju nefleksibilne i jednoboje nacрте, što nije u skladu s

⁴⁸ Primjerice, Edwards navodi Mühlhäuslerov pojam „pravedne dvojezičnosti“ (engl. *equitable bilingualism*), zatim „stabilnu i neumanjuću dvojezičnost“ (engl. *stable and non-subtractive bilingualism*) Luise Maffi, te „zdravu višejezičnost“ (engl. *healthy bilingualism*) Davida Crystala (Edwards, 2002, str. 310).

⁴⁹ To su uglavnom Mühlhäusler (1996) i Maffi (2005).

ekološkim načelima (Edwards, 2002). Nadalje, iako se ekolingvistika promovira kao relativno nov pristup istraživanju jezične raznolikosti, Edwards (2002) tvrdi da tomu baš i nije tako. Prema njemu je odavno prihvaćen stav da su jezična pitanja ujedno i politička i društvena, te da trebaju biti promatrana u svojim kontekstima; naprotiv, Edwards tvrdi da moderni ekolingvistički zamah zapravo ima sužen fokus i on ga karakterizira kao pokret za zaštitu okoliša s posebnim naglaskom na jezičnu raznolikost (2002, str. 319).

Edwards zaključuje da ekolingvistika ne nudi nove uvide u očuvanje niti nove načine očuvanja jezika, budući da jezici mogu nestati ako se ne djeluje, ali isto tako mogu nestati čak i ako ih se pokuša spasiti (2002). Edwards (2001, 2002, 2008, 2011) smatra da ekolingvistika sužava pogled Haugenovih načela. Mišljenja je da je ekolingvistika osuđena na propast jer temelji svoje razloge za očuvanje jezične raznolikosti na moralnim i estetskim uporištima, što naziva svojevrsnim *jezičnim romantizmom* (Edwards, 2011, str. 126). Edwards smatra da bi neka „nova“ ekologija jezika trebala na temelju novih znanstvenih saznanja rafinirati izvorna načela i ponuditi nešto novo u znanosti; međutim, prema njemu ekolingvistika nije ništa drugo do „društveno-politička ideologija“, te bi neselektivno prihvaćanje takvih ideja bilo „nerazumno i kontraproduktivno“ (Edwards, 2011, str. 127).

3.1.5.1. Kritička ekolingvistika

U ekolingvistici se izdvojio zaseban pravac proučavanja koji se naziva *kritička ekolingvistika*, a srodan je kritičkoj analizi diskursa. Možemo reći da *kritička ekolingvistika* postoji u dva oblika: prvi oblik predstavlja smjer koji se bavi kritičkim osvrtom na jezične strukture, a drugi se bavi kritičkim osvrtom na tekstove koji pišu o temama zaštite okoliša.

Prvi je pravac začeo Michael Halliday u svojem utjecajnom radu (1990/2001) u kojem tvrdi da same jezične strukture (gramatika, leksik, frazeologija, itd.) imaju utjecaj na stvaranje, pogoršavanje ili rješavanje okolišnih problema. Prema njemu, „jezik ne odražava stvarnost pasivno; već kreira stvarnost aktivno“ (Halliday, 1990/2001, str. 179). Drugim riječima, gramatičke strukture i leksičke strukture dopuštaju ljudima destruktivno ponašanje prema svijetu u kojem žive – shodno tome, ako žele sačuvati svijet, moraju mijenjati jezične strukture (Halliday, 1990/2001). Halliday naglašava ulogu primijenjene lingvistike koja bi trebala aktivno paziti na takav jezik koji se koristi u odnosu na okolišne probleme te ukazivati

na izvor destruktivnog potencijala jezičnih struktura. Halliday je mišljenja da sami lingvisti ne mogu mijenjati jezik, ali mogu imati promatračku i savjetodavnu ulogu. Iz Hallidayeva rada dâ se vidjeti njegova ozbiljnost prema problemima s očuvanjem okoliša. Halliday smatra da su dvije temeljne negativne osobine jezika u ovom smislu njegova povezanost s ideologijom rasta (engl. *growthism*) i ideologijom klasne podjele (engl. *classism*). Zbog tih dviju osobina, jezik svojim korisnicima daje legitimitet da iscrpljuju zalihe koje matični planet sadrži te da se klasnom podjelom troši puno više resursa nego kad bi ljudi bili ravnopravni (Halliday, 1990/2001).

Nakon Hallidaya, tim su se pravcem istraživanja bavili i drugi autori čiji su radovi sadržani u ekolingvističkim zbirkama, primjerice Andrew Goatly (Goatly, 1996/2001), Wilhelm Trampe, Hermine Penz, Saroj Chawla, Richard Alexander (Alexander & Stibbe, 2014), Arran Stibbe (Stibbe, 2018), i drugi.

Drugi je pravac nastao na kritičkoj analizi diskursa o okolišnim pitanjima. Takve vrste tekstova na engleskom se jeziku često nazivaju *greenspeaking* ili *greenwriting*, ovisno u kojem su formatu nastale. Jedna od značajnijih knjiga o toj temi je „Zeleni govor: Studija o okolišnom diskursu“⁵⁰, u kojoj autori (Harré, Brockmeier, & Mühlhäuser, 1999) analiziraju lingvističke, filozofske, psihološke i kulturne aspekte okolišnog diskursa s posebnim naglaskom na tehnike uvjeravanja obiju strana uključenih u debatu. Osim njih, tom temom bavili su se i drugi autori, primjerice Richard Alexander (2018; Alexander & Stibbe, 2014) i drugi.

3.1.5.2. Ekologija jezika kao dio sveobuhvatnog ekološkog pogleda na svijet

Neki autori promatraju ekolingvistiku kao znanost koja nadilazi sve druge znanosti i vodi ka univerzalnoj transdisciplinarnosti. Za druge autore, ekolingvistika vodi prema novom holističkom pogledu u kojemu je sve na svijetu međusobno povezano, međusobno ovisno i u kojemu sve međudjeluje (Fill, 2018). Takva ekolingvistika imala bi obilježja filozofije interakcije i harmonije (Fill & Penz, 2018). Finke smatra da je lingvistika nastala u vrijeme disciplinarnosti i da je došlo vrijeme da krene putem transdisciplinarnosti (2018). On spominje

⁵⁰ Izvorni naslov je „Greenspeak: A study of environmental discourse“.

Batesona kao izvanrednog znanstvenika 20. stoljeća čiji rad je bio obilježen upravo transdisciplinarnošću (v. Bateson, 1972/1987).

S obzirom da je jezik osnovno oruđe svih znanosti, a znanost je većinom odgovorna za stanje do kojeg je čovječanstvo dovelo planet, Finke smatra da upravo ekološka lingvistika treba biti vodič ka transdisciplinarnosti, koja bi trebala omogućiti održiv život u budućnosti (Finke, 2018). No, za tako nešto potrebno je promijeniti svjetonazor i početi promatrati sve na svijetu kao povezano, kao jednu povezanu širu sliku (Finke, 2018). Finke smatra da je sve što postoji na svijetu povezano jednom ekološkom mrežom života pa tako i sve znanje koje imamo. Budući je veliki dio ljudskog znanja ovisan o jeziku, uglavnom radi stvaranja, prenošenja i čuvanja, ekološki principi trebaju se primijeniti na sve dijelove mreže – na jezik, na znanost, pa i na lingvistiku (Finke, 2014). Jedino tako može se doći do održivosti. Konačno, Finke smatra da je za tu veliku sliku marginalno baviti se kritičkim analizama govorenja i pisanja o okolišu te ekološkom pismenošću – *ekologija jezika* ima puno veći potencijal i zadatak: izmijeniti lingvistiku primjenjujući ekološka načela (Finke, 2014).

3.1.6. Primjeri studija jezičnih ekologija

Nakon povijesnog prikaza nastanka ekologije jezika i opisa teorijskih razmatranja o njoj, u ovom dijelu prikazat ćemo nekoliko primjera studija koje prikazuju kako bi trebala izgledati analiza određene jezične ekologije. Osim tih primjera ima još dobrih primjera na koje treba uputiti (Andersson, 2013; Deumert, 2013; Fleming, 2017; Groff, 2018; Jahr, 2013; Rambø, 2013; Taylor-Leech, 2007; Versteegh, 2013).

Jezična ekologija Tajlanda

Prvi primjer koji ćemo ovdje obraditi jest iscrpna studija o jezičnoj ekologiji u Tajlandu, koju je 1994. objavio William Smalley (1994). Knjiga naslova „Jezična raznolikost i nacionalno jedinstvo: Jezična ekologija Tajlanda“⁵¹ rezultat je autorova dugogodišnjeg rada i istraživanja u toj zemlji. Iako se većini stranaca Tajland čini kao jednojezična zemlja, tamo se ustvari

⁵¹ Izvorni naslov je „Language Diversity and National Unity: Language Ecology in Thailand“.

koristi osamdesetak lokalnih jezika, uz strane jezike – prvenstveno engleski, koji zauzima vrlo važno mjesto (Smalley, 1994). Smalleya je zaintrigiralo „kako Tajland može biti toliko jezično raznolik, a opet tako ujedinjen“ (Smalley, 1994, str. 2) i potaklo ga je na detaljnije proučavanje tajlandske jezične ekologije. U svojoj knjizi on stavlja naglasak na uloge koje pojedini jezici imaju u zemlji, a ne na njihovu jezičnu strukturu. Iako nije uvrstio baš sve jezike koji se koriste u Tajlandu, čime nije potpuno opisana jezična ekologija zemlje, ova monografija je ipak vrlo značajna jer ne postoji ništa slično tome. Naime, nije jednostavno opisati jezičnu ekologiju jedne države, čak iako nije jako velika. No, Tajland je velika država pa bi bilo nerealno očekivati da jedan čovjek može opisati baš sve što u tajlandskoj jezičnoj ekologiji postoji.

U prvom dijelu knjige Smalley opisuje mjesto standardnog tajskog jezika u tajlandskom društvu. Tajski je jezik općeprihvaćen u društvu, unatoč unutarnjoj jezičnoj raznolikosti države (Smalley, 1994). Smalley tvrdi kako tajski jezik ima različite dimenzije uporabe koje se razlikuju na hijerarhijskoj razini (ovisno o društvenoj distanci), pa će govornici tajskoga prilagođavati svoj izbor leksika i gramatičkih konstrukcija ovisno o tome s kim razgovaraju i u kojoj prilici (1994). Izbor se razlikuje ovisno o tome razgovara li osoba *a*) sa sugovornikom koji je superioran, plemenit, ili spada u kategoriju „svetih“ (tj. pripadnika kraljevske obitelji), *b*) sa sugovornikom koji je isto rangiran ili nadređen, *c*) sa sugovornikom koji pripada skupini intimnih prijatelja, mlađih ili podređenih, *d*) intimnih prijatelja ili isto rangiranih sugovornika, *e*) ili u situacijama koje se smatraju vulgarnim i nepristojnim (Smalley, 1994, str. 41-53). Dakle, izbor leksika i gramatičkih konstrukcija ovisi o društvenoj situaciji i hijerarhijskim odnosima među sugovornicima.

Govornici tajskog jezika vrlo spretno izmjenjuju ove dimenzije i prilagođavaju se situaciji, a Smalley navodi da su zabilježeni primjeri u kojima su govornici tajskoga radije s nekim razgovarali na drugom jeziku kako ne bi morali pratiti ova pravila društvenih dimenzija komunikacije (Smalley, 1994).

Nakon opisa funkcija i uporabe standardnog tajskog jezika, Smalley nastavlja opisujući funkcije četiriju regionalnih jezika⁵², koji su podređeni standardu na nacionalnoj razini, ali su nadređeni drugim jezicima na regionalnoj razini. Smalley uspoređuje ta četiri regionalna

⁵² To su *Kammüang* ili sjeverni tajski, *Lao* ili sjevernoistočni tajski, *Paktay* ili južno tajski, i *Thaiklang* ili središnji tajski.

jezika sa standardni tajskim te detaljno opisuje njihove funkcije unutar pojedine regije. Neki od tih jezika slični su standardu, neki su različiti; neki su uzajamno razumljivi, neki nisu; a najveće i najuočljivije razlike su u intonaciji (Smalley, 1994).

Osim četiriju regionalnih jezika, u ostalim područjima Tajlanda koriste se i rubni regionalni jezici, koje koriste govornici drugih jezika za komunikaciju unutar tih područja – dakle, slični su regionalnim jezicima, ali s manjim brojem govornika (Smalley, 1994).

Nakon rubnih regionalnih jezika, Smalley opisuje i jezike gradova i gradića te jezike enklava. U jezike gradova i gradića uglavnom ubraja jezike doseljenika iz drugih zemalja, primjerice kineski, hindski, urdu, pandžabski i tamilski – od navedenih, kineski jezici imaju najvažniju ulogu i najveći broj govornika (Smalley, 1994).

Na kraju, Smalley opisuje situaciju s nacionalnim manjinama te odnos etniciteta i nacionalnosti u Tajlandu, a osim toga, uspoređuje Tajland s drugim azijskim zemljama u okruženju te popisuje sve jezike sa statističkim podacima o broju govornika. Svi ti primjeri čine „tajlandsku hijerarhiju višejezičnosti“ (Smalley, 1994, str. 255).

Ukratko, Smalleyjeva studija posebna je po tome što je pokušao opisati jezičnu ekologiju jedne prilično velike države kao što je Tajland, koja je jezično raznolika, ali nacionalno ujedinjena. Ova studija je značajna jer pokazuje koliko je zapravo kompleksna društvena situacija u kojoj govornici kojima je na raspolaganju širok jezični repertoar moraju donositi složene odluke o tome kakav leksik i koje gramatičke konstrukcije *moraju/smiju* upotrijebiti, kako bi zadovoljili društvene komunikacijske konvencije. Iako su na razini države mnogi jezici u uporabi, svaki od njih ima svoju ekolingvističku nišu i koristi se u strogo određenim situacijama koje ovise o navedenim društvenim čimbenicima.

Jezična ekologija mediteranskih zemalja u antičko doba

Iako se u jezičnoj ekologiji uglavnom podrazumijeva sinkronijski opis, James Clackson opisuje jezičnu ekologiju mediteranskog područja u antičko vrijeme. Dakako, s povijesnim opisima treba biti oprezan budući da se temelje isključivo na pisanim dokumentima koji često budu parcijalni i jednostrani i ne nude mogućnost provjere. Clackson u svojem radu opisuje jezičnu ekologiju Mediterana u razdoblju od otprilike 800. g. prije nove ere do 400. g. nove

ere (Clackson, 2015). Ovaj rad nije imao za cilj detaljno opisati jezičnu ekologiju na način da se uzmu u obzir međudnosi među raznim jezicima i narodima i područjima u to vrijeme, već da se na temelju dostupnih podataka opiše koji su jezici postojali, kada se se koristili, kako su se širili ili nestajali, i tome slično. Pošto se radi o povijesnoj perspektivi, uvid u jezičnu ekologiju zapravo ima za cilj pokazati kako se iz nje može bolje razumjeti povijest antičkoga doba. Na temelju primjera povijesnih ličnosti koje su koristile više jezika, Clackson zaključuje da je višejezičnost bila prisutna kod antičkih naroda, kao i kod današnjih.

Kraće studije jezičnih ekologija

Gupta (2008) opisuje jezičnu ekologiju Singapura kroz podatke o nacionalnim jezicima te utjecajima nekih povijesnih jezičnih politika – primjerice, uvođenje engleskog jezika kao službenog jezika, zatim promjene u statusu i praksama kineskog (mandarinskog), malajskog i tamilskog jezika. Država je intenzivno promovirala uporabu mandarinskog kineskog pa su se govornici drugih kineskih jezika morali tome prilagoditi, a postali su dijelom i marginalizirani. Osim nacionalnih jezika, u Singapuru velik utjecaj na jezičnu ekologiju imaju i jezici stranih državljana kojih je u 2000. g. bilo 26% od ukupnog stanovništva (Gupta, 2008).

Tosi (2008) opisuje promjene u talijanskoj jezičnoj ekologiji od nacionalnog ujedinjenja 1861. g. do danas, s posebnim osvrtom na širenje standardnog talijanskog jezika nauštrb regionalnih jezika/dijalekata, ali i manjinskih jezika u određenim regijama. Iako je u ranijim razdobljima jednojezičnost na lokalnom jeziku/dijalektu bila pravilo, intenzivniji dodiri među regionalnim jezičnim zajednicama doveli su do prelaska s jednojezičnosti na dvojezičnost na talijanskom jeziku i jeziku/dijalektu lokalne zajednice (Tosi, 2008). Na taj proces u jezičnoj ekologiji utjecali su drugi ekološki faktori, kao što su primjerice promoviranje nacionalnog jezika, stigmatizacija regionalnih jezika u obrazovanju te brza transformacija talijanskog društva (Tosi, 2008). Prema Tosiju, „višejezičnost u Italiji nikad nije bila službena, niti podržana od strane nacionalne politike“ (2008, str. 121).

3.1.7. Zaključna razmatranja o ekologiji jezika

Nakon što smo prikazali što se događalo po pitanju ekologije jezika u proteklih 48 godina, možemo reći da još uvijek ne postoji jasno razrađen pristup istraživanju jezične raznolikosti koji bi bio utemeljen na ekološkim principima. Od Haugenove ideje, mnogi su autori, u skladu sa svojim mogućnostima i svojom znanstvenom i ideološkom pozadinom, pokušali na vlastit način popuniti praznine, ali dosad još nitko to nije učinio na zadovoljavajući način.

Mišljenja smo da od dva temeljna pristupa, Haugenovog i ekolingvističkog (u svim njegovim bojama), jedino prvi ima budućnost u izvornom obliku, ako se uzmu u obzir sugestije velikog broja radova koji su dosad objavljeni. Slažemo se djelomično s Edwardsom da ekolingvistika nema budućnost *u sadašnjem obliku*. Naime, nije dobro da se raznorodni pristupi stavljaju pod isti krov jer ta raznorodnost stvara nesigurnost. Dijelovi takve ekolingvistike mogu opstati kao posebne cjeline (primjerice *kritička ekolingvistika*, *ekološka lingvistika*, itd.), ali dalje se trebaju razvijati zasebno. Nema prepreke da se i dalje temelje na ekološkim načelima. Izvorni Haugenov pristup ima svoju budućnost u vidu novih ideja i primjera koji će ići u smjeru razrade učinkovitog i kvalitetnog modela istraživanja, koji će vjerojatno morati ostavljati dovoljno slobode pojedinim istraživačima da prilagođavaju svoje metodologije konkretnim situacijama.

Iz ranije navedenih primjera vidi se da je holizam, koji je u srži ekološkog pristupa, vrlo teško provediv u stvarnosti, budući su sva istraživanja ograničena vremenski, financijski ili kadrovski. Smatramo da su se mnogi istraživači klonili istinske ekologije jezika, jer bi bilo teško razraditi metodološki aparat koji bi uzeo sve ekološke varijable u obzir. No, čini nam se da iz prikazanih radova možemo uzeti poneke korisne alate. Garner, Mufwene, Calvet, Edwards i Mühlhäusler imaju vrlo korisne ideje i primjere koji bi se, objedinjeni i prilagođeni, ili da upotrijebimo Edwardsov termin „rafinirani“, mogli preraditi u jedan ekološki model koji bi bio utemeljen na holizmu, dinamičnosti i kompleksnosti.

Ova disertacija temeljit će se na izvornoj Haugenovoj ekologiji jezika, ali će nastojati iskoristiti sugestije i metode drugih autora koji su pokušali unaprijediti Haugenov model. Koristan će nam biti Calvetov pristup korištenja analize pisane okoline, tj. jezičnoga krajolika,

u opisu jezične ekologije, s obzirom da se slažemo s njim da je jezik u javnom prostoru bitan dio jezične ekologije.⁵³

⁵³ Tu ideju dijeli i Francis Hult u svojem radu (Hult, 2009).

3.2. Jezični krajolik

Proučavanje jezičnoga krajolika (engl. *linguistic landscape studies*, na engleskome jeziku često u uporabi u skraćenom obliku *LLS*), pristup je proučavanju uporabe pisanoga jezika u javnom prostoru. Većina dosadašnjih istraživača bavila se jezikom u javnom prostoru na otvorenom, dok se jedan manji dio bavio i jezikom u zatvorenom javnom prostoru, primjerice u obrazovnim institucijama i trgovačkim centrima. Većina radova o jezičnom krajoliku objavljena je na engleskom jeziku pa je, shodno tome, engleski termin *linguistic landscape* postao jako raširen i često se može čuti i kod hrvatskih govornika. Jedan od razloga korištenja termina u izvornom engleskom obliku zasigurno je vrlo mali broj radova o tome u Hrvatskoj i na hrvatskom jeziku, zbog čega je potrebno određeno vrijeme da se termin *jezični krajolik* proširi među potencijalnim korisnicima i postane prihvaćena istovrijednica navedenog engleskog termina.

3.2.1. Jezični krajolik ili jezični krajobraz?

Matica hrvatska je u Zadru 2001. godine objavila knjigu Vjekoslava Ćosića i Ane Mahnić-Ćosić pod naslovom *Zadarski jezični krajolici*, u kojoj su autori analizirali imena tvrtki u javnom prostoru Zadarske županije (Ćosić & Mahnić-Ćosić, 2001). U tom onomastičkom radu, termin *jezični krajolik* koristi se za natpise u javnom prostoru, prvenstveno reklame i ploče s imenima tvrtki. Iako se knjiga na određeni način tematski bavi jezikom u javnom prostoru, u njoj se autori nigdje ne referiraju na radove koji se smatraju ranim pokušajima analize jezičnih krajolika pa smatramo da su Ćosić i Mahnić-Ćosić prvi upotrijebili termin *jezični krajolik* u literaturi na hrvatskom jeziku u navedenom značenju.

Navedena knjiga očito nije imala velikog terminološkog utjecaja jer većina kasnijih radova koristi termin *jezični krajobraz*. Ivana Grbavac obranila je 2012. godine disertaciju pod naslovom *Jezični identitet i jezični krajobraz u Mostaru*, a taj isti termin koristi se i u radovima *Jezični krajobraz Subotice* (Vuković, 2012), *Jezični krajobraz grada Osijeka – komparativni pristup* (Kordić, Čuljak, & Bionda, 2014), *Jezični krajobraz grada Osijeka* (Gradečak-Erdeljić & Zlomislić, 2014), te u predavanju *Jezikom otkrivamo i interpretiramo – jezični krajobraz u javnom prostoru* (Gradečak-Erdeljić, Zlomislić, & Kružić, 2018). Osim navedenoga, Grbavac je objavila i druge radove (Grbavac, 2012b, 2013, 2015a, 2015b;

Grbavac, Jaspaert, & Słowińska, 2014) u kojima je dosljedno koristila isti termin, a jedan od tih radova čak sadrži preporuku hrvatskim korisnicima da koriste *jezični krajobraz* koji bi, prema njenom mišljenju, bio najbolji ekvivalent engleskom *linguistic landscape*. Tu preporuku Grbavac temelji na etimologiji, rječničkim natuknicama i analizi ekvivalenata riječi *landscape* u drugim jezicima (Grbavac, 2013, str. 502).

Riječka kroatistica Diana Stolac u svojim radovima o jeziku reklama (Stolac, 2018a, 2018b) koristi isključivo termin *jezični krajolik*, ali ne navodi konkretan razlog vlastitog izbora korištenja tog termina. Osim dva dosad spomenuta termina, Stolac navodi kako se u uporabi još mogu naći i termini *jezični okoliš* i *lingvistički krajobraz*, ali puno rjeđe (2018b).

Da se ne bismo zadržavali samo na primjerima iz naslova knjiga i radova, odlučili smo pogledati što o tim dvjema istoznačnicama pišu terminološki priručnici i rječnici hrvatskoga jezika. Prvi priručnik koji smo provjerili bio je *Hrvatsko antropološko nazivlje* (Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2015), koji sadrži natuknicu *jezični krajolik* i definira ju kao „ukupnost jezičnih znakova vidljivih u javnome prostoru nekoga grada ili geografskoga područja“ (str. 110). U napomeni ove natuknice dalje se navodi da:

[n]aziv obuhvaća javne cestovne znakove, reklame, natpise, nazive ulica ili mjesta, natpise na zgradama i druge tragove pisanoga jezika na javnim mjestima. Neki autori ovaj naziv upotrebljavaju za ukupnost uporabe različitih jezika u određenoj zemlji ili na nekome geografskom području. (str. 110)

Dakle, u tome se priručniku *jezični krajobraz* uopće ne spominje. U nastavku ćemo prikazati što o ovim dvjema riječima pišu neki rječnici hrvatskoga jezika.

Hrvatski enciklopedijski rječnik (Matasović & Jojić, 2002) i *Veliki rječnik hrvatskoga jezika* Vladimira Anića (Anić, 2007), navode i *krajolik* i *krajobraz*, ali *krajolik* smatraju osnovnim terminom, dok kod *krajobraza* navode da je zastario i čitatelja upućuju na *krajolik*. *Rječnik hrvatskoga jezika* (Šonje, 2000) navodi obje natuknice, *krajolik* definira kao „lik, izgled kraja, prirode“, dok kod *krajobraza* u definiciji navodi samo *krajolik*. *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika* (Matasović, Pronk, Ivšić, & Brozović Rončević, 2016) navodi samo *krajolik*, a u definiciji navodi da riječ potječe od Bogoslava Šuleka iz 19. stoljeća. Ostali dostupni etimološki rječnici (npr. Skok, Gluhak) ne obrađuju ove dvije riječi. Naposlijetku, *Rječnik*

hrvatskoga ili srpskoga jezika (tzv. Akademijin rječnik) (Budmani, 1900, str. 447) navodi obje riječi; prema njemu *krajobraz* je „topografička, mjestopisna karta, vidi mapa, zemļokaz, zemļovid – Načineno u naše vrijeme (od kraj i obraz)“. *Krajolik* je definiran kao „slika na kojoj je naslikan kakav kraj, mjesto, okolina (franc. paysage, nem. landschaft – Načineno u naše vrijeme“.⁵⁴ Uz *krajolik* još su navedene dvije izvedenice, *krajolika* i *krajolikarstvo*.

Ako uz rječničku građu dodatno provjerimo i čestotnost pojave ovih dviju riječi u dostupnim korpusima hrvatskoga jezika dobit ćemo sljedeće podatke. *Riznica hrvatskoga jezika* (Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2018), korpus sastavljen od knjižnog potkorpusa i potkorpusa tiskovina, sadrži 1,092 pojavnice riječi *krajolik* uključujući sve njene morfološke oblike; isti korpus sadrži 200 pojavnica riječi *krajobraz*, uključujući sve njene morfološke oblike. Nadalje, *Hrvatski mrežni korpus ver. 2.2 (Croatian Web Corpus) (Natural Language Processing Group, 2016)*, sastavljen od mrežnih stranica s domenom .hr, pronalazi 16,561 pojavnica riječi *krajolik*, odnosno 3,369 pojavnica riječi *krajobraz*. Zanimljivo je vidjeti iz ovih brojki da je omjer pojavnosti dviju traženih riječi vrlo sličan u oba korpusa i iznosi oko 1:4. Da zaključimo, riječ *krajolik* pojavljuje se četiri puta češće u tekstovima sadržanim u ova dva korpusa, a koji zajedno predstavljaju knjižne, novinske i mrežne tekstove na hrvatskom jeziku.

S obzirom na sve navedene primjere uporabe *krajolika* i *krajobraza*, s obzirom na oprečne definicije u Akademijinu rječniku te njihovu čestotnost uporabe, mišljenja smo da je u hrvatskom jeziku opravdanije koristiti *jezični krajolik* za prijevod engleskog termina *linguistic landscape*. Unatoč tome što je *jezični krajobraz* dosad više korišten u hrvatskoj literaturi od *jezičnoga krajolika*, smatramo da je ovaj pristup istraživanju jezika u javnom prostoru u Hrvatskoj još uvijek u ranoj fazi te da bi bilo opravdano i pravovremeno sugerirati uporabu rjeđe korištenog termina, budući je iz navedenih primjera jasno da termin *krajobraz* još uvijek nije jednoglasno prihvaćen. *Krajobraz* je očito zastarjela riječ i nije zaživjela u svakodnevnoj uporabi u onoj mjeri u kojoj je *krajolik*, moguće zbog drugačijeg značenja koje je imala u vrijeme nastanka spomenutog sveska Akademijina rječnika. Iz navedenih razloga u ovoj će se disertaciji nadalje koristiti termin *jezični krajolik*.

⁵⁴ U ovome citatu korištena je izvorna tadašnja grafija koja je za današnje složene grafeme *lj* i *nj* koristila *l*, odnosno *ñ*.

3.2.2. Pregled literature o jezičnome krajoliku

S obzirom da je proučavanje jezičnih krajolika vrlo dinamična i produktivna sociolingvistička grana⁵⁵, u sljedećem ćemo dijelu ovoga poglavlja dati prikaz dosadašnje literature o toj temi. Osim toga, pokazat ćemo i koja su istraživanja jezičnog krajolika dosad provedena na hrvatskom govornom području, kako bismo mogli kontekstualizirati jezični krajolik Zadra. Prema nekim izvorima, dosadašnja literatura o jezičnom krajoliku obuhvaća preko 600 bibliografskih jedinica (Gorter, Marten, & Van Mensel, 2019, str. 483) pa za potrebe ove disertacije nećemo analizirati sve objavljene radove, već samo one koje smatramo značajnima.

Iz sljedećeg pregleda vidjet ćemo da je jezični krajolik primarno urbani fenomen, jer je korištenje natpisa u javnom prostoru u prošlosti uglavnom bilo prisutno u gradskim javnim prostorima. U antičkim su se gradovima epigrafski natpisi koristili za komuniciranje raznih sadržaja, koji su na taj način bili dostupni i pismenim i nepismenim stanovnicima gradova (Petrucci & Romeo, 1992). Petrucci tvrdi da su svi gradovi Rimskoga Carstva u prvim stoljećima nove ere bili urešeni ne samo kipovima i građevinama, već i raznim natpisima (Petrucci, 1986). Ti su natpisi imali razne lokacije i razne funkcije: reklamne, političke, posmrtno, slavljeničke; neki su bili javni, a neki privatni; neki šaljivi, a neki uvredljivi; neki su bili usmjereni prema određenim čitateljima, a neki prema svim građanima grada (Petrucci, 1986, str. 3). U kasnijim razdobljima, a posebno u srednjem vijeku, došlo je do prekida u komunikaciji putem javnih natpisa, prvenstveno zbog nedostatka aktera u toj komunikaciji, što zbog povećane nepismenosti, što zbog nerazumijevanja jezika starih natpisa (Petrucci, 1986). Taj se trend mijenja nakon 12. stoljeća kada se na teritoriju talijanskih gradova ponovo počinju koristiti javni natpisi velikih dimenzija za razne funkcije (Petrucci, 1986). Popularnost javnih natpisa varirala je u prošlosti na teritoriju današnje Italije, ali je u nekim razdobljima imala vrlo važnu društvenu ulogu pa su primjerice u određeno vrijeme rimski pape imali isključivo pravo odobravanja epigrafskih spomenika (Petrucci, 1986).

⁵⁵ Od 2006. godine nadalje redovito se objavljuju uredničke knjige s poglavljima o jezičnim krajolicima, mnoge od kojih su nastale kao rezultat znanstvenih skupova o toj temi. Svake godine održava se i *Linguistic Landscape Workshop*, znanstveni skup posvećen jezičnim krajolicima. Osim toga, o jezičnom krajoliku objavljeno je i nekoliko posebnih izdanja lingvističkih znanstvenih časopisa, a od nedavno postoji i znanstveni časopis *Linguistic Landscape* u izdanju kuće John Benjamins.

Od 15. do 17. stoljeća situacija se opet mijenja, kada posvudašnji latinski na javnim natpisima počinju zamjenjivati pučki jezici, a to su uglavnom bili primjeri izrade javnih natpisa od strane ljudi koji nisu imali pristup edukaciji na latinskom jeziku, kao što su primjerice članice ženskih redovničkih zajednica, obrtničkih cehova i zadruga (Petrucci, 1986, str. 104-107). Osim takvih natpisa, Petrucci spominje i primjere uporabe pučkoga jezika na natpisima na dovratnicima, na fasadama novih kuća; takvi tekstovi mogli su sadržavati poruke dobrodošlice, slogane ili poslovice; osim toga, javni su se natpisi koristili i na grobljima, a posebice na nadgrobni spomenicima. Neki natpisi nisu imali službeni karakter, već su to bili spontani natpisi pismenih ili polupismenih, mlađih ili starijih pojedinaca, koji su pisali iz zabave, igre, ljutnje, i drugih razloga (Petrucci, 1986, str. 107-117). Slične prakse, vidjet ćemo kasnije, koriste se i danas u javnom prostoru.

U 20. stoljeću natpisi u javnom prostoru postali su važno oruđe raznih totalitarističkih režima, koji su na taj način promovirali svoje ideje i obilježavali javni prostor. Petrucci (1986) navodi kako se u fašističkom razdoblju javni prostor Italije ukrašavao raznim slavljeničkim tekstovima, parolama, svečanim i drugim tekstovima, koji su se mogli vidjeti iz vrlo velike udaljenosti i bili su dugotrajni. Time je jezik u javnom prostoru postao specifično oruđe javne vlasti (Petrucci, 1986), koja i danas koristi slične metode posvuda, ali prvenstveno na veleplakatima i u medijima.

Početak proučavanja jezičnih krajolika

Gotovo svi autori koji se bave jezičnim krajolikom za početak njegova proučavanja uzimaju rad Landrya i Bourhisa (Landry & Bourhis, 1997), koji su proučavali jezični krajolik i etnojezični vitalitet u Québecu (Kanada). U tom značajnom radu autori uvode proučavanje jezičnoga krajolika kao sociolingvističku tehniku u okviru jezičnoga planiranja te povezuju jezični krajolik s etnojezičnim vitalitetom u okviru proučavanja frankofone manjine u Kanadi (Landry & Bourhis, 1997). Prema autorima, jezični krajolik može imati informativnu ili simboličku funkciju za svoje korisnike. Informativna funkcija jezičnoga krajolika očituje se u činjenici da uporaba određenoga jezika u javnom prostoru ukazuje na naseljenost toga geografskog područja stanovnicima koji taj jezik koriste. Nadalje, jezični krajolik može ocrtavati granice područja naseljenog određenom jezičnom zajednicom. Naposljetku, uporaba

određenog jezika na natpisima u javnom prostoru može sugerirati da se taj jezik može koristiti pri dobivanju usluga u tom geografskom prostoru. U kontekstu gdje se jezik manifestira kao najvažnija komponenta identiteta, jezični krajolik može imati i simboličku funkciju koja se očituje u tome kako se prolaznik osjeća kad vidi uporabu određenog jezika u javnom prostoru. Osim toga, intenzivna prisutnost ili odsutnost određenog jezika u jezičnom krajoliku može ukazivati i na vitalitet određene jezične zajednice – intenzivna prisutnost može motivirati govornike toga jezika na poseban odnos prema svojem jeziku, dok odsutnost može motivirati govornike da se aktiviraju oko zaštite i promicanja svojega jezika u jezičnom krajoliku (Landry & Bourhis, 1997).

Prema Landryu i Bourhisu,

[j]ezik javnih prometnih znakova, reklamnih veleplakata, naziva ulica, naziva naselja, trgovačkih natpisa, i javnih natpisa na državnim zgradama zajedno tvori jezični krajolik određenog teritorija, regije, ili urbane aglomeracije. (1997, str. 25)

Ta se definicija zadržala sve do danas, uz neke manje dodatke, koje ćemo kasnije navesti.

Iako je jezični krajolik bio samo jedan od analiziranih čimbenika u njihovu istraživanju, rezultati su pokazali da se izdvojio kao zaseban čimbenik, što su autori interpretirali kao pokazatelj da je jezični krajolik zasebna sociolingvistička kategorija koja zaslužuje poseban tretman i interes istraživača (Landry & Bourhis, 1997). Osim toga, u njihovu istraživanju autori su utvrdili da je jezični krajolik bio vrlo važan, ako ne i najvažniji, pokazatelj etnojezičnog vitaliteta frankofone zajednice u Kanadi. No, budući da frankofona Kanada predstavlja vrlo specifičnu jezičnu situaciju, autori su se ogradili pretpostavkom da bi u drugačijem kontekstu jezični krajolik možda bio manje relevantan sociolingvistički čimbenik (Landry & Bourhis, 1997, str. 42).

Nakon Landrya i Bourhisa trebalo je pričekati desetak godina da se pokrene val interesa za proučavanjem uporabe jezika u javnom prostoru, a to se dogodilo 2006., kada je Durk Gorter objavio kratku uredničku knjigu⁵⁶ u kojoj je predstavljen nov način proučavanja društvene višejezičnosti kroz analizu jezičnih krajolika (Gorter, 2006). Nakon toga tema jezičnih

⁵⁶ Ti su radovi istovremeno objavljeni i u posebnom broju časopisa *International Journal of Multilingualism*, 3 (1), 2006.

krajolika postala je iznimno popularna kod sociolingvista i drugih istraživača, a taj interes ne jenjava ni danas.

Blommaert definira jezični krajolik kao „javno vidljive primjere pisanoga jezika: veleplakate, prometne i sigurnosne znakove, natpise na trgovinama, grafite i sve vrste drugih natpisa u javnom prostoru, stvorene od strane službenih osoba ili građana“ (2013, str. 1). Blommaert je pozdravio proučavanje jezičnih krajolika jer proširuje opseg tradicionalnih sociolingvističkih istraživanja tako što premješta fokus istraživanja s govornika na prostor, što ima izuzetan potencijal u istraživačkom smislu (2013, str. 1-3).

Povijest proučavanja jezičnih krajolika

Osim prethodno opisanog rada Landrya i Bourhisa, neki su se autori još i ranije bavili temom jezika u javnom prostoru, ali ne u okviru modela jezičnog krajolika, već na drugi način.

Louis-Jean Calvet u svojim radovima iz urbane sociolingvistike također analizira uporabu pisanoga jezika u javnom prostoru, uspoređujući gradove Pariz i Dakar (Calvet, 1993, 1994/2011). Calvet za takav predmet proučavanja koristi termin *grafički* ili *pisani okoliš* (franc. *l'environnement graphique*). Analizirajući Pariz i Dakar, Calvet primjećuje kako su oba grada postala vrlo raznolika u jezičnom smislu, što je posljedica velikih migracija tijekom prošlih stoljeća. Calvet dijeli tekstove u javnom prostoru u dvije skupine, ovisno o autorstvu: prva su skupina tzv. „*in vitro*“ tekstovi koje proizvodi i postavlja vlast, a druga skupina su „*in vivo*“ tekstovi koje stvaraju i postavljaju građani (Calvet, 1994/2011, str. 173). U Dakaru, Calvet nalazi uporabu triju jezika i dvaju pisama u javnom prostoru: francuski, arapski i volof, te latinice i arapskoga pisma; uz jednojezične natpise, nalazi i neke leksičke i grafijske mješavine nastale kombiniranjem elemenata iz više jezika, što zapravo govori o kreativnosti i fluidnosti jezične uporabe u višejezičnim društvima. Calvet zaključuje da se u jezičnom krajoliku Dakara ne koriste svi jezici koje zajednica govori, već uglavnom tri spomenuta jezika, s vrlo jasnom hijerarhijom: francuski se koristi kao službeni jezik na latinici, volof se koristi kao razgovorni jezik na oba pisma, a arapski se koristi kao jezik religijske namjene na arapskom pismu (Calvet, 1994/2011, str. 181). U Parizu je situacija malo drugačija; naime, odnos jezika i pisma mnogo je dosljedniji – nema miješanja jezika i pisama (Calvet, 1994/2011). Na kraju, iako su oba grada višejezična u njima se primjećuju različite prakse

uporabe jezika u javnom prostoru, što ocrtava i različit karakter samih društava koja su u pozadini – dok je u Senegalu obiteljska višejezičnost redovita, u Francuskoj to nije slučaj, pa su zato i pisane jezične prakse drugačije.⁵⁷

Bernard Spolsky i Robert L. Cooper objavili su 1991. godine monografiju naslova *Jezici Jeruzalema* u kojoj u okviru povijesne sociolingvistike analiziraju odnose jezika i društva u tom starom gradu vječno obilježenom konfliktima (Spolsky & Cooper, 1991). Jedan od sastavnih dijelova ove studije jest i analiza fotografiranih natpisa s nazivima ulica i drugih javnih natpisa u Starom Gradu Jeruzalemu čija pomna analiza ukazuje na razne sociolingvističke slojeve. Autore zanima koji se jezici javljaju na javnim natpisima i u kojem redoslijedu, te kako bi se taj izbor jezika i njihova redoslijeda mogao objasniti. Uz to, autori žele sastaviti i popis pravila o sastavljanju natpisa, koja bi se mogla iščitati na temelju analize tih istih natpisa (Spolsky & Cooper, 1991). Nakon analize autori izvlače iz natpisa tri uočljiva pravila: 1. *piši natpis na jeziku koji znaš*, 2. *radije piši natpise na jeziku ili jezicima koje bi ciljani čitatelji trebali znati pročitati*, 3. *radije piši natpise na vlastitom jeziku ili na jeziku s kojim se želiš poistovjetiti* (Spolsky & Cooper, 1991, str. 81-84). Ova tri pravila u pojednostavljenom obliku zapravo opisuju na koji način stvaratelji i postavljači znakova donose odluke o tome koji će jezik upotrijebiti na natpisu. Osim tih triju pravila, autori kasnije razrađuju dodatna pravila koja opisuju koji jezik će govornici upotrijebiti u razgovornim situacijama, primjerice na tržnici. U zaključku, Spolsky i Cooper primjećuju kako se redoslijed jezika ili izostanak nekog jezika na natpisima u prošlosti koristio kao alat za pokazivanje nadmoći, a takve su prakse bile prisutne na nekim natpisima i u vrijeme njihova istraživanja. Jezična komponenta javnih natpisa ima vrlo izraženu političku dimenziju u Starom Jeruzalemu – kako su se mijenjali režimi i vlasti, tako su se mijenjali i jezici i njihov redoslijed na natpisima (Spolsky & Cooper, 1991).

Osim ova dva ranija pristupa proučavanju jezika u javnom prostoru, Backhaus u svojoj izvanrednoj monografiji o jezičnom krajoliku Tokija (Backhaus, 2007) navodi i još neke kojima nismo imali pristup, primjerice proučavanje jezika u javnom prostoru Bruxellesa, Montreala, Jeruzalema, Tokija, Bangkoka i Rima (Tulp (1978), Wenzel (1996), Monnier

⁵⁷ S obzirom da su podaci u Calvetovoj knjizi već prilično stari, čini nam se da bi suvremeniji podaci pokazali drugačije prakse u Parizu, ali i u Dakaru.

(1989), Rosenbaum et al. (1977), Griffin (2004), Smalley (1994), Masai (1972), Inoue (2000) sve citirano u Backhaus, 2007, str. 12-51).

Proučavanje jezičnih krajolika danas

Budući da je proučavanje jezičnih krajolika neizostavno vezano za određeni prostor, zanimljivo je vidjeti u kojim se krajevima svijeta javlja interes za proučavanjem uporabe jezika u javnom prostoru. Backhaus primjećuje da je interes za proučavanje jezičnoga krajolika posebno izražen u gradovima u kojima postoje dvije vrlo različite jezične zajednice (Backhaus, 2007). No, osim tog konteksta moguće je primijetiti i situacije u kojima imamo jednu dominantnu jezičnu zajednicu i mnogo manjih, manjinskih ili useljeničkih, koje također koriste jezični krajolik kao svoj simbolički prostor.

Iako su se proučavatelji jezičnih krajolika dosad uglavnom bavili javnim prostorom urbanih sredina, nekoliko je istraživača provelo takvo istraživanje u ruralnim sredinama. Salo (2012) je istražila jezične krajolike četiriju sela arktičkoga polarnog kruga, od kojih svako pripada drugoj državi (Norveškoj, Švedskoj, Finskoj i Rusiji). Zajedničko im je da u svima žive Sàmi, manjinski narod u tim državama. U tim selima koriste se autohtoni jezici uz službene jezike navedenih država. Autorica je primjetila da se jezici ove manjine prilično koriste u jezičnom krajoliku nordijskih zemalja, dok se u Rusiji gotovo i ne koriste u javnom prostoru. U nordijskim se selima autohtoni jezici koriste kod institucija koje se bave njihovom kulturom i jezikom, u čemu se može primijetiti jezični aktivizam za očuvanje i aktivno promicanje jezika naroda Sàmi. Međutim, ti se jezici koriste i u turističke svrhe, kao dekoracija koja pruža osjećaj autentičnosti i egzotike, te u oglašavanju. Dal Negro (2009) je proučavala jezični krajolik triju planinskih sela u Južnom Tirolu, gdje je usporedila lokalne prakse uporabe jezika u javnom prostoru s državnom jezičnom politikom. Poseban naglasak stavila je na uporabu standardnog njemačkoga jezika u jezičnom krajoliku, budući da lokalni stanovnici ne govore standardom, nego lokalnim varijetom. Jedna od zanimljivosti koja se ističe u tom jezičnom krajoliku jest izostanak engleskoga jezika, što značajno razlikuje ove primjere ruralnih jezičnih krajolika od većine urbanih jezičnih krajolika obrađenih u literaturi (Dal Negro, 2009).

Jezični se krajolik može promatrati i iz sociolingvističke perspektive komodifikacije, odnosno procesa koji se javlja u vrijeme neoliberalne globalizirane ekonomije kada praktički sve što postoji može postati roba na tržištu (Rubdy & Tan, 2008). Leeman i Modan (2010) analizirale su jezični krajolik Kineske četvrti američkoga glavnog grada Washingtona i utvrdile su da se tamo kineski jezik koristi u javnom prostoru kao sredstvo za oprostorenje kulture i komodifikaciju prostora. Naime, Kineska se četvrt pretvorila u proizvod u kojem se nudi *autentičan* kineski doživljaj, a u tome se nudi i jezik kao roba, proizvod (Leeman & Modan, 2010). Tan i Tan uočavaju komodifikaciju jezičnoga krajolika Južne Koreje, gdje je funkcija engleskoga jezika postala vrlo značajna, budući da engleski jezik u južnokorejskom društvu nosi obilježja modernosti i bogatstva te uspjeha (2015).

Jedna od slabih točaka ranijih radova o jezičnom krajoliku svakako jest donošenje zaključaka o snazi i funkciji jezika u javnom prostoru samo na temelju njihove prisutnosti u jezičnom krajoliku. Naime, na tisuće jezika u svijetu koristi se svakodnevno u urbanim sredinama, ali nisu svi ti jezici *pisani* jezici, odnosno koriste se samo u razgovornom obliku. Shodno tome, izostanak određenog jezika iz jezičnog krajolika ne mora nužno ukazivati na neke ideološke ili simboličke razloge; možda se određeni jezik ne koristi u jezičnom krajoliku jer postoji samo kao razgovorni jezik (Spolsky, 2009). Nasuprot tome, ima primjera jezika koji se smatraju nepisanim jezicima, ali se ipak sve više koriste u jezičnom krajoliku. Jedan od takvih jezika je jamajkanski vernakular, koji se sve više javlja u jezičnom krajoliku (Dray, 2010). Nadalje, u nekim je situacijama uočljiv izostanak određenih jezika iz jezičnoga krajolika; primjerice, Waksman i Shohamy primjećuju kako je jezični krajolik proslave stogodišnjice osnivanja grada Tel Aviv-Jaffa sadržavao isključivo hebrejske natpise i dekoracije, čime su isključeni svi ostali jezici i njihovi govornici, također dionici tih stotinu godina zajedničke prošlosti (Waksman & Shohamy, 2010).

U mnogim radovima posebna se pažnja posvećuje manjinskim i/ili regionalnim jezicima. Naime, u mnogim državama svijeta manjinski jezici imaju nekakav stupanj zaštite ili promocije, ali to ne znači da će se oni ravnopravno koristiti u jezičnom krajoliku. Radovi o manjinskim jezicima u jezičnom krajoliku bave se vidljivošću manjinskih jezika u javnom prostoru kao pokazateljem njihove rasprostranjenosti, vitaliteta, očuvanja te identiteta (Marten, Mensel, & Gorter, 2012). Što se tiče regionalnih jezika, mnogi radovi bave se njihovom vidljivošću u jezičnom krajoliku. Blackwood i Tufi analiziraju vidljivost

regionalnih jezika u jezičnim krajolicima mediteranskih zemalja (Blackwood, 2011, 2015; Blackwood & Tufi, 2012), primjerice mjesto katalanskog ili bretonskog u jezičnom krajoliku Francuske (Blackwood, 2010). Pavlenko je u svojem istraživanju utvrdila vrlo važno mjesto ruskoga kao regionalnog jezika u glavnom gradu Ukrajine (2010), dok je Marten obradio prisutnost latgalijskog kao regionalnog jezika u Latviji (Marten, 2010). Jedno od naglašenih obilježja regionalnih jezika u javnom prostoru jest to da je nužno da takav jezik bude prisutan i vidljiv u jezičnom krajoliku ako ga se želi revitalizirati i početi više koristiti u zajednici (Gorter, Aiestaran, & Cenoz, 2012).

Budući je uporaba jezika u javnom prostoru zakonski regulirana u mnogim zemljama, istraživači jezičnih krajolika bavili su se i analizom zakona i stvarne uporabe jezika u javnom prostoru. Naime, neke je istraživače zanimalo poštuju li se zakoni o uporabi jezika u javnom prostoru pri postavljanju natpisa u jezičnom krajoliku. Neki autori pokazali su kako se u određenim situacijama uopće ne poštuju zakoni o uporabi jezika (Bruyèl-Olmedo & Juan-Garau, 2015; Torkington, 2009; Trumper-Hecht, 2009), jer su lokalne zajednice i pojedinci često motivirani vlastitim ciljevima, uglavnom ekonomskim ili ideološkim, koji nisu uvijek u skladu s nacionalnom politikom. U Belgiji, gdje je jezična zakonska regulativa vrlo složena, ne poštuju se dosljedno zakoni o uporabi jezika u javnom prostoru, zbog čega takva uporaba može biti vrlo zbunjujuća za korisnike (Mensel & Darquennes, 2012). U Latviji je u postsovjetsko vrijeme jezična legislativa postala vrlo stroga u svrhu promocije latvijskoga jezika kao nacionalnoga i jedinoga, zbog čega su neki regionalni jezici, poput latgalijskog, izuzeti iz jezičnog krajolika, budući da su njihovi govornici nesigurni oko uporabe tih jezika u javnom prostoru (Marten, 2012). Backhaus smatra da jezični krajolik ne nastaje prirodnim putem, već je svjesno kreiran i kontroliran od strane vlasti, ali i građana (Backhaus, 2009).

Kao što su neki autori utvrdili, jedna od pozitivnih sociolingvističkih strana proučavanja jezičnih krajolika jest promjena fokusa s govornika na prostor. Prostor je od iznimne važnosti jer uvelike određuje jezičnu uporabu, koja je na mikrorazini vrlo kompleksna (Blommaert & Dong, 2010). Kvalitetna interpretacija jezičnoga krajolika nije uopće moguća bez dubokog poznavanja prostora u kojem se taj jezični krajolik nalazi (Shohamy & Waksman, 2009). Jezični se krajolik može koristiti kao sredstvo kojim se stvaraju određene predodžbe o prostoru ili mjestu, primjerice u Hong Kongu gdje se jezičnim krajolikom stvara dojam

idealiziranog i ekskluzivnog prostora/mjesta (Jaworski & Yeung, 2010) ili u slučaju stvaranja atmosfere internacionalnosti u jezičnom krajoliku Tokija (Backhaus, 2006).

Neki su istraživači primijetili kako se jezični krajolik koristi kao sredstvo za diskurzivnu konstrukciju identiteta. Primjerice, uporaba engleskoga jezika u nekim krajevima Portugala postala je vrlo intenzivna zbog tržišta nekretninama na kojem se pokušava privući bogate strane kupce. Takvom uporabom engleskoga stvara se dojam ekskluzivnosti i predodžba o *elitnom* mjestu za život, čime se ideološki konstruira mjesto luksuza i privilegija (Torkington, 2009).

U suvremenoj globaliziranoj ekonomiji oglašavanje i marketing imaju značajno mjesto u javnom prostoru, što se neposredno odražava i na jezični krajolik. Neki istraživači bavili su se i tim aspektom uporabe jezika u javnom prostoru, posvećujući posebnu pažnju simboličkoj funkciji jezika u oglašavanju (Kelly-Holmes, 2000; Piller, 2001, 2003, 2010). Piller (2003) je pokazala kako se u Japanu strani jezici (uglavnom europski) često koriste u oglašavanju u javnom prostoru kako bi se proizvodima ili uslugama koje se oglašavaju pridodale osobine modernosti, naprednosti, sofisticiranosti i globalnosti. Osim navedenih osobina, korištenje je stranih jezika u oglašavanju u javnom prostoru korisno oglašivačima jer produljuje vrijeme koje je čitatelju potrebno da vizualno obradi tekst, zbog čega će se vremenski duže zadržati na oglasu (Piller, 2001). Piller je u drugom radu (2001) analizirala jezik njemačkog oglašavanja u medijima i javnom prostoru. Utvrdila je vrlo raširenu uporabu englesko-njemačke dvojezičnosti u oglašavanju, u kojoj se njemački jezik koristi za „nezanimljive“, činjenične, informativne podatke (primjerice radno vrijeme, kontakt brojeve, i sl.), dok se engleski jezik koristi za slogane i istaknutije dijelove oglasa, čime engleski jezik proizvodu dodaje attribute internacionalnosti, uspješnosti, okrenutosti ka budućnosti, sofisticiranosti i dobre zabave (Piller, 2001). Stolac je obradila oglase i reklame u javnom prostoru četiriju hrvatskih gradova, u kojima je našla pretežitu uporabu hrvatskoga jezika, kao jednu od osnovnih osobina hrvatskoga oglašavanja, no u svom radu, očito iz pozicije kroatistice, oglašivačima zamjera pretjeranu uporabu engleskoga jezika (Stolac, 2018b).

Jezični krajolik može biti koristan i u podučavanju stranih jezika te obrazovanju budućih učitelja. Neki su autori (Aladjem & Jou, 2016; Cenoz & Gorter, 2008; Chern & Dooley, 2014; Sayer, 2009) ponudili mogućnost da se jezični krajolik koristi kao učionica stranih jezika na otvorenom, jer se u njemu učenici i studenti mogu susresti s konkretnim ostvarajima tih jezika

u uporabi. U većini ovih primjera, naravno, radi se o podučavanju engleskoga jezika. S obzirom da je u mnogim gradovima svijeta engleski jezik vrlo prisutan u javnom prostoru, učitelji engleskoga jezika prepoznali su u tome priliku da učenicima daju zadatke jednostavne analize jezičnoga krajolika, kako bi na taj način unaprijedili svoje znanje engleskoga jezika (Rowland, 2013). Osim toga, neki su autori (Hancock, 2012) koristili jednostavno proučavanje jezičnoga krajolika kao način na koji bi se budući učitelji u vrlo raznolikim gradovima upoznali s jezicima i kulturama prisutnima u javnom prostoru, kako bi kasnije u konkretnim profesionalnim situacijama bili spremni na takvu raznolikost. Naposljetku, proučavanje jezičnoga krajolika može se proširiti i na škole, kako bi se vidjelo koji su jezici prisutni na zidovima školskih hodnika i učionica. Jedna studija iz Italije (Bellinzona, 2018) pokazala je kako zidovi srednjih škola sadrže gotovo isključivo tekstove na talijanskom jeziku, a jezika imigranata gotovo uopće nema, što ukazuje na to da vlasti žele što bržu asimilaciju imigranata, iako bi njihovi jezični repertoari mogli biti od velike koristi za državu, ali i za njih same (Bellinzona, 2018, str. 318).

Jezični je krajolik izrazito povezan i s turizmom, budući da aktivnosti u turizmu često kreiraju promjene u javnom prostoru u vidu oglašavanja, reklamiranja i pružanja informacija turistima u vidu raznih natpisa. Promjene u tipu turizma često dovode i do promjena u jezičnom krajoliku, posebice u vidu jezika koji se koriste u javnom prostoru. Jedna od tehnika kojima se utječe na jezični krajolik radi turizma jest svakako prilagođavanje natpisa i informacija na temelju percepcija o potrebama određenih turista, sve u cilju privlačenja što većeg broja klijenata u određene radnje, restorane i trgovačke centre (Kallen, 2009). Turizam može utjecati na lokalne vlasti i stanovnike manjih mjesta da se odupiru državnim jezičnim politikama, kako ne bi izgubili prihode (Moriarty, 2012, 2013).

Jezični krajolik često postane arena u kojoj se razne skupine pokušavaju boriti za svoja prava. S obzirom da se takve skupine uglavnom izražavaju tekstovima i slikama, jezični aspekt takvog aktivizma također je bio predmetom istraživanja u radovima o jezičnom krajoliku. Neke od funkcija koje aktivizam u jezičnom krajoliku može imati su, primjerice, pružanje otpora nametanju normi od strane državne ili lokalne vlasti, borba za veću prisutnost određenog jezika u jezičnom krajoliku, ili promicanje i zaštita manjinskih jezika. Primjer prve funkcije svakako je rad koji opisuje spontani nastanak zida u irskom gradu Dingle (Moriarty, 2012, 2013). Taj je zid nastao kao reakcija stanovnika na odluku državne vlasti da sve javne

natpise u pokrajini *Gaeltacht* izmijenjeni iz dvojezičnih u jednojezične – irske. Stanovnici su se pobožali da će ta izmjena imati negativan učinak na turizam, koji je njima osnovna gospodarska grana. Iz tog straha nastao je Zid, kao svojevrsno platno na kojemu su građani javno bilježili sve vezano za tu situaciju (Moriarty, 2012). Autorica je analizirala Zid kao multimodalni tekst, što je pokazalo da je jezični krajolik povezan s nacionalnom jezičnom politikom, ali i s turizmom i ekonomijom, iz čega zaključuje da sve elemente jezičnoga krajolika treba promatrati iz svih uglova. Primjer druge funkcije jezika jest rad o jezicima Sámi u jezičnom krajoliku četiriju sela arktičkoga kruga (Salo, 2012). U tom radu autorica prikazuje jezični aktivizam za očuvanje i aktivno promicanje korištenja jezika Sámi na tom području koje se rasprostire u četirima državama. U posljednjem primjeru, koji se odnosi na izostanak arapskoga jezika u jezičnom krajoliku Haife (Izrael), autori sugeriraju da se jezični krajolik može koristiti ne samo kao način istraživanja, već i kao aktivistički mehanizam koji bi modernizirao klasično viđenje opozicije većinskog/manjinskog jezika (Shohamy & Abu Ghazaleh-Mahajneh, 2012).

Jezični je krajolik prostor u kojem se može proučavati i prisutnost jezičnog kontakta, odnosno konflikta. U jezičnom se krajoliku mogu vidjeti konkretni primjeri jezičnog konflikta kroz reakcije različitih društvenih aktera u vidu brisanja, prebojavanja ili dodavanja teksta na postojećim natpisima (Marten i sur., 2012). Pavlenko je u Kijevu uočila različite prakse pri uporabi ruskoga jezika u jezičnom krajoliku, ovisno radi li se o državnim ili privatnim natpisima. Iako ukrajinski zakoni nalažu da se kod oglašavanja i javnih natpisa obvezno koristi ukrajinski jezik, s mogućim prijevodom na neki drugi jezik, Pavlenko je primijetila da državni natpisi koriste isključivo ukrajinski, što ona interpretira namjernim uklanjanjem ruskoga jezika iz javnog prostora (2012). Ova je situacija neobična jer je ruski manjinski jezik u Ukrajini, ali ga većina ukrajinskoga stanovništva govori. Kod privatnih natpisa situacija je drugačija, autori natpisa koriste ruski i ukrajinski, što zapravo prikazuje stvarno stanje društvene dvojezičnosti (Pavlenko, 2012). Osim toga, Pavlenko je identificirala i pet načina na koje se manifestiraju reakcije jezičnoga konflikta u javnom prostoru: brisanjem jezika, zamjenom jezika, dizanjem ili spuštanjem statusa jezika, regulacijom te transgresivnim natpisima (Pavlenko, 2009, str. 254-257).

U današnje globalizacijsko vrijeme neizostavan dio gotovo svih jezičnih krajolika jest prisutnost engleskoga jezika. Engleski je jezik toliko prisutan u javnim urbanim prostorima da

se zapravo njegov izostanak iz jezičnog krajolika promatra kao nešto čudnovato. Mnogi radovi o jezičnom krajoliku analiziraju mjesto i ulogu engleskoga jezika u javnom prostoru. Jedna od čestih funkcija engleskoga jezika u jezičnom krajoliku jest funkcija neutralnoga jezika u situaciji gdje se dva ili više jezika nalaze u konfliktu (Ben-Rafael, Shohamy, & Amara, 2006). Huebner (2006) je u jezičnom krajoliku Bangkoka identificirao promjene u ulozi engleskoga jezika od vremena kad je Smalley (1994) analizirao tu ulogu i zaključio da se koristi samo za obraćanje strancima. U tom razdoblju engleski je jezik poprimio drugačiju ulogu i njegov je utjecaj na tajski jezik postao značajan, kako na leksičkom, tako i na pravopisnom, izgovornom i sintaktičkom planu (Huebner, 2006). Engleski je od kineskoga preuzeo ulogu najvažnijeg idioma u gradu. U jezičnom krajoliku Donostie i Ljouwerta, Cenoz i Gorter uočavaju kako je engleski postao neizostavan dio krajolika, ali njegovu ulogu ne smatraju informativnom, već konotacijskom – prisutnost engleskoga jezika u jezičnom krajoliku kod konzumenata aktivira vrijednosti poput međunarodne orijentacije, budućnosti, uspjeha, sofisticiranosti i zabave (Cenoz & Gorter, 2006). U mnogim svjetskim jezičnim krajolicima engleski jezik služi kao simbol modernosti i zapadnjaštva, zbog čega je vrlo popularan i prestižan u javnom prostoru (Backhaus, 2007; Coluzzi, 2012; Kasanga, 2012; Lanza & Woldemariam, 2009; Taylor-Leech, 2012). Nadalje, uloga engleskoga jezika iznimna je u kontekstu turizma gdje često funkcionira kao *lingua franca*, budući da turisti danas dolaze iz velikog broja zemalja, zbog čega tradicionalni jezici turizma gube na važnosti (Bruyèl-Olmedo & Juan-Garau, 2009), a engleski funkcionira kao „transnacionalni“ jezik (Lo Bianco 2009, str. 207; preuzeto iz Kasanga, 2012, str. 555).

Utjecaj jezičnog krajolika na sociolingvistički kontekst određenog mjesta nije jednosmjernan, već postoji obostrani utjecaj. Dok jezični krajolik odražava relativan status i moć određenih jezika u sociolingvističkom kontekstu, taj isti jezični krajolik ujedno i stvara odnosno doprinosi sociolingvističkom kontekstu (Torkington, 2009). Jezični krajolik je pod utjecajem jezičnih politika, ali istovremeno on utječe na te iste jezične politike (Gorter i sur., 2012). Primjer koji citirani autori spominju jest situacija u baskijskom gradu Donostia/San Sebastian, u kojem su lokalne vlasti pri izmjenama javnih natpisa uzele u obzir i ranije studije o jezičnom krajoliku, koje su bile pokazale slabu zastupljenost baskijskoga jezika. Autori smatraju da ako neka zajednica želi da određeni manjinski jezik opstane, taj jezik mora biti značajno prisutan na tekstovima u javnom prostoru (Gorter i sur., 2012), što potvrđuje važnost uzajamnog utjecaja između jezičnog krajolika i sociolingvističkog konteksta.

Jedno od obilježja radova o jezičnim krajolicima jest i promatranje alohtonih jezičnih elemenata u javnom prostoru kao nepotrebnih i suvišnih (El-Yasin & Mahadin, 1996). Takvo promatranje temelji se na jezičnom purizmu koji smatra da nema potrebe za korištenjem tuđica ili stranih riječi u izvornom obliku u javnom prostoru određene zemlje. Strani elementi u jezičnom krajoliku gledaju se kao nešto što onečišćuje javni prostor i remeti homogenost uporabe jednog nacionalnog jezika. Najčešće spominjan problem u današnjim jezičnim krajolicima jest definitivno uporaba engleskoga jezika u javnom prostoru, koja je jedno od osnovnih obilježja globalizacije u moderno doba. Na prostoru Zadra uočena je vrlo raširena uporaba drugih jezika u javnom prostoru, što je okarakterizirano kao nepotrebno i suvišno, a često i u suprotnosti s legislativom (Ćosić & Mahnić-Ćosić, 2001). Nadalje, Ćosić je u istraživanju ponovljenom deset godina kasnije uočio značajan porast anglizama i talijanizama u javnom prostoru Zadra te razne primjere tzv. „*bastardnih*“ novotvorenica, koje sadrže morfološke elemente iz više jezika (Ćosić, 2013). I u ostalim krajevima Hrvatske primjećuje se intenzivna uporaba engleskoga jezika u jezičnom krajoliku na što neki kroatisti gledaju kao vrlo negativnu pojavu koja ih „zabrinjava“ (Stolac, 2018b, str. 314). Osim purizma, jedan od razloga zašto bi takva pojava mogla biti negativna jest i to što se smatra da bi uporaba engleskoga jezika mogla imati vrlo negativan utjecaj na ostale jezike, posebice one manjinske, koji se bore za svoje mjesto u javnom prostoru (Cenoz & Gorter, 2006).

Kao nadogradnju *jezičnih* krajolika, neki su autori sugerirali promjenu fokusa sa striktno jezičnih elemenata i na druge semiotičke elemente u javnom prostoru (Jaworski & Thurlow, 2010). Iako je jezična komponenta u javnom prostoru vrlo bitna, Jaworski i Thurlow smatraju da se mnogo o tom prostoru može saznati promatrajući interakciju pisanoga diskursa s ostalim diskurzivnim načinima, primjerice sa slikama, neverbalnom komunikacijom, arhitekturom te izgrađenom okolinom (2010, str. 2). Takav pristup nazvali su proučavanjem *semiotičkih krajolika*, čime jezične krajolike proširuju na više elemenata u javnom prostoru koji stvaraju nekakvo značenje, budući da značenje ne nastaje samo od jezičnih elemenata. Pennycook ide korak dalje pa predlaže proširenje na tzv. *semiotičke skupove* (engl. *semiotic assemblages*) koji bi uključivali proučavanje prostora, mjesta, tijelā, jezika i osjetila (primjerice, okusa, mirisa, opipa...) (Pennycook, 2019).

Na kraju, treba nešto reći i o kritici tradicionalnog načina proučavanja jezičnih krajolika. Nakon objavljivanja prvog broja znanstvenog časopisa *Linguistic Landscape*, Jan Blommaert

je kritički reagirao na tijek razvoja proučavanja jezičnih krajolika. Naime, u uvodniku toga prvog broja, urednici konstatiraju da je proučavanje jezičnih krajolika već etablirano i razrađeno, te da se može govoriti o načinu istraživanja koji iza sebe ima značajan broj radova koji jasno i nedvosmisleno opisuju jezične krajolike (Barni & Bagna, 2015). No, Blommaert smatra da još uvijek traje tzv. „prvi val“ nesavršenog proučavanja jezičnih krajolika, u kojima se primarno koriste kvantitativne metode pobrojavanja jezika korištenih u javnom prostoru, čime se ne saznaje gotovo ništa o dubljim interakcijama između raznih društvenih i jezičnih praksi (Blommaert, 2016). Blommaert i suradnici smatraju da je nužno unaprijediti proučavanje jezičnih krajolika koristeći etnografiju kao pristup kojim se, dodajući semiotičku, povijesnu i kvalitativnu perspektivu, uzima u obzir puno više elemenata iz prostora koji se proučavaju te se tako otklanjaju nedostaci tradicionalnog pristupa koji je sinkronijski, statičan i kvantitativan (Blommaert, 2013, 2016; Blommaert & Maly, 2016). Proučavanje jezičnih krajolika trebalo bi koristiti „etnografsko-povijesni pristup koji rabi sociolingvističke objekte kao beskonačno osjetljive alate za otkrivanje društvenopolitičkih promjena na razinama i na mjestima koja inače nisu smatrana relevantnima“ (Blommaert, 2016, str. 3).

3.2.6. Metodološke poteškoće u proučavanju jezičnih krajolika

Jedno od ključnih obilježja razvoja proučavanja jezičnih krajolika jest zasigurno metodologija. U mnogim ranijim, ali i u nekim recentnim radovima može se naići na metodologije koje nisu sustavno razrađene. Zbog toga se rezultati takvih istraživanja mogu dovesti u pitanje. Metodološke su diskrepancije najviše prisutne u ranijim radovima o jezičnim krajolicima, kada se takve nedorečenosti toleriralo zbog još ranog stupnja razvijenosti discipline.

Osim poteškoća u metodologiji, drugo osnovno obilježje proučavanja jezičnih krajolika jest da ne postoji jedna, sustavna, općeprihvaćena metodologija istraživanja koja bi bila korištena u svim radovima, a s vremenom nadograđivana i poboljšavana. Metodologija proučavanja jezičnih krajolika u stalnom je traženju savršenog modela (Gorter i sur., 2012) koji bi omogućio sustavno proučavanje jezičnih krajolika sa znanstveno čvrsto utemeljenim rezultatima.

Razlozi takvim metodološkim problemima nalaze se u različitom profilu istraživača koji istražuju jezik u javnom prostoru, ali i u kompleksnim jezičnim ostvarajima koji se mogu zateći u javnom prostoru, vrlo često kombiniranim s raznim grafičkim, vizualnim i elementima dizajna koji svi zajedno proizvode nekakvo značenje. Stoga primjeri dosad korištenih metodologija variraju od čisto kvantitativnih ili čisto kvalitativnih sve do kombiniranih kvantitativno-kvalitativnih metodologija. Neki od pristupa koriste semiotičke teorijske okvire (Jaworski & Thurlow, 2010), a neki autori kritični prema ranijim radovima predlažu stavljanje naglaska na etnografski pristup proučavanju jezičnih krajolika (Blommaert, 2016; Blommaert & Maly, 2016; Maly, 2016; Sebba, 2010). Vrlo je važno u svakom proučavanju jezičnih krajolika koristiti rigoroznu i dobro objašnjenu metodologiju, kako bi rezultati bili kvalitetni i usporedivi s drugim studijama.

Među radovima koji se ističu vrlo dobro razrađenom metodologijom, a sukladno tome i dobrim zaključcima, svakako treba istaknuti studiju Petera Backhaus, o kojoj je pisao na više mjesta (Backhaus, 2006, 2007, 2008), ali njegovu monografiju o jezičnom krajoliku glavnog grada Japana (Backhaus, 2007) primarno smatramo primjerom dobro razrađene metodologije. Mnoge elemente Backhausove metodologije koristimo i u ovoj disertaciji.

Jedan vrlo značajan rad zapravo ne spominje termin *jezični krajolik*, ali se time doista bavi. Radi se o studiji uporabe jezika u javnom prostoru u ugandanskome gradu Liri (Reh, 2004). Značajan doprinos ovoga rada jest to što je Reh ponudila vrlo kvalitetan način analize tekstova na višejezičnim natpisima u jezičnom krajoliku. Reh je tekstove analizirala kroz tri skupine osobina: 1. prostornu pokretljivost objekta koji nosi natpis, 2. vidljivost višejezičnosti, te 3. način na koji su organizirane višejezične informacije na natpisu (2004, str. 3). Prostorna pokretljivost/nepokretljivost objekta koji nosi natpis važna je zbog učinkovitosti informiranja. Naime, ako se natpis nalazi na pokretljivom objektu, manje su šanse da informacije s natpisa dođu do čitatelja. Što se tiče vidljivosti višejezičnosti, Reh razlikuje između vidljive i skrivene višejezičnosti (2004). Kod vidljive višejezičnosti na natpisu je prisutno više različitih jezika, dok je kod skrivene višejezičnosti, isti tekst dostupan na nekom drugom jeziku, ali i na nekoj drugoj lokaciji. Naposljetku, treća i najzanimljivija kategorija odnosi se na vrste višejezičnih informacija na natpisu. Reh je ovdje analizirala natpise i podijelila ih u četiri skupine (2004):

1. *duplicirajući višejezični tekstovi* (isti tekst dostupan je na više jezika; ovakva organizacija natpisa ukazuje na postojanje društvene višejezičnosti te pokazuje ravnopravnost skupina čiji jezici se koriste na takvim natpisima)
2. *fragmentarni višejezični tekstovi* (kompletna informacija data je na jednom jeziku, a odabrani dijelovi prevedeni su na drugi/druge jezik/e;)
3. *preklapajući višejezični tekstovi* (samo dio glavnog teksta ponavlja se na barem još jednom jeziku, dok je ostatak sav na glavnom jeziku; takav tekst pretpostavlja višejezično čitateljstvo)
4. *komplementarni višejezični tekstovi* (različiti dijelovi teksta dati su na različitim jezicima, što pretpostavlja višejezično čitateljstvo). (Reh, 2004, str. 8-15)

Iako je proučavanje jezičnih krajolika uglavnom sinkronijsko, neki autori proučavali su dijakronijske aspekte jezičnih krajolika. Primjerice, Pavlenko (2009, 2010) proučava jezični krajolik ukrajinskog glavnog grada Kijeva iz dijakronijske perspektive, opisujući povijesne mijene koje su konačno dovele do današnjeg stanja u jezičnom krajoliku. Osim fotografija jezičnoga krajolika Pavlenko koristi i stare fotografije, dokumente i druge predmete koji mogu nešto reći o dijakronijskom aspektu jezičnog krajolika. Osim Pavlenko, Moore je također primijenio dijakronijski pristup jezičnim krajolicima, analizirajući jezični krajolik Vilnusa u Litvi (Moore, 2019), a Rončević je izradila dijakronijsku analizu jezičnoga krajolika Rijeke kroz 150 godina povijesti toga grada (2019).

Primjena različitih metoda u istom javnom prostoru može dovesti do različitih rezultata. Primjerice, u analizi jezičnoga krajolika Kineske četvrti u Washingtonu, Leeman i Modan (2009) i Lou (2010) došle su do različitih zaključaka. Dok su Leeman i Modan zaključile kako uporaba kineskoga u jezičnom krajoliku služi komodifikaciji Kineske četvrti, Lou u svojoj studiji zaključuje kako kineski jezik u Kineskoj četvrti nema nekakvu praktičnu informativnu funkciju te mu je ekonomska vrijednost mala.

Nedostaci ranijih metoda proučavanja jezičnih krajolika

U najranijim radovima o jezičnim krajolicima različiti autori koristili su različite definicije onoga što istražuju. Tako je, primjerice, Backhaus kao jedinicu proučavanja koristio svaki uokvireni tekst jasno odvojen od okoline (Backhaus, 2007), i čini nam se da je takav pristup u

kvantitativnom dijelu istraživanja najbolji, iako ima svojih nedostataka. Gorter i Cenoz sa svojim suradnicima koristili su cijelo pročelje nekog poslovnog prostora kao jednu jedinicu proučavanja, što je vrlo problematično (Muth, 2012). Naime, u pročelju jednog poslovnog prostora može biti više izloga i ulaznih vrata, koji mogu sadržavati veliki broj manjih tekstova, tiskanih ili napisanih rukom, no teško je reći da su svi djelo istog autora. Čak i ako je vlasnik taj koji odlučuje što će se napisati u izlogu i na kojem jeziku, smatramo da je računati sve tekstove kao jedan natpis metodološki neprihvatljivo. Dodatan nedostatak pročelja kao jedinice proučavanja jest i u tome što ti raniji radovi nisu koristili intervjuiranje vlasnika i djelatnika poslovnih prostora o njihovim jezičnim politikama pri postavljanju tekstova.

Nadalje, mnogi radovi donose zaključke o uporabi jezika u javnom prostoru proučavajući jednu ili dvije ulice u nekom gradu i zatim uspoređujući dobivene podatke s nekim drugim gradom. Zaključci takvih studija često su vrlo dvojbeni, jer svaki grad ima svoju dinamiku i vlastiti sociolingvistički kontekst, koji je teško usporediv s drugim gradovima, pogotovo u drugim državama. Osim toga, donositi zaključke na temelju samo dvije ulice jednoga grada metodološki je također površno. Primjer takvog rada je Coluzzi (2012), koji uspoređuje jezični krajolik dvaju talijanskih gradova s jezičnim krajolikom Bruneja, ali na temelju analize jezičnoga krajolika samo jedne ulice u svakom od triju gradova. Osim problema reprezentativnosti uzorka, ovdje se javlja i problem usporedivosti tih dvaju konteksta. Takvu metodologiju promovirali su Cenoz i Gorter (2006) u svojim radovima i svi kasniji istraživači koji su ih slijedili koristili su isti način uzorkovanja.

Temeljni nedostatak ranijih radova o jezičnom krajoliku bilo je stavljanje naglaska na gotov natpis, bez pokušaja da se prouči i objasni proces nastanka natpisa (Spolsky, 2009). Donositi zaključke o važnosti, moći ili simboličkoj vrijednosti nekog jezika upotrijebljenog na javnom natpisu, a da se ne ispita način kako je taj jezik dospio na natpis, metodološki je neopravdano jer proces analize postaje špekulacija o tome zašto je baš taj jezik na natpisu. Da bi se izbjegla takva jednostrana interpretacija potrebno je analizi pristupiti na raznovrsne načine, dubinski i etnografski (Malinowski, 2009).

Svaki je jezični krajolik specifičan i jedinstven; stoga je važno prilagoditi metodologiju istraživanja kontekstu i primijeniti alate koji će na najbolji način pomoći pri interpretaciji

podataka. Budući da je svako istraživanje specifično, vrlo je važno da autori vlastitu metodologiju opišu na iscrpan i detaljan način (Edelman, 2009).

Mnogi dosadašnji radovi koji se bave proučavanjem jezičnih krajolika ne uključuju intervjuiranje svih aktera uključenih u nastanak i „konzumaciju“ natpisa. Ako se natpisi pokušaju objasniti bez podataka dobivenih od onoga tko je natpis osmislio, izradio, postavio i onoga koji ga je *konzumirao*, interpretacija je nepotpuna i jednostrana, zbog čega ne omogućava dobar i koristan zaključak. U nekim se istraživanjima pokazalo kako čitatelji natpisa uopće nisu registrirali postojanje njemačkoga jezika na natpisu, iako ga je bilo (Mensel & Darquennes, 2012), što ukazuje na to da stvarna uporaba i percepcija prisutnosti jezika u javnom prostoru može biti drugačija od onoga što kvantitativni podaci pokazuju. U drugim radovima pokazalo se kako se stavovi čitatelja natpisa o tim istim natpisima mogu značajno razlikovati od zaključaka istraživača (Szabó-Gilinger, Sloboda, Šimičić, & Vigers, 2012; Trumper-Hecht, 2010), što znači da je interpretacija natpisa bez razgovora sa svim akterima zapravo špekulativna. Da bi izbjegli špekulacije, neki su istraživači vodili intervju s ispitanicima koje bi vodili po gradu i s njima razgovarali o javnim natpisima (Todd Garvin, 2010).

Metodološki izazovi u proučavanju jezičnih krajolika

S obzirom da je proučavanje jezičnih krajolika u konstantnom razvoju, ovdje ćemo ukratko opisati metodološke izazove s kojima se istraživači suočavaju u današnje vrijeme. Od početka proučavanja jezičnih krajolika gotovo svi su radovi težili finom podešavanju i usavršavanju metodologije, no s obzirom da je svaki kontekst proučavanja jedinstven, još uvijek nema jedne općeprihvaćene metodologije. Kao što smo vidjeli iz Blommaertove kritike, moguće je da jedino etnografski pristup može popraviti dosadašnje nedostatke nastale korištenjem sinkronijskog kvantitativnog pristupa.

Jedan od metodoloških izazova u proučavanju jezičnih krajolika svakako je pitanje koji se sve objekti mogu koristiti pri analizi. Iz dosadašnjih radova vidimo da su se uglavnom koristili fiksni objekti s natpisima, ali neki radovi predlažu i korištenje pokretnih objekata, internetskih stranica, sadržaja na društvenim mrežama, tetovaža na ljudskim tijelima, ili mirisa i zvukova u javnom prostoru. Kod dijakronijskih radova rabljene su i stare fotografije, suvremene

fotografije, arhivski dokumenti i slike ranijih razdoblja u jezičnom krajoliku. Svi ti objekti mogu stvoriti ili ukazati na određena značenja u javnom prostoru, čime postaju legitimni predmeti istraživanja.

Analiza brendova, imena i robnih marki često je bila temom metodoloških pitanja, budući da je teško klasificirati takve natpise kao primjere određenog jezika. Često uporaba takvih tekstova nema informativnu namjenu, već samo stvaranje određenog utiska kod čitatelja, pa zbog toga klasifikacija kroz neki jezik uopće nije ni potrebna (Edelman, 2009). Edelman (2009) smatra da je dužnost svakog istraživača detaljno i jasno objasniti svoje metodološke postupke, kako bi korisnici i drugi istraživači mogli usporediti podatke. Tufi i Blackwood (2010) su u svom radu ustanovili da razni istraživači imaju različite predodžbe o jeziku porijekla određene robne marke pa su na temelju izvora iz marketinga i sociologije predložili da se brendovi i robne marke svakako uvrste u korpus jezičnoga krajolika na način da se posebno kodiraju kao robne marke te da se za njih odredi jezik društvene predodžbe, a naknadno i zemlja društvene predodžbe.

Autorstvo u jezičnom krajoliku vrlo je važan segment proučavanja koji je često bio zanemaren. Naime, mnogi su istraživači interpretirali natpise u javnom prostoru bez razgovora s autorima tih natpisa, čime su njihovi zaključci bili upitni. Malinowski (2009) smatra da svi budući istraživači jezičnoga krajolika trebaju smjestiti i kontekstualizirati svoje studije u živote onih koji čitaju, pišu i žive među natpisima vlastitog jezičnog krajolika. Stoga bi svaka buduća studija jezičnoga krajolika trebala uključivati i razgovor sa svim akterima uključenim u osmišljavanje, proizvodnju, postavljanje i čitanje natpisa u javnom prostoru.

Jedna od metodoloških praksi u proučavanju jezičnih krajolika bilo je kodiranje natpisa prema autoru u kategorije *top-down* (službeni, formalni natpisi), odnosno *bottom-up* (neslužbeni, privatni natpisi). Neki autori smatraju da takva klasifikacija danas više nije održiva (Leeman & Modan, 2010) budući da nije uvijek lako nedvosmisleno odrediti je li natpis služben ili ne. Jedna od situacija koja se spominje jest ona u kojoj privatni autori postavljaju natpis u javni prostor, ali u obliku u kojem to od njih zahtijeva zakonodavac. Kallen (2009) sugerira uporabu klasifikacije *horizontalnih* natpisa kod kojih namjena nije usmjerena prema gore, nego na istoj razini, dakle privatnim osobama. S druge strane, Coupland (2010) smatra da su svi natpisi u javnom prostoru zapravo usmjereni prema dolje (na neki način službeni), jer su svi utemeljeni na nekim ideologijama. Shodno tome, važno je da svi istraživači dobro

kontekstualiziraju jezični krajolik koji istražuju i donesu valjane zaključke o autorstvu i namjeni natpisa.

Na kraju, smatramo da je usporedba raznih jezičnih krajolika nemoguća, budući da se svaki sociolingvistički kontekst previše razlikuje da bi bio usporediv. Stoga zaključke i rezultate ranijih radova o jezičnom krajoliku uvijek treba uzeti s dozom opreza, posebice ako su korištene metode bile nepotpune.

3.2.7. Jezični krajolik kao sastavnica jezične ekologije

Proučavanje uporabe pisanoga jezika u javnom prostoru jedan je od načina na koji se može opisati jezična ekologija neke urbane sredine (Spolsky u: Backhaus, 2007, str. x). Hult je predložio analizu jezičnoga krajolika kao način kojim se može utvrditi niše određenih jezika u jezičnom ekosustavu (Hult, 2009). Analizom jezičnog krajolika i analizom neksusa, koje Hult smatra komplementarnim metodama (2009), može se dobiti velika količina podataka o određenoj jezičnoj ekologiji. Analiza neksusa temelji se na radu Scollona i Wong Scollon, koji su podijelili ovaj etnografski pristup na tri dijela: 1. diskurs na mjestu, 2. red interakcije, i 3. povijesni korpus (Scollon & Wong Scollon, 2003). Tim trima dijelovima analize neksusa dobili bi se podaci o postojećim diskursima u mjestu, odnosno prostoru; zatim o društvenim konvencijama o uporabi jezika na natpisima, o izboru jezika ovisno o čitateljima, o žanru natpisa, o jezičnim politikama, itd. Treći dio neksusa odnosi se na osobna uvjerenja pojedinca te rutinske materijalne ili simboličke prakse (Hult, 2009).

Moriarty (2012) također koristi analizu jezičnoga krajolika kao važnu sastavnicu jezične ekologije grada Dingle u Irskoj. Njezini su rezultati pokazali kako se analizom jezičnoga krajolika mogu identificirati utjecajne jezične ideologije. Osim toga, utvrdila je kako je jezični krajolik povezan s jezičnom politikom države, ali je snažno povezan i s turizmom i gospodarstvom na lokalnoj razini, što znači da objedinjuje mnoge aspekte jezične ekologije (Moriarty, 2012).

Shohamy i Waksman vide jezični krajolik kao „ekološku arenu“ u kojoj se elementi u javnom prostoru stalno pregovaraju i osporavaju (2009). Prema njima, jezični je krajolik dio jezične ekologije i povezan je s načinima na koje se razni jezični objekti postavljaju i predstavljaju u fizičkom svijetu. Višejezična dimenzija jezičnih krajolika promatra se kao oblik

multimodalnog stvaranja značenja kroz dinamične prakse koje se objedinjuju u jednoj semiotičkoj cjelini unutar vrlo određenog konteksta neke jezične ekologije (Shohamy & Waksman, 2009, str. 320).

3.2.8. Proučavanje jezičnih krajolika u Hrvatskoj i na hrvatskome govornom prostoru

S obzirom da je proučavanje jezičnih krajolika relativno novija disciplina, u Hrvatskoj i na hrvatskom govornom području još uvijek nema puno takvih radova. Kao što smo već ranije naveli⁵⁸, prva studija o uporabi jezika u javnom prostoru Hrvatske objavljena je u Zadru 2001. godine (Ćosić & Mahnić-Ćosić, 2001), no ona je prvenstveno onomastička, a ne sociolingvistička studija, što ju čini neusporedivom sa suvremenim studijama jezičnoga krajolika.

Na hrvatskom govornom prostoru najviše je o toj temi pisala Ivana Grbavac (Grbavac, 2012a, 2012b, 2013, 2015a, 2015b; Grbavac i sur., 2014), koja je gotovo sve te citirane radove utemeljila na istraživanju provedenom za potrebe svoje doktorske disertacije o jezičnom krajoliku Mostara. Grbavac je utvrdila da je Mostar jezično podijeljen grad, budući da se u jezičnom krajoliku istočnog i zapadnog dijela grada manifestiraju različite prakse korištenja jezika u javnom prostoru (Grbavac, 2013). Tako je istraživanje pokazalo da su najčešće korišteni jezici u jezičnom krajoliku istočnog dijela grada bošnjački i engleski. Uporaba engleskoga jezika okarakterizirana je kao simbolična jer stvara prestiž i pozitivnost. U jezičnom krajoliku zapadnog dijela Mostara engleski je čak češći od hrvatskoga, što ukazuje na otvorenost toga dijela grada prema zapadnjačkoj kulturi. U istočnom dijelu prisutni su i turski i arapski u jezičnom krajoliku, očito zbog veza toga dijela grada s islamskom kulturom (Grbavac, 2013). Grbavac je također primijetila da su u istočnom dijelu grada obilježja identiteta mnogo istaknutija negoli u zapadnom dijelu (2015b). Osim prisutnosti određenih jezika u javnom prostoru Grbavac je uočila i da lokalne prakse znatno odudaraju od državne jezične politike, budući da tri službena jezika Bosne i Hercegovine nisu ravnopravno korištena na natpisima, ćirilice gotovo uopće nema, a engleski je jezik prisutan na službenim natpisima, iako se takva uporaba ne spominje u zakonodavnim tekstovima (2015a).

⁵⁸ Vidi str. 71. i 86.

Gradečak-Erdeljić i Zlomislić (2014) analizirale su jezični krajolik Osijeka s posebnim osvrtom na utjecaj američke kulture i engleskoga jezika. Njihovi su rezultati pokazali kako je jezični krajolik Osijeka amerikaniziran u gotovo svim segmentima društvenoga i kulturnoga života. Iako je hrvatski jezik najviše korišten u jezičnom krajoliku Osijeka, engleski se koristi vrlo slobodno, uglavnom radi prijenosa elemenata američke kulture u javni prostor grada (Gradečak-Erdeljić & Zlomislić, 2014).

Petar Vuković analizirao je jezični krajolik Subotice (Srbija) gdje živi i hrvatska nacionalna manjina. Njegovi rezultati pokazuju da se mogu uočiti dvije suprotstavljene tendencije. Jedna se očituje u odlučnosti lokalnih vlasti da promoviraju srpsko-mađarsko-hrvatsku trojezičnost, dok se druga očituje u jednojezičnosti privatnih natpisa, kojima je cilj izravna i jednostavna komunikacija (Vuković, 2012).

U svojoj doktorskoj disertaciji, Marina Rončević analizira jezični krajolik Rijeke kroz dijakronijsku analizu 150 godina povijesti grada, obrađujući arhivske dokumente te stare fotografije i tisak. Podijelivši tih 150 godina riječke prošlosti u četiri razdoblja, Rončević analizira različite prakse korištenja jezika na natpisima u javnom prostoru i uočava promjene koje su se događale promjenom države, odnosno režima. Primjerice, najraznolikiji je jezični krajolik opisan u austro-ugarskom razdoblju, kada ta uporaba prilično oslikava i društvenu višejezičnost, dok je u kasnijim razdobljima pretežita uporaba jednoga jezika (talijanskog, pa hrvatskog/hrvatskosrpskog i u novije vrijeme hrvatskog), koja ne odražava društvenu dvojezičnost (Rončević, 2019).

U već spomenutom radu, Diana Stolac istražila je jezik reklama u jezičnom krajoliku četiriju najvećih hrvatskih gradova, analizirajući veleplakate te natpise na zgradama i vozilima. Zaključila je kako su najčešće jednojezične reklame na hrvatskom standardnom jeziku, a od dvojezičnih su najčešće one koje uključuju hrvatski i engleski, odnosno hrvatski i talijanski. Kod višejezičnih reklama, hrvatski i engleski su obvezatni uz neki treći jezik. S obzirom da je Stolac kroatistica, nju zabrinjava nesmetano korištenje anglizama u reklamnom diskursu u hrvatskim urbanim prostorima te zamjera autorima reklama nebrigu za razvoj hrvatskoga jezika (Stolac, 2018b). Iako se autorica u radu izriječom izuzima iz tradicionalnog purizma, zaključak je toga rada zapravo pravi primjer purističke tradicije koja u jeziku ne podnosi kreativnost i slobodu izvan okvira jednoga jezika i jedne nacije. Moramo imati na umu da je u oglašavanju vrlo važna kreativnost i stalno nadmetanje u potrazi za kupcima.

3.2.9. Budućnost proučavanja jezičnih krajolika

Proučavanje jezičnih krajolika postalo je vrlo dinamično polje u okviru sociolingvistike i ima sjajnu budućnost. Prostori koji se proučavaju nisu više samo opipljivi prostori gradskih ulica i fasada, već se proširuju na internet, društvene mreže, virtualni svijet, mobilne telefone i računala, ljudska tijela te mirise i zvukove u javnom prostoru.

Jedno od metodoloških poboljšanja koje bi moglo znatno unaprijediti proučavanje jezičnih krajolika svakako jest primjena etnografskog proučavanja jezičnih krajolika (ELLA 2.0)⁵⁹ koje znatno proširuje mogućnosti ove discipline (Blommaert & Maly, 2019). Nadalje, tetovaže i drugi natpisi na ljudskim tijelima također bi mogli doprinijeti razumijevanju stvaranja značenja u javnom prostoru (Roux, Peck, & Banda, 2018). Jaworski predlaže i proučavanje raznih urbanih skulptura i instalacija koje nemaju informativnu ulogu, ali predstavljaju jezični performans koji rekontekstualizira prethodno postojeći jezični sadržaj i tako stvara novo značenje u javnom prostoru (Jaworski, 2015).

Geografski gledano, budućnost proučavanja jezičnih krajolika svakako će uključivati i širenje na neke nove, neistražene regije svijeta, kao što je subsaharska Afrika ili Azija te obje Amerike. Dosad je Europa imala primat u proučavanju jezičnih krajolika.

⁵⁹ *ELLA* je kratica za „Ethnographic Linguistic Landscape Analysis“ i odnosi se na primjenu etnografskoga pristupa u proučavanju jezičnih krajolika te odmak od kvantitativnog prema kvalitativnom u proučavanju jezičnih krajolika (Blommaert & Maly, 2016). *ELLA 2.0* predstavlja proširenje etnografskog proučavanja jezičnih krajolika na etnografsko proučavanje lokalnog jezičnog krajolika zajedno s internetskim jezičnim krajolikom na koji upućuju poveznice (mrežne stranice, Facebook stranice ili poveznice na račune Twittera) u lokalnom jezičnom krajoliku (Blommaert & Maly, 2019).

4. Sociolingvistička i kulturna povijest Zadra

4.1. Zadar u starom i srednjem vijeku

Zadar je grad čiji urbani kontinuitet seže u antičko doba. Iako postoje naznake da je naselje na toj lokaciji postojalo i mnogo ranije, prvi pisani trag spominje se u 4. stoljeću pr.n.e., kada su na tom mjestu živjeli Liburni (Iliri). Zbog izvrsne geografske pozicije grada, Liburni su Zadar pretvorili u centar tog dijela jadranske obale (Novak, 1965), što je ostao i mnoga stoljeća kasnije. Brozović (1976) navodi da se u to vrijeme na području Zadra zasigurno govorilo liburnski, ali i da je prije liburnskoga morao postojati ili neki indoeuropski jezik prije ilirskoga razdoblja, ili neki predindoeuropski jezik; no, o tome se ne zna mnogo. Tadašnje ime grada, *Iader* ili *Iadera*, također potječe iz liburnskoga jezika, iako postoji mogućnost da je nastalo u nekom predilirskom razdoblju pa su ga Liburni preuzeli (Suić, 1981, str. 111).

Zbog svog geografskog položaja na sredini istočne obale Jadrana, vrlo blizu Italije i sjevernojadranskih gradova, te zbog mirne i zaštićene luke, koja je bila vrlo bitan čimbenik u prošlosti, Zadar je oduvijek bio važan i zanimljiv mnogim osvajačima. Zbog toga su ga i Rimljani vrlo rano osvojili i u njemu osnovali agrarnu koloniju te ga naselili rimskim građanima, što je vjerojatno dovelo i do brzog preuzimanja latinskoga jezika i rimskog načina života (Novak, 1965). Sudeći prema arheološkim nalazima, rimski Zadar (tadašnji *Iader*) zasigurno je bio vrlo razvijen grad koji se isticao bedemima, slavolucima i mnogim drugim urbanim ornamentima toga vremena. Brozović (1976) navodi da je puno prije rimskih osvajanja grčki jezik unesen na područje Zadra dolascima kolonista te aktivnostima trgovaca i pomoraca, no grčki i liburnski su nestali pod utjecajem širenja latinskoga u njegova dva oblika, vulgarnom i službenom.

S obzirom da je *Iader* bio smješten na otoku, u obrambenom smislu bio je dobro zaštićen i lakše ga je bilo braniti, što je imalo mnoge prednosti u kasnijim stoljećima, usporedimo li ga s ostalim gradovima na istočnoj obali Jadrana. Prema Suiću (2003) Zadar je od svih hrvatskih gradova čiji urbanitet seže u antičko doba najbolje sačuvao urbani izgled iz toga doba, vjerojatno zbog te obrambene sigurnosti.

Ta sigurnost omogućila mu je da se odupre prodorima Avara i Hrvata te da početkom 7. stoljeća postane središtem bizantske pokrajine Dalmacije. U to vrijeme u gradu je živjelo

uglavnom romansko stanovništvo pa je postanak administrativnog središta velike pokrajine doveo do pojačanih odnosa s okolicom, čime su se pojačali i kontakti romanskog gradskog stanovništva s ruralnim slavenskim stanovništvom. Ti su kontakti intenzivirani u 9. i 10. stoljeću što se najviše primjećuje u antroponomastici i toponomastici toga doba, na temelju arhivskih dokumenata i ostalih pisanih tragova (Katičić, 1998). Tragovi miješanja romanskog i slavenskog stanovništva sačuvani u imenima ukazuju da je sam proces miješanja trajao do otprilike 12. stoljeća, nakon čega stanovništvo Zadra pretežno koristi slavenska imena (Jakić-Cestarić, 1972; Katičić, 1998).

Hrvati su svojim dolaskom na zadarsko područje donijeli slavenski govor koji je pripadao čakavskom narječju, a taj se čakavski kontinuirano nastavio koristiti na zadarskom području sve do danas (Brozović, 1976).

4.2. Zadar u mletačkom razdoblju

Ključan čimbenik povijesti Zadra u proteklih desetak stoljeća svakako je odnos s Republikom Venecijom. Putevi Zadra i Venecije križali su se na razne načine i u raznim oblicima tijekom cijelog jednog tisućljeća. Može se reći da nijedan drugi grad nije izvršio veći utjecaj na prošlost Zadra koliko je to učinila Venecija. Taj utjecaj očitovao se na političkom, ali i na gospodarskom i društvenom planu.

Na sličan način kako je *Iader* bio zanimljiv Rimljanima, tako je i Zadar (*Zara*) bio zanimljiv Veneciji. Njegova geostrateška lokacija na sredini istočne obale Jadrana, blizina solana na Pagu i u Ninu, ali i ogromno ruralno područje zadarskog zaleđa koje je gravitiralo gradu, te blizina Bosne, Like i drugih krajeva zanimljivih trgovcima, privlačili su Veneciju da prisvoji Zadar, što je činila mnogo puta. Konačna mletačka vladavina u Zadru trajala je od 1409. do 1797. godine, gotovo četiri stoljeća. U to vrijeme Venecija je svojim upravljanjem izvršila izniman utjecaj na gospodarstvo, staleško uređenje, promjene stanovništva te jezik i kulturu Zadra.

Jedno od tih obilježja mletačke vladavine svakako su promjene u strukturi stanovništva, koje su imale utjecaja i na jezike i komunikaciju u Zadru u to vrijeme. Za vrijeme mletačke vladavine, određeni predstavnici mletačke vlasti provodili su periodične popise stanovništva

na teritoriju koji je bio pod njihovom nadležnošću, a koji je uglavnom obuhvaćao grad Zadar te otoke i sela susjednoga kopna. Prema tim popisima može se analizirati porijeklo i migracije zadarskoga stanovništva, u čemu opet važno mjesto zauzima analiza imena i prezimena popisanih stanovnika.

Broj stanovnika Zadra počinje se pratiti od 1291. godine, kada je pobrojano 8698 stanovnika, a u kasnijim stoljećima taj je broj uglavnom varirao između 5 i 7 tisuća, krajem 19. stoljeća oko 10 tisuća, da bi danas iznosio oko 70,000 stanovnika (Jelić, 1985). Primjer jednog takvog popisa stanovništva jest onaj iz 1608. godine, kada je zadarski knez Oktavijan Mocenigo dao popisati stanovništvo na teritoriju kojim je upravljao. Iz tog popisa Jelić (1985) zaključuje da su oko 75% stanovnika Hrvati, a ostatak su stranci doseljeni s Apeninskog poluotoka, Albanije ili Grčke (dakle krajeva pod mletačkom upravom). Albanaca je bilo oko 5%, a Grka oko 3,5%. To su uglavnom bili vojnici i časnici te dva pravoslavna svećenika koji su vršili obrede za pravoslavne vjernike (Jelić, 1985).

Nakon što je 1409. godine Venecija počela upravljati Zadrom, u Zadar je doseljen velik broj mletačkog stanovništva. To su većinom bili dužnosnici i vojnici, svi porijeklom iz Italije i poznavali su uglavnom mletački ili neki drugi regionalni romanski idiom. Osim mletačkog, Novak (1965) smatra da je zasigurno bilo i starosjedilačkih zadarskih obitelji u kojima se govorio i nekakav izvorni romanski, odnosno dalmatski jezik. Prema Brozoviću (1976), u Zadru se dalmatski govorio u obliku drugačijem od raguzejskog ili veljotskog, ali je izumro puno ranije od njih te su mu neki tragovi ostali prisutni u hrvatskim govorima.

S obzirom na veliki utjecaj Venecije i na stalna doseljavanja stranaca iz Italije, zadarski način života, posebice u višim društvenim slojevima, vrlo je nalikovao talijanskom načinu života u jeziku, oblačenju i ophođenju, dok su pučani zadržavali hrvatske običaje i jezik, poznavajući mletački jezik kao razgovorni jezik grada (Novak, 1965). S obzirom na trajanje mletačke vlasti u Zadru, mletačko se narječje prilično ukorijenilo i iz njega se razvio poseban zadarski mletački govor, različit od venecijanskog i od drugih mletačkih govora na istočnoj obali Jadrana (Brozović, 1976). Taj je mletački govor u Zadru prisutan još i danas, iako kod vrlo malog broja starijih govornika (Škevin & Jazidžija, 2017).

Osim mletačke uprave, drugi značajni čimbenici koji su utjecali na migracije stanovništva, a time i na jezičnu situaciju, bili su prodori Turaka i zarazne bolesti, ponajviše kuga. Bolesti

poput kuge u više su navrata desetkovale stanovništvo Zadra, zbog čega je mletačka vlast poticala doseljavanje iz inozemstva i iz drugih krajeva. Doseljenici su često imali i razne povlastice te su mogli postati građani Zadra nakon određenog vremena (Raukar, 1977). Migracije stanovništva imale su u to vrijeme četiri temeljna pravca kretanja prema Zadru: iz širega zadarskog zaleđa (to obuhvaća srednjovjekovnu Hrvatsku, Slavoniju i Bosnu), iz dalmatinskih gradova, iz Italije (posebno njene jadranske obale, Venecije, Firence, Genove, Bologne), te iz zapadne i srednje Europe (Raukar, 1977).

Kumulativno gledano, doseljavanje je iz šireg zadarskog zaleđa najduže trajalo i značajno je utjecalo na razvitak Zadra u povijesti. Tim doseljavanjem popunjavale su se praznine u zadarskom stanovništvu i konačno dovele do zamjene starosjedilačkog romanskog i kasnije doseljenog mletačkog stanovništva hrvatskim stanovništvom.

Doseljenici s teritorija današnje Italije u mletačko doba donosili su sa sobom kapital i poslovno iskustvo koje su mogli primijeniti na zadarskom području koje je uvijek imalo ogroman ekonomski potencijal (Raukar, 1977). Osim kapitala, doseljenici su sa sobom donosili i kulturu i jezik, što je utjecalo na građansku kulturu Zadra u mletačkom i kasnijem razdoblju.

Osim dvaju spomenutih ishodišta migracija, doseljavanja je bilo i iz drugih europskih zemalja, primjerice iz Francuske i Njemačke (Raukar, 1977). Stalne izmjene stanovništva pod utjecajem navedenih okolnosti bile su redovita pojava na jadranskom području u kasnom srednjem vijeku, ali i kasnije.

Turski ratovi i česti prodori imali su razoran utjecaj na stabilnost stanovništva Zadra i okolice. U tim ratovima nestao je veliki dio starosjedilačkog stanovništva, ponegdje čak oko 90%, pa su te praznine popunjavane doseljenicima iz raznih krajeva, često onih pod turskom upravom, npr. iz Like (Raukar, Petricioli, Švelec, & Peričić, 1987, str. 372). Tim doseljavanjima na zadarsko područje dolaze i novoštokavski govori koji će u pismenosti u nadolazećim stoljećima gotovo potpuno zamijeniti čakavske govore, sve dok za sve hrvatske govornike jedini pismeni jezik ne bude novoštokavski pismeni jezik koji će kasnije dospjeti u proces standardizacije (Brozović, 1976).

U mletačkom razdoblju latinski i mletački bili su službeni jezici u uporabi; latinski u pisanoj komunikaciji, a mletački u razgovornoj, s tim da su ponegdje spisi sastavljani i na hrvatskom

narodnom jeziku (Raukar i sur., 1987). U Zadru je postojala i gradska svjetovna škola u kojoj je jezik nastave bio latinski, u početnim razredima talijanski, a s učenicima iz nižih klasa ponekad i hrvatski (Raukar i sur., 1987, str. 308). Učitelji koji su poučavali u toj školi dovođeni su iz Italije, što je naravno imalo utjecaja na kulturni život učenika jer su postupno talijanizirani u okviru obrazovanja. Talijanski jezik postepeno je kasnije zamijenio mletački u pismenosti (Brozović, 1976).

U vrijeme mletačke vladavine u Zadru postojala je institucija tumača koji je služio kao zaštita pučanima koji nisu poznavali latinski ili mletački. Službeni tumači često su sudjelovali u pregovorima s krbavskim knezovima, ali i s Turcima, pri čemu je hrvatski jezik korišten kao jezik mletačke diplomacije (Pederin, 1990, str. 28-29). U okviru zadarske javnobilježničke kancelarije postojao je poseban odjel za hrvatski jezik i glagoljicu koji je prevodio dokumente na hrvatskom jeziku (Pederin, 1990).

Na početku 17. stoljeća većina stanovništva Zadra bila je hrvatskog podrijetla, dok su stanovnici otoka i zaleđa također bili gotovo u cijelosti hrvatskog podrijetla. Pučanstvo zadarske okolice i otoka gotovo uopće nije razumjelo mletački i latinski pa im se mletačka uprava prilagođavala na način da im se u javnoj komunikaciji obraćala preko tumača za hrvatski jezik (Raukar i sur., 1987, str. 400). Iako je hrvatski jezik bio najrašireniji, za vrijeme mletačke uprave on je polako istisnut iz javne uporabe, ne kao rezultat namjerne politike, već kao posljedica stalnih promjena u strukturi stanovništva. U crkvenoj uporabi koristio se jako dugo hrvatskokrkvenoslavenski jezik i glagoljsko pismo, no s vremenom se i to počelo sužavati. Stalno doseljavanje činovnika, obrtnika, vojnika i drugih iz Italije, školstvo utemeljeno na učiteljima obrazovanima u Italiji, povratak zadarskih studenata nakon studija u Italiji, i neki drugi elementi doveli su do izrazite talijanizacije zadarskoga društva, čime je ostavljeno jako malo prostora hrvatskom jeziku u javnoj uporabi.

U trećem desetljeću 18. stoljeća na područje Zadra doseljava se skupina albanskih doseljenika s područja Skadarskoga jezera, koji su formirali prigradsko naselje Arbanasi (u to vrijeme *Borgo Erizzo*), gdje se i danas govori njihov arbanaški jezik; međutim, arbanaški je u fazi izumiranja, unatoč nekim pokušajima da se očuva (Barančić, 2017; Šimičić & Bilić Meštrić, 2018).

U 18. stoljeću zadarsko je društvo imalo obilježja visoke kulturne sredine, usporediva s talijanskim gradovima toga vremena. 1748. godine osnovano je ilirsko sjemenište u kojem su učenici čitali i pisali na glagoljici i ćirilici na hrvatskom jeziku, a učili su i latinsku gramatiku, dok je odgoj proveden na hrvatskom jeziku (Raukar i sur., 1987). 1781. g. osnovana je i vojna škola u kojoj se poučavao i hrvatski i talijanski, budući da nisu svi vojnici znali talijanski.

4.3. Zadar pod austrijskom i francuskom vlašću

Velika promjena dogodila se 1797. godine kada padom Venecije Zadar pripada Austriji, a mirom u Požunu Austrija ga 1805. g. ustupa Napoleonu. Napoleonova vlast u Zadru trajala je do 1813. godine, kada Zadar ponovo pripada Austriji. Za vrijeme francuske vladavine, francuski je jezik zasigurno bio korišten i prisutan u Zadru, ali o tome nema mnogo tragova (Brozović, 1976). Prvi generalni providur u francuskoj upravi, Vincenzo Dandolo, imao je veliki plan za napredak Dalmacije, a s obzirom da mu je sjedište bilo u Zadru, prve korake započeo je upravo tamo. Otvorene su mnoge škole u to vrijeme, a nastava u njima bila je na talijanskom jeziku. 1806. godine počinju izlaziti i prve dalmatinske novine na hrvatskom jeziku, *Kraglski dalmatin*.

Nakon povratka pod austrijsku vlast 1813. godine, Zadar ostaje glavni grad Dalmacije, što ga je pretvorilo u činovnički i vojnički grad. Činovnici i vojnici dolazili su iz Italije i uglavnom su bili govornici samo talijanskog jezika, što je doprinosilo talijanizaciji zadarskoga društva i širenju talijanske kulture (Novak, 1965). Osim talijanskog i hrvatskog, u vrijeme austrijske uprave i njemački je jezik imao određenu ulogu u administrativnom okruženju (Brozović, 1976). Otvaraju se i neke hrvatske škole, što jača prisutnost hrvatskoga jezika u javnom prostoru.

Zadar je predvodio hrvatsko nacionalno buđenje u Dalmaciji; primjerice, u časopisu *Zora dalmatinska* poticalo se na pisanje na hrvatskom jeziku te se promoviralo ideju da se hrvatski jezik uvede u škole i urede (Novak, 1965).

4.4. Zadar u 20. i 21. stoljeću

U 20. stoljeću Zadar su najviše obilježila događanja tijekom i poslije dva svjetska rata. Na početku Prvoga svjetskog rata Zadar je još uvijek bio pod austrijskom vlašću, no za vrijeme rata sile Antante ustupaju ga Italiji, zajedno s još nekim dijelovima Dalmacije, u zamjenu za pristupanje Italije na stranu tih sila (Begonja, 2001). Naknadno je Zadar prepušten Italiji još i Rapallskim ugovorom iz 1920. Već 1918. godine Zadar je zaposjelo desetak tisuća talijanskih vojnika, a njihov dolazak imao je utjecaja i na kulturni i javni život Zadra. Svi službeni proglašeni počinju se tiskati samo na talijanskom jeziku, ukidaju se i zabranjuju novine na hrvatskom jeziku te se općenito stvaraju okolnosti koje otežavaju život netalijanskom stanovništvu (Begonja, 2001). Nakon 1922., kada je fašizam obuhvatio sve talijanske krajeve pa i Zadar, fašistička vlast intenzivno radi na iskorjenjivanju hrvatskih elemenata u društvu pa se tako intenzivno provodi potalijančivanje hrvatskih imena i prezimena (Begonja, 2001).

Drugi svjetski rat Zadar dočekuje pod fašističkom vlašću, a populacijsku sliku toga vremena dobro prikazuju statistički podaci o broju govornika određenih jezika. Prema toj statistici, 1939. godine u pokrajini Zadar 73,3% stanovnika govori talijanskim jezikom (18,533 osobe), 18,1% stanovnika govori hrvatskim jezikom (4,591), 8,2% stanovnika govori albanskim jezikom (2,076), te samo jedna osoba govori srpskim jezikom (Istituto Centrale di Statistica, Venezia Giulia, 1939., prema: Begonja, 2001, str. 193). Tijekom Drugog svjetskog rata talijanske fašističke vlasti dodatno provode procese potalijančivanja te ukidaju sva hrvatska kulturna i sportska udruženja te talijanski jezik uvode u sve institucionalne sfere života (Begonja, 2001).

Nakon kapitulacije fašističke vlasti 1943. godine Zadar je okupirala njemačka vojska. Za to vrijeme Zadar doživljava intenzivno savezničko bombardiranje u više navrata koje je gotovo potpuno uništilo grad i istjeralo stanovništvo te, naravno, posve izmijenilo jezičnu sliku Zadra. Populacijske promjene nakon Drugog svjetskog rata obuhvaćaju iseljavanje talijanskog stanovništva te doseljavanje stanovništva iz bliže okolice te iz drugih krajeva Hrvatske i tadašnje Jugoslavije. S obzirom da je Zadar postao i vrlo važno vojno središte, u njega je doseljeno i mnogo vojnog osoblja koje je došlo sa svih strana Jugoslavije i sa sobom je donijelo svoje lokalne govore. Zbog svih tih okolnosti zadarsku poslijeratnu populaciju činilo je jako mnogo stanovnika ruralnog porijekla, što je neuobičajeno za jednu urbanu sredinu (Brozović, 1976). U vrijeme nakon Drugog svjetskog rata Zadar doživljava veliki rast broja

stanovnika povezan s industrijalizacijom i porastom gospodarskih aktivnosti. Tim aktivnostima mijenja se i slika grada, u kojem Poluotok postaje administrativno i poslovno središte, a stambena funkcija premješta se u druge dijelove grada (Graovac, 2004).

Jezičnu situaciju Zadra u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata Brozović (1976, str. 62) opisuje kao vrlo zanimljivu „miksoglotiju“ u kojoj se mnogi idiomi koriste na raznim razinama društva. Opisujući jezičnu situaciju u 1970-ima, Brozović (1976) ističe raširenu hrvatsko-talijansku dvojezičnost kod starijih naraštaja, arbanaško-hrvatsko-talijansku trojezičnost kod Arbanasa te nestajanje mletačkog lokalnog govora (tzv. *zaratinskog*).

Na kraju 20. stoljeća, Zadar je proživio još jedan rat, onaj Domovinski, koji je još jednom doveo do populacijskih promjena koje su izmijenile i jezičnu situaciju. Tijekom Domovinskog rata Zadar je napustio velik broj vojnog osoblja te velik dio stanovništva srpske nacionalnosti. Istovremeno, u Zadar se doselilo mnogo ljudi iz drugih krajeva Hrvatske te iz Bosne i Hercegovine (Graovac, 2004). I sada, u 2. desetljeću 21. stoljeća, Zadar proživljava još jednu veliku promjenu. Naime, nestankom industrije iz razdoblja prije Domovinskog rata stanovnici Zadra okreću se uslužnim djelatnostima, posebice turizmu i povećanju broja smještajnih kapaciteta. To je sve povezano s boljom prometnom povezanošću grada, koji je autocestom Zagreb-Dubrovnik, izgradnjom moderne luke u Gaženici i obnovom i razvojem zračne luke Zemunik postao značajno turističko i prometno središte ovog dijela jadranske obale, zbog čega se svake godine u Zadar doseljava i određen broj stanovnika iz drugih krajeva Hrvatske, ali i iz drugih zemalja, ponajviše radi manjka radne snage u turizmu i drugim povezanim djelatnostima.

5. Metodologija

Kako je već ranije navedeno, jedna od ključnih komponenti proučavanja jezičnih krajolika svakako je metodologija koja se pri tome koristi. S obzirom da su neki raniji pristupi često bili površni pri razradi metodologije, noviji radovi sugeriraju složenije metodologije koje uključuju etnografiju i uzimaju u obzir cjelovit društveno-povijesni kontekst prostora koji se proučava. Stoga u ovom radu koristimo pristup mješovite metodologije (engl. *mixed method approach*) u kojemu rabimo kvantitativnu analizu jezičnoga krajolika te kvalitativnu analizu intervjua s prolaznicima (u određenom smislu *konzumentima* jezičnoga krajolika), vlasnicima i upraviteljima poslovnih prostora koji donose odluke o postavljanju natpisa u javnom prostoru te s djelatnicima raznih institucija (gradske uprave, turističke zajednice, banaka, muzeja, i slično) koji sudjeluju u donošenju odluka i kreiranju politika o postavljanju natpisa u javnom prostoru grada Zadra.

Razlog kombiniranja različitih metoda u ovom istraživanju, kvantitativne i kvalitativne, očituje se u specifičnosti jezičnoga krajolika. Naime, natpisi u javnom prostoru imaju svoju namjenu, a u njihovoj izradi, postavljanju i čitanju sudjeluje određen broj aktera. Iako su u ranijim studijama jezičnih krajolika često donošeni zaključci na temelju jednostrane analize istraživača, bez razgovora sa svim akterima uključenim u stvaranje jezičnoga krajolika, kasniji pristupi zagovaraju kontekstualizaciju studija jezičnih krajolika u živote svih uključenih aktera (Malinowski, 2009), korištenje etnografije u analizi jezičnih krajolika (Blommaert, 2016; Blommaert & Maly, 2016; Sebba, 2010) te razgovore s prolaznicima, turistima, donositeljima odluka na lokalnoj razini i analizu pravnih dokumenata koji se odnose na jezik u javnom prostoru (Gorter i sur., 2012).

Iako su u prošlosti istraživači u društvenim i humanističkim znanostima težili primjeni samo jednog metodološkog pristupa u svom istraživanju, u današnje je vrijeme sve učestalije kombiniranje kvantitativnih i kvalitativnih metoda radi dobivanja boljeg i kvalitetnijeg uvida u predmet istraživanja. Primarne su svrhe korištenja kombiniranih metoda bolje razumijevanje složenih fenomena te verifikacija dobivenih rezultata (Dörnyei, 2007). Obje navedene svrhe prisutne su i u ovome istraživanju. Naime, jezični je krajolik vrlo slojevit i kompleksan fenomen i nije ga moguće objasniti samo kvantitativnom metodom fokusirajući se isključivo na gotov natpis, a pritom zanemarujući proces nastajanja tog natpisa (Spolsky, 2009). Stoga se kvantitativnoj metodologiji pridružuje i kvalitativna metodologija, pomoću koje se

intervjuiranjem aktera uključenih u sve procese oko planiranja, proizvodnje, postavljanja i, naposljetku, čitanja natpisa, obogaćuju podaci dobiveni kvantitativnom analizom natpisa u javnom prostoru.

Dosad su malobrojni autori koristili kombiniranje metoda pri proučavanju jezičnoga krajolika. Francis Hult je analizirao jezičnu ekologiju grada Malmöa u Švedskoj primjenjujući kombinaciju analize jezičnoga krajolika i analize nekusa⁶⁰ (Hult, 2009). Nadalje, Marina Rončević primijenila je kombinaciju kvantitativne analize jezičnoga krajolika i intervjuiranja građana Rijeke u dijakronijskoj studiji jezičnoga krajolika Rijeke (Rončević, 2019). Sve u svemu, smatramo da je i u ovom radu opravdano koristiti kombinaciju navedenih dviju metoda da bismo dobili što bolji uvid u jezičnu ekologiju grada Zadra.

5.1. Kvantitativna metodologija

Kvantitativna analiza jezičnoga krajolika sama po sebi ne govori mnogo o jezičnom krajoliku koji se proučava, ali u kombinaciji s kvalitativnom analizom može nam dati koristan uvid u jezičnu ekologiju određenoga prostora. Dosad su razni autori koristili prilagođene metodologije za proučavanje vlastitih jezičnih krajolika jer svaki konkretan kontekst zahtijeva malo drugačiji pristup zbog nekih određenih posebnosti. Tako i proučavanje jezičnoga krajolika grada Zadra zahtijeva određenu prilagodbu metodologije zbog specifičnosti konteksta kojeg se istražuje.

U ovom istraživanju koristi se metodologija utemeljena na radu Petera Backhaus (2007), čije proučavanje jezičnoga krajolika Tokija smatramo tehnički i metodološki rigoroznim i pedantnim. Backhaus je u svojoj monografiji ponudio cjelovit metodološki okvir za proučavanje jezičnoga krajolika. Osvrćući se na nedostatke prijašnjih radova, Backhaus (2007) ističe da su česti propusti bili nedovoljno definirano područje uzorkovanja, uzorak i jezična obilježja koja se analiziraju. Sukladno tome, Backhaus naglašava da svaki istraživač treba razraditi rigoroznu metodologiju i precizno definirati jedinicu analize (2007). Osim

⁶⁰ Analiza nekusa (engl. *nexus*) je u biti etnografski pristup utemeljen na teorijskom okviru koji su razradili Scollon i Wong Scollon (2003), a može se koristiti za proučavanje diskursa u mjestu/prostoru kao nadopuna kvantitativnoj metodi.

Backhausove metodologije koristili smo i sugestije kasnijih radova koji su nastojali unaprijediti metode proučavanja jezičnoga krajolika, što ćemo objasniti u nastavku.

Područje uzorkovanja obuhvaća proizvoljno odabran prostor sljedećih gradskih četvrti: Poluotok, Jazine, Arbanasi, Relja, Voštarnica, Brodarica, Dražanica i Puntamika. Te su gradske četvrti ovdje navedene samo načelno jer se područje uzorkovanja ne poklapa potpuno s katastarskim granicama tih četvrti. Kao što se vidi s priložene karte (v. Slika 1), odabrani prostor obuhvaća gradske četvrti koje se nalaze na morskoj obali jer su to dijelovi grada koji su u vrijeme uzorkovanja imali najveću gustoću natpisa u javnom prostoru. Ostali su dijelovi grada izostavljeni radi skraćivanja vremena uzorkovanja, budući da smo prije uzorkovanja ustanovili da u njima ima vrlo malo natpisa u javnom prostoru.

Razlog zašto smo odabrali baš ove dijelove grada jest u tome što je u njima najveći protok stanovništva na dnevnoj bazi, budući da se na Poluotoku, Jazinama, Relji i Voštarnici nalazi najveći dio državnih, gradskih, županijskih, sudskih i obrazovnih institucija, čime je kroz te četvrti primjetna i najveća komutacija stanovništva. Relevantnost protoka stanovništva na dnevnoj bazi očituje se u tome što će u tim dijelovima grada posljedično biti i više natpisa usmjerenih prema tom stanovništvu, a samim time je i utjecaj jezičnoga krajolika veći jer ga konzumira veći broj prolaznika. Drugim riječima, jezični krajolik u tim četvrtima ima najveći utjecaj na prolaznike, a veći broj prolaznika ima najveći utjecaj na količinu i sadržaj natpisa u jezičnom krajoliku.

Slika 1. Područje uzorkovanja kod proučavanja jezičnoga krajolika Zadra (izvor karte: Turistička zajednica grada Zadra)

Područje uzorkovanja podijeljeno je u pet dijelova pa će i rezultati biti predstavljeni u pet odgovarajućih dijelova. Tih pet dijelova obuhvaćaju četvrti Poluotok (broj 1), Relju i Jazine (broj 2), Arbanase (broj 3), Voštarnicu (broj 4), te Puntamiku, Dražanicu i Brodaricu (broj 5). Valja naglasiti da područje uzorkovanja nije reprezentativno pa se dobiveni rezultati neće moći odnositi na cijeli grad Zadar, no svakako će ukazivati na određene trendove i kretanja u gradu.

Jezični je krajolik vrlo dinamičan fenomen koji je u stalnoj mijeni, stoga se rezultati izneseni u ovoj disertaciji odnose samo na ona vremenska razdoblja u kojima je provedeno uzorkovanje. Naime, natpisi u javnom prostoru mijenjaju se svakodnevno, više privatni nego službeni. Da je kojim slučajem uzorkovanje provedeno mjesec dana kasnije ili ranije, rezultati bi zasigurno bili malo drugačiji. Službeni natpisi nemaju tendenciju čestih izmjena, ali privatni se natpisi mijenjaju prema potrebama i željama autora.

Uzorkovanje je provedeno u nekoliko navrata, zbog specifičnosti samog rada na terenu. Prva faza uzorkovanja provedena je 8.-12. rujna 2011. (Poluotok), 22. travnja 2012. (Arbanasi i Voštarnica), 28. travnja 2012. (Puntamika), te 29. travnja 2012. (Relja i Jazine). Budući da smo tijekom prve faze uzorkovanja uočili određene specifičnosti zadarskoga jezičnog krajolika koje nam nisu prije bile poznate, odlučili smo provesti i drugu fazu uzorkovanja koja je obuhvatila nešto što smo nazvali *horizontalni jezični krajolik*, tj. natpise koji se nalaze na pločniku i kolniku. Taj je dio uzorkovan 26. lipnja, 14. i 27. srpnja, te 4. i 5. kolovoza 2013. godine. Prema dostupnim nam podacima, u dosadašnjoj literaturi nije bilo slučaja razlikovanja *horizontalnog* od *vertikalnog* jezičnog krajolika, budući da jezični krajolik uglavnom podrazumijeva vertikalnu dimenziju, dakle natpise koji su u prostoru postavljeni okomito u odnosu na tlo. Ova disertacija, dakle, po prvi put nudi diferencijaciju tih dviju komponenti jezičnoga krajolika, no više o tome bit će govora u rezultatima analize.

S obzirom da je od prve dvije faze uzorkovanja do pisanja rada prošlo pet godina, naknadno smo odlučili provesti i treću fazu uzorkovanja koja bi obuhvatila samo Poluotok, kako bismo nakon sedam godina ponovno uzorkovali taj isti prostor s ciljem da analiziramo promjene koje su se dogodile u jezičnom krajoliku u tom razdoblju. Stoga je jezični krajolik Poluotoka ponovo uzorkovan u jesen 2018. godine, točnije 14. i 21. listopada te 11. studenoga. U ovoj trećoj fazi odlučili smo ponovo uzorkovati samo jezični krajolik Poluotoka, budući da je to prostor koji je sadržavao najveću gustoću natpisa u javnom prostoru kod prve dvije faze, a

ujedno je to i prostor za koji smo pretpostavili da je doživio najveće promjene u jezičnom krajoliku.

Uzorkovanje natpisa u jezičnom krajoliku predstavlja fotografiranje ili bilježenje svakog teksta prisutnog u javnom prostoru vidljivog prolaznicima koji prolaze ulicama grada. S obzirom da se neki natpisi u javnom prostoru ponavljaju (primjerice nazivi ulica na kamenim ili metalnim pločama, kanalizacijski poklopci, prometni znakovi, parkirni automati, i slično), a identičnoga su oblika, dizajna i sadržaja, takve smo natpise ponekad samo zabilježili radi uštede vremena i baterije fotografskog aparata. Stoga nam broj fotografija ne pomaže pri donošenju zaključaka, već samo ukupan broj izdvojenih natpisa.

Osnovnu jedinicu analize nazivamo *natpisom*, iako se u nekim drugim radovima može naći i termin *znak*, često kao prevedenica engleskoga termina *sign*, koji se uglavnom koristi u postojećoj literaturi o jezičnim krajolicima. Odlučili smo se za termin *natpis* jer tako izbjegavamo dvosmislenost i konfuziju sa semiotičkim, odnosno lingvističkim znakom. Svaki natpis u jezičnom krajoliku definiran je kao tekst u nekakvom vidljivom i jasno definiranom okviru (Backhaus, 2007). Okvir može biti otisnut bojom ili može biti fizički okvir kojeg tvore bridovi, odnosno granice samog objekta na kojem se tekst nalazi. Ukoliko je na određenoj površini bilo prisutno više tekstova oko kojih nije bilo moguće razlučiti jasan okvir, takvi su tekstovi analizirani kao jedan natpis. Iako ovakva definicija natpisa ima svojih metodoloških nedostataka, prvenstveno kad se uzmu u obzir razne naljepnice na vratima mnogih poslovnih prostora (primjerice naljepnice koje označavaju da prostor prihvaća određene oblike kartičnog plaćanja), ipak smatramo da je metodološki ispravnije svaki takav natpis posebno analizirati te detaljno označiti, nego cijelo pročelje poslovnog prostora promatrati kao jedan natpis.

Dakle, za potrebe analize jezičnoga krajolika Zadra fotografirali smo ili zabilježili svaki tekst prisutan u javnom prostoru. Kasnijom analizom fotografija izdvojeni su natpisi kao jedinice analize, prema spomenutom kriteriju jasno definiranog okvira. Nakon izdvajanja svi su pojedini natpisi detaljno proučeni i obilježeni oznakama koje su unesene u bazu podataka stvorenu pomoću računalnog programa Microsoft Access®. Navedeni računalni program omogućava prethodno stvaranje baze podataka prema unaprijed određenim parametrima, što nam omogućava jednostavniji unos podataka u bazu i potpuno smanjuje mogućnost pogreške pri unosu. Nakon što su svi natpisi uneseni u bazu podataka i obilježeni oznakama, cijela se

baza prebacuje u tablicu stvorenu pomoću računalnog programa Microsoft Excel®, u kojemu se potom provodi jednostavna statistička analiza.

Fotografiranje jezičnoga krajolika obavili smo uporabom digitalnog fotoaparata Nikon E4500 kod prve i druge faze uzorkovanja (2011., 2012. i 2013. godine), a za treću fazu uzorkovanja koristili smo digitalni fotoaparat Nikon D5200. Fotografije su nakon uzorkovanja presnimljene na osobno računalo tijekom čega su označene posebnim oznakom iz koje je vidljivo na koji se dio grada odnose. Nakon što su sve fotografije presnimljene na osobno računalo na njima je provedena analiza opisana u prethodnom odlomku. Natpisi koji su bili nečitljivi nisu uzeti u obzir pri analizi.

Oznake koje se dodjeljuju svakom natpisu odnose se na sljedeće kategorije:

1. Jedinstveni broj natpisa
2. Broj fotografije na kojoj je natpis snimljen
3. Broj jezika na natpisu
4. Autorstvo natpisa
5. Trajnost nositelja natpisa
6. Jezici prisutni na natpisu (J1, J2, J3, J4, J5, J6)
7. Žanr natpisa
8. Struktura višejezičnih tekstova
9. Dominantnost/istaknutost određenog jezika na natpisu
10. Ciljana publika natpisa
11. Djelatnost autora natpisa

Jedinstveni broj natpisa

Svaki natpis u bazi podataka automatski dobiva računalno generiran jedinstveni broj, što olakšava analizu i kasnije snalaženje u bazi podataka.

Broj fotografije

S obzirom da su fotografije dobivene terenskim radom grupirane prema pet područja uzorkovanja, svaka fotografija ima jedinstvenu oznaku koja sadrži tri slova područja uzorkovanja (POL – Poluotok, VOŠ – Voštarnica, ARB – Arbanasi, PUN – Puntamika, REL – Relja i Jazine) i redni broj fotografije (npr. POL124). Takva oznaka olakšava nam snalaženje među fotografijama s različitih područja uzorkovanja.

Broj jezika na natpisu

Sukladno metodologiji koju je koristio Backhaus (2007) svaki je natpis obilježen kao jednojezičan ili višejezičan. Jednojezičan je natpis definiran kao natpis koji sadrži tekst samo na hrvatskom jeziku, dok je višejezičan natpis definiran kao natpis koji sadrži hrvatski i drugi jezik/druge jezike, ili samo drugi jezik/druge jezike osim hrvatskog. Jednojezičan natpis označen je u bazi podataka oznakom „JE“, a višejezičan je natpis označen oznakom „VI“.

Autorstvo natpisa

U ovoj kategoriji svaki je natpis označen kao institucionalan („INS“) ili privatni („PRIV“) natpis, što bi odgovaralo tradicionalnoj podjeli na natpise usmjerene odozgo prema dolje (engl. *top-down*), odnosno odozdo prema gore (engl. *bottom-up*) (Ben-Rafael i sur., 2006). Odlučili smo zadržati ovu kategoriju u analizi, iako neki autori preispituju njenu današnju održivost (Leeman & Modan, 2010), budući da nije uvijek lako razlučiti je li neki natpis nedvosmisleno privatni, ukoliko je njegovo postavljanje regulirano odozgo. Osim ove dvije kategorije Kallen (2009) dodaje i *horizontalno* autorstvo, u kojem je natpis namijenjen čitateljima koji su na istoj razini, dok Coupland (2010) smatra da su svi natpisi usmjereni prema dolje jer su utemeljeni na nekim ideologijama.

Uzimajući u obzir navedene komentare, analizirani su natpisi označeni kao institucionalni ako se nalaze na zgradama državne, gradske ili županijske uprave, ili ako su očito postavljeni od strane državnih, gradskih ili županijskih institucija (uključujući Turističku zajednicu grada Zadra). Osim takvih natpisa, institucionalnima smatramo i sve natpise koji se nalaze na vratima ili izlozima poslovnih prostora, a njihovo postavljanje i njihov sadržaj propisani su zakonskim odredbama Republike Hrvatske (to se uglavnom odnosi na upozorenja o obvezi

izdavanja i uzimanja računa nakon obavljene transakcije). Ostali institucionalni natpisi uključuju ploče s nazivima ulica i trgova, zatim prometne znakove, parkirne automate te komemorativne kamene natpise koji su nastali u prošlim stoljećima, a postavila ih je tadašnja vlast. Privatni natpisi su svi oni koje ne postavljaju institucije i smatramo ih horizontalnima jer nisu usmjereni prema institucijama, već prema građanima.

Trajnost natpisa

Kategorija trajnosti odnosi se na podlogu odnosno materijal od kojega je natpis izrađen. Prema tome, natpisi su označeni kao trajni („TRAJ“) ili privremeni („PRIV“). Trajni natpisi su oni koji su izrađeni na čvrstoj podlozi od krutih i trajnih materijala kao što su drvo, metal, kamen, plastika, staklo i koji su namijenjeni da traju na tom mjestu. Privremeni natpisi su oni koji su izrađeni na papiru (nezaštićeni od atmosferilija) ili napisani kredom na ploči. Takvim natpisima je kratak rok trajanja, a samim time i njihov učinak na javni prostor. Pošto su privremeni natpisi namijenjeni svakodnevnoj, dinamičnoj komunikaciji u javnom prostoru, ova kategorija nam je važna jer ukazuje na to koji jezici se koriste za tu namjenu u javnom prostoru Zadra. S druge strane, trajni natpisi imaju svrhu da duže vrijeme komuniciraju informaciju koju sadrže pa samim time ukazuju na vremensku važnost određenih idioma u javnom prostoru.

Jezici na natpisima

Ova kategorija sadrži do šest jezika koji se mogu pojaviti na određenom natpisu, a njihov redoslijed određuje se prema vidljivosti, odnosno prema vertikalnom redoslijedu, ukoliko je vidljivost jednaka za sve jezike. Jezici koji se javljaju na natpisima označeni su sljedećim kraticama: HRV (hrvatski), ENG (engleski), TAL (talijanski), NJEM (njemački), ŠPA (španjolski), POR (portugalski), FRA (francuski), KOR (korejski), KIN (kineski), JAP (japanski), RUS (ruski), ALB (albanski), ČEŠ (češki), LAT (latinski), TAJ (tajski), SLO (slovenski), MAG (mađarski), ŠVE (švedski), NIZ (nizozemski), FIN (finski), SRP (srpski) i HIN (hindi).

Žanr natpisa

To je vrlo važna kategorija koja nam ukazuje na to koji se jezici koriste za određene vrste tekstova na natpisima u javnom prostoru. Oznake u ovoj kategoriji temelje se na klasifikaciji koju su koristili Spolsky i Cooper (1991), a koju smo nadopunili s dvije dodatne oznake. Kategorija žanra sadrži deset sljedećih oznaka prema vrsti natpisa:

- „ULI“ (ploča s nazivom ulice ili trga)
- „REK“ (reklama koja može biti svjetleća, neosvjetljena, na tendi ili suncobranu, na naljepnicama, na plakatima, i tome slično)
- „UPO“ (uglavnom se odnosi na institucionalne natpise koji sadrže upozorenja ili zabrane)
- „TVR“ (ploče ili naljepnice koje sadrže podatke o tvrtki koja posluje na toj lokaciji)
- „INF“ (informativni natpisi – uglavnom obavijesti o radnom vremenu, upute i razne druge obavijesti)
- „SPO“ (spomen-ploče – uglavnom kamene spomen-ploče postavljene u posebnim prilikama, u raznim povijesnim razdobljima)
- „OBJ“ (za razliku od dvodimenzionalnih natpisa na nekoj podlozi, ova kategorija obuhvaća trodimenzionalne objekte koji sadrže natpise na nekim ili svim svojim stranicama, a ti objekti mogu biti poštanski sandučići, telefonske govornice, kipovi, biste, strujni ormarići, kanalizacijski poklopci, bankomati, kontejneri, i tome slično)
- „GRA“ (grafiti)
- „MAR“ (robne marke)
- „PRO“ (prometni znakovi)

Struktura višejezičnih tekstova

Ova kategorija odnosi se samo na višejezične natpise, preciznije na one višejezične natpise koji sadrže više od jednog jezika. Kod takvih natpisa zanima nas struktura tekstova na više jezika prema klasifikaciji koju je ponudila Reh (2004). Podaci o strukturi tekstova govore nam o tome kome je tekst namijenjen i što je autor natpisa očekivao od čitatelja u smislu poznavanja jezika. Ova kategorija koristi četiri oznake:

- „DUP“ (duplicirajući tekstovi, gdje su cjeloviti tekstovi prisutni na više jezika te ukazuju na postojanje društvene višejezičnosti i ravnopravnost skupina čiji se jezici na taj način koriste);
- „FRA“ (fragmentarni tekstovi kod kojih je cjelovita informacija data na jednom jeziku, a odabrani su dijelovi prevedeni na drugi/e jezik/jezike);
- „PRE“ (preklapajući tekstovi kod kojih se samo dio glavnog teksta ponavlja na barem još jednom jeziku, dok je ostatak sav na glavnom jeziku);
- „KOM“ (komplementarni tekstovi kod kojih su različiti dijelovi teksta dati na različitim jezicima, što pretpostavlja višejezično čitateljstvo).

Dominantnost/istaknutost određenog jezika na natpisu

Ova kategorija odnosi se na dominantnost/istaknutost informacije na određenom jeziku koja se uglavnom postiže korištenjem većeg fonta ili drugačijeg dizajna kojim se onda taj jezik stavlja u dominantan/istaknut položaj u odnosu na druge jezike na natpisu. Istaknutost (engl. *prominence*) je u nekim zemljama određena zakonskim odredbama po kojima informacija na službenom jeziku određene države mora biti vidljivija od informacije na drugim jezicima. Svaki natpis označen je ili oznakom „DOM“ (tekst na određenom jeziku vidljivo je istaknutiji od teksta na drugom jeziku) ili „RAV“ (tekstovi na različitim jezicima jednako su vidljivi na natpisu te nijedan nije istaknutiji od drugog).

Ciljana publika natpisa

Ovom kategorijom označujemo ciljanu publiku natpisa. Međutim, vrlo je teško odrediti ciljanu publiku u nekim situacijama. Da bismo odredili ciljanu publiku uzimali smo u obzir vrstu teksta, lokaciju natpisa, izbor jezika na natpisu, žanr i djelatnost autora natpisa. Ako su promatrani parametri nedvojbeno ukazivali na ciljanu publiku, natpis je označen jednom od četiri sljedeće oznake: „CIL“ (domicilno stanovništvo), „STUR“ (strani turisti), „DTUR“ (domaći turisti), te „NEO“ (neodređeno). Ukoliko nije bilo jasno kome je natpis namijenjen, birali smo oznaku „neodređeno“.

Djelatnost autora natpisa

Posljednja kategorija obuhvaća djelatnost autora natpisa, što nam je vrlo važno prilikom određivanja trendova korištenja jezika na natpisima određenih djelatnosti. Svi natpisi označeni su jednom od sljedećih oznaka koje obuhvaćaju srodne djelatnosti:

- NEO (neodređena ili nepoznata djelatnost)
- TRG (trgovine, mesnice, kiosci, cvjećarnice, pružanje raznih usluga, primjerice stanice za tehnički pregled vozila, itd.)
- NJE (njega tijela, frizerski saloni, teretane, kozmetički saloni)
- NEK (prodaja i kupovina nekretnina)
- NAJ (najam vozila i brodica)
- FIN (financijske institucije, banke, mjenjačnice)
- TEL (telekomunikacije i oprema, mobilni operateri)
- DOS (dostava hrane)
- INF (općinska ili gradska infrastruktura, javni promet, komunalne usluge)
- UGO (ugostiteljstvo, restorani, kafići, slastičarne)
- SMJ (hoteli, pansioni, apartmani, sobe)
- RAČ (računalna oprema, informatičke usluge)
- FOT (fotokopiranje, papirnice, foto studio, tiskare, grafičke usluge)
- KLA (kladionice, kasino, klađenje, igre na sreću)
- SER (razni servisi)
- OSI (osiguravajuće kuće, prodaja osiguranja)
- PEK (pekarski proizvodi, pekare)
- TUR (turizam i povezane djelatnosti)
- INT (intelektualne usluge)
- GRA (građevinarstvo, arhitektura, projektiranje, geodetske usluge, cestogradnja i održavanje cesta)
- ODV (odvjetničke usluge, javni bilježnici, sudski tumači)
- MED (liječničke usluge, bolnice, ambulante, stomatološke i druge ordinacije)
- DRŽ (državne, gradske, općinske ili županijske institucije i uredi)
- RAD (obrtničke radnje, krojači, postolari, urari)

- IGR (igraonice)
- SPO (sportski klubovi i ostale sportske djelatnosti)
- REL (religijske ustanove, crkve)
- POŠ (pošte, poštanski sandučići, kurirske usluge)
- KNJ (knjižnice, knjižare, antikvarijati knjiga)
- NAK (zlatarne, otkup zlata, trgovine bižuterijom i modnim dodacima)
- NOV (novine, dnevni tisak, izdavaštvo, mediji, radio, televizija)
- EDU (obrazovne institucije, škole, vrtići, sveučilište)
- KOM (komemorativni natpisi i ploče iz prošlih vremena)
- TAX (prijevoz, pomorski promet, prijevoz putnika brodovima i autima)
- KUL (kulturne ustanove, muzeji, kazališta, galerije, izložbe umjetničkih djela)
- ZAD (grafiti posvećeni zadarskim simbolima, sportu, legendama i mitovima zadarske prošlosti)

5.2. Kvalitativna metodologija

Kvalitativni dio ovoga istraživanja predstavlja provođenje polustrukturiranih intervjua s tri skupine ispitanika. Prvu skupinu ispitanika čine prolaznici, odnosno konzumenti jezičnoga krajolika, ljudi koji svakodnevno prolaze ulicama grada Zadra te promatraju, čitaju ili na neki način koriste natpise u javnom prostoru. Drugu skupinu ispitanika čine vlasnici restorana, kafića, trgovina i sličnih poslovnih prostora, ravnatelji kulturnih institucija (npr. muzeja), direktori banaka, dakle pojedinci koji neposredno odlučuju o potrebi, pripremi, izradi i postavljanju natpisa u izlozima ili na fasadama vlastitih radnji ili institucija. Konačno, treću skupinu ispitanika čine djelatnici zaposleni u gradskoj upravi i turističkoj zajednici. Ti su ispitanici donositelji odluka koje često utječu na službene natpise u jezičnom krajoliku, a često kreiraju ili sudjeluju u kreiranju politika koje utječu na natpise u jezičnom krajoliku.

Za svaku od te tri skupine ispitanika pripremili smo zaseban protokol za provođenje intervjua, u kojemu su pitanja prilagođena i odnose se na njihove domene djelovanja. S obzirom da se radi o polustrukturiranom intervjuu, pitanja s protokola služila su kao smjernice, ali smo dopustili ispitanicima i odgovore koji nisu nužno bili vezani uz pitanja, ali su se odnosili na jezičnu ekologiju. Osim navedenih pitanja iz protokola, postavili smo i nekoliko pitanja o

sociodemografskim značajkama, primjerice o godini rođenja, mjestu rođenja, spolu, materinskom jeziku ili jezicima te o poznavanju drugih jezika.

5.2.1. Intervjuiranje prolaznika

Razgovore s prolaznicima, čitateljima, odnosno, konzumentima jezičnoga krajolika proveli smo s ciljem kako bismo saznali uočavaju li natpise u javnom prostoru, čitaju li ih te primjećuju li koji su jezici korišteni na natpisu i za kakve sadržaje. Osim toga zanimali su nas i njihovi stavovi o tome koji bi se jezici trebali koristiti u javnom prostoru Zadra na privatnim, odnosno službenim natpisima.

Pitanja koja smo postavljali su sljedeća:

- a. Kad prolazite Zadrom, promatrate li natpise u javnom prostoru?*
- b. Primjećujete li druge jezike osim hrvatskoga na natpisima u javnom prostoru?*
- c. Koje jezike / jezik ste dosad uočili na natpisima u javnom prostoru?*
- d. Mislite li da nekog jezika ima previše ili premalo na tim natpisima? Zašto?*
- e. Mislite li da su natpisi u javnom prostoru razumljivi prolaznicima? Zašto?*
- f. Mislite li da bi trebalo koristiti više ili manje jezika na natpisima u javnom prostoru? Zašto?*
- g. Koji su po Vama najvažniji jezici za pružanje informacija u javnom prostoru Zadra danas? Zašto?*
- h. Mislite li da uporaba određenog jezika/određenih jezika na natpisima govori nešto o ljudima koji vode taj lokal/poslovni prostor?*
- i. Ulazite li radije u lokal/trgovinu ako su naziv, natpisi, reklame na pročelju na stranom jeziku ili na hrvatskom jeziku?*

5.2.2. Intervjuiranje vlasnika i upravitelja poslovnih prostora

Razgovore s vlasnicima restorana, hotela, kafića i trgovina te s ravnateljima kulturnih institucija i direktorima podružnica banaka proveli smo kako bismo saznali više o procesu odlučivanja o potrebi, pripremi, izradi i postavljanju natpisa u izlozima svojih poslovnih prostora te na fasadama zgrada u kojima se nalaze njihovi poslovni prostori. Nadalje,

zanimalo nas je kako odlučuju koje će jezike uporabiti na natpisima te što misle o tome koji su jezici važni za javni prostor grada Zadra.

Pitanja koja smo postavili su sljedeća:

- a. Vaš lokal/poslovni prostor/hotel nalazi se u Zadru. Kako gledate na turistički zamah koji Zadar proživljava?*
- b. Znete li odakle sve dolaze Vaši gosti/klijenti?*
- c. Jeste li Vi dali ime/naziv ovom lokalu?*
- d. Zašto ste odabrali to ime/naziv?*
- e. Kad se u ovom lokalu postavljaju natpisi u izlogu ili na stolovima, kako se odlučuje na kojem jeziku će biti tekst? Tko odlučuje?*
- f. Koje jezike koristite kada trebate postaviti neku obavijest ili natpis, jelovnik, cjenik u izlogu lokala ili na stolovima?*
- g. Zašto ste odabrali taj jezik ili te jezike?*
- h. Smatrate li da je danas potrebno stavljati natpise na više jezika? Zašto?*
- i. Koji su po Vama najvažniji jezici ili jezik u Zadru za postavljanje natpisa, obavijesti, jelovnika, cjenika...?*
- j. Mislite li da su natpisi u Zadru dovoljno razumljivi turistima i prolaznicima?*
- k. Mislite li da bi trebalo koristiti više jezika na natpisima?*
- l. Koji su Vam jezici najvažniji za obavljanje Vaše djelatnosti?*
- m. Kad zapošljavate nove ili sezonske djelatnike, je li Vam važno govoriti druge jezike osim hrvatskoga? Ako jest, koje bi jezike po Vama trebali govoriti Vaši djelatnici?*

5.2.3. Intervjuiranje donositelja odluka na lokalnoj razini

Razgovore sa zaposlenicima gradske uprave i turističke zajednice proveli smo s ciljem da saznamo kakvi su stavovi djelatnika institucija koje svojim aktima i odlukama prilično utječu na jezični krajolik grada. Zanimalo nas je što ti ispitanici misle o tome koliko je Zadar višejezičan grad te koje bi jezike trebalo koristiti u jezičnom krajoliku.

Pitanja koja smo postavili su sljedeća:

- a. Mislite li da je Zadar višejezičan grad?*

- b. *Koji se po Vama jezici u Zadru koriste osim hrvatskoga?*
- c. *Jeste li kad sudjelovali u odlukama gradske uprave o postavljanju javnih natpisa?*
- d. *Smatrate li da je danas potrebno stavljati natpise na više jezika? Zašto?*
- e. *Koji su po Vama najvažniji jezici ili jezik u Zadru za postavljanje natpisa?*
- f. *Mislite li da su natpisi u Zadru dovoljno razumljivi turistima i prolaznicima?*
- g. *Mislite li da bi trebalo koristiti više jezika na natpisima?*
- h. *Jeste li Vi uočili kakve promjene u jezicima na natpisima u javnom prostoru?*
- i. *Mislite li da turizam ima veliki ili mali utjecaj na jezike na natpisima?*
- j. *Kakav je Vaš stav prema kreiranju naziva novih ugostiteljskih i trgovačkih objekata u Zadru? Je li raznolikost dobra ili ne?*

Intervjui s ispitanicima provedeni su uz prethodan dogovor i suglasnost tijekom 2019. godine. Intervjui su snimani uz pomoć diktafona, a nakadno su transkribirani da bi se mogli koristiti u tekstu ove disertacije. Ispitanicima je objašnjeno da se intervju bavi jezicima u javnom prostoru, da je sudjelovanje potpuno anonimno te da se njihov identitet neće otkriti u nijednoj fazi izrade ove disertacije ili diseminacije rezultata istraživanja. Također, ispitanicima je objašnjeno da u svakom trenutku za vrijeme intervjuiranja i nakon intervjuiranja mogu odustati od sudjelovanja te povući svoju snimku, odnosno transkript.

Analiza intervjua provedena je na način da su svi intervjui transkribirani i kodirani. Kod transkribiranja razgovora s ispitanicima umjesto pravog identiteta korištene su šifre radi očuvanja anonimnosti. Jedna je ispitanica odbila dati suglasnost za snimanje razgovora pa su njeni odgovori zapisani u obliku bilježaka. Trideset i šest intervjua obavljeno je na hrvatskom jeziku, jedan je obavljen na talijanskom jeziku, a tri na engleskom jeziku. Navedena četiri intervjua provedena su na drugim jezicima jer su ti ispitanici doseljenici u Hrvatsku. Ti su razgovori prevedeni na hrvatski jezik prilikom transkripcije.

Intervjue smo proveli s dvadesetero prolaznika, s osamnaestero poduzetnika/vlasnika i s dvojicom donositelja odluka. Tijekom odabira ispitanika vodili smo računa o tome da ispitanici budu ravnomjerno raspoređeni prema dobi, spolu i obrazovanju. Intervjui su provedeni u uredima Sveučilišta u Zadru, u ugostiteljskim objektima te na radnim mjestima i u obiteljskim domovima ispitanika.

6. Rezultati

U ovome poglavlju iznosimo rezultate istraživanja podijeljene u dva dijela: prvi dio odnosi se na rezultate kvantitativnog dijela istraživanja, dakle analize jezičnoga krajolika; drugi dio odnosi se na rezultate intervjuiranja triju skupina ispitanika o jezičnom krajoliku.

6.1. Rezultati kvantitativne analize jezičnoga krajolika Zadra

Terenskim radom u tri faze uzorkovanja fotografirali smo i zabilježili sve natpise u javnom prostoru određenih dijelova grada Zadra. U sljedećoj tablici (Tab. 3) vidimo koliko je ukupno snimljeno fotografija te koliko je na njima ukupno izdvojeno natpisa u javnom prostoru. Razlika u broju fotografija snimljenih na Poluotoku rezultat je korištenja suvremenijeg fotoaparata 2018. godine, kada je zbog dugotrajnije baterije i boljih općih performansi fotoaparata bilo moguće snimiti više fotografija u istom vremenskom razmaku.

Tablica 3. Ukupan broj fotografija i natpisa u jezičnom krajoliku Zadra

Gradska četvrt	Godina uzorkovanja	Broj fotografija	Broj natpisa
Poluotok	2011.	883	3502
Arbanasi	2012.	122	449
Puntamika	2012.	266	987
Relja i Jazine	2012.	549	1770
Voštarnica	2012.	559	2038
Poluotok	2018.	1586	4862

6.1.1. Poluotok 2011.

Na Poluotoku je 2011. snimljeno ukupno 883 fotografija, a uz te fotografije bilježili smo natpise poput ploča s nazivom ulice, prometne znakove, parkirne automate i slično, koji se ponavljaju u jezičnom krajoliku. Ukupno je izdvojeno 3502 natpisa u jezičnom krajoliku Poluotoka. Više od dvije trećine tih natpisa (Tab. 4) jednojezični su natpisi, odnosno natpisi koji sadrže tekst isključivo na hrvatskom jeziku (67,4%). Ostalo (32,6%) su višejezični

natpisi, odnosno natpisi koji sadrže ili više jezika, ili samo neki strani jezik osim hrvatskoga. Od svih natpisa, 511 (14,59%) je sadržavalo tekst na samo jednom jeziku osim hrvatskoga i to: 396 (11,31%) na engleskom, 65 (1,85%) na talijanskom, 35 (1%) na latinskom i manji broj (manje od 1%) na francuskom, hindskom, japanskom, njemačkom, poljskom i španjolskom.

Ista tablica (Tab. 4) pokazuje nam i omjer službenih i privatnih natpisa. Taj omjer je 62,2% u korist privatnih natpisa, odnosno 37,8% u korist službenih natpisa u javnom prostoru. S obzirom da je Poluotok središte grada u smislu lokacije državnih, gradskih, županijskih i pravosudnih institucija, ne čudi što je broj službenih natpisa tako velik u odnosu na privatne.

Tablica 4. Broj natpisa prema vrsti natpisa i vrsti autora – Poluotok 2011.

Vrsta natpisa	Broj	%	Vrsta autora	Broj	%
JE	2360	67,4	INS	1323	37,8
VI	1142	32,6	PRI	2179	62,2
Ukupno	3502	100,00		3502	100,00

Sljedeća tablica prikazuje nam podatke o broju jezika na natpisima. U ovom dijelu analize nije bilo potrebno popisivati više od šest jezika jer je to bio maksimalan broj jezika na natpisima. Najveći broj jezika korišten je na bankomatima, koji su u nekim slučajevima imali riječ „bankomat“ prevedenu na mnoge jezike. Iz tablice (Tab. 5) vidimo da je hrvatski jezik najčešći prvi jezik na natpisu (2740 natpisa - 78,24%), zatim slijedi engleski s 504 natpisa (14,39%) te talijanski s 148 natpisa (4,23%). Latinski je jezik također visoko na popisu prvog ili jedinog jezika na natpisu zbog velikog broja kamenih ploča koje su prisutne na crkvama i zgradama na Poluotoku, a koje datiraju iz ranijih povijesnih razdoblja kada je latinski bio službeni jezik te jezik epigrafskih natpisa u javnom prostoru (v. Slika 2). Engleski je najčešći drugi jezik na natpisu s 344 primjera (9,82%), što ukazuje na pojavu engleskoga prijevoda teksta koji je na hrvatskom jeziku, da bi bio razumljiv i strancima. Primjećuje se da su talijanski, njemački i francuski prisutni na višejezičnim natpisima i kao drugi, treći i četvrti jezici, što ukazuje na njihovu ulogu tradicionalnih jezika turizma.

Slika 2. Latinski natpis na Kopnenim vratima (11.9.2011.)

Tablica 5. Broj jezika na natpisima – Poluotok 2011.

Jezik	J1	J2	J3	J4	J5	J6
HRV	2740	156	9	2	0	0
LAT	50	13	9	0	0	0
FRA	37	15	5	4	0	0
ENG	504	344	30	2	1	0
TAL	148	52	57	11	1	0
NJEM	12	57	11	39	2	0
GRČ	5	0	0	0	0	0
POLJ	2	0	0	0	0	0
HIN	2	0	0	0	0	0
ŠPA	1	0	0	1	0	1
JAP	1	0	0	0	0	0
NIZ	0	5	1	0	0	0
FIN	0	0	1	0	0	0
ČEŠ	0	0	0	0	1	0
Nijedan	0	2860	3379	3443	3459	3501
Ukupno	3502	3502	3502	3502	3502	3502

Podaci iz sljedeće tablice (Tab. 6) prikazuju nam rezultate prema kriteriju žanra natpisa. Možemo vidjeti da su informativni natpisi (INF) najčešći natpisi u jezičnom krajoliku Poluotoka (28,53%) što je povezano s gospodarskom i administrativnom funkcijom Poluotoka. Takvi informativni natpisi uglavnom uključuju obavijesti, plakate i slične natpise. Drugi po redu su objekti (OBJ) (20,42%) koji uključuju bankomate, parkirne automate, kontejnere te poklopce kanalizacijskih otvora. Nakon toga slijede reklame (REK) (19,30%)

što je opet povezano sa središtem grada, gdje se nalazi velik broj ugostiteljskih i trgovačkih djelatnosti.

Tablica 6. Broj natpisa prema žanru – Poluotok 2011.

Žanr natpisa	Broj natpisa	%
INF	999	28,53
OBJ	715	20,42
REK	676	19,30
TVR	329	9,39
MAR	209	5,97
ULI	180	5,14
UPO	165	4,71
PRO	127	3,63
SPO	73	2,08
GRA	29	0,83

Tablica 7 prikazuje nam podatke o broju natpisa prema vrsti djelatnosti autora natpisa. Najveći broj natpisa pripada infrastrukturnom diskursu (INF) koji uključuje ploče s nazivima ulica, prometne znakove i komunalne usluge. Poluotok je najstariji urbani dio grada pa je logično da tamo ima i najviše infrastrukturnih natpisa, s obzirom na gustoću ulica i stambenih zgrada. Drugi su po redu natpisi trgovačke djelatnosti (TRG) (27,61%) jer se u ovom dijelu grada nalazi velik broj trgovačkih radnji, a u novije vrijeme svaka radnja na ulaznim vratima ima podosta raznih naljepnica i obavijesti o radnom vremenu, modalitetu plaćanja i sličnim povezanim informacijama. Velik je broj natpisa s neodređenom djelatnošću (NEO) jer je 2011. godine Poluotok još uvijek imao mnogo napuštenih poslovnih prostora, a mnogim natpisima jednostavno nije bilo lako utvrditi djelatnost. Slijede nam djelatnosti koje su tipične za središte grada: ugostiteljske (6,48%), financijske (2,86%), zlatarske (2,20%), spomeničke (2,00%), odvjetničke (1,94%), medicinske (1,80%) i kulturne (1,77%).

Tablica 7. Broj natpisa prema vrsti djelatnosti autora natpisa – Poluotok 2011.

Vrsta djelatnosti	Broj natpisa	%	Vrsta djelatnosti	Broj natpisa	%
INF	1021	29,15	GRA	30	0,86
TRG	967	27,61	NEK	30	0,86
NEO	276	7,88	KNJ	29	0,83
UGO	227	6,48	EDU	25	0,71
FIN	100	2,86	SMJ	20	0,57
NAK	77	2,20	RAČ	20	0,57
KOM	70	2,00	INT	19	0,54
ODV	68	1,94	SER	18	0,51
MED	63	1,80	KLA	18	0,51

KUL	62	1,77	SPO	13	0,37
RAD	53	1,51	NAJ	13	0,37
TUR	51	1,46	REL	9	0,26
FOT	51	1,46	OSI	5	0,14
DRŽ	44	1,26	DOS	5	0,14
NJE	44	1,26	ZAD	3	0,09
TAX	36	1,03	POŠ	2	0,06
PEK	31	0,89	NOV	2	0,06
			Ukupno	3502	100%

Prema redoslijedu pojavljivanja na natpisu hrvatski je prvi jezik na velikom broju natpisa (Tab. 8) koji pripadaju infrastrukturnom sektoru (INF) (27,04%). Takvi su natpisi uglavnom postavljeni od strane gradskih institucija i uključuju ploče s nazivom ulice, parkirne automate, kanalizacijske poklopce i prometne znakove. Važno je primijetiti da su 2011. godine parkirni automati imali vrlo malo teksta prevedenog na engleski jezik i to tiskanog sitnim slovima tako da je njihova korist u turističkoj sezoni zasigurno bila upitna. Ostali infrastrukturni natpisi, posebice prometni znakovi (v. Slika 3) koji se također odnose na parkiranje, bili su isključivo na hrvatskom jeziku. Hrvatski je prvi jezik i kod velikog broja trgovačkih natpisa (TRG) (16,76%).

Slika 3. Prometni znak na parkiralištu (11.9.2011.).

Engleski jezik je prvi jezik (J1) u većem broju trgovačkih natpisa (TRG) (9,14%), dok su ostale djelatnosti kojima je engleski prvi jezik bile manje zastupljene (oko i manje od 1%).

Tablica 8.⁶¹ Hrvatski i engleski kao prvi jezici natpisa – prema djelatnosti autora natpisa (Poluotok 2011.)

Hrvatski jezik kao J1			Engleski jezik kao J1		
Djelatnost	Broj natpisa	%	Djelatnost	Broj natpisa	%
INF	947	27,04	TRG	320	9,14
TRG	587	16,76	UGO	48	1,37
NEO	261	7,45	TAX	23	0,66
UGO	114	3,26	FIN	16	0,46
FIN	84	2,40	NAK	12	0,34
ODV	68	1,94	FOT	11	0,31
MED	63	1,80	RAČ	10	0,29
NAK	63	1,80	NEO	9	0,26
KUL	58	1,66	TUR	9	0,26
DRŽ	44	1,26	NAJ	9	0,26
RAD	43	1,23	RAD	9	0,26
FOT	40	1,14	NJE	6	0,17
TUR	40	1,14	INF	5	0,14
KOM	38	1,09	INF	5	0,14
NJE	38	1,09	SMJ	5	0,14
GRA	27	0,77	PEK	4	0,11

Zaključno, jezični krajolik Poluotoka 2011. godine obilježen je većinom jednojezičnim hrvatskim natpisima, a hrvatski je istovremeno i najčešći prvi jezik natpisa. Drugi jezik natpisa je uglavnom engleski, što ukazuje na praksu korištenja hrvatskoga kao prvog jezika i engleskoga kao drugog jezika, koji služi svim čitateljima koji ne razumiju hrvatski. Osim ta dva jezika, u jezičnom krajoliku prisutni su i njemački, talijanski i francuski kao jezici koji služe kao dodatni jezici s vjerojatnim ciljem da se obraćaju turistima. U jezičnom su krajoliku najčešći informativni natpisi što je sukladno funkciji Poluotoka kao administrativnog, uslužnog i gospodarskog središta. Nakon njih slijede objekti pa reklame. Objekti se uglavnom odnose na natpise infrastrukturnog diskursa kojih je mnogo u tako gustoj urbanoj sredini. Reklame su česte zbog prisutnosti velikog broja trgovačkih i ugostiteljskih djelatnosti. Prema djelatnosti, najviše je infrastrukturnih natpisa, opet vezano za gustoću urbane sredine, gdje je na maloj površini prisutno mnogo ulica, trgova i zgrada pa je i infrastruktura vrlo gusta. Druga najčešća skupina natpisa pripada trgovačkoj djelatnosti, koja uglavnom koristi hrvatski, a zatim engleski kao jezike svojih natpisa. Kod infrastrukturnih natpisa najčešći je jezik hrvatski, budući da su takvi natpisi uglavnom službenog karaktera, odnosno autor im je neka

⁶¹ Radi uštede prostora ovdje nisu uključene sve djelatnosti, već samo one najčešće. Zbog toga zbroj postotaka ne iznosi 100%.

od institucija. Latinski je prisutan u jezičnom krajoliku uglavnom na komemorativnim natpisima iz prošlih stoljeća.

6.1.2. Arbanasi

Najveći broj natpisa u četvrti Arbanasi sadržava samo tekst na hrvatskom jeziku (88,86%), što je u skladu s činjenicom da je to uglavnom stambeno naselje bez administrativnih ili drugih institucija i djelatnosti, zbog čega je hrvatski sasvim dovoljan za pisanu komunikaciju u javnom prostoru (Tab. 9). U prilog tome ide i podatak da su gotovo tri četvrtine svih natpisa službeni natpisi (INS) (72,16%), a samo jedna četvrtina otpada na privatne natpise (PRI). Većina službenih natpisa odnosi se na infrastrukturni diskurs (kanalizacijske poklopce i ploče s nazivom ulice). Privatni natpisi uglavnom se odnose na ugostiteljsku, trgovačku i smještajnu djelatnost.

Tablica 9. Broj natpisa prema vrsti natpisa i vrsti autora – Arbanasi 2012.

Vrsta natpisa	Broj	%	Vrsta autora	Broj	%
JE	399	88,86	INS	324	72,16
VI	50	11,14	PRI	125	27,84
Ukupno	449	100,00		449	100,00

Hrvatski jezik je najbrojniji prvi jezik na natpisima (91,54%), a slijedi ga mađarski s 4,68%. Razlog zbog kojega je mađarski prisutan u javnom prostoru Arbanasa jest u činjenici da je dio kanalizacijskih poklopaca proizveden u Mađarskoj te se na njima nalazi tekst na mađarskom jeziku (v. Slika 4).

Slika 4. Kanalizacijski poklopac na mađarskom jeziku u Arbanasima (22.4.2012.)

Treći J1 je engleski s 2,45%, što je vrlo malo u usporedbi s drugim četvrtima. Rezultati pokazuju da je hrvatski jezik glavni način pisane komunikacije u javnom prostoru Arbanasa. Osim jezika prisutnih u jezičnom krajoliku značajno je da nema nijednog natpisa na arbanaškom jeziku; no, taj podatak ne začuđuje jer arbanaški nije nikad bio standardiziran ni korišten u pisanom obliku.

Tablica 10. Broj jezika na natpisima – Arbanasi 2012.

Jezik	J1	J2	J3
HRV	411	6	2
ENG	11	9	0
FRA	1	1	1
NJEM	1	0	0
LAT	3	0	0
TAL	1	5	0
MAG	21	0	0
Nijedan	0	428	446
Ukupno	449	449	449

Objekti u prostoru (OBJ) najčešći su žanr natpisa u jezičnom krajoliku (61,02%), a najveći dio odnosi se na kanalizacijske poklopce. Slijede ih reklame (REK), ploče s nazivom ulice (ULI) i informativni natpisi (INF) s oko 8% natpisa svaki. I ovi podaci ukazuju na činjenicu

da u naselju Arbanasi nema puno poslovnih prostora jer većina natpisa pripada infrastrukturnom diskursu (Tab. 11).

Tablica 11. Broj natpisa prema žanru – Arbanasi 2012.

Žanr natpisa	Broj natpisa	%
OBJ	274	61,02
REK	39	8,69
ULI	37	8,24
INF	37	8,24
UPO	23	5,12
TVR	19	4,23
GRA	10	2,23
PRO	5	1,11
SPO	3	0,67
MAR	2	0,45

Rezultati prema djelatnosti sukladni su podacima iz prethodne tablice. Na njima se vidi da se 70,60% natpisa odnosi na infrastrukturne natpise (INF) (Tab. 12). Ostali su natpisi zastupljeni s malim brojem primjeraka, a pripadaju djelatnostima kao što je trgovačka (TRG), ugostiteljska (UGO), smještajna (SMJ), servisna (SER), pekarska (PEK), građevinska (GRA), itd. Sve su to djelatnosti koje su karakteristične za jedno stambeno naselje u kojem nema velikih gospodarskih aktivnosti.

Tablica 12. Broj natpisa prema vrsti djelatnosti na natpisima – Arbanasi 2012.

Vrsta djelatnosti	Broj natpisa	%
INF	317	70,60
NEO	43	9,58
TRG	26	5,79
UGO	14	3,12
SMJ	10	2,23
SER	8	1,78
PEK	5	1,11
GRA	4	0,89
EDU	4	0,89
KOM	3	0,67
SPO	3	0,67
RAD	3	0,67
NEK	3	0,67
NJE	2	0,45
NOV	1	0,22
KNJ	1	0,22
INT	1	0,22
ZAD	1	0,22
Ukupno	449	100%

Zaključno, Arbanasi se nalaze na periferiji područja koje smo analizirali i primarno su stambenog karaktera s vrlo malim brojem poslovnih prostora i djelatnosti. Zbog toga je najveći broj natpisa u javnom prostoru infrastrukturnog karaktera i službenog autorstva (v. Slika 5). Samo četvrtina natpisa privatnog je autorstva, a takvi natpisi uglavnom pripadaju ugostiteljskoj, trgovačkoj ili smještajnoj djelatnosti. Hrvatski je najčešći jezik u jezičnom krajoliku Arbanasa. Mađarski je drugi, ali nema nikakvu simboličku ili informativnu funkciju jer je njegova prisutnost slučajna. Iz svih je primjera jasno da je hrvatski glavni jezik pisane komunikacije u javnom prostoru Arbanasa. Značajno je i da u jezičnom krajoliku nije zabilježen nijedan primjer teksta na arbanaškom jeziku.

Slika 5. Ploča s nazivom ulice u Arbanasima (22.4.2012.)

6.1.3. Puntamika

Slično kao i u Arbanasima, u četvrti Puntamika najveći je dio natpisa (Tab. 13) koji sadržavaju tekst samo na hrvatskom jeziku (81,46%), dok je manji dio natpisa koji sadržavaju druge jezike na natpisu (18,54%). Od jednojezičnih hrvatskih natpisa najveći se dio odnosi na infrastrukturne natpise (INF) (59,98%), zatim na trgovačke (TRG) (6,89%) i ugostiteljske (UGO) (3,65%). Te brojke pokazuju da je Puntamika, slično kao i Arbanasi, u 2012. godini primarno stambeno naselje u kojemu je najveći dio natpisa službenog porijekla i infrastrukturne djelatnosti, a samo je manji broj privatnog porijekla te trgovačke ili ugostiteljske djelatnosti.

Od višejezičnih natpisa, engleski je jezik prvi na ugostiteljskim (UGO) (2,43%), trgovačkim (TRG) (1,62%) i smještajnim (SMJ) (1,11%) natpisima.

Gotovo dvije trećine natpisa u jezičnom krajoliku Puntamike službenog su autorstva (INS) (63,93%), što ukazuje na manji broj poslovnih prostora i djelatnosti, odnosno gospodarske aktivnosti koja bi uključivala postavljanje natpisa u javnom prostoru.

Tablica 13. Broj natpisa prema vrsti natpisa i vrsti autora – Puntamika 2012.

Vrsta natpisa	Broj	%	Vrsta autora	Broj	%
JE	804	81,46	INS	631	63,93
VI	183	18,54	PRI	356	36,07
Ukupno	987	100,00		987	100,00

Hrvatski je prvi jezik najvećeg dijela natpisa u jezičnom krajoliku (90,48%), slijedi ga engleski sa samo 6,89%, no iz Tablice 14 može se vidjeti da je općenito raznolikost jezika u jezičnom krajoliku jako mala. Prisutan je i manji broj natpisa na njemačkom, talijanskom i francuskom kao tradicionalnim jezicima turizma, što je logično budući da Puntamika ima dosta privatnih smještajnih kapaciteta, ali i hotelsko naselje.

Tablica 14. Broj jezika na natpisima – Puntamika 2012.

Jezik	J1	J2	J3	J4	J5	J6
HRV	893	31	8	0	0	0
ENG	68	66	6	0	0	0
FRA	10	6	1	1	0	0
NJEM	4	4	3	1	0	0
LAT	0	0	0	0	0	0
TAL	9	19	12	3	0	1
SLO	1	0	0	0	0	0
ŠPA	2	0	0	0	0	0
KIN	0	7	0	0	0	0
TAJ	0	4	0	0	0	0
NIZ	0	0	3	0	1	0
RUS	0	0	0	0	0	1
Nijedan	0	850	954	982	986	985
Ukupno	987	987	987	987	987	987

Osim navedenih pet jezika u ovoj četvrti vidimo i neke druge jezike koji se javljaju u malom broju natpisa, primjerice kineski, tajski, nizozemski, ruski, slovenski i španjolski. Kineski je prisutan u jezičnom krajoliku zbog restorana kineske hrane u ulici Put Dikla (v. Slika 6), dok je tajski također bio prisutan zbog restorana i salona za tajsku masažu u istoj ulici (v. Slika 7). No, s obzirom na dinamiku jezičnoga krajolika tajski su natpisi u međuvremenu nestali tako

da ih u 2019. godini više nema, dok je kineski restoran i dalje na istoj lokaciji u vrijeme pisanja ovoga teksta u ljeto 2019.

Slika 6. Reklama kineskog restorana u ulici Put Dikla (28.4.2012.)

Slika 7. Reklama tajskog restorana i salona za masažu u ulici Put Dikla (28.4.2012.)

Gledajući prema žanru (Tab. 15), najveći broj natpisa odnosi se na objekte (OBJ) (55,72), što uglavnom uključuje kanalizacijske poklopce. Sljedeća su skupina reklamni natpisi (REK) (24,11%), što je razumljivo s obzirom da se radi o četvrti uz morsku obalu koja je turistički valorizirana i ima određen broj ugostiteljskih, trgovačkih i smještajnih prostora. Ostalih

skupina natpisa prema žanru ima malo, budući da se ne radi o četvrti u kojoj je velik promet pješaka.

Tablica 15. Broj natpisa prema žanru – Puntamika 2012.

Žanr natpisa	Broj natpisa	%
OBJ	550	55,72
REK	238	24,11
INF	54	5,47
ULI	35	3,55
PRO	29	2,94
UPO	25	2,53
GRA	20	2,03
TVR	19	1,93
MAR	15	1,52
SPO	2	0,20

Klasifikacija prema vrsti djelatnosti također ukazuje na primarno službeni karakter jezičnoga krajolika Puntamike. Naime, najveći broj natpisa pripada infrastrukturnim natpisima (INF) (60,28%). Slijede trgovački (TRG) (8,71%), ugostiteljski (UGO) (7,29%) i smještajni (SMJ) (5,67%). Ostale su djelatnosti zastupljene s vrlo malim brojem natpisa.

Tablica 16. Broj natpisa prema vrsti djelatnosti autora natpisa – Puntamika 2012.

Vrsta djelatnosti	Broj natpisa	%	Vrsta djelatnosti	Broj natpisa	%
INF	595	60,28	TEL	6	0,61
TRG	86	8,71	INT	6	0,61
UGO	72	7,29	KLA	6	0,61
SMJ	56	5,67	SER	5	0,51
NEO	30	3,04	GRA	5	0,51
NJE	27	2,74	ZAD	3	0,30
FIN	18	1,82	SPO	2	0,20
MED	15	1,52	DRŽ	2	0,20
TUR	11	1,11	EDU	2	0,20
NAJ	10	1,01	IGR	2	0,20
PEK	9	0,91	REK	1	0,10
NEK	9	0,91	POŠ	1	0,10
RAD	7	0,71	KNJ	1	0,10
Ukupno				987	100%

Da zaključimo, jezični krajolik Puntamike obilježen je velikim brojem natpisa koji pripadaju infrastrukturnom diskursu, kojemu je autor neka od institucija vlasti i ti su natpisi uglavnom na hrvatskom jeziku. Osim hrvatskoga jezika, u trgovini, ugostiteljstvu i smještajnom turizmu prisutni su i engleski, njemački, talijanski i francuski. Jezična je raznolikost u javnom

prostoru Puntamike relativno mala jer je malo natpisa kojima su autori privatne osobe. U ovoj četvrti vidimo da je hrvatski jezik primarno sredstvo pisane komunikacije, a uz hrvatski u jezičnome krajoliku može se pronaći i engleski, njemački i francuski. S obzirom da se radi o četvrti koja se nalazi uz morsku obalu i u kojoj ljeti postoji prilična turistička aktivnost, začuđuje da javni prostor ne sadrži natpise na više jezika.

6.1.4. Relja i Jazine

Kako se približavamo Poluotoku, središtu grada, tako se polako mijenjaju i omjeri natpisa koje smo analizirali. U četvrti koja obuhvaća Relju i Jazine (Tab. 17) malo je više privatnih natpisa (PRI) (37,74%) nego u četvrtima koje pripadaju periferiji našeg područja uzorkovanja. Osim toga, postepeno se povećava i omjer jednojezičnih (JE) i višejezičnih (VI) natpisa u korist višejezičnih (69,27% jednojezičnih naspram 30,73% višejezičnih). Ti podaci ukazuju na činjenicu da se geografskim približavanjem gradskom središtu povećava jezična raznolikost te broj privatnih natpisa, koji jesu izvor pisane jezične raznolikosti u javnom prostoru.

Tablica 17. Broj natpisa prema vrsti natpisa i vrsti autora – Relja i Jazine 2012.

Vrsta natpisa	Broj	%	Vrsta autora	Broj	%
JE	1226	69,27	INS	1102	62,26
VI	544	30,73	PRI	668	37,74
Ukupno	1770	100,00		1770	100,00

Hrvatski je i dalje najbrojniji prvi jezik natpisa (83,16%), a uz to je i drugi na popisu drugih jezika natpisa (6,50%). Engleski je drugi najčešći prvi jezik (J1) (12,32%) i najčešći drugi jezik (J2) (10,79%). Osim ta dva jezika u jezičnom krajoliku pojavljuju se i talijanski i njemački s tridesetak natpisa (manje od 2%) te sporadično i drugi jezici zastupljeni samo s nekoliko natpisa (Tab. 18).

Tablica 18. Broj jezika na natpisima – Relja i Jazine 2012.

Jezik	J1	J2	J3	J4	J5	J6
HRV	1472	115	4	0	0	0
ENG	218	191	14	0	0	0
TAL	23	28	14	7	1	0
NJEM	30	34	12	1	1	0
ŠPA	2	0	0	1	0	0
KIN	6	1	0	0	0	1

FRA	9	8	1	2	1	0
LAT	6	15	2	0	0	0
SLO	1	1	0	0	0	0
SRB	3	0	0	0	0	0
ČEŠ	0	0	0	0	0	1
MAG	0	0	0	0	0	1
Nijedan	0	1375	1722	1760	1767	1767
Ukupno	1770	1770	1770	1770	1770	1770

Gledajući žanr natpisa (Tab. 19) primjećuje se da najviše natpisa pripada reklamama (REK) (32,82%), zatim objektima (OBJ) (30,23%) te informativnim natpisima (INF) (16,67%). Ostali su žanrovi zastupljeni s manje od 5% natpisa. Hrvatski jezik pretežno se nalazi na objektima (29,49%), reklamama (23,73%), informativnim natpisima (14,63%) te na upozorenjima (5,37%). Ostali su žanrovi zastupljeni s manje od 5% natpisa. Engleski je jezik najviše prisutan na reklamama (6,50%), robnim markama (2,88%) te na informativnim natpisima (1,75%), dok su ostali žanrovi zastupljeni s manje od 1% (v. Slika 8).

Slika 8. Engleski jezik na reklamnom tekstu trgovine odjećom (29.4.2012.)

Ti podaci pokazuju da je hrvatski jezik primarno sredstvo pisane komunikacije u četvrti Relja i Jazine, s obzirom da je najčešći na reklamama i informativnim natpisima, dok je engleski pomoćni jezik koji se koristi na dijelu reklama i na robnim markama, vjerojatno stranoga podrijetla.

Tablica 19. Broj natpisa prema žanru – Relja i Jazine 2012.

Žanr natpisa	Broj natpisa	%
REK	581	32,82
OBJ	535	30,23
INF	295	16,67
UPO	95	5,37
TVR	94	5,31
PRO	65	3,67
MAR	62	3,50
ULI	23	1,30
GRA	13	0,73
SPO	7	0,40
Ukupno	1770	100%

Tablica 20 prikazuje podjelu prema vrsti djelatnosti autora natpisa. Iz tih podataka dâ se zaključiti kako je ova gradska četvrt primarno trgovački orijentirana, s obzirom da najveći broj natpisa pripada infrastrukturnom diskursu (INF) (34,24%), a zatim trgovačkom (TRG) (26,84%). Infrastrukturni natpisi zajednički su svim dijelovima grada dok ovdje broj trgovačkih daleko nadmašuje ostale vrste djelatnosti u jezičnom krajoliku. Što se tiče jezika kod određenih djelatnosti, hrvatski je najzastupljeniji kod infrastrukturnih natpisa (INF) (33,22%), trgovačkih (TRG) (18,87%) te medicinskih (MED) (4,12%). Engleski je korišten najviše kod trgovačkih (TRG) (5,99%) te ugostiteljskih (UGO) (0,79%).

Tablica 20. Broj natpisa prema vrsti djelatnosti autora natpisa – Relja i Jazine 2012.

Vrsta djelatnosti	Broj natpisa	%	Vrsta djelatnosti	Broj natpisa	%
INF	606	34,24	POŠ	15	0,85
TRG	475	26,84	SER	14	0,79
MED	89	5,03	RAD	13	0,73
FIN	70	3,95	PEK	13	0,73
NJE	65	3,67	DRŽ	11	0,62
NEO	64	3,62	EDU	9	0,51
UGO	44	2,49	TAX	9	0,51
TEL	36	2,03	SPO	8	0,45
KLA	32	1,81	TUR	6	0,34
OSI	32	1,81	RAČ	6	0,34
NEK	31	1,75	KOM	6	0,34
INT	26	1,47	ZAD	4	0,23
FOT	23	1,30	NOV	3	0,17
GRA	19	1,07	ODV	2	0,11
NAJ	18	1,02	SMJ	2	0,11
NAK	17	0,96	REL	2	0,11
			Ukupno	1770	100%

Osim pretežitog latiničnog pisma, u jezičnom krajoliku ove četvrti nalazimo kinesko pismo i glagoljsko pismo. Kinesko pismo korišteno je na reklamama i u izlogu kineske trgovine (v. Slika 9), dok je glagoljsko pismo korišteno na grafitu posvećenom zadarskom nogometnom i košarkaškom klubu (v. Slika 10). Osim na grafitu, glagoljica je prisutna i u Glagoljaškoj ulici koja se nalazi odmah pored Samostana sv. Ivana Krstitelja u kojem franjevci trećoređci stoljećima čuvaju glagoljaštvo (v. Slika 11). Istočni zid Glagoljaške ulice urešen je kamenim pločama u koje su uklesana sva glagoljska slova. S obzirom na dinamiku jezičnoga krajolika, u 2019. godini kineskoga teksta više nema u javnom prostoru ove gradske četvrti, dok je glagoljica i dalje prisutna: kameni natpisi su i dalje tamo, no grafit bi mogao biti uklonjen zbog intenzivnih građevinskih radova u pozadini zida na kojem se tekst nalazi.

Slika 9. Reklama na kineskom jeziku na Relji (28.4.2012.)

Slika 10. Grafit na hrvatskom jeziku i glagoljskom pismu u Ulici Dr. Franje Tuđmana (28.4.2012.)

trgovački dio grada, budući da uz infrastrukturne natpise, najviše ima trgovačkih natpisa, gdje se koriste uglavnom hrvatski i engleski.

6.1.5. Voštarnica

Voštarnica je gradska četvrt koja se nalazi između Puntamike, Jazina i Poluotoka; drugim riječima, nalazi se blizu gradskoga središta. U skladu s time, primjećujemo da je u jezičnom krajoliku Voštarnice (Tab. 21) prisutan manji broj službenih natpisa (INS) (45,14%) nego u drugim četvrtima, izuzev Poluotoka, što potvrđuje tezu da će s periferije prema središtu broj privatnih natpisa rasti, a time i jezična raznolikost u javnom prostoru. U ovoj četvrti gotovo je tri četvrtine jednojezičnih natpisa (JE) na hrvatskom jeziku (71,39%), a samo 28,61% višejezičnih natpisa (VI) (v. Slika 12). Od ukupnog broja natpisa, 219 (10,75%) ih je jednojezično na drugom jeziku osim hrvatskoga: 159 (7,80%) na engleskom jeziku, 26 (1,28%) na talijanskom, 19 (0,93%) na njemačkom, a po nekoliko (manje od 1%) na francuskom, japanskom, latinskom, nizozemskom, slovenskom, španjolskom i švedskom.

Tablica 21. Broj natpisa prema vrsti natpisa i vrsti autora – Voštarnica 2012.

Vrsta natpisa	Broj	%	Vrsta autora	Broj	%
JE	1455	71,39	INS	920	45,14
VI	583	28,61	PRI	1118	54,86
Ukupno	2038	100,00		2038	100,00

Hrvatski je jezik najčešći prvi jezik (J1) u jezičnom krajoliku (81,36%), a slijede ga engleski (12,07%), njemački (2,40%) i talijanski (2,11%). Osim tih četiriju jezika sporadično se javljaju i drugi jezici u vrlo malom broju primjera, primjerice latinski, francuski, švedski, slovenski, japanski, španjolski, kineski, i drugi.

Slika 12. Kombinacija četiriju natpisa u Velebitskoj ulici: tri na hrvatskom i jedan na engleskom jeziku (22.4.2012.)

Na popisu drugih jezika (J2) natpisa vidimo opet da je engleski prvi (8,29%), hrvatski drugi (6,48%), a njemački treći (1,08%). Ponavlja se obrazac kao i u drugim četvrtima gdje je engleski najčešći drugi jezik, a hrvatski je na drugom mjestu.

Tablica 22. Broj jezika na natpisima – Voštarnica 2012.

Jezik	J1	J2	J3	J4	J5	J6
HRV	1658	132	7	0	1	0
ENG	246	169	22	2	0	0
NJEM	49	22	5	10	1	0
TAL	43	20	19	3	1	0
LAT	14	8	1	0	0	0
FRA	13	12	4	2	7	0
ŠVE	4	0	0	0	1	1
SLO	3	0	0	1	0	1
JAP	3	1	2	0	0	0
ŠPA	2	0	0	0	0	0
KIN	1	0	0	0	0	0
NIZ	1	0	0	0	0	0
FIN	1	0	0	0	0	0
MAG	0	0	0	0	2	0
Nijedan	0	1674	1978	2020	2025	2036
Ukupno	2038	2038	2038	2038	2038	2038

Prema žanru natpisa (Tab. 22) primjećujemo da je najčešći žanr objekt u prostoru (OBJ) (37,73%), a slijede ga reklame (REK) (28,46%) te informativni natpisi (INF) (17,62%). Ostali žanrovi zastupljeni su u broju manjem od 5%, a najmanje ima spomeničkih natpisa (SPO), s

obzirom da ova četvrt ne pripada staroj gradskoj jezgri koja ima višestoljetni urbani kontinuitet u kojemu su takvi spomenici učestali.

Ako promotrimo koji su jezici prisutni na kojem žanru natpisa vidjet ćemo da je primjerice latinski prisutan na reklamama, što nam sugerira da se radi o tvrtkama koje su odabrale naziv na latinskom zbog zakona koji je dopuštao isključivo nazive na hrvatskom ili nekom od klasičnih jezika. Njemački i talijanski prisutni su na reklamama i informativnim natpisima, budući da mnogi proizvodi i usluge na hrvatskom tržištu dolaze iz Njemačke, odnosno iz Italije (v. Slika 13).

Slika 13. Reklama na hrvatskom, talijanskom, engleskom i njemačkom jeziku u Ulici Ivana Mažuranića (22.4.2012.)

Hrvatski je najviše prisutan na objektima (OBJ) (37,05%) i reklamama (REK) (17,62%) te na informativnim natpisima (INF) (14,72%). Engleski je najviše prisutan na reklamama (REK) (5,54%), robnim markama (MAR) (3,39%) i informativnim natpisima (INF) (1,47%).

Tablica 23. Broj natpisa prema žanru – Voštarnica 2012.

Žanr natpisa	Broj natpisa	%
OBJ	769	37,73
REK	580	28,46
INF	359	17,62
MAR	88	4,32
TVR	85	4,17
UPO	71	3,48
GRA	29	1,42
PRO	27	1,32

ULI	26	1,28
SPO	4	0,20
Ukupno	2038	100%

Voštarnica je gradska četvrt u kojoj ima priličan broj stambenih jedinica, ali je ujedno i vrlo živa trgovačka i ugostiteljska četvrt, a tu se nalaze i mnoge institucije, poput knjižnice, sudova, i drugih. Takav karakter četvrti očituje se i u jezičnom krajoliku (Tab. 24), gdje je većina natpisa infrastrukturnog (INF) (40,78%), a zatim trgovačkog (TRG) karaktera (19,53%). Nakon toga slijede financijske (FIN) (5,30%), ugostiteljske (UGO) (3,63%) i medicinske djelatnosti (MED) (3,58%). Ostale djelatnosti imaju manje od 2% zastupljenosti u ukupnom broju natpisa.

Ako bismo promotrili koji su jezici zastupljeni u određenim djelatnostima, vidjeli bismo da je hrvatski najviše prisutan na natpisima infrastrukturnih (39,99%), trgovačkih (13,35%), financijskih (3,34%) i medicinskih djelatnosti (2,75%). Engleski je najviše prisutan kod trgovačkih (4,37%) i računalnih djelatnosti (1,03%). Latinski je prisutan kod financijskih i građevinskih djelatnosti, te kod djelatnosti koje se bave prodajom nekretnina i pružanjem intelektualnih usluga. Međutim, ti podaci ne znače da se u tim djelatnostima latinski rabi kao jezik komunikacije; latinski je tamo prisutan zbog činjenice da je odabir naziva tvrtke u Republici Hrvatskoj prije ulaska u Europsku uniju bio reguliran zakonom koji je dopuštao nazive na hrvatskom jeziku ili jednom od klasičnih jezika, pa su mnogi vlasnici odabirali latinske riječi za nazive svojih tvrtki (primjerice „Sagittarius nekretnine“ (Slika 14).

Slika 14. Latinski jezik u nazivu agencije za promet nekretnina u Ulici Ivana Mažuranića (22.4.2012.)

Njemački je najviše prisutan kod financijskih, osiguravateljnih i trgovačkih djelatnosti, ponajviše zbog činjenice da su mnoge hrvatske banke i osiguravajuće kuće u njemačkom vlasništvu (primjerice „Erste & Steiermärkische Bank“ ili „Wiener Städtische Versicherung“). Talijanski je prisutan kod trgovačkih, ugostiteljskih, medicinskih, financijskih i infrastrukturnih djelatnosti (primjerice „Calimero“ ili „L'Erbolario“).

Tablica 24. Broj natpisa prema vrsti djelatnosti autora natpisa – Voštarnica 2012.

Vrsta djelatnosti	Broj natpisa	%	Vrsta djelatnosti	Broj natpisa	%
INF	831	40,78	RAD	18	0,88
TRG	398	19,53	DRŽ	16	0,79
FIN	108	5,30	SMJ	12	0,59
NEO	92	4,51	NAK	12	0,59
UGO	74	3,63	GRA	11	0,54
MED	73	3,58	FOT	10	0,49
NJE	42	2,06	REL	10	0,49
NAJ	38	1,86	SER	6	0,29
OSI	35	1,72	NOV	6	0,29
KNJ	34	1,67	ODV	4	0,20
PEK	32	1,57	SPO	3	0,15
RAČ	29	1,42	EDU	3	0,15
NEK	27	1,32	DOS	2	0,10
KLA	24	1,18	IGR	2	0,10
TUR	23	1,13	ZAD	2	0,10
INT	20	0,98	PRO	1	0,05
POŠ	20	0,98	UPO	1	0,05
TEL	19	0,93			
			Ukupno	2038	100%

Da zaključimo, Voštarnica je gradska četvrt koja se nalazi blizu gradskog središta, zbog čega je broj službenih natpisa manji nego na periferiji. U jezičnom krajoliku Voštarnice hrvatski je najčešći jezik, prisutan na gotovo tri četvrtine natpisa; slijede ga engleski, njemački i talijanski, svaki u svojem specifičnom kontekstu. Engleski je i najčešći drugi jezik natpisa. Među žanrovima natpisa najviše je objekata u prostoru, zatim reklama i informativnih natpisa, što odgovara ovoj četvrti koja je stambena, ali djelomično i administrativna, te trgovačka i ugostiteljska. Latinski je jezik prisutan na reklamama, ali ne zbog komunikacijske funkcije, već kao rezultat hrvatskoga zakonodavstva koje je reguliralo odabir naziva tvrtke. Hrvatski je najčešći na objektima i reklamama, a engleski na reklamama, robnim markama i na nekim informativnim natpisima. Najveći broj natpisa u jezičnom krajoliku Voštarnice pripada infrastrukturnim i trgovačkim natpisima.

6.1.6. Poluotok 2018.

U drugom uzorkovanju Poluotoka, koje je provedeno u jesen 2018. godine, registriran je najmanji broj jednojezičnih natpisa (JE) na prostoru grada u usporedbi s višejezičnim natpisima (VI) (Tab. 25). Dakle, u središtu grada snimljeno je 63,33% natpisa koji sadrže samo tekst na hrvatskom jeziku, odnosno 36,67% natpisa koji sadrže tekst na još nekom jeziku ili samo na drugom jeziku osim hrvatskoga. Osim toga, iz navedene je tablice uočljivo da je na istom prostoru zabilježen najmanji broj službenih natpisa (INS) u usporedbi s ostalim uzorkovanim dijelovima grada, tj. na Poluotoku ima 34,74% službenih natpisa (INS), odnosno 65,26% privatnih natpisa (PRI). Takve brojke ukazuju na činjenicu da je Poluotok dio grada s najvećim brojem poslovnih prostora te s najvećom trgovačkom i uslužnom aktivnošću, zbog čega više privatnih autora postavlja natpise u javni prostor. Osim te aktivnosti, Poluotok je prostor koji zbog prisutnih institucija i djelatnosti privlači najveći broj posjetitelja, pješaka, zbog kojih se natpisi u javnom prostoru uglavnom i postavljaju.

Tablica 25. Broj natpisa prema vrsti natpisa i vrsti autora – Poluotok 2018.

Vrsta natpisa	Broj	%	Vrsta autora	Broj	%
JE	3079	63,33	INS	1689	34,74
VI	1783	36,67	PRI	3173	65,26
Ukupno	4862	100,00		4862	100,00

Hrvatski je jezik najčešći prvi jezik (J1) na natpisima (73,49%) te je drugi najčešći drugi jezik (J2) natpisa (4,32%). Engleski zauzima drugo mjesto (Tab. 26) na ljestvici prvih jezika natpisa (20,88%) te prvo mjesto na ljestvici drugih jezika natpisa (9,98%). Osim tih dvaju jezika u jezičnom krajoliku pojavljuju se i talijanski, latinski, francuski, njemački te neki drugi jezici na manjem broju natpisa. Talijanski kao prvi jezik natpisa prisutan je uglavnom na infrastrukturnim objektima (OBJ) (kanalizacijskim poklopcima) iz vremena talijanske uprave (v. Slike 15 i 16), na reklamama (REK) (u trgovini i ugostiteljstvu) te na robnim markama (MAR) (u trgovini). Funkcija talijanskoga jezika na tim natpisima nije informativna.

Slika 15. Talijanski jezik na spomen ploči na rodnoj kući Alessandra Paravie u istoimenoj ulici (14.7.2013.)

Slika 16. Kanalizacijski poklopac na talijanskom jeziku iz razdoblja talijanske uprave (Poluotok, 14.7.2013.)

Latinski jezik prisutan je na natpisima u jezičnom krajoliku ponajviše na epigrafskim natpisima iz prošlih stoljeća te na nekim trgovačkim ili ugostiteljskim natpisima. Razlog uporabe latinskoga jezika na suvremenim natpisima zasigurno leži u hrvatskoj zakonskoj regulativi prije ulaska u Europsku uniju, koja je propisivala da naziv tvrtke mora biti na hrvatskom jeziku ili nekom od klasičnih jezika. U toj situaciji mnogi su poduzetnici birali radije latinske nego grčke riječi za svoje tvrtke. Neki od današnjih primjera su „Auro domus“ ili „Idassa Atrium“. Francuski se jezik pojavljuje uglavnom u dvije djelatnosti, ugostiteljskoj ili trgovačkoj. Njemački se pojavljuje na natpisima u ugostiteljstvu, zlatarstvu i financijskim

institucijama. Grčki i srpski jezici prisutni su u jezičnom krajoliku Poluotoka samo na po jednom natpisu, oba na srpskoj pravoslavnoj crkvi sv. Ilije Proroka, koja je u prošlosti služila grčkim trgovcima (v. Slika 17).

Slika 17. Natpis na grčkom i talijanskom jeziku na crkvi sv. Ilije Proroka na Poluotoku (14.7.2013.)

Tablica 26. Broj jezika na natpisima – Poluotok 2018.

Jezik	J1	J2	J3	J4	J5	J6
HRV	3573	210	10	2	0	0
ENG	1015	485	10	8	1	0
TAL	142	42	20	11	0	0
LAT	68	22	3	0	0	0
FRA	41	9	4	1	9	7
NJEM	14	36	28	5	2	0
ŠPA	3	4	0	0	0	0
POR	2	0	0	0	0	0
KOR	1	0	0	0	0	0
ŠVE	1	0	0	0	0	0
GRČ	1	0	0	0	0	0
SRP	1	0	0	0	0	0
RUS	0	0	1	0	0	0
SLO	0	0	7	0	0	0
ČEŠ	0	0	0	2	1	0
POL	0	0	0	0	7	0
Nijedan	0	4054	4779	4833	4842	4855
Ukupno	4862	4862	4862	4862	4862	4862

S obzirom da su hrvatski i engleski najčešći prvi jezici natpisa, Tablica 27 prikazuje nam u kojim su djelatnostima zastupljeni. Hrvatski je najčešći kod infrastrukturnih natpisa (INF)

(23,10%), koji uglavnom uključuju ploče s nazivima ulica, prometne znakove, objekte u prostoru, parkirne automate i znakove; kod trgovačkih (TRG) natpisa (13,29%) i ugostiteljskih (UGO) natpisa (6,31%), koji uključuju obavijesti o radnom vremenu i podatke o tvrtki; kod smještajnih (SMJ) natpisa (5,45%), koji uključuju pločice s vrstom smještajnog prostora koje su zakonski propisane; i druge vrste koje su zastupljene u manjem broju.

Slika 18. Natpisi na engleskom jeziku (lijevo) te na hrvatskom jeziku (desno) za smještajne jedinice na Trgu Tri bunara (14.10.2018.)

Engleski je najčešći prvi jezik (J1) natpisa u trgovini (TRG) (9,15%), ugostiteljstvu (UGO) (3,23%), smještaju (SMJ) (3,02%), te drugim vrstama koje su zastupljene s manjim brojem natpisa.

Tablica 27. Hrvatski i engleski kao prvi jezici na natpisima – prema djelatnosti autora natpisa (Poluotok, 2018.)

Hrvatski jezik kao J1			Engleski jezik kao J1		
Djelatnost	Broj natpisa	%	Djelatnost	Broj natpisa	%
INF	1123	23,10	TRG	445	9,15
TRG	646	13,29	UGO	157	3,23
UGO	307	6,31	SMJ	147	3,02
SMJ	265	5,45	TUR	53	1,09
NEO	137	2,82	FIN	45	0,93
KUL	115	2,37	NAK	37	0,76
ODV	100	2,06	NJE	16	0,33
MED	95	1,95	RAD	15	0,31
FIN	92	1,89	KUL	14	0,29
TUR	83	1,71	TAX	14	0,29
NAK	77	1,58	NEO	12	0,25
RAD	65	1,34	NAJ	9	0,19
NJE	64	1,32	INF	7	0,14

EDU	57	1,17	KNJ	7	0,14
PEK	39	0,80	NOV	5	0,10
FOT	38	0,78	EDU	4	0,08
DRŽ	34	0,70	FOT	4	0,08
KOM	33	0,68	KLA	4	0,08

Ako obratimo pozornost na žanr natpisa (Tab. 28), primjetit ćemo da je najviše natpisa informativnog karaktera (INF) (28,77%); slijede reklamni (REK) (19,03%) te natpisi na objektima u prostoru (OBJ) (15,61%), dok su ostale vrste zastupljene s manjim brojem natpisa.

Tablica 28. Broj natpisa prema žanru – Poluotok 2018.

Žanr natpisa	Broj natpisa	%
INF	1399	28,77
REK	925	19,03
OBJ	759	15,61
UPO	463	9,52
TVR	402	8,27
MAR	380	7,82
PRO	212	4,36
ULI	204	4,20
SPO	93	1,91
GRA	25	0,51
Ukupno	4862	100%

Tablica 29 prikazuje nam podatke o natpisima prema vrsti djelatnosti autora natpisa. Najviše je natpisa vezano uz infrastrukturnu djelatnost (INF) (25,03%), a to su sve natpisi koje jedna urbana sredina redovito sadrži, primjerice ploče s nazivima ulica, kanalizacijske poklopce, prometne znakove i ostale slične natpise. Sljedeća su skupina trgovački natpisi (TRG) (23,71%) i ugostiteljski natpisi (UGO) (10,53%), dvije skupine djelatnosti koje se logično nalaze u središtu grada. Novost u jezičnom krajoliku zadarskog Poluotoka svakako su natpisi vezani za smještaj (SMJ), budući da je Poluotok oduvijek bio stambeno koliko i poslovno središte, ali s promjenama u zadarskom turizmu na Poluotoku je mnogo stambenih prostora pretvoreno u sobe i apartmane koji se iznajmljuju turistima (v. Slika 18). Ta je činjenica primjetna u velikom broju natpisa vezanih za smještaj (426 natpisa, odnosno 8,76%). Ostali natpisi pripadaju drugim djelatnostima koje se mogu naći u jednoj urbanoj sredini,

financijskim institucijama (FIN), liječničkim i ljekarničkim djelatnostima (MED), kulturnim (KUL), odvjetničkim (ODV) i drugim iz skupine uslužnih djelatnosti.

Tablica 29. Broj natpisa prema vrsti djelatnosti autora natpisa – Poluotok 2018.

Vrsta djelatnosti	Broj natpisa	%	Vrsta djelatnosti	Broj natpisa	%
INF	1217	25,03	KNJ	37	0,76
TRG	1153	23,71	DRŽ	35	0,72
UGO	512	10,53	GRA	29	0,60
SMJ	426	8,76	POŠ	23	0,47
NEO	153	3,15	KLA	21	0,43
FIN	142	2,92	NOV	18	0,37
TUR	138	2,84	NEK	18	0,37
KUL	129	2,65	SER	17	0,35
NAK	117	2,41	REL	14	0,29
ODV	100	2,06	NAJ	13	0,27
MED	100	2,06	SPO	7	0,14
KOM	82	1,69	ZAD	4	0,08
NJE	80	1,65	OSI	4	0,08
RAD	80	1,65	INT	2	0,04
EDU	61	1,25	PRO	2	0,04
FOT	42	0,86	RAČ	2	0,04
PEK	42	0,86	REG	1	0,02
TAX	40	0,82	TEL	1	0,02
			Ukupno	4862	100%

Da zaključimo, jezični krajolik Poluotoka 2018. godine sadrži najmanji broj jednojezičnih natpisa na hrvatskom jeziku u usporedbi s ostalim gradskim četvrtima koje smo obradili, odnosno najveći broj natpisa koji sadrže druge jezike. Nadalje, na Poluotoku je zabilježen i najmanji broj službenih natpisa jer se radi o dijelu grada koji ima najveći broj poslovnih prostora i najveću trgovačku i uslužnu aktivnost. S obzirom da je na Poluotoku prisutan najveći broj privatnih natpisa, tu je zabilježena i najveća raznolikost. Privatni su natpisi generatori jezične raznolikosti. U jezičnom krajoliku Poluotoka najčešći je jezik hrvatski, a drugi po redu je engleski. Osim ta dva jezika prisutni su i talijanski, latinski, njemački i francuski, te drugi jezici na manjem broju natpisa. Talijanski, njemački i francuski prisutni su kao tradicionalni jezici turizma, dok je latinski prisutan zbog natpisa na spomenicima iz prošlih stoljeća, te u nazivima tvrtki. Najviše natpisa na Poluotoku informativnog je karaktera, a drugi po redu su reklamni natpisi. I jedni i drugi su u skladu s funkcijom gradskog središta gdje se nalaze razne institucije, trgovački i ugostiteljski objekti te mnoge druge radnje koje u

izlozima i na ulaznim vratima postavljaju obavijesti, ali se i reklamiraju. Naposljetku, gledano prema djelatnosti autora, na Poluotoku je najviše infrastrukturnih natpisa i trgovačkih natpisa.

6.1.7. Usporedba natpisa na Poluotoku 2011. i 2018. godine

Obratimo li pažnju na promjene koje su se dogodile u razmaku od sedam godina, odmah se primjećuje veliki porast broja natpisa u javnom prostoru (Tab. 30). Takav porast broja natpisa ukazuje na povećanje gospodarskih aktivnosti na tom području, što je uočljivo svim prolaznicima gradom Zadrom, s obzirom da je otvoreno mnogo novih ugostiteljskih objekata, a mnogo privatnih stanova preuređeno je u prostor za iznajmljivanje.

Što se tiče jezika na natpisima, iz podataka (Tab. 30) možemo vidjeti da je porastao i broj jednojezičnih (JE) i broj višejezičnih (VI) natpisa, no 2018. g. omjer je malo izmijenjen u korist broja višejezičnih natpisa, što znači da je veći broj jezika u uporabi na natpisima.

Tablica 30. Usporedba natpisa 2011. i 2018. godine na Poluotoku prema broju jezika

Vrsta natpisa	Broj natpisa 2011.	%	Broj natpisa 2018.	%
JE	2360	67,39	3079	63,33
VI	1142	32,61	1783	36,67
Ukupno	3502	100	4862	100

Tablica 31 prikazuje nam podatke o vrsti autora, iz čega vidimo da je porastao i broj privatnih (PRI) i broj službenih (INS) natpisa, ali je ipak broj privatnih natpisa 2018. bio veći za oko 3 posto, što je vezano za povećanje gospodarskih aktivnosti na Poluotoku, prvenstveno ugostiteljskih i smještajnih. Iz porasta ukupnog broja službenih natpisa ne možemo zaključiti da je porastao broj državnih institucija na Poluotoku, već se taj porast uglavnom odnosi na povećan broj ugostiteljskih i drugih radnji koje su dužne na ulaznim vratima imati određene naljepnice propisane zakonom, a te smo naljepnice označili kao službene natpise jer je njihovo postavljanje regulirano „odozgo“.

Tablica 31. Usporedba natpisa 2011. i 2018. godine na Poluotoku prema vrsti autora

Vrsta autora	Broj natpisa 2011.	%	Broj natpisa 2018.	%
INS	1323	37,78	1689	34,74
PRI	2179	62,22	3173	65,26
Ukupno	3502	100	4862	100

Što se tiče jezika prisutnih na natpisima, primjećuje se da je hrvatski jezik najčešći jezik na natpisima u javnom prostoru i kod njega nema većih razlika usporedimo li ove dvije godine, osim što je 2018. godine primjetno smanjenje udjela hrvatskoga jezika kao prvog jezika na natpisu (v. Tab. 32). Smanjenje tog udjela dogodilo se zbog porasta broja natpisa na kojima je engleski prvi jezik; taj je broj porastao s 14,39% na 20,88% od ukupnog broja natpisa. Dakle, hrvatski je prvi jezik na otprilike tri četvrtine svih natpisa u javnom prostoru Poluotoka, dok se udio hrvatskog kao drugog jezika kreće oko 4%, a hrvatskog kao trećeg jezika oko 0,2%.

Engleski je najčešći prvi jezik (J1) natpisa poslije hrvatskoga, s dvostrukim brojem natpisa u odnosu na 2011.g. (rast od 6,5%). Engleski kao drugi i treći jezik zadržao je otprilike isti udio u promatranom razdoblju (oko 10% kao drugi jezik, odnosno manje od 1% kao treći jezik). Engleski je jezik ostao prisutan čak i na natpisima koji su u promatranom razdoblju izmijenjeni. Primjerice, Turistička zajednica grada Zadra izmijenila je osvijetljene turističke natpise koji se nalaze kraj turističkih znamenitosti. Ti su natpisi 2011. godine (v. Slika 19) sadržavali tekstove na pet jezika (hrvatski, engleski, talijanski, njemački i francuski). U međuvremenu su natpisi redizajnirani i danas sadrže samo tekstove na hrvatskom i engleskom jeziku (v. Slika 20). Prema Uredu Turističke zajednice grada Zadra, starija su rješenja izmijenjena jer su sadržavala previše teksta, a po uzoru na druge gradove i njihova međunarodna iskustva (Ured TZ grada Zadra, osobna komunikacija, 29. srpnja 2019.).

Slika 19. Informativni natpis o Samostanu sv. Marije na pet jezika (11.9.2011.)

Slika 20. Informativni natpis o Samostanu sv. Marije na hrvatskom i engleskom jeziku (21.10.2018.)

Talijanski je treći najbrojniji jezik natpisa i njegov se broj nije mnogo promijenio u ukupnom broju natpisa, ali jest u udjelu, jer je 2018. g. bio 2,92 % (2011. g. to je bilo 4,23 %). Ako detaljnije promotrimo bazu podataka, uočavamo da su natpisi na kojima je talijanski J1 uglavnom natpisi iz kategorije objekta (kanalizacijski poklopci iz razdoblja talijanske uprave), reklame i ploče s podacima o tvrtki (mnogi ugostiteljske i trgovačke djelatnosti imaju talijansko ime, primjerice „La Canzona“) te robne marke (uglavnom trgovine odjevnim predmetima koje imaju talijansko ime, primjerice „Intimissimi“). Dakle, talijanski se uopće ne koristi kao prvi jezik informativnih natpisa.

Tablica 32. Usporedba natpisa 2011. i 2018. godine na Poluotoku prema jezicima na natpisima

Jezik	J1 2011.	%	J1 2018.	%	J2 2011.	%	J2 2018.	%	J3 2011.	%	J3 2018.	%
HRV	2740	78,24	3573	73,49	156	4,45	210	4,32	9	0,26	10	0,21
ENG	504	14,39	1015	20,88	344	9,82	485	9,98	30	0,86	10	0,21
TAL	148	4,23	142	2,92	52	1,48	42	0,86	57	1,63	20	0,41
LAT	50	1,43	68	1,40	13	0,37	22	0,45	9	0,26	3	0,06
FRA	37	1,06	41	0,90	15	0,43	9	0,19	5	0,14	4	0,08
NJEM	12	0,34	14	0,29	57	1,63	36	0,74	11	0,31	28	0,58
ŠPA	1	0,03	3	0,06	0	0	4	0,08	0	0	0	0
POR	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
KOR	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ŠVE	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
GRČ	5	0,14	1	0,02	0	0	0	0	0	0	0	0
SRP	0	0	1	0,02	0	0	0	0	0	0	0	0
RUS	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,02
SLO	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	0,14
ČEŠ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
POL	2	0,06	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HIN	2	0,06	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
NIZ	0	0	0	0	5	0,14	0	0	1	0,03	0	0
FIN	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,03	0	0
Nijedan	0	0	0	0	2860	81,67	4054	83,38	3379	96,49	4779	98,29
Ukupno	3502	100	4862	100	3502	100	4862	100	3502	100	4862	100

Usporedba prema žanru natpisa (Tab. 33) otkriva nam da je udio informativnih natpisa (INF) u jezičnom krajoliku ostao na gotovo identičnoj razini (oko 28%) kao i udio reklamnih natpisa (REK) (oko 19%). Broj objekata u prostoru ostao je gotovo isti, ali je udio takvih natpisa u ukupnom broju opao za oko 5%. Primjećuje se i veliko povećanje broja natpisa koji sadrže upozorenje ili zabrane (UPO) (s 4,71% na 9,52%), što možemo povezati s povećanom

aktivnošću u uslužnim djelatnostima, gdje je zakonskom regulativom propisano koja upozorenja moraju biti prisutna na ulaznim vratima ili u izlozima poslovnih prostora.

Udio natpisa s podacima o tvrtki (TVR) je opao, ali je njegov broj porastao u odnosu na 2011. godinu, što ide u prilog tvrdnji o povećanju gospodarske aktivnosti; drugim riječima, više subjekata posluje na Poluotoku nego 2011. godine. S obzirom da je značajan dio tih subjekata iz trgovačke i ugostiteljske sfere, malo se povećao i broj natpisa s robnim markama (MAR) (s 5,97% na 7,82%). Malo se povećao i broj prometnih znakova (PRO), ponajviše zbog širenja mreže parkirališta i povećanja broja parkirnih mjesta i boljeg označavanja parkirališta radi efikasnije naplate. Broj ploča s nazivom ulice (ULI) i broj spomeničkih natpisa (SPO) porastao je za dvadesetak natpisa, što je zapravo smanjenje udjela takvih natpisa u ukupnom broju natpisa za manje od 1%. I konačno, na Poluotoku je primjetan manji broj grafita (GRA) (s 29 na 25 natpisa), što je vjerojatno povezano s boljom aktivnošću komunalnih službi oko zaštite gradskih fasada.

Tablica 33. Usporedba natpisa 2011. i 2018. godine na Poluotoku prema žanru natpisa

Žanr	Broj natpisa 2011.	%	Broj natpisa 2018.	%
INF	999	28,53	1399	28,77
REK	676	19,30	925	19,03
OBJ	715	20,42	759	15,61
UPO	165	4,71	463	9,52
TVR	329	9,39	402	8,27
MAR	209	5,97	380	7,82
PRO	127	3,63	212	4,36
ULI	180	5,14	204	4,20
SPO	73	2,08	93	1,91
GRA	29	0,83	25	0,51
Ukupno	3502	100	4862	100

Usporedba prema vrsti djelatnosti autora natpisa (Tab. 34) pokazuje nam da je porastao broj natpisa kod gotovo svih navedenih djelatnosti, osim kod fotokopirnica (FOT), državnih institucija (DRŽ), građevinskog sektora (GRA) te prodaje ili kupnje nekretnina (NEK).

Slika 21. Reklamni natpis na ugostiteljskom objektu u Ulici knezova Šubića Bribirskih (11.9.2011.)

Slika 22. Reklamni natpis na preimenovanom ugostiteljskom objektu u Ulici knezova Šubića Bribirskih (14.10.2018.)

Najveće promjene u promatranom razdoblju primjećene su kod ugostiteljske djelatnosti (UGO) (s 6,48% na 10,53%) i smještajne djelatnosti (SMJ) (s 0,57% na 8,76%). I jedan i drugi porast vezani su uz promjene u zadarskom turizmu, gdje je zbog veće potražnje za smještajnim kapacitetima došlo do preuređenja i stavljanja na tržište mnogih stanova u toj gradskoj četvrti. Takav porast broja smještajnih jedinica direktno je za sobom povukao i povećanje broja ugostiteljskih objekata, rezultati čega se vide i na natpisima u javnom prostoru Zadra. Osim otvaranja novih ugostiteljskih objekata, u jezičnom krajoliku primjećuju se i promjene naziva i uređenja postojećih ugostiteljskih objekata, koji mijenjaju svoj vizualni identitet i ponudu sukladno promjenama u strukturi i porijeklu turista koji posjećuju Zadar (v. Slike 21 i 22 koje prikazuju promjenu u izgledu istog ugostiteljskog objekta u promatranom razdoblju).

Tablica 34. Usporedba natpisa 2011. i 2018. godine na Poluotoku prema vrsti djelatnosti autora natpisa

Vrsta djelatnosti	Broj natpisa 2011.	%	Broj natpisa 2018.	%
INF	1021	29,15	1217	25,03
TRG	967	27,61	1153	23,71
UGO	227	6,48	512	10,53
SMJ	20	0,57	426	8,76
NEO	276	7,88	153	3,15
FIN	100	2,86	142	2,92
TUR	51	1,46	138	2,84
KUL	62	1,77	129	2,65
NAK	77	2,20	117	2,41
ODV	68	1,94	100	2,06
MED	63	1,80	100	2,06
KOM	70	2,00	82	1,69
NJE	44	1,26	80	1,65
RAD	53	1,51	80	1,65
EDU	25	0,71	61	1,25
FOT	51	1,46	42	0,86
PEK	31	0,89	42	0,86
TAX	36	1,03	40	0,82
KNJ	29	0,83	37	0,76
DRŽ	44	1,26	35	0,72
GRA	30	0,86	29	0,60
POŠ	2	0,06	23	0,47
KLA	18	0,51	21	0,43
NOV	2	0,06	18	0,37
NEK	30	0,86	18	0,37
SER	18	0,51	17	0,35
REL	9	0,26	15	0,31
NAJ	13	0,37	13	0,27
SPO	13	0,37	7	0,14

ZAD	3	0,09	4	0,08
OSI	5	0,14	4	0,08
INT	19	0,54	2	0,04
PRO	0	0,00	2	0,04
RAČ	20	0,57	2	0,04
TEL	0	0,00	1	0,02
DOS	5	0,14	0	0,00
Ukupno	3502	100,00	4862	100,00

Zaključno, uspoređujući jezični krajolik Poluotoka 2011. i 2018. godine uočili smo velik rast broja natpisa, a uz to i velik rast broja višejezičnih natpisa, što rezultira i većom jezičnom raznolikošću u jezičnom krajoliku, budući da je veći broj privatnih natpisa koji su u pravilu generatori raznolikosti. Hrvatski je i dalje najčešći jezik u javnom prostoru, ali je u promatranom razdoblju porastao broj natpisa kojima je engleski prvi jezik, što ukazuje na sve važniju ulogu engleskoga jezika u jezičnom krajoliku Zadra. Treći je najčešći jezik talijanski, ali njegova funkcija u javnom prostoru nije informativna, već je njegova prisutnost ostatak iz vremena talijanske uprave iz prve polovice 20. stoljeća, budući da se talijanski uglavnom nalazi na infrastrukturnim objektima iz toga doba. U jezičnom krajoliku Poluotoka primjećuje se i rast broja natpisa koji sadrže podatke o tvrtkama, što ukazuje na veći broj gospodarskih subjekata. Taj je rast za sobom povukao i rast broja natpisa koji sadrže reklame i robne marke. Kod djelatnosti primjećuje se velik rast broja natpisa ugostiteljske djelatnosti i smještajne djelatnosti. Ovaj potonji je posebno zanimljiv jer indirektno povećava prisutnost engleskoga jezika u javnom prostoru, budući da većina iznajmljivača za naziv smještajnog objekta koji reklamiraju na odgovarajućim međunarodnim mrežnim stranicama odabire naziv na engleskom jeziku.

6.1.8. Istražene kategorije koje nisu uključene u rezultate

6.1.8.1. Ciljana publika

Jedna od kategorija koju smo uzeli u obzir pri kodiranju natpisa u javnom prostoru bila je i ciljana publika. Tijekom analize pokazalo se da nam ova kategorija ne govori mnogo o jezičnom krajoliku Zadra jer je bilo vrlo teško odrediti ciljanu publiku kod velikog broja natpisa u javnom prostoru. Primjerice, na Poluotoku 2018. godine za 4768 natpisa od ukupno 4862 (98%) nismo mogli nedvojbeno odrediti ciljanu publiku natpisa jer na samom natpisu u

u kontekstu u kojem se nalazio nije bilo dovoljno informacija koje bi nam u tome pomogle. Nadalje, na Poluotoku 2011. godine ciljanu smo publiku odredili kao „neodređeno“ za 97,37% natpisa, a jedino za 1,46% smo nedvojbeno odredili da je natpis bio namijenjen stranim turistima, odnosno za 1,17% smo nedvojbeno odredili da je natpis bio namijenjen domaćem stanovništvu.

Kod ostalih gradskih četvrti situacija je gotovo identična: u Arbanasima je 95,1% natpisa označeno kao „neodređeno“, na Voštarnici 91,71%, na Relji 97,45%, te na Puntamici 95,5% natpisa. S obzirom da je tako veliki broj natpisa ostao neodređen u ovoj kategoriji odlučili smo rezultate te kategorije izostaviti i ne koristiti ih kod rasprave i donošenja zaključaka. Smatramo da bi ta kategorija ciljane publike mogla biti korisna u nekom drugom, raznolikijem kontekstu od ovog zadarskog, primjerice u kontekstu neke urbane sredine u kojoj su manjinske ili jezične zajednice mnogobrojnije i jasnije određene u društvu.

6.1.8.2. Trajnost nosača natpisa

Sljedeća kategorija koju nismo koristili u opisu rezultata kvantitativne analize jezičnoga krajolika Zadra jest kategorija trajnosti nosača natpisa. U ovoj kategoriji natpise smo označavali kao trajne ili privremene, ovisno o tome o kakvoj se podlozi radi. Natpisi koji su bili na čvrstoj podlozi otpornoj na atmosferilije (kamen, metal, staklo, i slično) označavani su kao trajni, dok su natpisi na krhkim podlogama osjetljivim na atmosferilije (npr. papir zalijepljen na beton, karton na oglasnoj ploči, i slično) označeni kao privremeni.

U dosadašnjim radovima o jezičnom krajoliku podaci dobiveni takvom analizom govorili su o tome koji se jezici koriste za informacije koje bi trebale trajno biti u javnom prostoru, odnosno koji se jezici koriste za informacije koje bi trebale samo kratko vrijeme biti prisutne u javnom prostoru. Osim toga, natpisi na privremenim podlogama često su ukazivali na činjenicu koji su jezici važni u svakodnevnoj komunikaciji najvećeg broja stanovnika nekog prostora (engl. *grassroots*), dok su trajni natpis često sadržavali tekstove koji su usmjereni „odozgo prema dolje“ i često su bili u skladu s ideologijama na snazi u dotičnom društvu.

U zadarskom jezičnom krajoliku relativno je malen broj privremenih natpisa, većina se odnosi na trajne natpise na čvrstim i postojećim podlogama. Primjerice, u Arbanasima je 94% trajnih natpisa, dok je samo 6% privremenih. Svi privremeni su na hrvatskom jeziku. U ostalim

područjima hrvatski jezik je najčešći jezik i trajnih i privremenih natpisa, a taj udio ima raspon od 70% do 92% natpisa na hrvatskom jeziku. Drugi najčešći jezik i privremenih i trajnih natpisa jest engleski, a njegov udio varira od 6% do 23%. Nakon engleskoga dolaze talijanski i njemački, ali u malim udjelima (v. Tab. 35).

Tablica 35. Pregled broja natpisa prema trajnosti nosača

Vrsta natpisa	Jezik	Arbanasi %	Voštarnica %	Relja i Jazine %	Puntamika %	Poluotok 2011. %	Poluotok 2018. %
Trajni	HRV	91,5	80,6	82,7	90,7	72,0	73,0
	ENG	2,1	12,4	12,4	6,5	13,5	20,8
Privremeni	HRV	100	91,0	89,3	87,0	85,0	74,0
	ENG	0	6,8	10,8	12,9	12,0	23,0

Iz tih podataka možemo zaključiti da je hrvatski jezik najčešći i na privremenim i na trajnim natpisima, što znači da se njegova funkcija u zadarskom javnom prostoru ne može razlikovati na način kako se može u nekim jezično raznolikijim društvima. Drugi po redu jest engleski jezik (osim u Arbanasima, gdje je mađarski drugi najčešći zbog kanalizacijskih poklopaca, ali ga ne navodimo u ovoj tablici), što je skladu s ostalim rezultatima analize, gdje se primjećuje ta važna uloga engleskoga kao sekundarnog jezika u jezičnom krajoliku. Zanimljivo je primijetiti da je najmanje hrvatskoga, a najviše engleskoga na Poluotoku, i to u oba razdoblja uzorkovanja. Taj podatak u skladu je s drugim rezultatima koji ukazuju na činjenicu da je na Poluotoku najveća gospodarska aktivnost; zbog nje je i najveći udio privatnih natpisa u javnom prostoru, a već znamo da su primarno službeni natpisi nositelji hrvatskoga jezika, dok je kod privatnih natpisa više engleskoga i općenito više raznolikosti.

Dakle, na temelju navedenih podataka možemo donijeti neke zaključke, ali ovu kategoriju ne možemo u potpunosti primijeniti na primjeru Zadra jer je jezična situacija manje dinamična i manje slojevita od situacija iz drugih krajeva svijeta u kojima je ova kategorija pokazala korisnija saznanja.

6.1.8.3. Istaknutost jezika na natpisu

U ovoj kategoriji analizirali smo istaknutost, odnosno dominantnost teksta na jednom jeziku u odnosu na druge jezike na istom natpisu. Dakle, ova se kategorija odnosi samo na natpise na kojima postoji tekst na barem dva jezika, u što spada samo dio naših višejezičnih natpisa. Istaknutost određenog jezika nad drugim jezicima natpisa u nekim je zemljama regulirana zakonski jer se želi postići da službeni jezik te zemlje ne bude manje vidljiv na natpisu od drugih jezika.

Prema rezultatima analize jezičnoga krajolika Zadra nismo utvrdili upotrebu vizualne istaknutosti određenoga jezika za ostvarenje nekih simboličkih funkcija toga jezika, primjerice dominacije, pokazivanja snage i moći u zajednici koja se opisuje. U Arbanasima je samo na dva natpisa hrvatski jezik jasno istaknut, a u svim ostalim slučajevima natpisi ne pokazuju dominaciju jednog jezika nad drugima. Na Poluotoku 2011. godine, većina višejezičnih natpisa pokazuje ravnopravnost među jezicima natpisa (88%), dok drugi jezici imaju vrlo mali broj primjera gdje su vidljivo istaknuti u odnosu na druge jezike natpisa. Na Poluotoku 2018. g. na 82% natpisa utvrđena je ravnopravnost među jezicima, a samo na 17,7% natpisa jedan je jezik vidljivo istaknutiji u odnosu na druge. Na Puntamici, od 133 natpisa s više jezika 21% ima ravnopravan odnos među jezicima, dok je na 48% natpisa hrvatski istaknut u odnosu na druge jezike. Na Relji i Jazinama, od 386 natpisa s više jezika 21% ima ravnopravan odnos među jezicima, dok je na 45% natpisa hrvatski istaknutiji od drugih jezika. Na Voštarnici, od 360 višejezičnih natpisa na 34% uočen je ravnopravan odnos među jezicima, dok je na 39% natpisa hrvatski istaknut u odnosu na druge jezike.

Navedeni podaci ne pružaju nam mogućnost donošenja zaključaka o korištenju istaknutosti određenih jezika radi postizanja simboličkih funkcija jezika u javnom prostoru. Vidi se da je u nekim četvrtima situacija takva da nije moguće utvrditi da dominacija jednog jezika nad drugima ima svoju društvenu i simboličku funkciju. U drugoj skupini gradskih četvrti, primjećuje se da je hrvatski u istaknutom položaju u nešto manje od polovice višejezičnih natpisa, ali takve brojke nam ne pokazuju da bi se radilo o sustavnom stvaranju efekta dominacije hrvatskoga jezika njegovom vizualnom ili grafičkom istaknutošću.

S obzirom da je hrvatski najčešći jezik u javnom prostoru Zadra, smatramo da je sama činjenica da je toliko prisutan u jezičnom krajoliku dovoljna da ima simboličku funkciju kojom se označava teritorij kao teritorij hrvatskoga jezika, pa samim time nije autorima

natpisa potrebno stavljati ga u istaknuti položaj na natpisima. Naposljetku, ova kategorija se nije pokazala značajnom u jezičnom krajoliku Zadra, jer smatramo da je njena značajnost veća u krajolicima gdje postoji očit rivalitet dviju ili više jezičnih zajednica, kada se teritorij jasno određuje kao teritorij jednog jezika, čija istaknutost tada ima simboličku funkciju označavanja teritorija. U Zadru takve situacije i rivaliteta nema pa zbog toga ova varijabla nema isti značaj kao primjerice u ranije spomenutim jezičnim krajolicima Jeruzalema (Spolsky & Cooper, 1991) ili Montreala (Landry & Bourhis, 1997), gdje je simboličko označavanje prostora jezikom vrlo često.

6.1.8.4. *Struktura višejezičnih tekstova*

Kategorija strukture višejezičnih tekstova specifična je za višejezična društva u kojima je svakodnevna višejezičnost u urbanim sredinama vrlo bogata i intenzivna. Izvorno istraživanje iz kojeg je proizašla podjela te strukture obavljeno je u Ugandi, gdje je društvena višejezičnost vrlo dinamična i raznolika, što se očituje u višejezičnim natpisima u urbanim sredinama (Reh, 2004). S obzirom da zadarska višejezičnost nije takva, odlučili smo rezultate istraživanja u ovoj kategoriji izdvojiti i ne uključiti ih u analizu svake gradske četvrti, već ćemo ih predstaviti na ovome mjestu (Tab. 36).

Tablica 36. Pregled strukture višejezičnih tekstova po područjima uzorkovanja

Područje	Broj jedno-jezičnih natpisa	Broj više-jezičnih natpisa	Broj jednojezičnih natpisa na drugim jezicima osim hrvatskoga	Udio višejezičnih natpisa u ukupnom broju natpisa %	Duplicirajući tekstovi %	Komplementarni tekstovi %	Fragmentarni tekstovi %	Preklapajući tekstovi %
Poluotok 2011.	2869	633	511 (14,59%)	18,08	24,80	68,25	6,79	0,16
Arbanasi	428	21	29 (6,46%)	4,68	0	73,7	15,8	10,5
Puntamika	851	136	47 (4,76%)	13,78	6,82	81,82	7,58	3,79
Relja i Jazine	1378	392	152 (8,59%)	22,15	5,18	90,93	1,81	2,07
Voštarnica	1674	364	219	17,86	9,17	87,50	2,50	0,83

			(10,75%)					
Poluotok	4060	802	981	16,50	25,04	57,67	16,32	0,98
2018.			(20,18%)					

Vidimo da je udio natpisa koji sadržavaju tekst na više jezika u ukupnom broju natpisa relativno malen i iznosi oko 20% i manje. Kod višejezičnih natpisa u svim gradskim četvrtima primjećujemo da je najveći broj komplementarnih tekstova, odnosno tekstova na kojima su različiti dijelovi na različitim jezicima. Slijede duplicirajući tekstovi u svim četvrtima osim u Arbanasima i na Puntamici, a nakon toga dolaze fragmentarni tekstovi (koji su češći u Arbanasima i Puntamici od duplicirajućih). Posljednja skupina su preklapajući tekstovi.

Komplementarni tekstovi predstavljaju potpuno različite tekstove na različitim jezicima, što znači da su namijenjeni različitim publikama, a ne jednoj višejezičnoj publici (Reh, 2004). U zadarskom jezičnom krajoliku te različite publike nisu različite jezične zajednice, kao primjerice u ugandanskom kontekstu iz izvornog rada u kojemu je spomenutu podjelu predstavila Reh (2004), ili u kanadskom kontekstu pokrajine Quebec u kojoj bi različiti tekstovi bili za frankofonu, odnosno anglofonu zajednicu (Landry & Bourhis, 1997). U zadarskome kontekstu različiti su tekstovi namijenjeni domicilnom kroatofonom stanovništvu, dok su tekstovi na drugim jezicima namijenjeni turistima. Oni na engleskom jeziku namijenjeni su svim turistima ili onima koji se ne uklapaju u tradicionalne skupine turista, dok su tekstovi na talijanskom ili njemačkom namijenjeni tim skupinama turista.

Duplicirajući tekstovi odnose se na iste tekstove prevedene na više jezika, čija je funkcija komunikacija prema različitim skupinama ljudi, uglavnom turista. Takvi su prijevodi česti u turističkom diskursu, primjerice na vanjskim jelovnicima, cjenicima, na turističkim informativnim tekstovima, gdje se kraća informacija prevede na više jezika. Kod drugih konteksta u literaturi se spominje ravnopravnost jezičnih zajednica kojima se autor teksta obraća, no u ovom zadarskom kontekstu nema govora o ravnopravnosti. Ona načelno postoji kada se autor obraća različitim skupinama turista prema njihovoj nacionalnoj pripadnosti, ali tu nema ravnopravnosti u smislu da su to zadarske jezične zajednice.

Najmanje je fragmentarnih i preklapajućih tekstova zato što su ta dva tipa baš karakteristična za vrlo dinamična i jezično raznolika društva u kojima je višejezična komunikacija na

lokalnim jezicima svakodnevan fenomen. Zadarska situacija nije takva, zbog čega je najmanje takvih tekstova u jezičnom krajoliku.

Dakle, ovakva analiza višejezičnih tekstova potvrđuje da u Zadru nema dinamične i bogate društvene višejezičnosti, već višejezičnu komunikaciju možemo uglavnom opisati kroz dva temeljna oblika: jedan je komunikacija prema domicilnom stanovništvu na hrvatskom jeziku, a drugi je komunikacija prema turistima na stranim jezicima; ili na engleskom jeziku prema svima, ili na engleskom prema nekima, a na njemačkom, talijanskom i drugim jezicima prema odgovarajućim skupinama turista koji koriste te jezike. Zbog toga što se ovakva analiza višejezičnih tekstova ne može adekvatno primijeniti na zadarsku jezičnu situaciju izdvojili smo je iz kvantitativne analize rezultata i prikazali smo je na ovom mjestu. Smatramo da bi u kontekstu veće raznolikosti i dinamike bila mnogo korisnija.

6.2. Kvalitativni rezultati – analiza intervjua

6.2.1. Analiza intervjua s prolaznicima

Vrlo važna skupina ispitanika su prolaznici gradom, odnosno čitatelji ili u određenom smislu *konzumenti* jezičnoga krajolika. Za njih se postavljaju natpisi u javnom prostoru i na temelju tih natpisa u javnom prostoru oni obavljaju svoje aktivnosti u gradu. U ranijim radovima o jezičnim krajolicima prolaznici su prečesto bili zanemareni i nisu uključivani u istraživanje, već su istraživači donosili zaključke o natpisima na temelju svojih predodžbi koje su stvarane samo analizom gotovog natpisa, bez uvida u proces nastanka natpisa i bez uvida u efekt koji taj natpis proizvodi na čitatelje. Međutim, da bismo donijeli valjane zaključke o jezičnom krajoliku svakako treba razgovarati s njegovim čitateljima i pokušati shvatiti kako oni razumiju i doživljavaju natpise u javnom prostoru.

Za potrebe ovoga istraživanja proveli smo polustrukturirane intervjue s dvadesetero ispitanika iz grada Zadra. Među ispitanicima je bilo 11 ženskih i 9 muških osoba. Dvanaestero ima srednju stručnu spremu, a osmero visoku stručnu spremu. Što se tiče dobi, dvoje je rođeno u 1950-ima, sedmero je rođeno u 1970-ima, četvero je rođeno u 1980-tima, a sedmero u 1990-ima. Najmlađa ispitanica rođena je 2000. godine, a najstarija 1948. godine. Ispitanici su odabrani nasumičnim odabirom, svi borave cijelu godinu u Zadru i to ih čini cjelogodišnjim konzumentima jezičnoga krajolika. Tijekom odabira ispitanika pazili smo da budu otprilike ravnomjerno zastupljeni prema dobi, spolu te stupnju obrazovanja. Neki ispitanici rođeni su u Zadru, gdje kontinuirano stanuju, neki su rođeni u drugim gradovima Hrvatske, a u međuvremenu su se doselili u Zadar, a neki su rođeni u inozemstvu, a trenutačno stanuju u Zadru. Ispitanici koji su rođeni u inozemstvu rođeni su u Italiji, Njemačkoj i Austriji. Svi ispitanici znaju druge jezike u nekoj mjeri; neki su ih učili tijekom školovanja, a neki su ih naučili boravkom u zemlji gdje se taj jezik govori.

Gotovo svi intervjuirani ispitanici potvrdili su da prolazeći gradom promatraju natpise u javnom prostoru, ali ih ne čitaju svi sustavno, već čitaju one koji su im važni u određenoj prilici, ili čitaju one koji bi im mogli biti zanimljivi. Četvero ispitanika izjavilo je da samo ponekad ili rijetko obraćaju pažnju na natpise u javnom prostoru.

Ovisi. Najviše ga promatram, to je zanimljivo, kad idem ujutro na fakultet i kad idem nešto neformalno u grad, primjerice na kavu ili nešto, najčešće te

administrativne natpise, primjerice na Narodnom trgu. kako se tamo nalazi uprava, to volim čitat, pa na kafićima volim čitat kad se traže novi zaposlenici, popusti, naravno, na trgovinama, a dok idem busom, najčešće isto kako prolazim ima velik broj apartmana koji se iznajmljuju pa čitam koliko ima zvjezdica, kako se zove vlasnik i frizerske salone isto dosta često, i u gradu još, primjerice kod kopiraonice Index, tamo ovaj vani koji su izloženi imaju primjerke ogledne za državnu maturu, pa koliko dođe uvez i tako slične stvari i na fakultetu na oglasnoj ploči, koji su ne znam rasporedi, obrane završnih, diplomskih, disertacije... (ž., 23).

Nitko od ispitanih prolaznika ne doživljava Zadar višejezičnim gradom u smislu da u njemu žive etnojezične zajednice koje osim hrvatskoga govore i neke svoje jezike. Samo je jedan ispitanik naveo postojanje arbanaške zajednice jer je stanovao u Arbanasima određeno vrijeme pa je primjećivao stanovnike naselja „kako govore arbanaškim jezikom“ (m., 29). Ostali ispitanici višejezičnost u Zadru doživljavaju samo u okviru turističke sezone, dakle u okviru dolaska stranih turista u Zadar koji onda govore svojim jezicima.

Na pitanje o tome koje su jezike dosad uočili u jezičnom krajoliku Zadra gotovo svi ispitanici navode kako su uočili hrvatski i engleski, a samo dvoje ispitanika nije uočilo engleski, nego samo hrvatski. Osim tih dvaju jezika, petero je ispitanika uočilo tekstove na ruskom, talijanskom, latinskom i španjolskom jeziku u javnom prostoru Zadra. Ovi podaci, naravno, ne govore mnogo o jezičnom krajoliku jer takvo uočavanje ovisi o tome poznaju li uopće prolaznici strane jezike. Oni koji su učili neke strane jezike ili su se s njima susreli u životu će naravno uočiti i prepoznati tekstove na tim jezicima, dok drugi neće.

Pitali smo ispitanike smatraju li da bi trebalo koristiti više jezika na natpisima u javnom prostoru Zadra. Kod tog pitanja uočavaju se tri skupine mišljenja. Prva skupina zastupa stav da je dovoljno koristiti hrvatski i engleski u javnom prostoru Zadra, budući da hrvatski služi domicilnom stanovništvu i hrvatskim turistima, a engleski služi svim drugim turistima. Druga skupina zastupa stav da bi zimi bilo dovoljno koristiti hrvatski, a u turističkoj sezoni dodatne jezike na natpisima, kao npr. engleski, talijanski, njemački i španjolski, dok neki predlažu i uporabu češkog i mađarskog u vrijeme sezone.

Mislim da je bitan i njemački jer dosta Njemaca ne zna engleski i to sam baš primijetila jer radim u trgovini cipela sada trenutno i imamo dosta Njemaca koji nam dolaze u trgovinu i ne znaju engleski, mi se s njima pokušavamo sporazumjeti ... onda mi njima moramo podići vrećicu da razumiju što mi to pitamo, i znam da baš ima dosta stranaca koji ne znaju engleski tako da, ja sad, naravno, trebalo bi vjerojatno napisati na većini jezika, možda analizirati koji turisti sve dolaze i tako to, na razini turističke zajednice pa napisati na jezicima koji najčešće dolaze turisti, ali znam da to tak ne ide pa možda samo engleski i njemački, bar to. I to bi bilo preskupo, možda nekako engleski i njemački pa ono postoji sad i Google prevoditelj i svašta nešto pa se ljudi snalaze. (ž., 21).

No, neki ispitanici upozoravaju da kod više jezika treba biti oprezan da se ne bi pretjeralo i koristilo previše jezika, što bi moglo stvoriti konfuziju u javnom prostoru. Treća skupina zastupa stav da ne treba koristiti više jezika, da je dovoljno koristiti hrvatski za natpise u javnom prostoru.

Govoreći o vlastitim dojmovima o tome jesu li postojeći natpisi u jezičnom krajoliku Zadra dovoljno korisni i razumljivi prolaznicima, a posebno stranim turistima, četvero ispitanika je izjavilo da njima jesu razumljivi ti natpisi i da smatraju da su dovoljno razumljivi i drugim prolaznicima. Ostali ispitanici smatraju da natpisi u javnom prostoru Zadra nisu dovoljno razumljivi te da bi se stanje tih natpisa moglo popraviti dodavanjem još natpisa na engleskom jeziku i dodavanjem slikovnih internacionalnih elemenata, poput piktograma. Većina ispitanika smatra da se strani turisti teško snalaze u javnom prostoru Zadra jer je većina natpisa na hrvatskom jeziku.

Gotovo svi ispitanici su mišljenja da je osim hrvatskoga dovoljno koristiti još engleski jezik na natpisima u javnom prostoru jer je prisutnost engleskoga jezika u današnje vrijeme minimum bilo kakve međunarodne komunikacije. Engleski smatraju univerzalnim jezikom koji zadovoljava potrebe široke lepeze posjetitelja. Engleski vide kao internacionalan jezik koji je najrašireniji svjetski jezik i najviše ga ljudi na planeti koristi u komunikaciji.

Pa zbog širenja engleskog jezika, ovi stari ovdje ni ne znaju engleski. A sad mladi ono u cijelom svijetu znaju engleski, gdje god odete možete pričat engleski,

snalazite se po gradu zbog engleskog, neće niko doć ovdje i mađarski pričati. Jedino Talijani ne znaju engleski baš. (ž., 21).

Osim engleskoga, jedan bi ispitanik obavezno koristio i njemački, a drugi ispitanik bi nakon engleskoga svakako dodao talijanski u jezični krajolik. Ta dva ispitanika predlažu njemački, odnosno talijanski, jer su na svojim radnim mjestima svjedočili konkretnim situacijama u kojima bi bio koristan njemački ili talijanski. Neki ispitanici navode da bi engleski jezik kao dodatni uz hrvatski bio koristan svim stranim turistima osim Talijana jer oni ne koriste engleski u dovoljnoj mjeri; zato je predložen talijanski za uporabu pored engleskog.

Iz moje perspektive mislim da bi engleski svugdje trebalo pisati. To je minimalno što bi trebalo staviti, da definitivno. Na kraju krajeva, ako ne razume, mogu upisati u prevoditelj pa se tako snalaziti. (ž., 21).

Ispitanike smo pitali kakva bi bila hijerarhija jezika u Zadru po njihovoj praktičnoj vrijednosti, odnosno korisnosti za svakodnevnu komunikaciju. Svi su ispitanici naveli hrvatski i engleski kao prva dva jezika na tom popisu, a nakon ta dva slijede njemački (kod četvero ispitanika) i talijanski (kod troje ispitanika). Jedan ispitanik smatra da bi trebalo uvesti i neki azijski jezik, budući da je broj dolazaka azijskih turista znatno porastao posljednjih godina.

Znači, pored hrvatskog engleski, njemački, talijanski, jer mislim da je najviše turista Njemci i Talijani i sada pošto u zadnje vrijeme ima dosta Kineza, Japanaca i Korejaca, turista iz Azije, možda bi mogli dodati i neki azijski jezik ili nešto tako, nešto novo, jer ih ima stvarno dosta uz Talijane i Njemce (ž., 19).

Nekoliko ispitanika je strogo protiv uvođenja stranih jezika na službene natpise, budući da smatraju da je hrvatski službeni jezik ove države i da se to mora čuvati na službenim natpisima. Neki ispitanici gledaju na tu temu malo fleksibilnije pa smatraju da bi trebalo dodati prijevode na strane jezike, ali samo u određenim kontekstima; primjerice, na kulturnoj baštini ili na određenim relevantnim institucijama kao što su sudovi, policija i slično. Nekoliko ispitanika smatra da bi na službene natpise trebalo dodati engleski jezik radi olakšavanja snalaženja stranim turistima i doseljenicima iz stranih zemalja, budući da je hrvatska birokracija često prepreka na koju nailaze ljudi koji ne govore hrvatskim jezikom.

Pa bih. Mislim da je strancima velik problem naša birokracija, i nama je pa mogu zamisliti kako je njima. Njima je problem, pa barem da ima engleski. Što ako nešto izgube ili ih netko pokrade pa moraju prolaziti kroz hrpu toga svega, trebalo bi im olakšati, a to se događa. (ž., 29).

Zašto ne, bio mi je jedan čovjek i gledao je u školu Preradovića i pitao me je li to Sveučilište. Ja, onako, ne ne, sveučilište je preko puta ovo je elementary school. Mislim da su ljudi u tom slučaju prenaporni po tom pitanju, samo zato što dodajemo nešto drugo, ne znači da gubimo ono svoje, zašto ne? (ž., 22).

Kod teme naziva gospodarskih subjekata svi su se ispitanici izjasnili da im naziv i uporaba stranih jezika na pročeljima, fasadama i natpisima ne govori ništa o kvaliteti usluge u tim subjektima, niti to uzimaju u obzir kod odluke čije će usluge koristiti. Uglavnom se koriste recenzijama i preporukama kod odabira mjesta gdje će koristiti neku uslugu.

Pa meni je to presmiješno jer znam svoje susjede koji tako nazovu apartman a ne znaju što to znači nego su vjerojatno u komunikaciji sa prijateljima, sa djecom vjerojatno ih pitali, tako malo ovaj, vjerojatno su ih pitali kako bi mogli nazvati da zvuči malo primamljivo, da nije ono apartman Niko jer ih ima dosta na Boriku, da nije po nekom običnom imenu, Gabi, Vesna... da lipo izgleda da mogu napraviti natpis sa tim slovima i ono... možda i malo skuplje zvuči, mislim da možda osobe ako ne razmišljaju možda im lipo zvuči, možda očekuju nešto luksuznije, la vie... (ž., 21).

Kod subjekata koji koriste više jezika na natpisima i strane jezike u nazivu ili reklamiranju ispitanici uglavnom vide ekonomske razloge, odnosno smatraju da ti poduzetnici žele takvom višejezičnom strategijom privući više kupaca ili gostiju.

Da, volim kreativnost u svemu tome, na neki način veća je vjerojatnost po mom mišljenju da ću tu dobiti neku zanimljiviju ponudu nego negdi di je lak naziv. Dejabrew mi je baš simpatičan; Peti kat mi je isto simpatično, to je baš doslovno na 5. katu, otišla sam tamo... (ž., 22).

Neki od ispitanika takve strategije čak smatraju odbojnim jer im se čini da su takvi lokali usmjereni isključivo na strane turiste zbog čega će i cijene biti previsoke za domaće goste. S obzirom na povećani broj smještajnih kapaciteta u Zadru koji uglavnom svi nose neko strano ime, ispitanici smatraju da je strano ime izabrano zbog privlačenja stranih turista i zbog marketinga.

Ma ne, ja sam dosta skeptična prema svemu tome jer mislim da je to sve ono, ajmo zvučat malo nekako egzotično, ja sam tako da, jedno je naziv, a drugo je... mislim da je u pozadini tim nazivom privući ljude i nastoji se biti malo drugačiji od ostalih, ali vidila sam, osim restorana i tih svih objekata ugostiteljskih, dosta apartmana ide pod tim talijanskim nazivima. (ž., 21).

Jedan ispitanik smatra da je ime na engleskom jeziku lakše pamtljivo strancu koji kod kuće za računalom odabere smještaj i kad dođe u Zadar traži ga po gradu koristeći naziv toga smještaja na engleskom jeziku, a ne na hrvatskom. Takvim praksama, smatraju naši ispitanici, poduzetnici žele privući širu zajednicu potencijalnih klijenata.

Upravo tako, govori mi da je gazda svjestan da je ime tog objekta jedan od alata kako privući goste i da nije svejedno kako ćeš mu dati ime. Ima ljudi u našoj zajednici koji osuđuju sve što nije hrvatsko, ako si tu, ako si naš, trebao bi dati lokalno ime, ok u jednu ruku, ali ti ljudi trebaju zaraditi, ako mu je taj strani naziv pomogao da privuče više gostiju, apsolutno da. Ja sam mišljenja da lako pamtim naziv, da je pogodniji da će brže ući u uho, da će mu na aerodromu netko spomenuti tri četiri restorana, tri su na hrvatskom koja su njemu teško razumljiva, a jedan na međunarodnom jeziku, recimo Palma, on će zapamtiti taj strani i otići će tamo. Mislim da je zgodno dati lako pamtljiva međunarodna imena, tako da a opet, nastojati da ima nekakve poveznice sa lokalnim ovdje. (m., 42).

Osim o jezičnom krajoliku, pitali smo ispitanike o uporabi jezika na njihovim radnim mjestima. Neki od ispitanika su u stalnom radnom odnosu, dok su neki studenti koji rade uz studij ili sezonski. Prilikom zapošljavanja poslodavci su tražili poznavanje engleskoga jezika od svih ispitanika, iako u nekim slučajevima to nije bio formalni uvjet zapošljavanja. Nekim je ispitanicima rečeno da je poznavanje drugih jezika uz engleski poželjno, ali nije uvjet.

Na svojim radnim mjestima ispitanici uglavnom koriste hrvatski s domaćim klijentima, dok sa stranim klijentima najviše koriste engleski jezik. Engleski je naveden kao najčešće korišten jezik za komunikaciju sa stranim turistima u trgovini, u iznajmljivanju apartmana, u ugostiteljstvu, u bankarstvu, u optici i drugim djelatnostima. Ispitanici navode razne situacije u kojima im engleski jezik pomaže komunicirati s kupcima, ali navode i mnoge situacije u kojima kupci ne govore engleski, a ispitanici ne govore njihovim jezikom pa se moraju sporazumijevati na razne načine. Mnogi ispitanici spominju uporabu računalnih prevoditelja na mobilnim telefonima u takvim situacijama kad nema zajedničkog jezika između prodavača i kupca. U djelatnosti iznajmljivanja apartmana dosta se koriste i mrežne stranice na kojima se koriste tekstovi na više jezika, uz engleski to je uglavnom još i njemački. Osim svih navedenih jezika, neki ispitanici navode i slučajeve u kojima neki od njihovih suradnika govore druge jezike jer su boravili u tim zemljama neko vrijeme pa se to pokaže jako korisno u nekim situacijama.

Zimi hrvatski, a ljeti sa strancima engleski, isključivo engleski, osim ako netko nije znao nešto drugo. Na primjer, moj kolega je studirao u Češkoj pa ako bi došli Česi on bi s njima češki pričao; s Njemcima, sa Talijanima, sve ovaj na engleski. Da, zimi hrvatski, a ljeti engleski. Iako turist voli da se priča njegov jezik, bilo bi super da se zna njemački, čini mi se da je on dosta koristan jezik, i talijanski, Talijani su presretni kad netko priča njihov jezik. (ž., 43).

Mnogi ispitanici ukazuju i na sezonalnost uporabe jezika u Zadru. Naime, jezici se koriste na drugačiji način za vrijeme i izvan turističke sezone. Izvan turističke sezone uglavnom je dovoljno koristiti hrvatski, što oprimjeruje i zaposlenik tvrtke za proizvodnju bezalkoholnih pića, koja izvan sezone u ugostiteljskim objektima distribuiraju promidžbene materijale isključivo na hrvatskom jeziku, dok u sezoni na te materijale dodaje i engleski jezik. Zaposlenica optike slično navodi kako je izvan sezone u optici potreban samo hrvatski, dok je u sezoni engleski ključan za sporazumijevanje s kupcima.

Ciljano, u sezoni radimo i letke na engleskom. Kroz cijelu godinu komunikacija je uvijek na hrvatskom, ali u sezoni imamo dvojezičnu, hrvatsku i englesku, znači još ubacimo ciljano i letke na engleskom. To je komunikacija tom gostu i na engleskom (m., 42).

6.2.2. Analiza intervjua s vlasnicima i upraviteljima poslovnih prostora

Druga su važna skupina aktera uključenih u stvaranje jezičnoga krajolika vlasnici poslovnih prostora na području grada Zadra. Spomenuti poslovni prostori uključuju kafiće, restorane, hotele, trgovine, muzeje, ljekarne i razne druge radnje koje obavljaju nekakvu djelatnost i postavljaju natpise u svojim izlozima ili na fasadama i pročeljima svojih prostora. Ravnatelji, vlasnici i zaposlenici u tim poslovnim prostorima donose odluke o postavljanju i izradi natpisa koji postanu dio jezičnoga krajolika. Da bismo mogli smisleno donositi zaključke o jezičnom krajoliku Zadra nužno je razgovarati s ljudima koji promišljaju natpise i odlučuju koje jezike koristiti na natpisima.

U ovoj skupini razgovarali smo s osamnaestero ispitanika koji su vlasnici, ravnatelji ili direktori podružnica raznih institucija te upravitelji poslovnih prostora. Među ispitanicima su vlasnici restorana, slastičarni i kafića, direktori hotela, ravnatelji muzeja, voditelji trgovačkih centara, voditelji ljekarni, vlasnici turističkih agencija, direktori podružnica banaka i vlasnici trgovina.

Većina ispitanika ne doživljava Zadar kao višejezičan grad, u smislu da u njemu žive prepoznatljive etnojezične zajednice koje koriste svoje jezike u komunikaciji unutar zajednice. Većina se ispitanika na spomen višejezičnosti u Zadru odmah referira na jezike turista koji tijekom boravka u Zadru govore svojim jezicima i time stvaraju jednu privremenu višejezičnost. Ali čak i tu, nazovimo ju turističku višejezičnost, ne percipiraju kao fenomen koji je prisutan cijelu godinu, već samo tijekom ljeta. Samo je jedan ispitanik albanskoga porijekla okarakterizirao Zadar kao višejezičan grad uključivši Arbanase, Albance, Srbe, Talijane, Bošnjake, Makedonce, ali i strane turiste u zadarsku višejezičnost.

U svom poslovanju, ispitanici navode da oni ili njihovi djelatnici komuniciraju s klijentima koji dolaze iz raznih zemalja te s hrvatskim državljanima. Svi navode da im je uz hrvatski engleski najvažniji jezik za izravnu komunikaciju s klijentima. Ispitanica iz bankarskog sektora navodi i da osim engleskoga često u sezoni koriste i talijanski i njemački u komunikaciji s klijentima. Ispitanik iz turističke agencije navodi kako govori njemački jer je živio prvi dio života u Njemačkoj, ali u komunikaciji s njemačkim turistima često s njima razgovara na engleskom jeziku, jer je njima to draže. Ne otkriva im da zna njemački jer je

tako u prednosti u poslu s obzirom da razumije što oni međusobno govore dok se odlučuju oko neke ponude. Ispitanik iz ugostiteljstva navodi kako s gostima primarno komuniciraju na hrvatskom i engleskom jeziku, a neki konobari govore i druge jezike, primjerice talijanski, francuski ili španjolski, pa se prilagode gostima koji su iz tih zemalja.

Kod zapošljavanja novih djelatnika, svi ispitanici navode kako poznavanje stranih jezika nije uvjet za zapošljavanje, ali je svakako prednost kandidatu ako poznaje strane jezike. Od svojih zaposlenika očekuju da govore dobrim standardnim hrvatskim jezikom te engleskim jezikom; ta su dva jezika osnovna, a sve dodatno je bonus. Vlasnik ugostiteljskog objekta kaže (m., 32):

Meni je bitno hrvatski književno, engleski ono znači pod must, ono baš engleski dobar s namirnicama, ako zna još koji jezik to mu je veliki, veliki plus. Evo recimo ovaj dečko tu, [...] , on priča engleski, talijanski i španjolski i nešto malo francuskog; to je tako lijepo kad dođu Španjolci pa on priča s njima, on te gleda ozbiljnije.

No, jezici nisu uvijek ključni, budući da je u komunikaciji s kupcima važna i ljubaznost prodavača. Ispitanik iz turističke agencije navodi (m., 49):

Ja tražim od tih vozača, volio bih da znaju jezike, ali teško je, ja imam na primjer čovjeka koji ne govori jezike dobro, skoro nikako, ali je jako simpatičan i odličan u svemu drugom pa nam to, nekako on to sve prelomi uz pomoć toga i snađe se i bez tih jezika. Iako bilo bi bolje da govori. Može se rukama, nogama i on je onako, jako je simpatičan, oni ga odmah zavole, i onda taj jezik nije problem. Možda im je i to simpatično. On je nasmiješen, s trga mu se vidi osmijeh, pa to je divota. Najgori su namrgođeni ljudi u ovom poslu, to ne valja. On je baš čovjek koji iz srca to sve i onda nema veze za jezike, to sve prolazi.

Većina ispitanika navode kako im je najveći problem u komunikaciji s turistima koji dolaze iz Italije, Španjolske i Rusije jer oni slabo govore engleski i općenito slabo poznaju druge jezike (m., 32):

Sve je komplet znači na hrvatskom i na engleskom iz razloga što (...) sve je dvojezično i to posebno na engleskom zbog turista. Znači, uglavnom 70% turista

govori engleski, problem su Talijani, Španjolci, Rusi, oni ne znaju apsolutno ništa beknuti. Da se mene pita ja bih još stavio i na talijanskom, ja bih stavio na sve jezike, ali jednostavno ne možemo zbog mjesta. To je komplikacija. Ali po meni nekako najkulturnije mora biti na engleskom jer je to jedan svjetski jezik.

Dakle, kad se radi o natpisima koje postavljaju u izlozima i na fasadama svojih poslovnih prostora te o tiskanim materijalima koje koriste u poslovanju, svi ispitanici koji odlučuju o tome navode kako natpise i materijale stavljaju na hrvatskom i engleskom jeziku. Većina ih smatra da bi trebalo koristiti i više jezika, ali je problem u vizualnom dojmu i grafičkoj izvedbi. Naime, za više jezika treba i više prostora, više papira, a u konačnici to može biti vizualno neprivlačno i može odbiti potencijalne kupce. Stoga svi ispitanici koriste strategiju uporabe hrvatskoga i engleskoga jezika, jer smatraju da engleski zamjenjuje sve druge strane jezike, odnosno da će svi turisti moći razumjeti poruku. Ispitanik iz turističke agencije također na natpisima koristi hrvatski i engleski, ali na mrežnim stranicama agencije ima tekstove na više jezika, jer je tamo lakše postaviti takve tekstove i čitatelj vidi samo onaj koji odabere; nema vizualne zbrke (m., 49):

Nestali su, sad je engleski, sad je baš, nema se šta reć, engleski je vladar totalno. Pa tko ima mogućnost i tko ima velike izloge, tko ima na internet stranicama je dobro neki još jezik jer tamo ima prostora za tako nešto. Mi imamo na našoj stranici na više jezika i onda ti kad možeš kliknuti na tu zastavu i onda ti otvori isto to na tom jeziku, jer tamo ima mjesta za to. Ne bi bilo efikasno sve to stavljati u izlog.

Voditeljica trgovačkog centra (ž., 41) navodi slične razloge za uporabu samo hrvatskog i engleskog jezika na natpisima:

Da, mislim da engleski zamjenjuje tradicionalne jezike turizma. Ali naglašavam da to sad nisu neke prevažne informacije da bi ih trebalo komunicirati na svim jezicima. Za komunikaciju tih jezika treba imati i prostora. Ne može se onda staviti obavijest na formatu A3, nego A1. Cilj je da što više ljudi razumije tu informaciju i da nam prostor odgovara toj informaciji. Kad smo išli ranije na primjer na radijske oglase onda smo komunicirali na 4 jezika te oglase zato što smo mogli. Lakše je snimiti nekoliko spotova pa to nekom dinamikom vrtiti nego

na jednom papiru ispisati 4 ista teksta. Znači ovisi. Digitalizacija je brza i ljudi komuniciraju na engleskom i to im je ušlo. Ne treba netko baš dobro znati jezik da bi mogao zaključiti o čemu se radi. Mislim da je engleski danas dovoljan.

Voditelj ljekarne navodi kako je njihov izlog zakupljen oglasni prostor pa oni sami nemaju utjecaja na odabir jezika na reklamama, no na ulaznim vratima sami postavljaju natpise isključivo na hrvatskom jeziku, iako im u turističkoj sezoni dolazi priličan broj stranih turista u ljekarnu (m., 40):

Sad su nam natpisi na ulaznim vratima na hrvatskom jeziku. Dosad smo uvijek na hrvatskom, nije nam nikad palo na pamet staviti na nekom drugom jeziku, bar meni.

Kod mnogih ispitanika primjećuje se i čimbenik sezonalnosti u postavljanju natpisa kada se zimi natpisi postavljaju isključivo na hrvatskom jeziku, a ljeti dvojezično na hrvatskom i engleskom (voditeljica trgovačkog centra, ž., 41):

S obzirom da je sezona jaka i da imamo dosta turista onda se uvijek obraćamo i na još jednom stranom jeziku, to je uglavnom engleski, s obzirom da je engleski najrašireniji, svi stranci uglavnom razumiju engleski, ali to nikad nisu ni neke posebno važne obavijesti. obraćamo se uvijek na hrvatskom plus engleski kroz sezonu. Zimi samo hrvatski.

Na temu jezika na službenim natpisima većina ispitanika navodi kako bi trebalo ostaviti samo hrvatski jezik jer takvi natpisi nisu pretjerano važni turistima. Voditeljica trgovačkog centra smatra (ž., 41):

Mislim da nije potrebno, da je hrvatski dovoljan, zato što turistima u pravilu te institucije nisu potrebne. Sud, porezna uprava, mislim da to njima nije bitno, da to može slobodno ostati samo na hrvatskom. Turističke atrakcije da, to treba i to je, to mora biti dvojezično, ali ustanove ne.

No, neki su ispitanici malo drugačijeg mišljenja jer smatraju da bi se u gradu kojemu je turizam osnovna gospodarska grana trebalo prilagoditi turistima i barem im malo olakšati snalaženje u javnom prostoru. Vlasnik hotela smatra da bi na službene natpise trebalo dodati još i tekst na engleskom jeziku, a iz vlastitih iskustava ima informacija o tome kako je

strancima teško snalaziti se kada su službeni natpisi i službeni dokumenti isključivo na hrvatskom jeziku (m., 42):

Da, evo ti Nijemci koji su došli ovdje živiti, koji se sele ovamo, ukoliko nema dokumente, evo ja znam da ljudi koji imaju nekretnine ovdje i koji dobivaju određene račune, bilo to od Elektre, od HEP-a, nebitno, od Čistoće il neko rješenje, isključivo na hrvatskom. Naravno, i smatram da bi tu bilo ok da tu postoji neka varijanta da je to i na engleskom, da se može birati. Mislim, ja sad kažem zato što je to jezik, jednostavno najviše, najrasprostranjeniji. Što se mene tiče, može biti na španjolskom ako ćemo napraviti španjolski-hrvatski, isto ok i vodit ćemo se time, ali mislim da ne treba stvarat konfuziju sa puno jezika. Uvijek će biti netko zakinut i ne možemo dobiti stopostotno rješenje, znači nikad nisu svi sretni, to je nemoguće. Znači radimo na tome da jednostavno bude masa sretna.

Ovdje se primjećuje i stav da je engleski zapravo postao neutralan jezik koji će izazvati najmanje nezadovoljstva kao *lingua franca* kod potencijalnih osporavatelja drugog jezika natpisa. Ravnatelj muzeja (m., 45) smatra da bi službeni natpisi trebali biti samo na hrvatskom jeziku jer je to u domeni zakonodavstva, no da bi se u turističkoj sezoni informacije mogle nadomjestiti distribucijom tiskanih materijala na više jezika. Vlasnik ugostiteljskog objekta smatra (m., 32):

Ja bih držao recimo lučke uprave, hitne pomoći, ja bih to držao ipak nekako na dva jezika, hrvatski i engleski, barem onu osnovnu tablu, putokaz, a recimo sudove i to, ipak bih to ostavio da budem lokalpatriota, da to ostavimo na hrvatskom jeziku. Sad opet, ako ćemo opet s druge strane, ako ćemo ići poslom, ako ćemo privlačit investitore, ne možemo očekivati da će Čeh govoriti hrvatski jezik. Ali recimo, po meni čak možda i ti natpisi manje više, ali bi mi strogi uvjet bio da se zaposliš u bilo kojoj javnoj službi gdje dolaziš u kontakt i sa Hrvatima i sa strancima, doslovno sve službe moraju imati, službenici moraju pričati hrvatski književno i pričati i pisati engleski i to ono C2 stupanj.

Većina se ispitanika slaže da je za postavljanje natpisa u javnom prostoru Zadra sasvim dovoljno koristiti hrvatski i engleski jezik, s tim da neki ispitanici smatraju da je izvan

turističke sezone dovoljan samo hrvatski. No, kod nekih posebnih manifestacija, smatra ugostitelj (m., 32) trebalo bi staviti obavijesti na više jezika:

Hrvatski i engleski. To je dovoljno. Za neke obavijesti, to je dovoljno. Eventualno ako se neke manifestacije, kao Wings for Life, kad se zna da dolazi puno stranaca, to mora biti na više jezika, to je svugdje u svijetu. Parking je parking, ali obavijesti o tome gdje uzimati karte ... sve mora biti na dva tri jezika obavezno, automatski stvaraš manju gužvu. ... Te neke obavijesti moraju biti vidljive na više jezika i onda će se ljudi bolje snaći.

Kod hijerarhije korisnosti jezika u javnom prostoru Zadra svi su ispitanici suglasni oko prva dva jezika, hrvatskog i engleskog, a odgovori se malo razlikuju oko redoslijeda jezika koji slijede, ali uvijek su u pitanju njemački i talijanski. Korisnost njemačkog i talijanskog varira ovisno o djelatnosti i o krajnjem vlasniku korporacije koja upravlja nekim poslovnim prostorom, ako se radi o većem poslovnom subjektu. Primjerice, ako je vlasnik s njemačkog govornog područja, zasigurno će njemački biti važniji u toj tvrtki od talijanskoga.

Na pitanje doživljavaju li oni sami natpise u Zadru razumljivim prolaznicima većina ispitanika odgovara potvrdno, a neki iznose i stavove svojih klijenata koji su tako nešto potvrdili. Vlasnik hotela (m., 42) navodi kako njegovi gosti često komentiraju kako je javni prostor Zadra dobro označen. Vlasnik turističke agencije (m., 49) smatra da su nekad natpisi bili lošiji, no da se stanje značajno popravilo i da je danas situacija prilično dobra jer su se poduzetnici navikli voditi računa o tome. Vlasnik ugostiteljskog objekta (m., 32) smatra da je situacija s natpisima u javnom prostoru Zadra „katastrofalna jer se ljudi gube i teško snalaze, iako je Zadar relativno malen i jednostavno organiziran grad“. Prema njemu, trebalo bi i tehnički i vizualno unaprijediti stanje javnih natpisa te obavezno dodati engleski jezik uz hrvatski tamo gdje ga nema.

Da zaključimo, stvaratelji privatnoga dijela jezičnoga krajolika smatraju da je hrvatski jezik najvažniji u jezičnom krajoliku Zadra te da bi drugi po redu bio engleski. Engleski smatraju univerzalnim globalnim jezikom koji gotovo svi turisti razumiju, a ako ga i ne razumiju prema njihovom mišljenju natpisi koji se inače postavljaju u javnom prostoru ne sadržavaju egzistencijalno važne informacije za koje bi bilo nužno da ih svi razumiju. Engleski se promatra i kao neutralan jezik koji bi najmanje izazivao prigovore ljudi čiji jezik nije

zastupljen na natpisima. Kod zapošljavanja poduzetnici ne uvjetuju primanje u radni odnos poznavanjem stranih jezika, ali smatraju da je engleski nužno znati u današnje vrijeme, a poznavanje drugih stranih jezika svakako je dodatna prednost kandidata. Kod postavljanja natpisa u javnom prostoru poduzetnici smatraju da su hrvatski i engleski najvažniji i najkorisniji jezici, a slijede ih njemački i talijanski. Gotovo bi svi poduzetnici koristili i više jezika na natpisima koje postavljaju u svojim lokalima, ali previše tekstova na raznim jezicima nije vizualno privlačno i grafički može biti konfuzno pa gotovo svi pribjegavaju najelegantnijem rješenju – uporabi engleskoga kao nadomjesnog jezika za sve druge strane jezike. Na internetu je situacija drugačija; tamo se koristi više jezika jer su informacije drugačije organizirane pa je lakše i preglednije koristiti više jezika za prenošenje informacija. Na službenim natpisima većina poduzetnika bi i dalje koristila samo hrvatski jezik, dok bi nekolicina dodala još engleski radi boljeg snalaženja stranih turista i inozemnih doseljenika u Zadar. Razgovori s poduzetnicima ukazuju i na postojanje sezonalnosti u jezičnom krajoliku, odnosno razlike u uporabi jezika u javnom prostoru zimi i u turističkoj sezoni. Naposljetku, gotovo nitko od intervjuiranih poduzetnika ne doživljava Zadar kao višejezičan grad, već njegovu višejezičnost vide samo kao produkt turističke sezone.

6.2.3. Analiza intervjua s donositeljima odluka

Za potrebe ovoga dijela istraživanja razgovarali smo s jednim djelatnikom gradske uprave i s jednim djelatnikom Turističke zajednice grada Zadra. S njima smo razgovarali jer te dvije institucije svojim aktivnostima utječu na razvoj i stvaranje jezičnoga krajolika. Naime, Grad Zadar odlučuje o imenovanju ulica i trgova te utječe na tekstove koji se nalaze na infrastrukturnim natpisima, a kao što smo vidjeli takvih je tekstova značajan broj. Nadalje, Turistička zajednica grada Zadra također je vrlo važan čimbenik u kreiranju jezičnoga krajolika jer postavlja informativne natpise namijenjene turistima te objavljuje i dijeli razne promidžbene materijale namijenjene turistima. Stoga su te dvije institucije vrlo važni akteri u kreiranju jezičnoga krajolika Zadra.

Oba ispitanika smatraju da Zadar nije višejezičan grad u smislu da u njemu postoje zamjetne etnolingvističke zajednice, već zaključuju da se u Zadru koristi uglavnom hrvatski jezik, a u turizmu engleski i drugi strani jezici. Osim hrvatskoga i engleskoga, smatraju da se najviše

koriste njemački i talijanski za potrebe turizma. Iz odgovora jednog od ispitanika, vidi se da je zapravo u Zadru višejezičnost nekad postojala, ali polako nestaje (m., 47):

Pa mislim da sve manje, ako me pitate za moje mišljenje, mislim da sve manje. Ovaj, ti naraštaji koji su odrastali, išli u škole za vrijeme talijanske nekakve vlasti u Zadru, su nosile sa sobom taj talijanski jezik, ali kako te generacije biološki... više ne, mislim da što se talijanskog tiče više ne, e sada tu imamo i malo, prostor Arbanasa, ali u mojim kontaktima s njima vidim da i oni sve manje koriste jezik svojih predaka.

Govoreći o drugim primjetnim zajednicama u Zadru, drugi ispitanik navodi primjer Albanaca (m., 44):

Ima i Albanaca, dosta su prisutni kod nas, i oni čini mi se, a to je trend svugdje u svijetu, kao i mi što govorimo i koristimo hrvatski jezik kad smo odlazili u druge zemlje, naši ljudi, kad se ljudi druže na tom području zapravo uživaju u komunikaciji na svom materijem jeziku, tako i oni. Tako da primijetio sam, ima dosta Albanaca.

Na pitanje koji se jezici koriste na natpisima u javnom prostoru Zadra oba ispitanika navode engleski, njemački i talijanski. Djelatnik TZ grada Zadra navodi kako Turistička zajednica u svojim materijalima i natpisima koristi engleski, njemački i talijanski.

Oba su ispitanika suglasna da je danas engleski definitivno naprisutniji jezik i koriste ga svakodnevno na radnom mjestu. Navode i primjere vlastite djece koja kroz glazbu, računalne igre i korištenje društvenih mreža koriste engleski jezik redovito i tako ga uče. Utjecaj engleskoga jezika pripisuju globalizacijskim trendovima koji su prisutni u cijelom svijetu pa su tako došli i do Hrvatske. Nadalje, smatraju da je poznavanje engleskoga jezika danas stvar osobne pismenosti te preduvjet za život u modernom svijetu. Djelatnik gradske uprave smatra da je dodatni razlog širenja engleskoga jezika tržišna utakmica u kojoj se poduzetnici bore za kupce i prilagođavaju im se na način da koriste jezike koji će i jednima i drugima olakšati poslovanje.

Na pitanje o jeziku službenih natpisa, oba su ispitanika suglasna da službeni natpisi trebaju biti isključivo na hrvatskom jeziku i da ne treba turistima izlaziti u susret dodajući još neki

jezik na takve natpise. Smatraju da su natpisi na hrvatskom jeziku dovoljno razumljivi za one potrebe koje zadarski turisti imaju. Govoreći o drugim, manje atraktivnim jezicima u javnom prostoru, primjerice o arbanaškom, djelatnik TZ grada Zadra smatra da ne bi trebalo koristiti takve jezike u javnom prostoru radi promidžbe, već „samo negdje istaknuti da se ne zaborave“ (m., 44).

Da zaključimo, oba ispitanika imaju slične stavove o jezicima u javnom prostoru Zadra. Smatraju da je hrvatski najčešći jezik i da se osim njega koriste engleski, njemački i talijanski. Smatraju da je širenje engleskoga rezultat globalnih trendova koji nisu zaobišli Hrvatsku te da je poznavanje i korištenje engleskoga u jezičnom krajoliku danas norma kojoj se svi trebaju prilagoditi. Engleski se širi u Zadru i zbog marketinških i trgovačkih razloga, radi privlačenja većeg broja kupaca. Prema njima samo hrvatski treba biti korišten na službenim natpisima i to je dovoljno za strane turiste, koji bi se trebali moći snaći s takvim natpisima.

7. Rasprava

Dijakronijski aspekti jezičnoga krajolika Zadra – brisanje/uklanjanje jezika iz jezičnoga krajolika

Jezični krajolik nije stanje, jezični krajolik je proces (Pavlenko, 2010) i svaki pokušaj opisivanja ili analize jezičnoga krajolika bez njegove dijakronijske dimenzije bio bi nepotpun. S obzirom da Zadar ne spada u red svjetskih gradova s velikom jezičnom raznolikošću uvjetovanom recentnim međunarodnim migracijama, jedno od ključnih obilježja njegova jezičnoga krajolika jest svakako dijakronijska slojevitost. Naime, Zadar je grad čija urbana povijest broji više od dvije tisuće godina, zbog čega u jezičnom krajoliku Zadra postoje tragovi povijesnih razdoblja i jezika koji su se koristili u tim povijesnim razdobljima. Iako se promjenama vlasti i režima uglavnom uvijek brišu jezični i spomenički tragovi prošlih vladara, u Zadru jezični krajolik sadrži mnoge ostatke iz prijašnjih vremena. Kao što smo vidjeli u rezultatima analize jezičnoga krajolika, u staroj povijesnoj jezgri Zadra prisutno je mnogo tekstova na latinskom jeziku koji su dio spomeničke baštine i nalaze se na mnogim komemorativnim natpisima postavljenim u raznim povijesnim razdobljima. Osim latinskoga jezika, prisutan je i jedan natpis na grčkom jeziku koji se nalazi na pravoslavnoj crkvi sv. Ilije Proroka. Mnogi kanalizacijski poklopci na Poluotoku datiraju iz razdoblja talijanske uprave, a neke stambene zgrade iz tog razdoblja još uvijek na fasadama imaju pločice osiguravajućih kuća iz Italije. U Perivoju Vladimira Nazora nalazi se komemorativni natpis na njemačkom jeziku nastao prilikom pretvaranja gradskih obrambenih zidina u park.

Svi ti natpisi govore o tome kakav je Zadar bio grad u prošlosti. Natpisi na latinskom govore o tome kako je Zadar zajedno s drugim gradovima Dalmacije bio dijelom europske latinske pismenosti koja je stoljećima bila prisutna u javnom prostoru. Spomenuti grčki natpis govori o tome kako je Zadar u mletačko vrijeme imao crkvu za grčke vjernike koji su dolazili u grad kao vojnici ili trgovci. Nekoliko preostalih natpisa na njemačkom jeziku govori o tome da je Zadar pod austrijskom upravom, iako se talijanski koristio kao službeni jezik, zapravo postao razvijen grad europskoga kulturnog kruga, obilježen mladim građanskim staležom (Seferović, 1999). Sličnu je situaciju Rončević opisala u Rijeci, gradu čiji je jezični krajolik bio najraznolikiji također u austrougarskom razdoblju (2019).

Posebno su zanimljivi talijanski natpisi na kanalizacijskim poklopcima jer je neuobičajeno da toliko natpisa na jeziku okupatora ostaje u javnom prostoru nekoga grada. Postavlja se pitanje zašto su Zadranici nakon Drugog svjetskog rata ostavili toliko natpisa na talijanskom jeziku koji svi sadržavaju tekst „Comune di Zara“, odnosno „Općina Zadar“ na talijanskom jeziku. Pretpostavljamo da je razlog tome možda bila nestašica željeza nakon rata ili činjenica da je 80% grada bilo razrušeno pa preostali stanovnici nisu imali izbora, nego su iskoristili što je bilo dostupno pri obnovi grada. No, ljudima koji su imali nekakva loša sjećanja vezana za fašističku okupaciju Zadra zasigurno nije bilo lako svakodnevno prolaziti gradom i čitati takav tekst na talijanskom jeziku. Značajno je i to što se radi o poklopcima po kojima se hoda pa smo stoga skloni predložiti razlikovanje između vertikalnog jezičnog krajolika i horizontalnog jezičnog krajolika, budući da se na primjeru Zadra takvo razlikovanje pokazuje opravdanim.

Horizontalni jezični krajolik nasuprot vertikalnom jezičnom krajoliku

Prema našim saznanjima, u dosadašnjim radovima o jezičnim krajolicima istraživači nisu razlikovali te dvije prostorne dimenzije jezičnoga krajolika, već su uglavnom analizirali natpise na fasadama, dakle vertikalni jezični krajolik. Razlozi za to mogu biti razni; primjerice, možda u urbanim sredinama koje su obrađivane metalni poklopci na kolniku ili pločniku ne sadrže nikakav tekst, ili su istraživači smatrali da takav tekst neće privući pažnju prolaznika pa ga nisu uzimali u obzir. Nadalje, u horizontalnom jezičnom krajoliku Zadra postoje i šahovski natpisi koji na sebi sadrže tekst na srpskom jeziku i ćirilicom (v. Slika 23). Smatramo da takvi natpisi ne bi bili tretirani na jednak način da postoje u vertikalnom jezičnom krajoliku, odnosno smatramo da bi izazvali negativne reakcije nekih prolaznika, s obzirom na stradanja koja je Zadar proživio u Domovinskom ratu. Ako na primjeru Zadra ne bismo uzeli u obzir tekstove na kolniku i pločniku, kvantitativna analiza bila bi posve drugačija i udio natpisa na talijanskom jeziku (na Poluotoku) te mađarskoga jezika (u Arbanasima) bio bi potpuno drugačiji. Smatramo da bi teorijski okvir proučavanja jezičnoga krajolika trebalo proširiti razlikovanjem ovih dviju prostornih dimenzija jezičnoga krajolika, jer u gradovima koji imaju bogatu dijakronijsku slojevitost takvi će se natpisi pokazati kao vrlo značajna varijabla u istraživanju.

Slika 23. Natpis na srpskom jeziku i ćirilici na telekomunikacijskom šahtu (4.8.2013.)

Groblja kao svjedoci povijesne višejezičnosti

U vertikalnom jezičnom krajoliku gotovo svi primjeri stranih jezika iz prošlih uprava i režima potpuno su uklonjeni. Jedina mjesta koja, dijakronijski gledano, svjedoče o jezičnoj raznolikosti i multikulturalnosti te koja čuvaju izvornost, zadarska su groblja, budući se na grobljima zbog pijeteta uglavnom ne uklanjaju jezični elementi uslijed političkih promjena. Zadarsko glavno gradsko groblje ima novi i stari dio, a taj stari dio svjedoči o zadarskoj višejezičnosti u prošlim razdobljima.⁶² Iako natpisi na gradskom groblju ne ulaze u područje koje smo obradili kvantitativnom analizom, svaka ovakva studija bila bi beskorisna i nepotpuna ako ne bi uzela u obzir i natpise na gradskom groblju (v. Slika 24).

⁶² Sličnih sadržaja u manjem broju može se naći i na grobljima Belafuža i Bokanjac, ali ovdje ćemo se osvrnuti na Gradsko groblje, koje sadrži najviše povijesnih elemenata.

Slika 24. Dvojezičan srpsko-njemački natpis na nadgrobnom spomeniku iz 1912.g. (6.8.2013.)

Groblja se uglavnom nalaze u gradu ili na periferiji grada i istovremeno su dio grada i odvojena od grada (Vajta, 2017). Samim time neki društveni i politički procesi koji zahvate grad ne dohvate groblja. U gradovima koji su kroz povijest višekratno mijenjali vladare i kulturna obilježja groblja čuvaju spomen na sva ta razdoblja, često u segregiranim poljima (Piller, 2016). Tako se i zadarsko gradsko groblje dijeli na novi i stari dio, a taj stari obuhvaća i poseban dio iz 19. stoljeća u kojemu je primjetna višejezičnost i multikulturalnost iz tog doba. U tom dijelu groblja mogu se vidjeti nadgrobni spomenici i epitafi na njemačkom, hrvatskom, talijanskom, ruskom, srpskom i drugim jezicima, što svjedoči o raznolikosti zadarskoga društva u tom razdoblju (v. Slike 25 i 26).

Slika 25. Nadgrobni spomenik na talijanskom jeziku (6.8.2013.)

Slika 26. Nadgrobnji spomenik na ruskom jeziku i ćirilici (6.8.2013.)

Natpisi s nadgrobnih spomenika s Gradskog groblja pokazuju nam raznolikost koje više nema u vertikalnom jezičnom krajoliku Zadra, a možemo pretpostaviti da je takva raznolikost postojala i u javnom prostoru grada. Za vrijeme fašističke vlasti u Zadru javni je prostor također sadržavao mnoge režimske natpise i parole (v. Slika 27). Promjenama vlasti i režima vertikalni se jezični krajolik briše ili korigira te se postavljaju natpisi koji su u skladu s novom ideologijom.

Slika 27. Jezični krajolik Zadra u vrijeme fašizma (fotografija iz zbirke Zvonimira Šuljka).

Poslije Drugog svjetskog rata uklonjeni su gotovo svi natpisi u vertikalnom jezičnom krajoliku grada iz razdoblja talijanske uprave. Te natpise zamijenili su natpisi na hrvatskom jeziku. S obzirom da je razdoblje od Drugog svjetskog rata do Domovinskog rata bilo obilježeno komunističkom propagandom, javni je prostor obilovao natpisima, parolama i sloganima u duhu toga vremena. Takvih natpisa danas više nema, a jedini koji je preostao u parcijalnom obliku zabilježen je u Ulici Eugena Kvaternika (v. Slika 28), no u 2019. godini više ga nema jer je fasada te zgrade obnovljena, a natpis prebojan.

Slika 28. Djelomičan natpis iz razdoblja komunizma u Ulici E. Kvaternika (4.8.2013.).

Primjeri takvoga korištenja jezika u javnom prostoru na teritoriju Zadra mogu se vidjeti i na fotografijama iz razdoblja komunizma (v. Slike 29 i 30), kada su javne parole i režimski natpisi obilježavali fasade mnogih urbanih sredina bivše Jugoslavije.

Slika 29. Natpis iz razdoblja komunizma (fotografija iz zbirke Zvonimira Šuljka).

Slika 30. Natpisi iz razdoblja komunizma (fotografija iz zbirke Zvonimira Šuljka).

Brisanje/uklanjanje natpisa

Iako je u raznim povijesnim razdobljima gradski javni prostor bio ukrašavan epigrafskim i drugačijim natpisima, suvremeni će prolaznik primijetiti da je većina natpisa nastala u današnje vrijeme, osim, naravno, onih uklesanih u kamenu, koji su preživjeli povijesne mijene. Jedan od značajnih aspekata proučavanja javnih natpisa svakako je i njihovo brisanje

ili uklanjanje pri promjenama vlasti. Tragove takvih promjena zapaziti ćemo i u jezičnom krajoliku Zadra, gdje su prebrisivi natpisi iz prošlih razdoblja uklonjeni, a oni uklesani u kamen prošli su kroz proces revizionističke korekture, gdje su dlijetom uklonjeni dijelovi teksta koji više nisu bili prihvatljivi stanovnicima Zadra nakon političkih mijena.

Brisanje i uklanjanje određenih jezika iz jezičnoga krajolika procesi su koji se već opisuju u literaturi. Neki od primjera su uklanjanje ruskoga jezika iz jezičnoga krajolika baltičkih zemalja (Marten, 2010) ili Ukrajine (Pavlenko, 2008, 2009, 2010), te uklanjanje natpisa na afrikaansu u Južnoj Africi (du Plessis, 2011).

U zadarskom jezičnom krajoliku nije, dakle, zanimljivo samo ono što tamo jest, već je zanimljivo i ono čega nema. Iz primjera Gradskog groblja te s fotografija i razglednica Zadra možemo vidjeti da je nekadašnja jezična raznolikost bila bogata, ali u vertikalnom jezičnom krajoliku Zadar ta se raznolikost više ne vidi, što znači da je kroz prošla desetljeća ona izbrisana tijekom društvenih promjena. Tragovi tih promjena najbolje se vide na kamenim pločama iz prethodnih stoljeća koje sadrže tekstove na latinskom ili talijanskom jeziku (v. Slika 32), a neki dijelovi tih tekstova uklonjeni su dlijetom i čekićem. Na Slici 31 uklonjen je naziv ulice na talijanskom jeziku, a ostavljen je kućni broj. Na slične ploče iz razdoblja talijanske uprave samo je odozgo dodana ploča na hrvatskom jeziku.

Slika 31. Ploča s nazivom ulice iz razdoblja talijanske uprave, danas u Ulici Bože Peričića (4.8.2013.).

Slika 32. Natpis na latinskom jeziku kojemu je dlijetom uklonjen dio teksta (fotografija iz zbirke Nina Pavića – 23.3.2010.).

Izostanak jezika iz jezičnoga krajolika

O jezičnom nam krajoliku ne govori samo ono što je u njemu prisutno, već i ono čega nema. U zadarskom jezičnom krajoliku primjetan je izostanak natpisa na arbanaškom jeziku, koji se u Arbanasima govori već gotovo tri stoljeća. No, činjenica da tekstova na arbanaškom nema u javnom prostoru Zadra uvjetovana je isključivo time što arbanaški nikad nije standardiziran te se nije koristio kao pisani jezik. Koristio se kao razgovorni jezik i njegovi govornici nisu imali potrebu koristiti ga u pisanom obliku. Štoviše, Arbanasi su povijesno gledano bili trojezični: koristili su hrvatski i talijanski uz arbanaški pa su se pismeno mogli izražavati ili na hrvatskom ili na talijanskom, a arbanaški je služio samo usmenoj komunikaciji. Posljednjih su godina počeli određeni pokušaji očuvanja arbanaškoga jezika (Šimičić & Bilić Meštrić, 2018) održavanjem tečajeva zbog čega je bilo potrebno razraditi i ortografiju, ali ti pokušaji nisu rezultirali pojavom jezika u jezičnom krajoliku, budući da je i broj govornika u stalnom opadanju, a i ti su govornici uglavnom starije životne dobi. Činjenica da se neki idiom ne koristi u jezičnom krajoliku ne mora nužno implicirati neki ideološki razlog za to (Spolsky, 2009); u slučaju arbanaškoga, jedini razlog je to što nije bilo potrebe koristiti ga u pisanom obliku.

U jezičnom krajoliku Zadra također nema ni nekih manjinskih jezika. Primjerice, albanski se jezik ne pojavljuje u jezičnom krajoliku Zadra, iako u Zadru stanuje stanoviti broj Albanaca. Prema posljednjem popisu stanovništva 2011. godine na području Zadra zabilježene su 492 osobe kojima je albanski materinski jezik (Državni zavod za statistiku, 2013). No, kao što vidimo albanskoga jezika u jezičnom krajoliku nema. Razlog tomu je, kako nam je rekao jedan od ispitanika, da se Albanci nemaju potrebu isticati svojim jezikom, jer im nitko neće oduzeti njihovo albanstvo ako koriste neki drugi jezik.

U jezičnom krajoliku Zadra nema ni drugih manjinskih jezika, primjerice slovenskog, makedonskog ili srpskog. Prema popisu iz 2011. g. na području Zadra živi mali broj govornika tih jezika pa nemaju potrebu koristiti svoje jezike u javnom prostoru. Što se tiče srpskoga, iznimka su jedan natpis na srpskom jeziku na pravoslavnoj crkvi sv. Ilije Proroka te nekoliko telefonskih šahtova iz razdoblja Jugoslavije koji sadrže natpis na srpskom jeziku. Možemo zaključiti da svi ti pripadnici manjinskih skupina govore i hrvatski jezik te da im je hrvatski dovoljan za pisanu komunikaciju.

Turizam i engleski jezik u jezičnom krajoliku Zadra

Engleski je jezik neizostavan dio gotovo svih jezičnih krajolika opisanih u literaturi pa tako i zadarskoga. Kao što smo vidjeli u rezultatima kvantitativne analize, engleski jezik je drugi na popisu prvih jezika natpisa i prvi na popisu drugih jezika natpisa. Te činjenice govore nam da u Zadru postoji jedna stanovita razina društvene dvojezičnosti u kojoj je hrvatski primarni jezik komunikacije, a engleski je postao drugi, odnosno dodatni jezik komunikacije. To se odnosi na govornu komunikaciju i pisanu komunikaciju. Kod govorne komunikacije sasvim je uobičajeno da se prolaznicima danas prodavači ili turisti obrate na engleskom jeziku ako nešto trebaju. Isto tako, vrlo je uobičajeno da se natpisi sastavljaju na hrvatskom i engleskom ili samo na engleskom jeziku.

Razlog takvoj dvojezičnosti je prvenstveno u turizmu koji je trenutačno najvažnija gospodarska grana zadarske ekonomije, a takvim je postao u posljednjih desetak godina, otkad su zabilježene velike stope rasta dolazaka turista na područje Zadra. Od 2001. do 2018. godine broj putnika Zračne luke Zadar porastao je s nekih 65,000 na više od 600,000 putnika godišnje (Zračna luka Zadar, 2019), uglavnom zahvaljujući niskobudžetnim

aviokompanijama s kojima Zračna luka Zadar ima ugovor o suradnji. Nadalje, broj putnika koji dolaze u Zadar tijekom kružnih putovanja porastao je s nekih 17,000 na više od 166,000 u 2018. godini (Lučka uprava Zadar, 2019). Te promjene nisu samo dovele do rasta broja putnika, već i do promjene u strukturi turista. Naime, u Zadar sada dolaze turisti iz cijeloga svijeta, što je promijenilo tradicionalni turizam koji je uključivao prvenstveno europske turiste koji su dolazili cestovnim pravcima. Zbog te promjene u zadarskom turizmu nisu više dovoljni tradicionalni jezici turizma (npr. njemački, talijanski, češki i slovenski) već je zbog komunikacije s turistima iz raznih krajeva svijeta bio potreban jedan jezik koji bi na neki način bio univerzalno primjenjiv prema svima. Naravno, kao i u drugim krajevima svijeta, i u Zadru je engleski preuzeo tu ulogu *linguae francae*, odnosno *transnacionalnoga jezika* (Lo Bianco 2009, str. 207; preuzeto iz Kasanga, 2012, str. 555) kojim se može opslužiti sve strane turiste.

Iako u tablici koja prikazuje broj dolazaka turista u Zadar gotovo kod svih zemalja možemo primijetiti kontinuirani rast broja dolazaka (v. Tab. 37), primjećujemo da su tradicionalno najbrojniji turisti s njemačkog govornog područja te iz Francuske i Italije, dakle iz zemalja u kojima engleski nije u službenoj uporabi. S druge strane primjećuje se i rast broja dolazaka iz Ujedinjene Kraljevine te azijskih zemalja, najviše iz Republike Koreje, Tajvana, Kine i ostalih azijskih zemalja. Ako uzmemo u obzir da je zadarski turizam u promatranom razdoblju postao mnogo raznolikiji u smislu dolazaka turista od onoga tradicionalnog europskog, stvorili su se uvjeti da jedan jezik postane korisniji u komunikaciji s tim raznim turistima, nego tradicionalni europski jezici turizma (Bruyèl-Olmedo & Juan-Garau, 2009). Stoga se engleski jezik nametnuo kao najlogičniji izbor, budući da se radi o jeziku koji je inače neslužbeni jezik turizma i putovanja, a i mnogih drugih područja ljudskoga djelovanja. Jedan od primjera utjecaja turizma na jezični krajolik je promjena koja se dogodila gotovo svim zadarskim brijadnicama. Naime, brijadnice u Zadru su gotovo preko noći postale *barber shopovi* i gotovo svi natpisi u izlogu su im na engleskom jeziku (v. Slika 33). Od radnji koje su se nekad nazivale *brijačko-češljarskim zadrugama* nastali su *barber shopovi* jer takva promjena nosi sa sobom obilježja modernosti, naprednosti i globalnosti (Piller, 2003) te ukazuje na praćenje svjetskih trendova.

Tablica 37. Broj dolazaka turista u razdoblju od 2011. do 2018. godine (Izvor: Turistička zajednica grada Zadra)

Zemlja	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.
Hrvatska	44.423	48.785	46.859	49.968	53.896	61.650	67.404	71.935
Njemačka	29.576	33.985	36.911	41.325	46.589	51.717	57.849	62.269
Austrija	22.571	27.192	27.662	30.277	31.444	32.727	37.468	33.958
Francuska	17.233	20.591	23.308	24.344	24.704	26.443	30.323	30.712
Italija	23.890	20.906	20.419	22.292	22.419	23.853	25.632	27.468
Koreja, Republika	447	1.132	2.122	15.494	22.167	28.792	31.843	29.462
Španjolska	17.312	13.868	11.532	15.642	17.795	17.754	21.811	23.119
Slovenija	13.114	13.700	13.999	16.140	15.691	19.546	20.086	20.493
Ujedinjena Kraljevina	10.224	7.310	12.723	13.129	14.010	15.969	22.050	19.365
Mađarska	7.421	7.194	8.299	9.733	12.184	13.533	14.666	15.813
Poljska	6.304	8.344	10.468	10.421	11.898	14.190	17.820	17.816
Slovačka	9.166	9.250	9.151	9.671	10.941	11.597	14.199	13.933
SAD	3.759	5.313	6.563	8.110	9.739	10.795	14.276	17.062
Belgija	5.719	7.231	8.700	9.427	8.961	10.799	11.415	12.675
Češka	5.728	5.809	6.089	6.977	7.629	7.929	8.707	8.600
Švedska	3.899	5.358	9.724	9.087	7.550	8.977	9.359	7.724
Tajvan, Kina	0	0	4.370	6.450	6.774	7.250	11.568	9.979
Nizozemska	4.638	5.356	5.852	6.743	6.747	7.765	9.892	11.172
Švicarska	4.213	4.529	5.590	5.532	6.560	6.870	8.314	8.065
Ostale azijske zemlje	6.014	7.947	2.992	1.805	2.536	5.234	8.817	9.945
Ukupno stranih turista	222.315	239.444	276.410	322.337	345.820	389.516	463.363	486.785

Da je engleski u turizmu postao univerzalni strani jezik svjedoče i naši ispitanici. Intervjuirani prolaznici, konzumenti jezičnoga krajolika, potvrdili su da smatraju engleski najvažnijim jezikom u Zadru odmah poslije hrvatskoga, jezikom koji služi za obraćanje svim stranim turistima. Engleski jezik nazvali su *univerzalnim*, *najraširenijim*, *vladarom*, *globalnim*, *svjetskim*, *internacionalnim*. Sve su to oznake koje opisuju status engleskoga jezika u zadarskom društvu.

Slika 33. Brijučnica u ulici Špire Brusine (21.10.2018.).

Dodatna karakteristika engleskoga jezika jest i njegova neutralnost koju su potvrdili neki ispitanici iz redova poduzetnika. Neutralnost engleskoga jezika očituje se u činjenici da izaziva manje otpora i prigovora kada se koristi kao univerzalni strani jezik, nego kad bi se koristio neki drugi strani jezik. U pozadini toga nalazi se ideja da je engleski već prešutno prihvaćen kao globalni jezik na svjetskoj razini pa nema razloga da se prigovara njegovom izboru. Spomenuta neutralnost engleskoga u zadarskom jezičnom krajoliku razlikuje se od neutralnosti engleskoga u situaciji gdje se nalaze druga dva jezika u konfliktu (Ben-Rafael i sur., 2006).

Iz razgovora s prolaznicima mogli smo vidjeti da oni koji su zaposleni na radnom mjestu trebaju i koriste engleski jezik za komunikaciju s klijentima. U slučaju da klijenti ne govore engleski i da ne postoji zajednički strani jezik, jedine opcije su gestikulacija i korištenje Google prevoditelja i drugih besplatnih softvera za prevođenje.

Iz razgovora s poduzetnicima vidjeli smo da mnogi od njih također koriste slične prakse u poslovanju – osim hrvatskoga koriste još samo engleski. Na taj način svjesno komuniciraju s domaćim klijentima na hrvatskom jeziku, a sa svim stranim klijentima na engleskom jeziku, sviđalo se to njima ili ne. Jedan ugostitelj (m., 42) nam je potvrdio da je izbacio prijevode jelovnika na drugim jezicima izuzev engleskoga jer mu nisu više potrebni. Za poslovanje mu je dovoljno koristiti jelovnik na hrvatskom i engleskom. Ukoliko netko od gostiju zatraži jelovnik na njemačkom, talijanskom ili francuskom, uvijek imaju jedan primjerak u rezervi za pokazati gostu, ali samo za takve iznimne slučajeve.

Iz ovog dijela rasprave možemo zaključiti da kvalitativni podaci dobiveni intervjuima potvrđuju kvantitativne podatke dobivene analizom jezičnoga krajolika. Naime, i jedni i drugi podaci prikazuju hijerarhiju jezika u Zadru prema kojoj je hrvatski na prvom mjestu, a slijedi ga engleski kao jezik kojim se obraća svim stranim turistima. Takav status engleskoga jezika u vezi je i s radom poduzetnika koji u svom poslovanju od radnika traže poznavanje engleskoga, a po mogućnosti i nekih drugih jezika. Sukladno tome, ti isti poduzetnici pri izradi i postavljanju natpisa u svojim poslovnim prostorima koriste najviše hrvatski i engleski. Iz navedenih primjera vidimo kako turizam u Zadru utječe na jezični krajolik stvarajući poziciju engleskoga jezika kao neizostavnog alata za komunikaciju sa stranim turistima, a samim time i marketinškog sredstva za privlačenje što većeg broja kupaca ili klijenata (Kallen, 2009). Iz navedenih primjera vidi se da funkcija engleskoga jezika u jezičnom krajoliku Zadra nije konotacijska ili simbolička (Cenoz & Gorter, 2006), već je informativna.

Jezične ideologije u jezičnom krajoliku Zadra

U zadarskom jezičnom krajoliku uočava se ideologija jednojezičnosti na hrvatskom jeziku, koja je najjača na službenim natpisima. Naime, svi službeni natpisi isključivo su na hrvatskom jeziku, iako je u Zadru turizam najjača gospodarska grana i mnogi turisti imaju potrebu razumjeti službene natpise. Većina ispitanika koji su sudjelovali u ovome istraživanju ne bi dodavala strane jezike na službene natpise, uz argument da su službeni natpisi regulirani zakonom i da se na njih ne može dodavati druge jezike. No, kako smo vidjeli na primjeru Biograda na Moru, na službene se natpise mogu dodavati i drugi jezici i druga pisma koji nemaju status službenih jezika ili pisama na teritoriju Republike Hrvatske.

S obzirom da je Zadar povijesno gledano grad koji je mnoga stoljeća bio pod vlašću stranih vladara, a za vrijeme fašističke i nacističke vlasti u 20. stoljeću hrvatski jezik i kultura pretrpjeli su mnoge zabrane i ukidanja, danas još uvijek u dijelu društva postoje ljudi koji na bilo kakve strane (pogotovo talijanske) elemente reagiraju obrambeno jer ih smatraju prijetnjom hrvatskom identitetu. Primjer takve ideologije viđen je u Zadru 2014. godine kada je građanska inicijativa prikupljala potpise za preimenovanje najpoznatije zadarske ulice iz „Široka ulica“ u „Kalelarga“. Naime, ta je ulica oduvijek poznata pod imenom Kalelarga i gotovo svi je Zadrani tako nazivaju. No, službeni naziv ulice je Široka ulica i tako stoji na

pločama u jezičnom krajoliku. Navedena građanska inicijativa prikupila je na tisuće potpisa potpore, ali nije uspjela promijeniti naziv ulice, jer gradska vlast i mnogi Zadranici gledaju na taj naziv kao *talijanski* naziv, iako je to zapravo venecijanizam. I dok istovremeno mnogi drugi jadranski gradovi (Dubrovnik, Rijeka, Pula, Split) imaju takve nazive ulica u Zadru se nije dogodilo preimenovanje zbog otpora vlasti i dijela građana koji u tome vide prijetnju hrvatskom nacionalnom identitetu (Livajić, 2014). U pozadini je takvih reakcija još i ideologija nacionalne države utemeljene na jednom jeziku i homogenoj kulturi (Heller & Duchêne, 2007), prema kojoj se svaka raznolikost donesena izvana promatra kao prijetnja i nešto nepoželjno. Primjere takve ideologije vidimo i u jezičnom purizmu koji je prisutan u kritici jezične raznolikosti i kreativnosti u javnom prostoru (v. Ćosić, 2013).

Kao što smo vidjeli iz ranijih primjera, takav se stav ne odnosi na prisutnost engleskoga jezika u turizmu, jer se engleski u tom kontekstu ne gleda kao prijetnja, budući je njegova funkcija informativna i koristi se iz pragmatičnih razloga. Informativna funkcija talijanskoga jezika promatrala bi se kao simbolična i zato talijanskoga nema u informativnom dijelu natpisa, već samo u reklamama i infrastrukturnim natpisima. Pošto je talijanski jezik u doba fašističke vlasti već korišten sa simboličkom funkcijom obilježavanja prostora Zadra talijanskim, kolektivna memorija takvu funkciju jezika pamti i zato je drugačija reakcija društva na prisutnost engleskoga, odnosno talijanskoga na određenim vrstama natpisa.

Stvaranje odnosa moći u jezičnom krajoliku Zadra

Prisutnost hrvatskoga jezika na službenim natpisima i na najvećem broju privatnih natpisa ukazuje na pokazivanje moći većinskoga naroda, koji koristeći samo svoj jezik na službenim natpisima pokazuje da je ovaj grad hrvatski prostor te da se u njemu govori hrvatskim jezikom. Osim toga, intenzivna prisutnost hrvatskoga jezika u javnom prostoru ukazuje i na snažan vitalitet većinske zajednice (Landry & Bourhis, 1997). Hrvatski jezik u jezičnom krajoliku Zadra, dakle, ima dvije funkcije. Jedna je funkcija informativna – većina stanovnika grada koristi hrvatski jezik u komunikaciji, a posjetitelji iz tolike prisutnosti jezika u javnom prostoru mogu zaključiti da je to najčešći jezik i da ga i oni mogu koristiti, ako ga znaju. Druga je funkcija hrvatskoga jezika simbolička – visoka čestotnost hrvatskoga na natpisima

jezičnoga krajolika pokazuje da je Zadar hrvatski grad. Stoga nisu poželjni talijanski elementi na službenim natpisima jer bi se interpretirali kao obilježavanje grada tuđinskim.

Stavovi prolaznika i poduzetnika o jezičnom krajoliku Zadra

Iz analize intervjuja vidljivo je da je u jezičnom krajoliku Zadra turizam glavna pokretačka sila koja utječe na gotovo sve aspekte jezičnoga krajolika. Poduzetnici koji kreiraju jezični krajolik vode se pragmatičnim principima prema kojima osim hrvatskoga jezika u jezičnom krajoliku najviše koriste engleski jezik, jer se on pokazao kao najkorisniji, a ujedno i neutralan. Najkorisniji je jer opslužuje sve strane turiste, a neutralan jer je prešutno postao međunarodni jezik pa nitko ne može prigovoriti njegovoj prisutnosti u jezičnom krajoliku. Iako bi poduzetnici načelno radije koristili više jezika na natpisima, prostorna i grafička ih ograničenja u tome sprječavaju pa pribjegavaju pragmatičnom rješenju korištenja uglavnom hrvatskoga i engleskoga jezika. Osim jezika na natpisima, poduzetnici od svojih zaposlenika traže i poznavanje najmanje engleskoga jezika za rad s klijentima, a poželjno je poznavanje i drugih jezika.

Dva lica zadarskoga jezičnog krajolika – zimsko i ljetno

Promjena u tipu zadarskoga turizma dovela je do velikih promjena u jezičnom krajoliku Zadra. Osim što je zbog nove vrste turizma engleski istisnuo tradicionalne jezike turizma iz jezičnoga krajolika, pojavilo se još jedno obilježje jezičnoga krajolika – sezonalnost, odnosno dva lica jezičnoga krajolika. Naime, zadarski jezični krajolik ne izgleda jednako u turističkoj sezoni i izvan nje. Kao što smo vidjeli iz odgovora mnogih ispitanika, izvan turističke sezone natpisi u javnom prostoru prvenstveno su na hrvatskom jeziku, dok se u turističkoj sezoni hrvatskom dodaju drugi jezici, uglavnom engleski (v. Slike 34 i 35). Na slikama 34 i 35 vidimo primjere reklama koje se koriste u turističkoj sezoni, dok takve reklame u izvansezonskom razdoblju sadrže samo tekst na hrvatskom jeziku. Iz intervjuja s prolaznicima i poduzetnicima možemo vidjeti da i jedni i drugi sezonalnost promatraju kao datost te da svoje ponašanje i očekivanja prilagođavaju toj sezonalnosti. Naravno, u pozadini takvog

Jezični krajolik Zadra i zakonska regulativa

Jezični krajolik Zadra vezan je uz zakonsku regulativu preko dva elementa: prvi je uporaba jezika na službenim natpisima, a drugi je uporaba jezika u nazivima tvrtki, koji se često nalaze na reklamama i drugim informativnim natpisima u jezičnom krajoliku.

Kod uporabe jezika na službenim natpisima, u zadarskom jezičnom krajoliku primjetno je dosljedno poštivanje zakona jer je na svim službenim natpisima korišten samo hrvatski jezik. Naime, oblik i sadržaj službenih natpisa na gradskim, županijskim i državnim institucijama propisan je zakonom i mora biti na hrvatskom jeziku i latiničnom pismu. Drugi jezici se mogu koristiti samo ako su jezici i pisma manjina koje na određenom području lokalne samouprave prelaze određen postotak popisanog stanovništva. Iznimka je Istarska županija u kojoj je pitanje uporabe talijanskoga jezika u javnom prostoru riješeno međudržavnim ugovorom između Republike Hrvatske i Republike Italije te odlukama lokalnih vlasti o dvojezičnosti. Dakle, na prostoru Zadra nema manjina koje prelaze taj prag pa stoga nema ni manjinskih jezika ili pisama na službenim natpisima. No, kako smo vidjeli iz intervjua s prolaznicima, strani turisti često mogu imati problema s takvim natpisima jer ih ne razumiju ako ne razumiju natpise na hrvatskom. Neki su ispitanici pokazali fleksibilnost pa bi rado dodali engleski na takve natpise da olakšaju snalaženje stranim turistima, ali većina ispitanika je čvrsto za korištenje samo hrvatskoga jezika na službenim natpisima, pod izlikom da je to propisano zakonom. No, zakon propisuje uporabu hrvatskoga, ali ne priječi uporabu još nekog jezika, ako lokalna samouprava procijeni da bi to bilo korisno za posjetitelje. Vidjeli smo iz statističkih podataka o broju turističkih dolazaka da je u Zadru turizam temeljna grana gospodarstva pa bi dodavanje engleskoga jezika na službene natpise svakako stvorilo pozitivan dojam kod turista koji dođu u Zadar. Da zakon ne brani dodavanje jezika ili pisama vidimo u primjeru grada Biograda na Moru koji je na zgradu gradske uprave osim ploča na hrvatskom jeziku i latiničnom pismu dodao i odgovarajuće ploče na hrvatskom jeziku i glagoljskom pismu, iako glagoljsko pismo nije službeno pismo u Republici Hrvatskoj (Oštarić, 2018a). Ispitanici iz redova donositelja odluka također su decidirano protiv korištenja drugih jezika na službenim natpisima.

Drugi aspekt koji vezuje jezični krajolik i zakonsku regulativu jesu nazivi tvrtki koji su značajan segment jezičnoga krajolika, posebice na reklamama. Kao što smo vidjeli ranije, Ćosić i Mahnić-Ćosić analizirali su imena tvrtki u Zadarskoj županiji (2001) i ustanovili da se

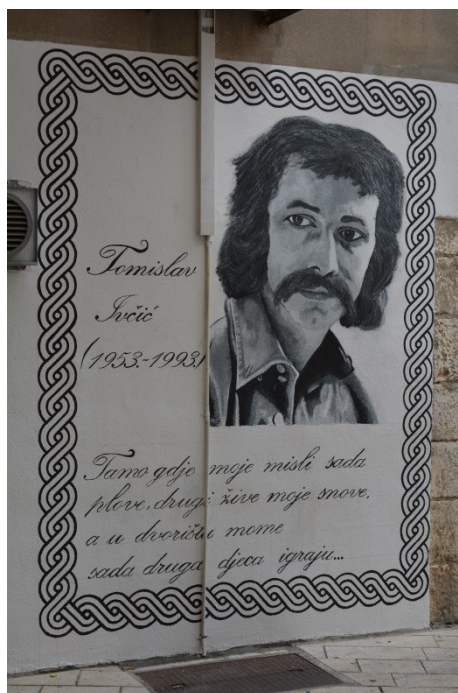
mного poduzetnika nije držalo zakona pri imenovanju svoje tvrtke. Naime, prije ulaska Hrvatske u Europsku uniju na snazi je bio zakon koji je propisivao da se za imena tvrtki smiju koristiti riječi iz hrvatskoga jezika ili klasičnih jezika poput latinskog ili starogrčkog. No, mnogi poduzetnici su zaobilazili zakon i davali svakojaka imena svojim tvrtkama. Danas je na snazi drugačiji zakon koji dopušta veću slobodu pri davanju imena tvrtkama. Veća sloboda, naravno, rezultira većom raznolikošću. Neki autori nisu skloni takvoj raznolikosti u javnom prostoru i smatraju je lošom i zabrinjavajućom pojavom (Ćosić, 2013; Stolac, 2018b), što je rezultat jezičnoga purizma koji se u ovom slučaju očituje u promatranju alohtonih elemenata u jezičnom krajoliku kao suvišnih i nepotrebnih (El-Yasin & Mahadin, 1996), a raznolikosti kao nepoželjne pojave.

Dinamika jezičnoga krajolika Zadra

Iz rezultata ovog istraživanja vidljivo je da je jezični krajolik Zadra vrlo dinamičan te da se mijenja ovisno o trendovima i potrebama. Promjene smo uočili promatrajući jezični krajolik Poluotoka nakon šest godina, ali promjene uočavamo i kad usporedimo jezični krajolik u turističkoj sezoni i izvan nje. Danas se jezični krajolik Zadra najviše mijenja pod utjecajem turizma koji mu je glavna pokretačka sila. Turizam je doveo do toga da je engleski jezik polako istisnuo tradicionalne jezike turizma iz jezičnoga krajolika te da je engleski postao dominantan strani jezik u javnom prostoru. Turizam diktira i dvoličje zadarskog jezičnog krajolika prema kojem se izvan turističke sezone na natpisima koristi uglavnom hrvatski, a u turističkoj sezoni dodaje se engleski i eventualno još neki drugi strani jezik. Dinamika jezičnoga krajolika Zadra primjećuje se i u promjenama u javnom prostoru koje se događaju na redovitoj osnovi. Primjerice, zatvaraju se stare radnje, a otvaraju se nove, stambeni prostori preuređuju se za iznajmljivanje turistima, ugostiteljski objekti mijenjaju vizualni identitet i reklame. Sve te promjene mijenjaju jezični krajolik jer se uklanjaju stari natpisi, a postavljaju novi, u skladu s trendovima toga trenutka.

Stvaranje osjećaja zajedništva i pripadnosti lokalnoj kulturi u jezičnom krajoliku

U jezičnom krajoliku Zadra postoje natpisi, uglavnom grafiti ili murali, koji služe stvaranju osjećaja zajedništva i pripadnosti lokalnoj zadarskoj kulturi. Takvi natpisi uglavnom sadrže tekstove i slike koji se referiraju na značajna imena zadarske kulturne ili sportske prošlosti (v. Slike 36 i 37). Na tim natpisima koristi se isključivo hrvatski jezik i vidljivo su usmjereni na lokalno stanovništvo. Česti su motivi takvih murala navijački motivi vezani uz zadarski košarkaški klub i uz zadarski nogometni klub te uz udruhu navijača Tornado Zadar. Na jednom takvom muralu (v. Slike 10 i 11) upotrijebljen je i natpis na glagoljici uz grbove nogometnog i košarkaškog kluba. Takva uporaba glagoljice, kao prvog pisma korištenog za hrvatski jezik te pisma najstarijih hrvatskih pisanih spomenika i knjiga, ukazuje na povezivanje tradicije zadarskoga sporta i slavne sportske prošlosti s tisućljetnim kontinuitetom hrvatske kulture i pismenosti na teritoriju Zadra (Oštarić, 2018a). Funkcija glagoljice u ovom kontekstu jezičnoga krajolika potpuno je simbolička i služi pretvaranju geografskog prostora Zadra u društveni prostor (Leeman & Modan, 2009) obilježen spomenutim kontinuitetom hrvatske kulture i pismenosti. S obzirom da se takvi murali nalaze uglavnom u svim gradskim četvrtima, moglo bi se reći da je njihova funkcija u jezičnom krajoliku diskurzivno stvaranje kolektivnoga identiteta Zadrana (Grbavac, 2015b).

Slika 36. Mural na Poluotoku posvećen kantautoru Tomislavu Ivčiću (14.7.2013.)

Slika 37. Mural na Voštarnici posvećen košarkašu Krešimiru Ćosiću (5.8.2013.)

8. Zaključak

Ekologija je jezične raznolikosti Zadra dinamična i kompleksna. Uvjetovana je svime što se u Zadru događalo tijekom više od dvije tisuće godina njegova urbanog kontinuiteta. Današnja ekologija jezične raznolikosti Zadra koju smo opisali u ovome radu privremena je i odnosi se samo na vrijeme koje smo uzeli u obzir u ovome istraživanju. Razlog toj privremenosti jest u tome što se ekologija konstantno mijenja pod utjecajem unutarnjih međuodnosa i pod utjecajem vanjskih čimbenika. S obzirom da su vanjski čimbenici stalno u mijeni jer i na njih utječu globalni čimbenici, ekologija se mijenja i zato je privremena.

Vratimo li se na sedam istraživačkih pitanja iz Uvoda, što o ekologiji jezične raznolikosti Zadra možemo zaključiti na temelju analize jezičnoga krajolika i stavova intervjuiranih ispitanika? Ekologija jezične raznolikosti Zadra treba opisati međuodnos jezika, govornika i društvenoga konteksta u kojem supostoje ti jezici i govornici. Ekologija koju opisujemo jedinstvena je u zadarskoj povijesti i rezultat je povijesnih događanja na prostoru grada Zadra; ona je dinamična i kompleksna (Garner, 2004). S obzirom da je nastala na temelju svega što se događalo u Zadru u njegovoj prošlosti, treba ju promatrati holistički da bi se razumjelo njenu kompleksnost.

Na temelju rezultata istraživanja možemo zaključiti da je glavni jezik komunikacije u Zadru hrvatski jezik, sudeći prema jezičnom krajoliku, ali i prema rezultatima intervjua. Hrvatski je jezik najčešći jezik na natpisima u javnom prostoru, a i jedini na službenim natpisima. Osim hrvatskoga jezika u jezičnom krajoliku, ali i u turizmu i poslovanju koriste se i drugi jezici, od kojih najviše engleski u današnje vrijeme. Iz dijakronijske perspektive, zadarski jezični krajolik sadrži natpise na jezicima koji su u nekim povijesnim razdobljima bili službeni ili jezici komunikacije u Zadru za vrijeme stranih vladara. Engleski je jezik danas najviše korišten strani jezik u Zadru, iako nikad nije bio jezik osvajača. Engleski je postao najčešći strani jezik kao rezultat globalizacije i promjene u paradigmi turizma, koja je u Zadru u kratko vrijeme postala izrazito internacionalna, što je stvorilo potrebu za jednim stranim jezikom koji bi bio koristan za komunikaciju sa svim stranim turistima.

Osim engleskoga, u Zadru se koriste i drugi strani jezici, posebno tradicionalni jezici turizma kao što su njemački, talijanski, francuski i drugi, ali je uporaba tih jezika u opadanju jer ih

zamjenjuje engleski. Mjesto koje engleski jezik danas zauzima u jezičnoj ekologiji Zadra rezultat je uzročno-posljedičnih veza između jezične ekologije i društva. Naime, promjene u društvu mogu dovesti do promjena u jezičnoj ekologiji i obrnuto (Heller, 2002). Zadarsku jezičnu ekologiju temeljito je izmijenila promjena u društvu koja se očituje u razvoju turizma i aktivaciji velikog broja Zadrana u turističkim djelatnostima. Tolika važnost turizma u jednom gradu i promjena tipa turizma, koja je rezultirala dolaskom velikog broja turista iz svih krajeva svijeta, dovele su do povećanja važnosti i korisnosti engleskoga jezika u Zadru, što se očituje i u jezičnom krajoliku i u komunikaciji s turistima.

Iz ekolingvističke perspektive, možemo reći da različiti jezici u zadarskoj jezičnoj ekologiji pripadaju različitim ekolingvističkim nišama (Calvet, 2006), jer je njihova uporabna i komunikacijska vrijednost drugačija i funkcionalna u tim nišama. Hrvatski jezik je glavni jezik komunikacije, govorne i pisane, u svim svojim oblicima, dijalektima i varijetetima. On zauzima osnovnu komunikacijsku nišu i u toj niši je osnovni medij. Engleski jezik i drugi strani jezici imaju svoju ulogu u ekolingvističkoj niši koju reguliraju potrebe u turizmu i sve funkcije engleskoga i drugih stranih jezika u toj niši proizlaze iz turističkih potreba. Kod prvog fotografiranja jezičnoga krajolika u 2011. godini te su turističke potrebe bile manje, a u posljednjem fotografiranju 2018. godine primijetili smo da su komunikacijske potrebe za engleskim jezikom porasle te su ljudi koji su aktivni u toj niši reagirali povećavajući potrebu za i uporabu engleskoga jezika u turizmu. Povećavajući uporabu engleskoga jezika, istovremeno su smanjili uporabu drugih stranih jezika u turizmu, jer je engleski preuzeo njihovu ulogu. Iako smo te ekolingvističke niše opisali s podacima iz jezičnoga krajolika, dakle pisanoga jezika u javnom prostoru, iz intervjua sa svim ispitanicima zaključili smo da iste ekolingvističke niše tih jezika vrijede i za govorne jezične prakse. Vlasnici i upravitelji poslovnih prostora donose odluke o uporabi određenih jezika na natpisima na temelju vlastite procjene oko toga koji bi jezici bili najkorisniji, no istovremeno uzimaju u obzir i druge aspekte javnih natpisa, poput preglednosti, troškova i funkcionalnosti natpisa. Iz našeg istraživanja vidi se da većina vlasnika i upravitelja poslovnih prostora bira engleski kao jezik namijenjen svih turistima. Iz analize intervjua s prolaznicima vidjeli smo da prolaznici ne doživljavaju Zadar kao višejezičan grad, a javne natpise smatraju uglavnom dovoljno razumljivim turistima i ostalim prolaznicima. Intervjuirani prolaznici uglavnom smatraju da je u javnom prostoru Zadra dovoljno koristiti hrvatski i engleski, a u turističkoj sezoni još možda i neki drugi strani jezik.

Današnja ekologija jezične raznolikosti Zadra pod velikim je utjecajem turizma, koji je u posljednje vrijeme postao glavna pokretačka sila koja utječe na tu ekologiju. Promjena u tipu zadarskoga turizma dovela je do znatnih promjena u jezicima u javnom prostoru pa je zadarski jezični krajolik postao manje raznolik budući da je veliki broj natpisa na engleskom jeziku; ali, istovremeno je zadarski jezični krajolik postao i više raznolik jer se danas u njemu mogu naći natpisi na jezicima iz dalekih krajeva svijeta, koji nisu bili prisutni u prošlim desetljećima i stoljećima.

Zadarski turizam uvelike kreira poslovnu sferu komunikacije u Zadru u kojoj je engleski postao glavni jezik u skladu s globalnim trendovima i rastom neutralnosti engleskoga jezika na svjetskoj razini. Privatna komunikacijska sfera i dalje se temelji na hrvatskom jeziku, koji je osnovni medij komunikacije u Zadru, bilo u govornom, bilo u pisanom obliku. No, engleski jezik polako ulazi i u privatnu sferu jer iz nekoliko intervjua saznajemo da djeca ispitanika uvelike komuniciraju na engleskom jeziku usvajajući ga preko interneta, društvenih mreža i ostalih suvremenih komunikacijskih servisa, čime engleski jezik postaje dijelom njihovih jezičnih repertoara, nevezano za turizam.

Osim turizma, značajna komponenta zadarske jezične ekologije je dijakronijski aspekt jezičnoga krajolika Zadra, koji sadržava i čuva tragove prošlih vremena koja su dovela do sadašnjega stanja. U tom jezičnom krajoliku vidljivi su jezici koji su nekad bili korišteni u javnom prostoru Zadra, bilo u govornoj bilo u pisanoj komunikaciji. Danas natpisi na tim jezicima služe kao spomenici, ali istovremeno neki od tih jezika, primjerice talijanski, mogu izazvati burne reakcije zadarskoga stanovništva u obranu lokalnog kolektivnog identiteta.

U zadarskom jezičnom krajoliku postoje i natpisi koji diskurzivno kreiraju lokalni identitet, budući da je označavanje prostora bitnim jezičnim elementima oduvijek imalo vrlo važnu simboličku funkciju. Na taj način vidimo da glagoljica u javnom prostoru Zadra i natpisi na hrvatskom jeziku koji sadrže tekstove o važnim sportskim ili kulturnim ličnostima ili znamenitostima iz zadarske prošlosti doprinose tom diskurzivnom stvaranju lokalnog identiteta.

Iako je zbog turizma došlo do stvaranja stanovite hrvatsko-engleske dvojezičnosti u zadarskom jezičnom krajoliku, vidjeli smo da takve dvojezičnosti nema na službenim natpisima, unatoč činjenici da u gradu koji prihvaća velik broj turista ima potrebe za

višejezičnom pomoći na natpisima u javnom prostoru. Službeni su natpisi simbol državnosti i većina je naših ispitanika stava da ne treba dodavati druge jezike hrvatskom jeziku na službenim natpisima. Takav stav ukazuje da je jedna od uloga hrvatskoga jezika u javnom prostoru i simbolička uloga, kojom se pokazuje da je Zadar hrvatski prostor i da je u njemu hrvatski službeni jezik.

Iz ovoga se istraživanja vidi da u zadarskoj jezičnoj ekologiji vladaju slični ekolingvistički principi kao i drugim ekologijama jezika u svijetu. Međuodnosi govornika i jezika mijenjaju se prema društvenim kretanjima. Turizam i potreba za stvaranjem dohotka motiviraju stanovnike Zadra da svoje jezične repertoare, a posljedično i zadarski jezični krajolik, obogate resursima od kojih mogu imati koristi. U ovom trenutku najvažniji resurs je engleski jezik, a dodatni su i ostali strani jezici, pogotovo tradicionalni europski jezici turizma. Svidalo se to nekima ili ne, zadarski jezični krajolik prati trendove koji su prisutni u mnogim urbanim sredinama u svijetu.

8.1. Ograničenja ovoga istraživanja

Temeljno ograničenje ovoga rada jest u činjenici da, s obzirom da se radi o doktorskom istraživanju koje provodi jedna osoba, nije bilo moguće provesti opsežniju i iscrpniju analizu jezične ekologije Zadra provodeći dubinske intervjuje sa stanovnicima Zadra i koristeći etnografske metode pri analizi jezičnih praksi u Zadru. Istraživanje koje bi uključivalo sve to i analizu jezičnoga krajolika provedenu na način kako je provedena u ovome radu, iziskivalo bi tim istraživača, više vremena i financijskih sredstava.

Zbog navedenog ograničenja ovo istraživanje nije obuhvatilo govorne jezične prakse stanovnika Zadra, zato u rezultatima nema spomena dijalekata i varijanti hrvatskoga jezika, koji su vrlo važne komponente jezične ekologije Zadra. Ne spominju se ni jezici nacionalnih manjina, čijih govornika prema Popisu stanovništva u Zadru ima. Stoga bi eventualna buduća istraživanja trebala uključiti i te komponente jezične ekologije.

Nakon analize rezultata, došli smo do zaključka da bi se opisani metodološki postupak moglo unaprijediti ako bi se prilikom intervjuiranja aktera uključenih u nastanak i konzumaciju

natpisa u jezičnom krajoliku ispitanicima pokazale fotografije natpisa i razgovaralo o tim fotografijama.

8.2. Doprinos teoriji

Provedeno istraživanje doprinosi teoriji jezičnih krajolika i teoriji ekologije jezika na tri načina. Prvo, istraživanje doprinosi teoriji jezičnih krajolika u segmentu metodologije jer kombinira više elemenata nego ranija istraživanja. Poslije Blommaertove (2016) kritike dosadašnjih istraživanja jezičnih krajolika, ali i nekih ranijih kritika (Franco Rodríguez, 2009; Malinowski, 2009; Sebba, 2010; Spolsky, 2009), postalo je jasno da će suvremene studije jezičnih krajolika morati uključivati mnogo više elemenata od onih ranijih. Stoga ovo doktorsko istraživanje proširuje metodologiju i koristi u opisu jezičnih krajolika mnogo više elemenata iz prostora koji se proučava – suvremene fotografije, stare fotografije, stare razglednice, statističke podatke, razgovore sa svim akterima uključenim u nastajanje i konzumaciju natpisa u jezičnom krajoliku. Za razliku od mnogih ranijih, osobito u hrvatskom jezičnom prostoru, ovaj pristup analizi jezičnih krajolika nije isključivo kvantitativan, nije isključivo sinkronijski i nije statičan.

Drugo, ovaj rad proširuje teoriju analize jezičnih krajolika uvodeći po prvi put razlikovanje između *horizontalnog* i *vertikalnog* jezičnog krajolika. Naime, rezultati istraživanja u Zadru pokazali su da je razlikovanje tih dviju sfera jezičnoga krajolika značajno jer bi se isključivanjem podataka iz horizontalnog jezičnog krajolika dobili bitno drugačiji rezultati, izostavio bi se vrlo značajan dijakronijski aspekt jezičnoga krajolika i donijeli bi se nepotpuni zaključci o jezičnom krajoliku Zadra. Naravno, iako se u Zadru takvo razlikovanje pokazalo važnim, to ne znači da bi se isto dogodilo u drugim jezičnim krajolicima, budući da se natpisi na kolniku ili pločniku ne javljaju svugdje u svijetu na isti način. Ipak, to ukazuje na nužnost dijakronijskog pristupa u takvim istraživanjima.

Treće, ovaj rad doprinosi teoriji ekologije jezika jer pokazuje da se analizom jezičnih krajolika uz intervjuiranje svih aktera uključenih u nastanak i konzumaciju natpisa može doći do značajnih podataka o jezičnoj ekologiji određenoga mjesta. S obzirom da je ekologija jezika u stalnoj potrazi za idealnom metodologijom istraživanja, ovaj pristup bi mogao pomoći budućim istraživačima u razradi takve metodologije.

8.3. Praktična primjenjivost rezultata istraživanja

Rezultati ovoga doktorskog istraživanja mogli bi se primijeniti na više načina. Primjerice, jedan od načina mogla bi biti primjena u obrazovanju, gdje bi se kroz jezični krajolik Zadra moglo učenike raznih školskih predmeta podučavati o povijesti Zadra kroz dijakronijske elemente u jezičnom krajoliku. Osim toga, natpisi jezičnoga krajolika mogli bi se koristiti i u nastavi stranih jezika, kao primjeri stvarne uporabe jezika u javnom prostoru.

Osim obrazovne primjene, rezultati ovoga istraživanja mogli bi se primijeniti u jezičnom planiranju i jezičnim politikama na lokalnoj razini vlasti osobito s ciljem podupiranja višejezičnosti i vidljivosti jezičnih manjina u javnom životu grada te u planiranju turističkih aktivnosti na razini grada, budući da ovaj rad ukazuje na trendove korištenja jezika u javnom prostoru i eventualne manjkavosti sadašnjega stanja u komunikaciji prema turistima.

8.4. Prijedlozi za buduća istraživanja

Jedan aspekt budućih istraživanja svakako je ponavljanje ovakve analize jezičnoga krajolika Zadra u određenim vremenskim razmacima radi praćenja trendova. Naime, u ovome radu analizirali smo jezični krajolik Zadra u dva razdoblja s razmakom od sedam godina. Usporedba tih dvaju razdoblja pokazala je značajne promjene u jezičnom krajoliku i trendove koji se mijenjaju.

Drugi aspekt budućih istraživanja svakako bi bilo proširenje istraživanja na govorne prakse stanovnika Zadra i njihovu stvarnu višejezičnost. Takvo proširenje uključivalo bi intervjuiranje stanovnika Zadra o njihovim jezičnim praksama te etnografski pristup analizi jezičnih praksi u Zadru, s posebnim osvrtom na uporabu svih idioma, npr. dijalekata hrvatskoga jezika i drugih jezika, u svakodnevnom životu stanovnika Zadra.

Na kraju, ovo istraživanje moglo bi se proširiti i analizom pisanih jezičnih praksi na mrežnim stranicama čiji su autori stanovnici Zadra te analizom jezičnih praksi kod korištenja društvenih mreža i suvremenih načina komunikacije putem pametnih telefona. Takvi su načini komunikacije danas jako rašireni, pogotovo kod mlađih stanovnika Zadra, i bilo bi vrlo zanimljivo istražiti na koji se način komunicira u tim medijima.

9. Popis literature

- Aladjem, R., & Jou, B. (2016). The linguistic landscape as a learning space for contextual language learning. *Journal of Learning Spaces*, 5(2), 66-70.
- Alexander, R. (2018). Investigating texts about environmental degradation using critical discourse analysis and corpus linguistic techniques. U: A. Fill & H. Penz (ur.), *The Routledge handbook of ecolinguistics* [Kindle verzija]. New York: Routledge. Preuzeto s www.amazon.co.uk.
- Alexander, R., & Stibbe, A. (2014). From the analysis of ecological discourse to the ecological analysis of discourse. *Language Sciences*, 41, 104-110. doi:10.1016/j.langsci.2013.08.011
- Anderson, B. R. (2006). *Imagined Communities : Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* Rev. izd. London; New York: Verso.
- Andersson, L.-G. (2013). Language ecology in Africa. The case of Botswana. U: W. Vandebussche, E. H. Jahr, & P. Trudgill (ur.), *Language ecology for the 21st century : linguistic conflicts and social environments* (str. 293-314). Oslo: Novus Press.
- Anić, V. (ur.) (2007) Veliki rječnik hrvatskoga jezika (CD-ROM izdanje). Zagreb: Novi Liber.
- Ansaldò, U., & Lim, L. (2017). Editorial. *Language Ecology*, 1(1), 1-3. doi:10.1075/le.1.1.01edi
- Arnaut, K., Blommaert, J., Rampton, B., & Spotti, M. (2016). *Language and superdiversity*. New York ; London: Routledge.
- Backhaus, P. (2006). Multilingualism in Tokyo: A Look into the Linguistic Landscape. U: D. Gorter (ur.), *Linguistic landscape : a new approach to multilingualism* (str. 52-66). Clevedon: Multilingual Matters.
- Backhaus, P. (2007). *Linguistic landscapes : a comparative study of urban multilingualism in Tokyo*. Clevedon ; Buffalo: Multilingual Matters.
- Backhaus, P. (2008). The linguistic landscape of Tokyo. U: M. Barni & G. Extra (ur.), *Mapping Linguistic Diversity in Multicultural Contexts* (str. 311-333). Berlin; New York: Mouton de Gruyter.
- Backhaus, P. (2009). Rules and Regulations in Linguistic Landscaping: A Comparative Perspective. U: E. Shohamy & D. Gorter (ur.), *Linguistic landscape : expanding the scenery* (str. 157-172). New York: Routledge.
- Barančić, M. (2017). *Udžbenik arbanaškoga govora s arbanaško-hrvatskim i hrvatsko-arbanaškim glosarom*. Zadar: Vlastita naklada.
- Barni, M., & Bagna, C. (2015). The critical turn in LL: New methodologies and new items in LL. *Linguistic Landscape*, 1(1/2), 6-18. doi:10.1075/ll.1.1/2.01bar

- Bastardas-Boada, A. (2013). Sociolinguistics: Towards a complex ecological view. U: À. Massip-Bonet & A. Bastardas-Boada (ur.), *Complexity perspectives on language, communication and society* (str. 15-34). Berlin ; Heidelberg: Springer.
- Bastardas-Boada, A. (2018). The Ecology of language contact: Minority and majority languages. U: A. Fill & H. Penz (ur.), *The Routledge handbook of ecolinguistics* [Kindle verzija]. New York: Routledge. Preuzeto s www.amazon.co.uk.
- Bastardas Boada, A., & Boix Fuster, E. (1994). Introducció. U: A. Bastardas Boada & E. Boix Fuster (ur.), *¿Un estado, una lengua? La organizaci3n polítca de la diversidad lingüística* (str. 9-24). Barcelona: Ediciones OCTAEDRO.
- Bastardas i Boada, A. (1996). *Ecologia de les llengües: medi, contactes i dinamica sociolingüística*. Barcelona: Edicions Proa.
- Bastardas i Boada, A. (2004). La metàfora ecol3gica: Possibilitats i límits per a l'aproximaci3 sociolingüística. U: M.-À. Pradilla Cardona (ur.), *Calidoscopi lingüístic: Un debat entorn de les llengües de l'Estat* (str. 13-24). Barcelona: Octaedro-EUB.
- Bateson, G. (1972/1987). *Steps to an ecology of mind : collected essays in anthropology, psychiatry, evolution, and epistemology*. Northvale, N.J.: Aronson.
- Begonja, Z. (2001). Zadar između fašizma i komunizma: Pregled zbivanja u Zadru od 1918. do 1944. *Zadarska smotra*, 5-6, 179-212.
- Bellinzona, M. (2018). Linguistic landscape e contesti educativi: Uno studio all'interno di alcune scuole italiane. *Lingue e Linguaggi*, 25, 297-321. doi:10.1285/i22390359v25p297
- Ben-Rafael, E., Shohamy, E. G., & Amara, M. H. (2006). Linguistic Landscape as Symbolic Construction of the Public Space: The Case of Israel. U: D. Gorter (ur.), *Linguistic landscape : a new approach to multilingualism* (str. 7-30). Clevedon: Multilingual Matters.
- Blackwood, R. (2010). Marking France's Public Space: Empirical Surveys on Regional Heritage Languages in Two Provincial Cities. U: E. G. Shohamy, E. Ben-Rafael, & M. Barni (ur.), *Linguistic landscape in the city* (str. 292-306). Bristol ; Buffalo: Multilingual Matters.
- Blackwood, R. (2011). The linguistic landscape of Brittany and Corsica: A comparative study of the presence of France's regional languages in the public space. *Journal of French Language Studies*, 21(02), 111-130. doi:10.1017/s0959269510000281
- Blackwood, R. (2015). LL explorations and methodological challenges: Analysing France's regional languages. *Linguistic Landscape*, 1(1/2), 38-53. doi:10.1075/ll.1.1-2.03bla
- Blackwood, R., & Tufi, S. (2012). Policies vs Non-Policies: Analysing Regional Languages and the National Standard in the Linguistic Landscape of French and Italian Mediterranean Cities. U: D. Gorter, H. F. Marten, & L. V. Mensel (ur.), *Minority Languages in the Linguistic Landscape* (str. 109-126). Basingstoke; New York: Palgrave MacMillan.

- Blagoni, R., & Poropat Jeletić, N. (2018a). Jezici i višejezičnost u popisima stanovništva na primjeru Istre kroz prizmu Talijanske nacionalne manjine i romanske jezične otočnosti. U: R. Blagoni & N. Poropat Jeletić (ur.), *Multikulturalizam i popis stanovništva: etnolingvističke, demografske i političke perspektive* (str. 157-201). Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
- Blagoni, R., & Poropat Jeletić, N. (ur.). (2018b). *Multikulturalizam i popis stanovništva: etnolingvističke, demografske i političke perspektive*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
- Blommaert, J. (2001). The Asmara Declaration as a sociolinguistic problem: Reflections on scholarship and linguistic rights. *Journal of Sociolinguistics*, 5(1), 131-142. doi:10.1111/1467-9481.00142
- Blommaert, J. (2008). Artefactual ideologies and the textual production of African languages. *Language & Communication*, 28(4), 291-307. doi:10.1016/j.langcom.2008.02.003
- Blommaert, J. (2013). *Ethnography, superdiversity and linguistic landscapes: chronicles of complexity*. Bristol: Multilingual Matters.
- Blommaert, J. (2016). The conservative turn in Linguistic Landscape Studies. *Tilburg Papers in Culture Studies*, 156. Preuzeto s https://www.tilburguniversity.edu/upload/363155b9-3761-4a79-bef6-71ea90e1099d_TPCS_156_Blommaert.pdf
- Blommaert, J., & Dong, J. (2010). Language and movement in space. U: N. Coupland (ur.), *The handbook of language and globalization* (str. 366-385). Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Blommaert, J., & Lin, P. (2007). Towards an Ecology of World Languages, by Louis-Jean Calvet. *Journal of Sociolinguistics*, 11(3), 427-429. doi:10.1111/j.1467-9841.2007.00331_2.x
- Blommaert, J., & Maly, I. (2016). Ethnographic Linguistic Landscape Analysis and Social Change: A case study. U: K. Arnaut, J. Blommaert, B. Rampton, & M. Spotti (ur.), *Language and superdiversity* (str. 197-217). New York ; London: Routledge.
- Blommaert, J., & Maly, I. (2019). Invisible lines in the online-offline Linguistic Landscape. *Tilburg Papers in Culture Studies, Paper 223*. Preuzeto s https://www.tilburguniversity.edu/upload/2bba0026-b7b8-4023-8c94-846cb1d66a00_TPCS_223_Blommaert-Maly.pdf
- Blommaert, J., & Rampton, B. (2011). Language and superdiversity. *Diversities*, 13(2), 1-21.
- Blommaert, J., & Rampton, B. (2016). Language and superdiversity. U: K. Arnaut, J. Blommaert, B. Rampton, & M. Spotti (ur.), *Language and superdiversity* (str. 21-48). New York ; London: Routledge.
- Bogdanović, S., & Cifrić, I. (2011). *Crnogorci u Hrvatskoj*. Zagreb: Vijeće crnogorske nacionalne manjine Grada Zagreba.
- Brozović, D. (1976). O suvremenoj zadarskoj miskoglotiji i o njezinim društveno-povijesnim i lingvističkim pretpostavkama. *Radovi FFZD, 1975/1976(14-15)*, 49-63.

- Bruyèl-Olmedo, A., & Juan-Garau, M. (2009). English as a lingua franca in the linguistic landscape of the multilingual resort of S'Arenal in Mallorca. *International Journal of Multilingualism*, 6(4), 386-411. doi:10.1080/14790710903125010
- Bruyèl-Olmedo, A., & Juan-Garau, M. (2015). Minority languages in the linguistic landscape of tourism: the case of Catalan in Mallorca. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 36(6), 598-619. doi:10.1080/01434632.2014.979832
- Budmani, P. (ur.) (1900) Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (Sv. 20; 5/3). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Calvet, L.-J. (1993). Des mots sur les murs : Une comparaison entre Paris et Dakar. U: R. Chaudenson (ur.), *Actes du colloque international "Des langues et des villes"*, Dakar, 15-17 décembre 1990 (str. 73-84). Pariz: Agence de coopération culturelle et technique ; Didier Érudition.
- Calvet, L.-J. (1994/2011). *Les voix de la ville: introduction à la sociolinguistique urbaine*. Pariz: Payot.
- Calvet, L.-J. (1999). *Pour une écologie des langues du monde*. Pariz: Plon.
- Calvet, L.-J. (2006). *Towards an Ecology of World Languages*. Cambridge: Polity Press.
- Cavalli-Sforza, L. L. (2008). *Geni, narodi i jezici*. Zagreb: Algoritam.
- Cenoz, J., & Gorter, D. (2006). Linguistic Landscape and Minority Languages. U: D. Gorter (ur.), *Linguistic landscape : a new approach to multilingualism* (str. 67-80). Clevedon: Multilingual Matters.
- Cenoz, J., & Gorter, D. (2008). The linguistic landscape as an additional source of input in second language acquisition. *IRAL - International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 46(3). doi:10.1515/iral.2008.012
- Chern, C. I., & Dooley, K. (2014). Learning English by walking down the street. *ELT Journal*, 68(2), 113-123. doi:10.1093/elt/cct067
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge: M.I.T. Press.
- Clackson, J. (2015). The linguistic ecology of the Mediterranean. U: J. Clackson (ur.), *Language and Society in the Greek and Roman Worlds* (str. 1-32). Cambridge: Cambridge University Press.
- Coluzzi, P. (2012). Multilingual Societies vs Monolingual States: The Linguistic Landscapes in Italy and Brunei Darussalam. U: D. Gorter, H. F. Marten, & L. V. Mensel (ur.), *Minority Languages in the Linguistic Landscape* (str. 225-242). Basingstoke; New York: Palgrave MacMillan.
- Comellas Casanova, P. (2011). Ecologia lingüística. *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 21, 65-72. doi:10.2436/20.2504.01/25

- Comrie, B., Dryer, M. S., Gil, D., & Haspelmath, M. (2013). Introduction. U: M. S. Dryer & M. Haspelmath (ur.), *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. Preuzeto s <http://wals.info/chapter/s1>.
- Cooke, M., & Simpson, J. (2012). Discourses about linguistic diversity. U: M. M. Jones, A. Blackledge, & A. Creese (ur.), *The Routledge handbook of multilingualism* (str. 116-130). London ; New York: Routledge.
- Coupland, N. (2010). Welsh Linguistic Landscapes 'From Above' and 'From Below'. U: A. Jaworski & C. Thurlow (ur.), *Semiotic landscapes : language, image, space* (str. 77-101). London ; New York: Continuum International Publishing Group.
- Couto, H. H. (2014). Ecological approaches in linguistics: a historical overview. *Language Sciences*, 41, 122-128. doi:10.1016/j.langsci.2013.08.001
- Couto, H. H. (2018). Ecosystemic linguistics. U: A. Fill & H. Penz (Ur.), *The Routledge handbook of ecolinguistics* [verzija Kindle]. New York: Routledge. Preuzeto s www.amazon.co.uk.
- Croft, W. (2005). Editor's introduction. U: J. H. Greenberg (ur.), *Genetic linguistics : essays on theory and method* (Uredio William Croft) (str. xi-xxxvi). Oxford ; New York: Oxford University Press.
- Crystal, D. (2000). *Language death*. Cambridge, UK ; New York, NY: Cambridge University Press.
- Ćosić, V. (2013). *Novi zadarski jezični krajolici*. Predavanje održano u Matici hrvatskoj, 23.5.2013., Zadar.
- Ćosić, V., & Mahnić-Ćosić, A. (2001). *Zadarski jezični krajolici: Imena tvrtki u Zadarskoj županiji*. Zadar: Matica hrvatska.
- Dal Negro, S. (2009). Local Policy Modeling the Linguistic Landscape. U: E. Shohamy & D. Gorter (ur.), *Linguistic landscape: expanding the scenery* (str. 206-218). New York: Routledge.
- De Swaan, A. (2001). *Words of the world: The global language system*. Cambridge: Polity.
- De Swaan, A. (2004). Endangered languages, sociolinguistics, and linguistic sentimentalism. *European Review*, 12(4), 567-580.
- Del Valle, J. (2007). Embracing diversity for the sake of unity: Linguistic hegemony and the pursuit of total Spanish. U: A. Duchêne & M. Heller (ur.), *Discourses of endangerment : ideology and interest in the defence of languages* (str. 242-267). London ; New York: Continuum.
- Deumert, A. (2013). South Africa's language ecology - hierarchies, hegemonies and resistances. U: W. Vandebussche, E. H. Jahr, & P. Trudgill (ur.), *Language ecology for the 21st century : linguistic conflicts and social environments* (str. 209-240). Oslo: Novus Press.
- Dörnyei, Z. (2007). *Research methods in applied linguistics : quantitative, qualitative, and mixed methodologies*. Oxford: Oxford University Press.

- Dray, S. (2010). Ideological Struggles on Signage in Jamaica. U: A. Jaworski & C. Thurlow (ur.), *Semiotic landscapes : language, image, space* (str. 102-122). London ; New York: Continuum International Publishing Group.
- Državni zavod za statistiku. (2013). *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku*. Preuzeto s: https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1469.pdf
- Du Plessis, T. (2011). Language visibility and language removal: A South African case study in linguistic landscape change. *Communicatio*, 37(2), 194-224. doi:10.1080/02500167.2011.604170
- Eberhard, D. M., Simons, G. F., & Fennig, C. D. (2019). *Ethnologue: Languages of the World*. Twenty-second edition. Preuzeto s <http://www.ethnologue.com>
- Edelman, L. (2009). What's in a Name? Classification of Proper Names by Language. U: E. Shohamy & D. Gorter (ur.), *Linguistic landscape : expanding the scenery* (str. 141-154). New York: Routledge.
- Edwards, J. (2001). The ecology of language revival. *Current Issues in Language Planning*, 2(2-3), 231-241. doi:10.1080/14664200108668025
- Edwards, J. (2002). Old wine in new bottles: Critical remarks on language ecology. U: A. Boudreau, L. Dubois, J. Maurais, & G. D. McConnell (ur.), *L'écologie des langues: mélanges William Mackey = Ecology of languages: homage to William Mackey* (str. 299-324). Paris: L'Harmattan.
- Edwards, J. (2008). The ecology of language: insight and illusion. U: A. Creese, P. Martin, & N. H. Hornberger (ur.), *Encyclopedia of Language and Education* (str. 15-26). New York: Springer.
- Edwards, J. (2011). *Challenges in the social life of language*. Basingstoke ; New York: Palgrave Macmillan.
- El-Yasin, M. K., & Mahadin, R. S. (1996). On the pragmatics of shop signs in Jordan. *Journal of Pragmatics*, 26(3), 407-416. doi:10.1016/0378-2166(95)00017-8
- Eliasson, S. (2013). Language ecology in the work of Einar Haugen. U: W. Vandebussche, E. H. Jahr, & P. Trudgill (ur.), *Language ecology for the 21st century : linguistic conflicts and social environments* (str. 15-64). Oslo: Novus Press.
- Eliasson, S. (2015). The birth of language ecology: interdisciplinary influences in Einar Haugen's "The ecology of language". *Language Sciences*, 50, 78-92. doi:10.1016/j.langsci.2015.03.007
- Enninger, W., & Haynes, L. M. (ur.). (1984). *Studies in language ecology*. Wiesbaden: Franz Steiner.
- Enninger, W., & Wandt, K.-H. (1984). Language ecology revisited: From language ecology to sign ecology. U: W. Enninger & L. M. Haynes (ur.), *Studies in language ecology* (str. 29-50). Wiesbaden: Franz Steiner.

- Evans, N., & Levinson, S. C. (2009). The myth of language universals: Language diversity and its importance for cognitive science. *Behavioral and Brain Sciences*, 32(05). doi:10.1017/s0140525x0999094x
- Extra, G., & Yağmur, K. (2004). *Urban multilingualism in Europe : immigrant minority languages at home and school*. Clevedon ; Buffalo: Multilingual Matters.
- Extra, G., & Yağmur, K. (2011). Urban multilingualism in Europe: Mapping linguistic diversity in multicultural cities. *Journal of Pragmatics*, 43(5), 1173-1184. doi:10.1016/j.pragma.2010.10.007
- Fill, A. (1993). *Ökolinquistik*. Tübingen: Narr.
- Fill, A. (2018). Introduction. U: A. Fill & H. Penz (ur.), *The Routledge handbook of ecolinguistics* [verzija Kindle]. New York: Routledge.
- Fill, A., & Mühlhäusler, P. (ur.). (2001). *The ecolinguistics reader : language, ecology, and environment*. London ; New York: Continuum.
- Fill, A., & Penz, H. (2018). *The Routledge handbook of ecolinguistics* [verzija Kindle]. Preuzeto s www.amazon.co.uk
- Finke, P. (2014). The ecology of science and its consequences for the ecology of language. *Language Sciences*, 41, 71-82. doi:10.1016/j.langsci.2013.08.008
- Finke, P. (2018). Transdisciplinary linguistics: Ecolinguistics as a pacemaker into a new scientific age. U: A. Fill & H. Penz (ur.), *The Routledge handbook of ecolinguistics* [verzija Kindle]. New York: Routledge.
- Fleming, K. (2017). Hong Kong's language ecology and the racialized linguistic order. *Language Ecology*, 1(1), 25-43. doi:10.1075/le.1.1.03fle
- Franco Rodríguez, J. M. (2009). Interpreting the Linguistic Traits of Linguistic Landscapes as Ethnolinguistic Vitality: Methodological Approach. *Revista Electrónica de Lingüística Aplicada*, 8, 1-15.
- García Lenza, A. (2011). Ecoloxía e lingua: unha estraña parella? *Moenia*, 17, 491-518.
- Garner, M. (1988). Ethnic languages in two small communities: Swedish and Russian in Melbourne. *International Journal of the Sociology of Language*, 72, 37-50.
- Garner, M. (2004). *Language : an ecological view*. Oxford ; New York: Peter Lang.
- Garner, M. (2005). Language ecology as linguistic theory. *Kajian Linguistik dan Sastra*, 17(33), 91-101.
- Garner, M. (2014). Language rules and language ecology. *Language Sciences*, 41, 111-121. doi:10.1016/j.langsci.2013.08.012
- GELA. (2019). El Grup d'Estudi de Llengües Amenaçades. Preuzeto s <http://www.gela.cat/doku.php?id=>

- Goatly, A. (1996/2001). Green grammar and grammatical metaphor, or language and myth of power, or metaphors we die by. U: A. Fill & P. Mühlhäusler (ur.), *The ecolinguistics reader : language, ecology, and environment* (str. 203-225). London ; New York: Continuum. (Pretisak: *Journal of Pragmatics* 25 (1996), pp. 537-60.).
- Gorter, D. (ur.) (2006). *Linguistic landscape : a new approach to multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Gorter, D., Aiestaran, J., & Cenoz, J. (2012). The Revitalization of Basque and the Linguistic Landscape of Donostia-San Sebastián. U: D. Gorter, H. F. Marten, & L. V. Mensel (ur.), *Minority Languages in the Linguistic Landscape* (str. 148-163). Basingstoke; New York: Palgrave MacMillan.
- Gorter, D., Marten, H. F., & Van Mensel, L. (2019). Linguistic landscapes and minority languages. U: G. Hogan-Brun & B. O'Rourke (ur.), *The Palgrave handbook of minority languages and communities* (str. 481-506). London: Palgrave Macmillan UK.
- Gradečak-Erdeljić, T., & Zlomislić, J. (2014). Linguistic landscape in the city of Osijek. *Hum*, 11-12, 7-37.
- Gradečak-Erdeljić, T., Zlomislić, J., & Kružić, B. (2018). *Jezikom otkrivamo i interpretiramo – jezični krajobraz u javnom prostoru*. Rad predstavljen na XVI. Festivalu znanosti, 16.-21.4.2018., Osijek. <http://www.unios.hr/wp-content/uploads/2018/03/fz-2018.pdf>
- Graovac, V. (2004). Populacijski razvoj Zadra. *Geoadria*, 9(1), 51-72.
- Grbavac, I. (2012a). *Jezični identitet i jezični krajobraz u Mostaru*. (neobjavljena doktorska disertacija), Sveučilište u Zagrebu, Zagreb.
- Grbavac, I. (2012b). Pregled istraživanja jezičnoga krajobraza. *Hum*, 9, 67-89.
- Grbavac, I. (2013). Linguistic landscape in Mostar. *Jezikoslovlje*, 14(2-3), 501-515.
- Grbavac, I. (2015a). Linguistic landscaping as an RST research method: the downfall of language policies in a post-war context. *European Journal of Applied Linguistics*, 3(1), 87-110. doi:10.1515/eujal-2015-0005
- Grbavac, I. (2015b). Simboli statusa i moći. *Identiteti - Kulture - Jezici*, 1, 481-505.
- Grbavac, I., Jaspaert, K., & Słowińska, D. (2014). The linguistic landscapes of Mostar and Leuven: A comparative study. U: A. Akbarov (ur.), *Linguistics, culture and identity in foreign language education* (str. 991-1000). Sarajevo: International Burch University.
- Greenberg, J. H. (2005). *Genetic linguistics : essays on theory and method* (Uredio William Croft). Oxford ; New York: Oxford University Press.
- Groff, C. (2018). *The Ecology of Language in Multilingual India*. London: Palgrave Macmillan.
- Gupta, A. F. (2008). The language ecology of Singapore. U: A. Creese, P. Martin, & N. H. Hornberger (ur.), *Encyclopedia of Language and Education* (str. 99-111). New York: Springer.

- Haarmann, H. (1986). *Language in ethnicity: A view of basic ecological relations*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Haeckel, E. (1866). *Generelle Morphologie der Organismen : allgemeine Grundzüge der organischen Formen-Wissenschaft, mechanisch begründet durch die von Charles Darwin reformirte Descendenz-Theorie*. Berlin: G. Reimer.
- Hagège, C. (2005). *Zaustaviti izumiranje jezika*. Zagreb: Disput.
- Hagstofa Íslands. (2018). Innflytjendum heldur áfram að fjölga. Preuzeto s <https://hagstofa.is/utgafur/frettasafn/mannfjoldi/mannfjoldi-efir-bakgrunni-2018/>
- Hale, K., Krauss, M., Watahomigie, L. J., Yamamoto, A. Y., Craig, C., Masayeva Jeanne, L., & England, N. C. (1992). Endangered languages. *Language*, 68(1), 1-42.
- Halliday, M. A. K. (1990/2001). New Ways of Meaning: The Challenge to Applied Linguistics. U: A. Fill & P. Mühlhäusler (ur.), *The ecolinguistics reader : language, ecology, and environment* (str. 175-202). London ; New York: Continuum. (Pretisak: *Journal of Applied Linguistics* 6 (1990), pp. 7-36.).
- Hancock, A. (2012). Capturing the Linguistic Landscape of Edinburgh: A pedagogical tool to investigate student teachers' understanding of cultural and linguistic diversity. U: C. Hélot, M. Barni, R. Janssens, & C. Bagna (ur.), *Linguistic landscapes, multilingualism and social change* (str. 249-266). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Harmon, D. (1996). Losing species, losing languages: Connections between biological and linguistic diversity. *Southwest Journal of Linguistics*, 15(1&2), 89-109.
- Harré, R., Brockmeier, J., & Mühlhäuser, P. (1999). *Greenspeak : a study of environmental discourse*. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.
- Harris, R. (1990). Language as social interaction: Integrationalism versus segregationalism. U: N. Love (ur.), *The foundations of linguistic theory: Selected writings of Roy Harris*. London: Routledge.
- Harrison, K. D. (2007). *When languages die : the extinction of the world's languages and the erosion of human knowledge*. Oxford ; New York: Oxford University Press.
- Haugen, E. (1971). The ecology of language. *The Linguistic Reporter*, 13 (Supplement 25), 19-26.
- Haugen, E. (1972). *The ecology of language: Essays by Einar Haugen (Selected and introduced by Anwar S. Dil)*. Stanford: Stanford University Press.
- Haugen, E. (1972/2001). The ecology of language. U: A. Fill & P. Mühlhäusler (ur.), *The ecolinguistics reader : language, ecology, and environment* (str. 57-66). London ; New York: Continuum. (Pretisak: *The Ecology of Language: Essays by Einar Haugen* (ed. Anwar S. Dil), Stanford: Stanford University Press, 1972, pp. 325-339).

- Haugen, E. (1987). *Blessings of Babel : bilingualism and language planning : problems and pleasures*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Heller, M. (2002). L'écologie et la sociologie du langage. U: A. Boudreau, L. Dubois, J. Maurais, & G. D. McConnell (ur.), *L'écologie des langues: mélanges William Mackey = Ecology of languages: homage to William Mackey* (str. 175-191). Paris: L'Harmattan.
- Heller, M., & Duchêne, A. (2007). Discourses of endangerment: Sociolinguistics, globalization and social order. U: A. Duchêne & M. Heller (ur.), *Discourses of endangerment : ideology and interest in the defence of languages* (str. 1-13). London ; New York: Continuum.
- Hercigonja, E. (2006). *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja. Drugo izdanje*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Hill, J. H. (2002). "Expert Rhetorics" in Advocacy for Endangered Languages: Who Is Listening, and What Do They Hear? *Journal of Linguistic Anthropology*, 12(2), 119-133. doi:10.1525/jlin.2002.12.2.119
- Huebner, T. (2006). Bangkok's Linguistic Landscapes: Environmental Print, Codemixing and Language Change. U: D. Gorter (ur.), *Linguistic landscape : a new approach to multilingualism* (str. 31-51). Clevedon: Multilingual Matters.
- Hult, F. M. (2009). Language Ecology and Linguistic Landscape Analysis. U: E. Shohamy & D. Gorter (ur.), *Linguistic landscape : expanding the scenery* (str. 88-104). New York: Routledge.
- Hymes, D. (1964). Introduction: Toward Ethnographies of Communication. *American Anthropologist*, 66(6/2), 1-34. doi:10.1525/aa.1964.66.suppl_3.02a00010
- Hymes, D. (1974). *Foundations in sociolinguistics; an ethnographic approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. (2015). *Hrvatsko antropološko nazivlje. Terminološki rječnici Strune. Knjiga 3*. Preuzeto s <http://struna.ihj.hr/v4/uploads/bead7573c31d4aa.pdf>
- Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. (2018). Hrvatska jezična riznica. Preuzeto s <http://riznica.ihj.hr/index.hr.html>
- Jahr, E. H. (2013). Dialect ecology: the case of Norway - history and background. U: W. Vandenbussche, E. H. Jahr, & P. Trudgill (ur.), *Language ecology for the 21st century : linguistic conflicts and social environments* (str. 189-207). Oslo: Novus Press.
- Jakić-Cestarić, V. (1972). Etnički odnosi u srednjovjekovnom Zadru prema analizi osobnih imena. *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, sv. 19*, 99-166.
- Jaworski, A. (2015). Word cities and language objects: 'Love' sculptures and signs as shifters. *Linguistic Landscape*, 1(1-2), 75-94. doi:10.1075/ll.1.1-2.05jaw

- Jaworski, A., & Thurlow, C. (ur.). (2010). *Semiotic landscapes : language, image, space*. London ; New York: Continuum International Publishing Group.
- Jaworski, A., & Yeung, S. (2010). Life in the Garden of Eden: The Naming and Imagery of Residential Hong Kong. U: E. G. Shohamy, E. Ben-Rafael, & M. Barni (ur.), *Linguistic landscape in the city* (str. 153-181). Bristol ; Buffalo: Multilingual Matters.
- Jelić, R. (1985). *Stanovništvo Zadra 1608. godine*. Zadar: Roman Jelić.
- Kallen, J. L. (2009). Tourism and Representation in the Irish Linguistic Landscape. U: E. Shohamy & D. Gorter (ur.), *Linguistic landscape : expanding the scenery* (str. 270-284). New York: Routledge.
- Kasanga, L. A. (2012). Mapping the linguistic landscape of a commercial neighbourhood in Central Phnom Penh. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 33(6), 553-567. doi:10.1080/01434632.2012.683529
- Katičić, R. (1998). *Litterarum studia: Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kelly-Holmes, H. (2000). Bier, parfum, kaas: language fetish in European advertising. *European Journal of Cultural Studies*, 3(1), 67-82.
- Kordić, L., Čuljak, A.-M., & Bionda, A. (2014). Jezični krajobraz grada Osijeka - komparativni pristup. U: A. Peti-Stantić, M.-M. Stanojević, & G. Antunović (ur.), *Standardni jezici i sociolekti u 21. stoljeću: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa Hrvatskog društva za primijenjenu lingvistiku* (str. 77-100). Zagreb: Srednja Europa.
- Kovačec, A. (1986). Jezici narodnosti i etničkih skupina u Jugoslaviji. *Kulturni radnik*, 39(1), 83-96.
- Kovačec, A. (1998). Predgovor. U: G. Filipi & B. Buršić-Giudici (ur.), *Istriotski lingvistički atlas/Atlante linguistico istrioto* (str. 7-13). Pula: Znanstvena udruga Mediteran.
- Kovačec, A. (1999). La carta linguistica della Croazia. U: F. Ferluga Petronio (ur.), *Introduzione allo studio della lingua, letteratura e cultura croata* (str. 117-124). Udine: Forum.
- Kövecses, Z. n. (2002). *Metaphor: A practical introduction*. New York: Oxford University Press.
- Krauss, M. (1992). The world's languages in crisis. *Language*, 68(1), 4-10.
- Križman, M. (1988). Jezici na svijetu. U: J. Šentija (ur.), *Opća enciklopedija* (str. 285-290). Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža".
- Kryžan-Stanojević, B. (2007). Ekolingvistika u obrani jezičnog identiteta. U: J. Granić (ur.), *Jezik i identiteti - Language and Identities* (str. 299-307). Zagreb; Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Kučerová, K. (2005). *Slovaci u Hrvatskoj*. Martin, Slovačka: Matica slovenská.
- Ladefoged, P. (1992). Another view of endangered languages. *Language*, 68(4), 809-811.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.

- Landry, R., & Bourhis, R. Y. (1997). Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology*, 16(1), 23-49. doi:10.1177/0261927x970161002
- Lanza, E., & Woldemariam, H. (2009). Language Ideology and Linguistic Landscape: Language Policy and Globalization in a Regional Capital of Ethiopia. U: E. Shohamy & D. Gorter (ur.), *Linguistic landscape : expanding the scenery* (str. 189-205). New York: Routledge.
- Le Nevez, A. (2006). *Language diversity and linguistic identity in Brittany : a critical analysis of the changing practice of Breton*. (Neobjavljena doktorska disertacija), University of Technology, Sidney, Australija. Preuzeto s <https://opus.lib.uts.edu.au/handle/10453/20178>
- Lechevrel, N. (2010a). L'écologie du langage d'Einar Haugen. *Histoire Épistémologie Langage*, 32(2), 151-166. doi:10.3406/hel.2010.3192
- Lechevrel, N. (2010b). *Les approches écologiques en linguistique: Enquête critique*. Louvain-la-Neuve: Bruylant Academia.
- Leeman, J., & Modan, G. (2009). Commodified language in Chinatown: a contextualized approach to linguistic landscape. *Journal of Sociolinguistics*, 13(3), 332-362.
- Leeman, J., & Modan, G. (2010). Selling the City: Language, Ethnicity and Commodified Space. U: E. G. Shohamy, E. Ben-Rafael, & M. Barni (ur.), *Linguistic landscape in the city* (str. 182-198). Bristol ; Buffalo: Multilingual Matters.
- Leksikografski zavod Miroslav Krleža. (2018). Ekologija. U: S. Ravlić (Ur.), *Hrvatska enciklopedija: mrežno izdanje* (izd.). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Livajić, P. (2014). 3,000 potpisa za preimenovanje "Široke ulice". Preuzeto s <https://www.antenazadar.hr/clanak/2014/05/preko-tri-tisuce-potpisa-da-se-siroka-ulica-preimenuje-u-kalelarga/>
- Lou, J. J. (2010). Chinese on the Side: The Marginalization of Chinese in the Linguistic and Social Landscapes of Chinatown in Washington, DC. U: E. G. Shohamy, E. Ben-Rafael, & M. Barni (ur.), *Linguistic landscape in the city* (str. 96-114). Bristol ; Buffalo: Multilingual Matters.
- Lučka uprava Zadar. (2019). Tablica ticanja brodova na kružnim putovanjima za period od 2010. do 2018. godine. Preuzeto s <http://www.port-authority-zadar.hr/statistike.php>
- Ludwig, R., Mühlhäusler, P., & Pagel, S. (2018). Linguistic ecology and language contact: Conceptual evolution, interrelatedness, and parameters. U: R. Ludwig, S. Pagel, & P. Mühlhäusler (ur.), *Linguistic ecology and language contact* (str. 3-42). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ljekar, Đ. (2009). *Neka se ne zaboravi: Rusini u Hrvatskoj*. Vukovar: Koordinacija Vijeća rusinske nacionalne manjine Hrvatske ; "Pauk" Cerna.
- Maffi, L. (2005). Linguistic, cultural, and biological diversity. *Annual Review of Anthropology*, 34(1), 599-617. doi:10.1146/annurev.anthro.34.081804.120437

- Makoni, S., & Pennycook, A. (2007). Disinventing and reconstituting languages. U: S. Makoni & A. Pennycook (ur.), *Disinventing and reconstituting languages* (str. 1-41). Clevedon ; Buffalo: Multilingual Matters.
- Malinowski, D. (2009). Authorship in the Linguistic Landscape: A Multimodal-Performative View. U: E. Shohamy & D. Gorter (ur.), *Linguistic landscape : expanding the scenery* (str. 107-125). New York: Routledge.
- Maly, I. (2016). Detecting social changes in times of superdiversity: an ethnographic linguistic landscape analysis of Ostend in Belgium. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(5), 703-723. doi:10.1080/1369183x.2015.1131149
- Marten, H. F. (2010). Linguistic Landscape under Strict State Language Policy: Reversing the Soviet Legacy in a Regional Centre in Latvia. U: E. G. Shohamy, E. Ben-Rafael, & M. Barni (ur.), *Linguistic landscape in the city* (str. 115-132). Bristol ; Buffalo: Multilingual Matters.
- Marten, H. F. (2012). 'Latgalian is not a Language': Linguistic Landscapes in Eastern Latvia and how they Reflect Centralist Attitudes. U: D. Gorter, H. F. Marten, & L. V. Mensel (ur.), *Minority Languages in the Linguistic Landscape* (str. 19-35). Basingstoke; New York: Palgrave MacMillan.
- Marten, H. F., Mensel, L. V., & Gorter, D. (2012). Studying Minority Languages in the Linguistic Landscape. U: D. Gorter, H. F. Marten, & L. V. Mensel (ur.), *Minority Languages in the Linguistic Landscape* (str. 1-15). Basingstoke; New York: Palgrave MacMillan.
- Matasović, R. (2005). *Jezična raznolikost svijeta: Podrijetlo, razvitak, izgledi*. Zagreb: Algoritam.
- Matasović, R., & Jojić, L. (ur.). (2002) Hrvatski enciklopedijski rječnik. Zagreb: Novi Liber.
- Matasović, R., Pronk, T., Ivšić, D., & Brozović Rončević, D. (ur.). (2016) Etimološki rječnik hrvatskoga jezika (Sv. A-NJ). Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Mensel, L. V., & Darquennes, J. (2012). All is Quiet on the Eastern Front? Language Contact along the French-German Language Border in Belgium. U: D. Gorter, H. F. Marten, & L. V. Mensel (ur.), *Minority Languages in the Linguistic Landscape* (str. 164-180). Basingstoke; New York: Palgrave MacMillan.
- Milani, T. M. (2007). Voices of endangerment: A language ideological debate on the Swedish language. U: A. Duchêne & M. Heller (ur.), *Discourses of endangerment : ideology and interest in the defence of languages* (str. 169-196). London ; New York: Continuum.
- Mlinar, Z. (1978). Ekološke koncepcije, prostorno-društvene promjene i razvoj. *Revija za sociologiju*, 8(1-2), 75-88.
- Moïse, C. (2007). Protecting French: The view from France. U: A. Duchêne & M. Heller (ur.), *Discourses of endangerment : ideology and interest in the defence of languages* (str. 216-241). London ; New York: Continuum.

- Moore, I. (2019). Linguistic, ethnic and cultural tensions in the sociolinguistic landscape of Vilnius: A diachronic analysis. U: M. Pütz & N. Mundt (ur.), *Expanding the linguistic landscape : Linguistic diversity, multimodality and the use of space as a semiotic resource* (str. 229-263). Bristol ; Blue Ridge Summit: Multilingual Matters.
- Moravček, G. (2018). Rijeka: jedan grad u devet država. Preuzeto s <http://fluminensia.org/rijeka-jedan-grad-devet-drzava>
- Moriarty, M. (2012). Language Ideological Debates in the Linguistic Landscape of an Irish Tourist Town. U: D. Gorter, H. F. Marten, & L. V. Mensel (ur.), *Minority Languages in the Linguistic Landscape* (str. 74-88). Basingstoke; New York: Palgrave MacMillan.
- Moriarty, M. (2013). Contesting language ideologies in the linguistic landscape of an Irish tourist town. *International Journal of Bilingualism*, 18(5), 464-477. doi:10.1177/1367006913484209
- Mufwene, S. S. (2001). *The ecology of language evolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mufwene, S. S., & Vigouroux, C. B. (2017). Individuals, populations, and timespace. *Language Ecology*, 1(1), 75-103. doi:10.1075/le.1.1.05muf
- Mühlhäusler, P. (1996). *Linguistic Ecology: Language change and linguistic imperialism in the Pacific region*. Abingdon: Routledge.
- Mühlhäusler, P. (1998). A rejoinder to Siegel's review of linguistic ecology. *Australian Journal of Linguistics*, 18(2), 219-225. doi:10.1080/07268609808599569
- Muth, S. (2012). The Linguistic Landscapes of Chişinău and Vilnius: Linguistic Landscape and the Representation of Minority Languages in Two Post-Soviet Capitals. U: D. Gorter, H. F. Marten, & L. V. Mensel (ur.), *Minority Languages in the Linguistic Landscape* (str. 204-224). Basingstoke; New York: Palgrave MacMillan.
- Natural Language Processing Group. (2016). hrWaC – Croatian web corpus. Preuzeto s https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=hrwac
- Nelde, P. H. (1984). Ecological implications of language as seen in Old Belgium. U: W. Enninger & L. M. Haynes (ur.), *Studies in language ecology* (str. 189-199). Wiesbaden: Franz Steiner.
- Nelde, P. H. (2000). Identity among bilinguals: An ecolinguistic approach. *Estudios de Sociolingüística*, 1(1), 41-46.
- Nettle, D. (1996). Language diversity in West Africa: An ecological approach. *Journal of Anthropological Archaeology*, 15, 403-438.
- Nettle, D. (1998). Explaining global patterns of language diversity. *Journal of Anthropological Archaeology*, 17, 354-374.
- Nettle, D. (1999). *Linguistic diversity* [verzija Kindle]. Oxford ; New York: Oxford University Press.
- Nettle, D., & Romaine, S. (2000). *Vanishing voices : the extinction of the world's languages*. New York: Oxford University Press.

- Nichols, J. (1990). Linguistic diversity and the first settlement of the New World. *Language*, 66(3), 475-521.
- Nichols, J. (1992). *Linguistic diversity in space and time*. Chicago: University of Chicago Press.
- Novak, G. (1965). Presjek kroz povijest grada Zadra. *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. XI-XII, 7-76.
- Oštarić, A. (2018a). Commodification of a Forsaken Script: The Glagolitic Script in Contemporary Croatian Material Culture. U: L. Aronin, M. Hornsby, & G. Kiliańska-Przybyło (ur.), *The Material Culture of Multilingualism* (str. 189-208). Cham: Springer.
- Oštarić, A. (2018b). Jezični aspekti popisa stanovništva u svijetu. U: R. Blagoni & N. Poropat Jeletić (ur.), *Multikulturalizam i popis stanovništva: etnolingvističke, demografske i političke perspektive* (str. 9-67). Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
- Palmer, J. D. (1974). Language ecology. *TESOL Quarterly*, 8(3), 225-232.
- Pavlenko, A. (2008). Multilingualism in Post-Soviet Countries: Language Revival, Language Removal, and Sociolinguistic Theory. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 11(3-4), 275-314. doi:10.2167/beb275.0
- Pavlenko, A. (2009). Language Conflict in Post-Soviet Linguistic Landscapes. *Journal of Slavic Linguistics*, 17(1-2), 247-274.
- Pavlenko, A. (2010). Linguistic Landscape of Kyiv, Ukraine: A Diachronic Study. U: E. G. Shohamy, E. Ben-Rafael, & M. Barni (ur.), *Linguistic landscape in the city* (str. 133-150). Bristol ; Buffalo: Multilingual Matters.
- Pavlenko, A. (2012). Transgression as the Norm: Russian in Linguistic Landscape of Kyiv, Ukraine. U: D. Gorter, H. F. Marten, & L. V. Mensel (ur.), *Minority Languages in the Linguistic Landscape* (str. 36-56). Basingstoke; New York: Palgrave MacMillan.
- Pederin, I. (1990). *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409-1797)*. Dubrovnik: Časopis "Dubrovnik".
- Pei, M. (1965). *Invitation to linguistics: A basic introduction to the science of language*. London: George Allen & Unwin.
- Pennycook, A. (2019). Linguistic landscapes and semiotic assemblages. U: M. Pütz & N. Mundt (ur.), *Expanding the linguistic landscape : Linguistic diversity, multimodality and the use of space as a semiotic resource* (str. 75-88). Bristol ; Blue Ridge Summit: Multilingual Matters.
- Petrucchi, A. (1986). *La scrittura: Ideologia e rappresentazione*. Torino: Giulio Einaudi.
- Petrucchi, A., & Romeo, C. (1992). *Scriptores in urbibus : alfabetismo e cultura scritta nell'Italia altomedievale*. Bologna: Il Mulino.

- Peukert, H. (2013). Measuring language diversity in urban ecosystems. U: J. Duarte & I. Gogolin (ur.), *Linguistic superdiversity in urban areas: research approaches* (str. 75-95). Amsterdam ; Philadelphia: John Benjamins.
- Pietikäinen, S., Moore, R. E., & Blommaert, J. (2010). Counting the losses: numbers as the language of language endangerment. *Sociolinguistic Studies*, 4(1). doi:10.1558/sols.v4i1.1
- Piller, I. (2001). Identity constructions in multilingual advertising. *Language in Society*, 30, 153-186.
- Piller, I. (2003). Advertising as a site of language contact. *Annual Review of Applied Linguistics*, 23, 170-183.
- Piller, I. (2010). Sex in the City: On Making Space and Identity in Travel Spaces. U: A. Jaworski & C. Thurlow (ur.), *Semiotic landscapes : language, image, space* (str. 123-136). London ; New York: Continuum International Publishing Group.
- Piller, I. (2016). *Linguistic diversity and social justice : an introduction to applied sociolinguistics*. Oxford ; New York: Oxford University Press.
- Prodan, I. (1900). *Borba za glagolicu*. Zadar: Tiskarnica Vitaliani.
- Raith, J. (1984). The conceptualization of the social substratum of language ecology. U: W. Enninger & L. M. Haynes (ur.), *Studies in language ecology* (str. 6-28). Wiesbaden: Franz Steiner.
- Rambø, G.-R. (2013). Historical language sociology - or rather language ecology? U: W. Vandebussche, E. H. Jahr, & P. Trudgill (ur.), *Language ecology for the 21st century : linguistic conflicts and social environments* (str. 165-188). Oslo: Novus Press.
- Raukar, T. (1977). *Zadar u XV. stoljeću*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu - Institut za hrvatsku povijest.
- Raukar, T., Petricioli, I., Švelec, F., & Peričić, Š. (1987). *Zadar pod mletačkom upravom 1409-1797*. Zadar: Narodni list ; Filozofski fakultet Zadar.
- Reh, M. (2004). Multilingual writing: a reader-oriented typology — with examples from Lira Municipality (Uganda). *International Journal of the Sociology of Language*, 2004(170), 1-41. doi:10.1515/ijsl.2004.2004.170.1
- Renfrew, C. (1992). World languages and human dispersals: A minimalist view. U: J. A. Hall & I. C. Jarvie (ur.), *Transition to modernity: essays on power, wealth, and belief* (str. 11-68). Cambridge: Cambridge University Press.
- Romaine, S. (2013). Environment: Language ecology and language death. U: P.-M. Binder & K. Smith (ur.), *The language phenomenon : human communication from milliseconds to millennia* (str. 217-234). Berlin: Springer.
- Rončević, M. (2019). *Jezični krajolik grada Rijeke između prošlosti i sadašnjosti*. (Neobjavljena doktorska disertacija), Sveučilište u Zagrebu, Zagreb.
- Roux, S., Peck, A., & Banda, F. (2018). Playful female skinscapes: body narrations of multilingual tattoos. *International Journal of Multilingualism*, 1-17. doi:10.1080/14790718.2018.1500258

- Rowland, L. (2013). The pedagogical benefits of a linguistic landscape project in Japan. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 16(4), 494-505. doi:10.1080/13670050.2012.708319
- Rubdy, R., & Tan, P. K. W. (2008). *Language as commodity : global structures, local marketplaces*. London ; New York: Continuum.
- Ruhlen, M. (1991). *A guide to the world's languages*. Stanford: Stanford University Press.
- Salo, H. (2012). Using Linguistic Landscape to Examine the Visibility of Sámi Languages in the North Calotte. U: D. Gorter, H. F. Marten, & L. V. Mensel (ur.), *Minority Languages in the Linguistic Landscape* (str. 243-259). Basingstoke; New York: Palgrave MacMillan.
- Sayer, P. (2009). Using the linguistic landscape as a pedagogical resource. *ELT Journal*, 64(2), 143-154. doi:10.1093/elt/ccp051
- Schleicher, A. (1869). *Darwinism tested by the science of language* (Prev. Alexander VW Bikkers). London: JC Hotten.
- Schmidt Sr., R. (2007). Defending English in an English-dominant world: The ideology of the 'Official-English' movement in the United States. U: A. Duchêne & M. Heller (ur.), *Discourses of endangerment : ideology and interest in the defence of languages* (str. 197-215). London ; New York: Continuum.
- Scollon, R., & Wong Scollon, S. (2003). *Discourses in place: Language in the material world*. London ; New York: Routledge.
- Sebba, M. (2010). Discourses in Transit. U: A. Jaworski & C. Thurlow (ur.), *Semiotic landscapes : language, image, space* (str. 59-76). London ; New York: Continuum International Publishing Group.
- Sebba, M. (2017). 'English a Foreign Tongue': The 2011 Census in England and the Misunderstanding of Multilingualism. *Journal of Language and Politics*, 16(2), 264-284. doi:10.1075/jlp.14026.seb
- Seferović, A. (1999). *Pozdrav iz Zadra*. Zadar: Zadiz.
- Shohamy, E., & Abu Ghazaleh-Mahajneh, M. (2012). Linguistic Landscape as a Tool for Interpreting Language Vitality: Arabic as a 'Minority' Language in Israel. U: D. Gorter, H. F. Marten, & L. V. Mensel (ur.), *Minority Languages in the Linguistic Landscape* (str. 89-106). Basingstoke; New York: Palgrave MacMillan.
- Shohamy, E., & Waksman, S. (2009). Linguistic Landscape as an Ecological Arena: Modalities, Meanings, Negotiations, Education. U: E. Shohamy & D. Gorter (ur.), *Linguistic landscape : expanding the scenery* (str. 313-331). New York: Routledge.
- Siegel, J., Kuiper, K., & Rubino, A. (1997). Reviews. *Australian Journal of Linguistics*, 17(2), 219-244. doi:10.1080/07268609708599552

- Skok, P. (1942). Lingvistička povijest Dalmacije. U: M. Ujević (ur.), *Hrvatska enciklopedija* (str. 487-492). Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod.
- Skutnabb-Kangas, T. (2002). Some philosophical and ethical aspects of ecologically based language planning. U: A. Boudreau, L. Dubois, J. Maurais, & G. D. McConnell (ur.), *L'écologie des langues: mélanges William Mackey = Ecology of languages: homage to William Mackey* (str. 69-102). Paris: L'Harmattan.
- Smalley, W. A. (1994). *Linguistic diversity and national unity: Language ecology in Thailand*. Chicago: University of Chicago Press.
- Spolsky, B. (2009). Prolegomena to a Sociolinguistic Theory of Public Signage. U: E. Shohamy & D. Gorter (ur.), *Linguistic landscape : expanding the scenery* (str. 25-39). New York: Routledge.
- Spolsky, B., & Cooper, R. L. (1991). *The Languages of Jerusalem*. Oxford: Oxford University Press.
- Stibbe, A. (2018). Positive discourse analysis: Rethinking human ecological relationships. U: A. Fill & H. Penz (Ur.), *The Routledge handbook of ecolinguistics* [verzija Kindle]. New York: Routledge. Preuzeto s www.amazon.co.uk.
- Stolac, D. (2018a). *Jezični krajolik*. Predavanje Centra za jezična istraživanja Filozofskog fakulteta u Rijeci, 12. travnja 2018., Rijeka. http://ffri.uniri.hr/files/vijesti/2017-2018/Najava_sazetak-D_Stolac-4_2018.pdf
- Stolac, D. (2018b). Reklame i jezični krajolik. U: D. Stolac & A. Vlastelić (ur.), *Jezik i njegovi učinci* (str. 301-316). Zagreb: Srednja Europa ; Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Suić, M. (1981). *Zadar u starom vijeku*. Zadar: Filozofski fakultet Zadar.
- Suić, M. (2003). *Antički grad na istočnom Jadranu*. 2. izdanje. Zagreb: Golden marketing.
- Sujoldžić, A. (2008). Istrian identities and languages in contact. *Suvremena lingvistika*, 65, 27-56.
- Sujoldžić, A. (2009). Multiple ways of belonging in a multicultural city. *Collegium Antropologicum*, 33(4), 1335-1348.
- Szabó-Gilinger, E., Sloboda, M., Šimičić, L., & Vigers, D. (2012). Discourse Coalitions For and Against Minority Languages on Signs: Linguistic Landscape as a Social Issue. U: D. Gorter, H. F. Marten, & L. V. Mensel (ur.), *Minority Languages in the Linguistic Landscape* (str. 263-280). Basingstoke; New York: Palgrave MacMillan.
- Šimičić, L. (2017). Language maintenance of a minority within a minority: The Position of Italians in a continental Croatian rural setting U: M. Di Salvo & P. Moreno (ur.), *Italian communities abroad: Multilingualism and Migration*). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Šimičić, L., & Bilić Meštrić, K. (2018). *Arbanaški na raskrižju: Vitalitet i održivost jednog manjinskog jezika*. Zagreb: Srednja Europa.

- Škevin, I., & Jazidžija, A. (2017). Linguistic and social-identity aspects of code-switching: The case of Zadar's speakers of the Venetian dialect. U: K. Cergol Kovačević & S. L. Udier (ur.), *Applied linguistics research and methodology: Proceedings from the 2015 CALS conference* (str. 225-240). Frankfurt: Peter Lang.
- Škifić, S., & Oštarić, A. (2015). Immigration Language Policy Practices and Population Censuses in English-Dominant Countries: Monolingual or Multilingual Focus? U: M. P. Safont Jordà & L. Portolés Falomir (ur.), *Learning and Using Multiple Languages: Current Findings from Research on Multilingualism* (str. 30-57). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Škiljan, F. (2014). *Rusi u Hrvatskoj*. Zagreb: Savez Rusa Republike Hrvatske.
- Škiljan, F. (2016). *Mađari u središnjoj Hrvatskoj*. Bilje ; Velika Pisanica: Demokratska zajednica Mađara Hrvatske ; Zajednica Mađara - Pisanica.
- Šonje, J. (ur.) (2000) Rječnik hrvatskoga jezika. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža ; Školska knjiga.
- Tan, S. X.-W., & Tan, Y.-Y. (2015). Examining the functions and identities associated with English and Korean in South Korea: a linguistic landscape study. *Asian Englishes*, 17(1), 59-79. doi:10.1080/13488678.2015.999406
- Tatalović, S. (2005). *Nacionalne manjine u Hrvatskoj*. Split: Stina.
- Taylor-Leech, K. J. (2007). *The Ecology of Language Planning in Timor-Leste: A study of language policy, planning and practices in identity construction*. (Neobjavljena doktorska disertacija), Griffith University, Brisbane, Australia. Preuzeto s <https://research-repository.griffith.edu.au/handle/10072/366468>
- Taylor-Leech, K. J. (2012). Language choice as an index of identity: linguistic landscape in Dili, Timor-Leste. *International Journal of Multilingualism*, 9(1), 15-34. doi:10.1080/14790718.2011.583654
- Todd Garvin, R. (2010). Responses to the Linguistic Landscape in Memphis, Tennessee: An Urban Space in Transition. U: E. G. Shohamy, E. Ben-Rafael, & M. Barni (ur.), *Linguistic landscape in the city* (str. 252-271). Bristol ; Buffalo: Multilingual Matters.
- Torkington, K. (2009). Exploring the linguistic landscape: the case of the 'Golden Triangle' in the Algarve, Portugal. U: S. Disney, B. Forchtner, W. Ibrahim, & N. Miller (ur.), *Papers from the Lancaster University Postgraduate Conference in Linguistics & Language Teaching* (str. 122-145). Lancaster: Lancaster University.
- Tosi, A. (2008). Language survival and language death in multilingual Italy. U: A. Creese, P. Martin, & N. H. Hornberger (ur.), *Encyclopedia of Language and Education* (str. 113-123). New York: Springer.

- Trumper-Hecht, N. (2009). Constructing National Identity in Mixed Cities in Israel: Arabic on Signs in the Public Space of Upper Nazareth. U: E. Shohamy & D. Gorter (ur.), *Linguistic landscape : expanding the scenery* (str. 238-252). New York: Routledge.
- Trumper-Hecht, N. (2010). Linguistic Landscape in Mixed Cities in Israel from the Perspective of 'Walkers': The Case of Arabic. U: E. G. Shohamy, E. Ben-Rafael, & M. Barni (ur.), *Linguistic landscape in the city* (str. 235-251). Bristol ; Buffalo: Multilingual Matters.
- Tufi, S., & Blackwood, R. (2010). Trademarks in the linguistic landscape: methodological and theoretical challenges in qualifying brand names in the public space. *International Journal of Multilingualism*, 7(3), 197-210. doi:10.1080/14790710903568417
- Vajta, K. (2017). Gravestones speak – but in which language? Epitaphs as mirrors of language shifts and identities in Alsace. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 39(2), 137-154. doi:10.1080/01434632.2017.1321652
- Vandenbussche, W., Jahr, E. H. & Trudgill, P. (2013). The ecology of language in the twenty-first century. U: W. Vandenbussche, E. H. Jahr, & P. Trudgill (ur.), *Language ecology for the 21st century : linguistic conflicts and social environments* (str. 9-12). Oslo: Novus Press.
- Versteegh, K. (2013). Your place or mine? Kinship, residence patterns, and language change. U: W. Vandenbussche, E. H. Jahr, & P. Trudgill (ur.), *Language ecology for the 21st century : linguistic conflicts and social environments* (str. 65-94). Oslo: Novus Press.
- Vertovec, S. (2007). Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30(6), 1024-1054. doi:10.1080/01419870701599465
- Voegelin, C. F., & Voegelin, F. M. (1964). Languages of the world: Native America fascicle one. Contemporary language situations in the New World. *Anthropological Linguistics*, 6(6), 2-45.
- Voegelin, C. F., Voegelin, F. M., & Schutz Jr., N. W. (1967). The language situation in Arizona as part of the Southwest Culture Area. U: D. H. Hymes & W. E. Bittle (ur.), *Studies in southwestern ethnolinguistics: Meaning and history in the languages of the American Southwest* (str. 403-451). The Hague ; Paris: Mouton.
- Vuković, P. (2012). Jezični krajobraz Subotice. *Godišnjak za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata*, 4, 163-178.
- Vuletić, N. (2014). Les minorités linguistiques invisibles et/ou cachées de la Croatie : les communautés arbënishtë, istro-roumaine et istriote. U: K. Djordjević Léonard (ur.), *Les minorités invisibles : diversité et complexité (ethno)sociolinguistiques* (str. 182-192). Pariz: Michel Houdiard Éditeur.
- Waksman, S., & Shohamy, E. G. (2010). Decorating the City of Tel Aviv-Jaffa for its Centennial: Complementary Narratives via Linguistic Landscape. U: E. G. Shohamy, E. Ben-Rafael, & M.

Barni (ur.), *Linguistic landscape in the city* (str. 57-73). Bristol ; Buffalo: Multilingual Matters.

Zračna luka Zadar. (2019). Statistika prometa. Preuzeto s <http://www.zadar-airport.hr/statistika-prometa>

10. Sažetak

Ovaj doktorski rad bavi se ekologijom jezične raznolikosti Zadra. Ekologija jezične raznolikosti podrazumijeva opis međudnosa jezika, govornika i zajednice u kojoj ti govornici koriste jezike. Za potrebe opisa te ekologije korištene su dvije istraživačke metode. Prva metoda je analiza jezičnoga krajolika Zadra, kojom smo istražili uporabu pisanoga jezika u javnom prostoru. Druga metoda je kvalitativna i uključuje polustrukturirane intervju s prolaznicima, vlasnicima i upraviteljima poslovnih prostora te s donositeljima odluka na razini lokalne vlasti.

S obzirom da je Zadar na strateški vrlo zanimljivom dijelu istočne obale Jadrana, povijesno je uvijek bio vrlo zanimljiv raznim osvajačima. Zbog toga se u njega doseljavalo stanovništvo iz raznih dijelova Hrvatske i Europe, a jezici i govori tih ljudi danas imaju odjeka u zadarskoj jezičnoj ekologiji. Zadarski jezični krajolik čuva tragove jezične raznolikosti iz raznih povijesnih razdoblja, posebice na infrastrukturnim objektima iz razdoblja austrougarske i talijanske uprave te na Gradskom groblju. Međutim, većina primjera povijesne jezične raznolikosti u javnom prostoru izbrisana je tijekom društvenih promjena.

Rezultati istraživanja pokazuju da je glavni jezik komunikacije u Zadru hrvatski jezik, sudeći prema jezičnom krajoliku, ali i prema rezultatima intervjuja. Hrvatski je jezik najčešći jezik na natpisima u javnom prostoru i jedini na službenim natpisima. Osim hrvatskoga jezika u jezičnom krajoliku, ali i u turizmu i poslovanju, koriste se i drugi jezici, od kojih najviše engleski u današnje vrijeme. Engleski je jezik postao univerzalni strani jezik koji služi za komunikaciju sa svim stranim turistima i postepeno je istisnuo iz uporabe druge jezike koji su se koristili u turizmu. Engleski je jezik jednako važan prolaznicima kao i poslodavcima koji od zaposlenika traže da poznaju barem engleski jezik kako bi mogli komunicirati s klijentima.

Podaci dobiveni intervjuima potvrđuju rezultate dobivene analizom jezičnoga krajolika te ukazuju na turizam kao glavnu pokretačku silu koja utječe na gotovo sve aspekte uporabe govornog i pisanog jezika u Zadru. Rezultati istraživanja pokazuju i postojanje dva lica zadarskoga jezičnoga krajolika – zimskog i ljetnog – u kojima se u oglašavanju zimi koristi pretežno hrvatski jezik, a ljeti hrvatski i engleski ili samo engleski. Jezični krajolik je dinamičan i mijenja se ovisno o trendovima i potrebama stanovnika grada. Različiti jezici u zadarskoj jezičnoj ekologiji pripadaju različitim ekolingvističkim nišama u kojima je njihova uporabna i komunikacijska vrijednost drugačija.

Ključne riječi: ekologija jezika, jezična raznolikost, Zadar, jezični krajolik, turizam, jezik u javnom prostoru

Abstract

This doctoral dissertation analyses the ecology of linguistic diversity of Zadar. The ecology of language diversity involves the description of the interrelationship between languages, speakers and the community in which those speakers use languages. Two research methods have been used for the description of the ecology: the first one is the analysis of the linguistic landscape of Zadar, which was used to investigate the use of written language in the public space; the second one is a qualitative method and involves semi-structured interviews with passers-by, owners and managers of shops, and with decision makers on the local-government level.

Considering the fact that Zadar is located at a strategically very interesting part of the Eastern Adriatic coast, historically it has always been interesting to numerous conquerors. Due to that, the town has been accepting population from various parts of Croatia and Europe and traces of languages and dialects of those people are still present in the linguistic ecology of Zadar. The linguistic landscape of Zadar still shows traces of historical linguistic diversity, especially on infrastructural objects from the Austro-Hungarian and Italian periods and on the municipal cemetery. However, most examples of historical linguistic diversity in the public space have been erased in the course of social changes.

The research findings show that the main language of communication in Zadar is Croatian, based on the linguistic landscape and on the interviews. Croatian is the most frequent language in the public space and the only one on official signage. Besides Croatian, other languages are used in business and tourism, but English is the most frequent foreign language in the linguistic landscape. English has become a universal foreign language used for communication with all foreign tourists and has slowly pushed out other foreign languages in tourism. English is equally important to passers-by and employers, who consider it a prerequisite for employment, so that their employees may effectively communicate with the clients.

The research findings obtained by interviewing accord with the findings obtained from the linguistic landscape analysis and point to tourism as the main force that influences almost all aspects of written and spoken language use in Zadar. The results also show the seasonality of the linguistic landscape of Zadar, in which the out-of-season advertising shows mainly Croatian, while in-season advertising shows the use of Croatian and English, or only English. The linguistic landscape of Zadar is dynamic and it changes in accordance with trends and needs of the inhabitants. Different languages in the linguistic ecology of Zadar belong to diverse ecolinguistic niches in which their practical and communicative value is diverse.

Keywords: ecology of language, language diversity, Zadar, linguistic landscapes, tourism, language in public space.

11. Prilozi

11.1. Popis kratica

engl. – engleski jezik

franc. – francuski jezik

g. – godina

galj. – galješki jezik

kat. – katalonski jezik

m. – muška osoba

n.e. – nova era/poslije Krista

njem. – njemački jezik

port. – portugalski jezik

str. – stranica/stranice

tab. – tablica

tj. – to jest

tzv. – takozvani

v. – vidi

ž. – ženska osoba

11.2. Popis slika

Slika 1. Područje uzorkovanja kod proučavanja jezičnoga krajolika Zadra (izvor karte: Turistička zajednica grada Zadra)	107
Slika 2. Latinski natpis na Kopnenim vratima (11.9.2011.).....	122
Slika 3. Prometni znak na parkiralištu (11.9.2011.).....	124
Slika 4. Kanalizacijski poklopac na mađarskom jeziku u Arbanasima (22.4.2012.)	127
Slika 5. Ploča s nazivom ulice u Arbanasima (22.4.2012.).....	129
Slika 6. Reklama kineskog restorana u ulici Put Dikla (28.4.2012.).....	131
Slika 7. Reklama tajskog restorana i salona za masažu u ulici Put Dikla (28.4.2012.).....	131
Slika 8. Engleski jezik na reklamnom tekstu trgovine odjećom (29.4.2012.).....	134
Slika 9. Reklama na kineskom jeziku na Relji (28.4.2012.)	136
Slika 10. Grafit na hrvatskom jeziku i glagoljskom pismu u Ulici Dr. Franje Tuđmana (28.4.2012.)	137
Slika 11. Latinica i glagoljica na natpisu u Glagoljaškoj ulici (4.8.2013.)	137
Slika 12. Kombinacija četiriju natpisa u Velebitskoj ulici: tri na hrvatskom i jedan na engleskom jeziku (22.4.2012.)	139
Slika 13. Reklama na hrvatskom, talijanskom, engleskom i njemačkom jeziku u Ulici Ivana Mažuranića (22.4.2012.).....	140
Slika 14. Latinski jezik u nazivu agencije za promet nekretnina u Ulici Ivana Mažuranića (22.4.2012.)	141
Slika 15. Talijanski jezik na spomen ploči na rodnoj kući Alessandra Paravie u istoimenoj ulici (14.7.2013.)	144
Slika 16. Kanalizacijski poklopac na talijanskom jeziku iz razdoblja talijanske uprave (Poluotok, 14.7.2013.).....	144
Slika 17. Natpis na grčkom i talijanskom jeziku na crkvi sv. Ilije Proroka na Poluotoku (14.7.2013.)	145
Slika 18. Natpisi na engleskom jeziku (lijevo) te na hrvatskom jeziku (desno) za smještajne jedinice na Trgu Tri bunara (14.10.2018.).....	146
Slika 19. Informativni natpis o Samostanu sv. Marije na pet jezika (11.9.2011.).....	151
Slika 20. Informativni natpis o Samostanu sv. Marije na hrvatskom i engleskom jeziku (21.10.2018.)	151
Slika 21. Reklamni natpis na ugostiteljskom objektu u Ulici knezova Šubića Bribirskih (11.9.2011.)	154
Slika 22. Reklamni natpis na preimenovanom ugostiteljskom objektu u Ulici knezova Šubića Bribirskih (14.10.2018.)	154
Slika 23. Natpis na srpskom jeziku i ćirilici na telekomunikacijskom šaftu (4.8.2013.).....	181
Slika 24. Dvojezičan srpsko-njemački natpis na nadgrobnom spomeniku iz 1912.g. (6.8.2013.)	182
Slika 25. Nadgrobni spomenik na talijanskom jeziku (6.8.2013.)	182
Slika 26. Nadgrobni spomenik na ruskom jeziku i ćirilici (6.8.2013.)	183
Slika 27. Jezični krajolik Zadra u vrijeme fašizma (fotografija iz zbirke Zvonimira Šuljka).	183

Slika 28. Djelomičan natpis iz razdoblja komunizma u Ulici E. Kvaternika (4.8.2013.).	184
Slika 29. Natpis iz razdoblja komunizma (fotografija iz zbirke Zvonimira Šuljka).	185
Slika 30. Natpisi iz razdoblja komunizma (fotografija iz zbirke Zvonimira Šuljka).	185
Slika 31. Ploča s nazivom ulice iz razdoblja talijanske uprave, danas u Ulici Bože Peričića (4.8.2013.).	186
Slika 32. Natpis na latinskom jeziku kojemu je dlijetom uklonjen dio teksta (fotografija iz zbirke Nina Pavića – 23.3.2010.).	187
Slika 33. Brijačnica u ulici Špire Brusine (21.10.2018.).	191
Slika 34. Reklama za hrvatsko pivo na engleskom jeziku (4.8.2013.).	195
Slika 35. Reklama za kreditnu karticu na engleskom i hrvatskom jeziku (4.8.2013.).	195
Slika 36. Mural na Poluotoku posvećen kantautoru Tomislavu Ivčiću (14.7.2013.).	199
Slika 37. Mural na Voštarnici posvećen košarkašu Krešimiru Ćosiću (5.8.2013.).	199

11.3. Popis tablica

Tablica 1. Stanovništvo prema materinskom jeziku, Popisi 1991., 2001. i 2011. godine (Državni zavod za statistiku, 2013, str. 12)	25
Tablica 2. Stanovništvo prema materinskom jeziku – detaljna klasifikacija – Popis 2011. (Državni zavod za statistiku, 2013, str. 16)	26
Tablica 3. Ukupan broj fotografija i natpisa u jezičnom krajoliku Zadra	120
Tablica 4. Broj natpisa prema vrsti natpisa i vrsti autora – Poluotok 2011.....	121
Tablica 5. Broj jezika na natpisima – Poluotok 2011.....	122
Tablica 6. Broj natpisa prema žanru – Poluotok 2011.	123
Tablica 7. Broj natpisa prema vrsti djelatnosti autora natpisa – Poluotok 2011.	123
Tablica 8. Hrvatski i engleski kao prvi jezici natpisa – prema djelatnosti autora natpisa (Poluotok 2011.)	125
Tablica 9. Broj natpisa prema vrsti natpisa i vrsti autora – Arbanasi 2012.....	126
Tablica 10. Broj jezika na natpisima – Arbanasi 2012.....	127
Tablica 11. Broj natpisa prema žanru – Arbanasi 2012.	128
Tablica 12. Broj natpisa prema vrsti djelatnosti na natpisima – Arbanasi 2012.	128
Tablica 13. Broj natpisa prema vrsti natpisa i vrsti autora – Puntamika 2012.....	130
Tablica 14. Broj jezika na natpisima – Puntamika 2012.	130
Tablica 15. Broj natpisa prema žanru – Puntamika 2012.....	132
Tablica 16. Broj natpisa prema vrsti djelatnosti autora natpisa – Puntamika 2012.	132
Tablica 17. Broj natpisa prema vrsti natpisa i vrsti autora – Relja i Jazine 2012.	133
Tablica 18. Broj jezika na natpisima – Relja i Jazine 2012.....	133
Tablica 19. Broj natpisa prema žanru – Relja i Jazine 2012.	135
Tablica 20. Broj natpisa prema vrsti djelatnosti autora natpisa – Relja i Jazine 2012.	135
Tablica 21. Broj natpisa prema vrsti natpisa i vrsti autora – Voštarnica 2012.....	138
Tablica 22. Broj jezika na natpisima – Voštarnica 2012.	139
Tablica 23. Broj natpisa prema žanru – Voštarnica 2012.....	140
Tablica 24. Broj natpisa prema vrsti djelatnosti autora natpisa – Voštarnica 2012.	142
Tablica 25. Broj natpisa prema vrsti natpisa i vrsti autora – Poluotok 2018.....	143
Tablica 26. Broj jezika na natpisima – Poluotok 2018.....	145
Tablica 27. Hrvatski i engleski kao prvi jezici na natpisima – prema djelatnosti autora natpisa (Poluotok, 2018.)	146
Tablica 28. Broj natpisa prema žanru – Poluotok 2018.	147
Tablica 29. Broj natpisa prema vrsti djelatnosti autora natpisa – Poluotok 2018.	148
Tablica 30. Usporedba natpisa 2011. i 2018. godine na Poluotoku prema broju jezika	149
Tablica 31. Usporedba natpisa 2011. i 2018. godine na Poluotoku prema vrsti autora	150
Tablica 32. Usporedba natpisa 2011. i 2018. godine na Poluotoku prema jezicima na natpisima.....	152
Tablica 33. Usporedba natpisa 2011. i 2018. godine na Poluotoku prema žanru natpisa	153
Tablica 34. Usporedba natpisa 2011. i 2018. godine na Poluotoku prema vrsti djelatnosti autora natpisa.....	155
Tablica 35. Pregled broja natpisa prema trajnosti nosača	158

Tablica 36. Pregled strukture višejezičnih tekstova po područjima uzorkovanja	160
Tablica 37. Broj dolazaka turista u razdoblju od 2011. do 2018. godine (Izvor: Turistička zajednica grada Zadra).....	190

12. Životopis

Antonio Oštarić rođen je u Zadru 30. srpnja 1979. godine. Osnovnu školu pohađa u Kolanu i Novalji na otoku Pagu od 1985. do 1993. godine. Opću gimnaziju pohađa u Pagu od 1993. do 1997. godine. Nakon završene opće gimnazije na Filozofskom fakultetu u Zadru upisuje dvopredmetni studij talijanskoga jezika i književnosti i engleskoga jezika i književnosti, na kojem diplomira 2005. godine s temom iz povijesti engleskoga jezika.

2005. godine upisuje poslijediplomski studij *Europski studiji: jezici i kulture u dodiru* na Sveučilištu u Zadru na kojem sluša razne kolegije iz usmjerenja *Jezik i kultura*. 2013. godine prebacuje se na Poslijediplomski doktorski studij *Humanističke znanosti*, smjer Filologija – Lingvistika.

Od 2006. do 2014. godine zaposlen je u suradničkom zvanju asistenta na Odjelu za anglistiku Sveučilišta u Zadru, gdje predaje kolegije *Morfologija* i *Uvod u sintaksu*. Osim tih dvaju kolegija održava i seminare iz kolegija *Leksikologija*. Od 2014. do 2019. godine zaposlen je u Osnovnoj školi A.G. Matoša u Novalji na otoku Pagu, gdje radi kao učitelj engleskoga jezika i talijanskoga jezika s učenicima od 1. do 8. razreda. Istovremeno radi kao vanjski suradnik u Centru za strane jezike Sveučilišta u Zadru gdje predaje *Engleski jezik struke I-VI* studentima psihologije, ali i studentima drugih studijskih grupa. Trenutačno je zaposlen u zvanju višeg predavača na Odjelu za lingvistiku Sveučilišta u Zadru gdje izvodi nastavu iz kolegija *Razumijevanje jezika*, *Morfologija*, *Prezentacijske vještine* i *Pismeno izražavanje na engleskom jeziku*.

Član je Međunarodnoga društva za višejezičnost (*International Association of Multilingualism*) i Hrvatskoga udruženja profesora engleskoga jezika (*HUPE*). Redovito sudjeluje na međunarodnim znanstvenim skupovima gdje izlaže radove iz svojih područja interesa. Redovito sudjeluje i na stručnim seminarima, ljetnim školama i stručnim radionicama. Dosad je objavio četiri znanstvena rada: dva kod domaćih, dva kod međunarodnih izdavača. Redovito prevodi s hrvatskoga na engleski jezik.

Znanstveno ga zanimaju: sociolingvistika, različiti aspekti engleskoga jezika, jezični aspekti popisa stanovništva, sociolingvistika čakavštine, glagoljica u jezičnom krajoliku, višejezičnost i ekologija jezika.